

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI TARİHYAZIMINDA
NAPOLYON BONAPART İMGESİ**

Aykut AYTAN

2501181051

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ Adem KORKMAZ**

İSTANBUL – 2022

ÖZ

**OSMANLI TARİHYAZIMINDA
NAPOLYON BONAPART İMGESİ**

AYKUT AYTAN

Bu tez çalışması, tarihin en tartışmalı general ve devlet adamlarından biri olan Fransa imparatoru Napolyon Bonapart'ın Osmanlı tarihyazımındaki imgesini analiz etmeyi hedeflemektedir. On dokuzuncu asrın tüm evrelerinde bilhassa Avrupalı tarih erbâbları arasında sıklıkla polemiklere konu olan Napolyon, zamanın ruhuna ve sosyal kimliklerine bağlı olarak Osmanlı müelliflerinin kaynaklarında da değişen bir algıyla resmedilmiştir. On dokuzuncu asrın başındaki ehl-i kalem, Fransa imparatorunun III. Selim ve II. Mahmud saltanatlarında Devlet-i Aliyye'nin aleyhine olan birçok askeri, siyasi ve diplomatik fâaliyetlerinden dolayı Napolyon'a karşı son derece muhâlif bir tutum benimsemişlerdir. Buna mukâbil, yirminci yüzyılın şafağına doğru yaklaştıkça söz konusu tenkitçi yaklaşım, yerini Osmanlı müelliflerinin Fransa imparatoruna dâir karaladıkları olumsuz yorumlarda bile kendisini bir şekilde hissettirebilen yüceltici ve mitleştirici bir tarihi perspektife bırakmıştır. Bu çalışma; vak'anüvis kronikleri, husûsî tarihçeler, gazânâmeler, savaş temalı şiirler, sefâretnâmeler, risâleler, tarih kitapları ve mecmuâ metinlerinin ışığı altında Napolyon Bonapart'ın Osmanlı tarihyazımındaki imgesinin biyografik bir panoramasını sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Napolyon Bonapart, Osmanlı tarihyazımı, Vak'anüvis, Müellif.

ABSTRACT

THE IMAGE OF NAPOLEON BONAPARTE IN THE OTTOMAN HISTORIOGRAPHY

AYKUT AYTAN

This thesis study intends to analyze the image of the French Emperor Napoléon Bonaparté, one of the most controversial commanders and statesman in history, in the Ottoman historiography. Napoléon who had frequently become a subject of polemics especially among European connoisseurs in all phases of the nineteenth century, is also depicted with a changing perception in the sources of Ottoman authors depending on the spirit of the time as well as the origin of their social identities. The intellectual class at the beginning of the nineteenth century adopted an extremely oppositional attitude towards the Emperor of France owing to his numerous military, political and diplomatic actions against the Devlet-i Aliyye during the reign of Selim III and Mahmud II. On the other hand, as the dawn of the twentieth century became apparent, this critical approach gave way to an exalting and mythologizing historical perspective that could make itself felt even in the negative comments of Ottoman authors with regard to the Emperor of France. This study aims to present a biographical panorama of Napoléon Bonaparté's image in the Ottoman historiography in the light of state-connected historian's chronicles, special accounts, gazânâmes, epic poems, embassies, pamphlets, history books and journal articles.

Keywords: Napoléon Bonaparté, Ottoman Historiography, Chronicler, Author.

ÖNSÖZ

Okuduğunuz bu tez çalışması, on dokuzuncu asır boyunca geniş halk kitleleri arasında hem hayranlık hem de nefret uyandırması bakımından Avrupa gündemini çok uzun bir müddet meşgûl etmiş olan Fransa imparatoru Napolyon Bonapart'ın Osmanlı tarihyazımındaki imajını konu almaktadır. Türkçe literatürde bu alanda yazılmış hiçbir kaynak bulunmaması, böyle bir tez çalışmasının kaleme alınmasının ardında yatan en önemli motivasyondur. Bu çalışmayla, Osmanlı müelliflerinin Napolyon'un hayatının hangi safhalarına odaklandıkları, tarihi bir portre olarak onu nasıl algıladıkları, övgü ve yergilerinin zamanın ruhundan nasıl etkilendiği, birbirlerinin ve yabancı tarihçilerin değerlendirmelerini ne ölçüde benimsedikleri ve son olarak da, Fransa imparatoruna karşı olan genel eğilim ve yaklaşımlarının ne yönde olduğu hakkında kapsamlı bir biyografik panorama sunmak istedik.

Bu çalışma ana hatlarıyla beş bölümden oluşmaktadır. Birincisi; Napolyon Bonapart'ın hârîkulâde çocukluğunu, Fransız Devrimi sırasında gölgede kalmış olan yaşamını, İtalya'da kazandığı muazzam zaferi ve Compoformio'da imzaladığı ihtilâflı antlaşmayı yansıtır. İkincisi; Osmanlıların kadîm dostluğuna ihânetini, Mısır halkına riyakârlığını, Yafa'daki gaddarlığını, Akka'daki yenilgisini ve Fransa'ya kaybettirdiği prestiji resmeder. Üçüncüsü; Fransa'nın kurtarıcısı olduğu 18 Brumaire'i, çalışkan bir başkonsül olarak memlekete yaptığı hizmetlerini, saldırgan bir siyasetçi olarak Avrupa kıtasındaki ilhâklarını ve Fransız Devrimi'nin yarattığı bir adam sıfatıyla imparatorluk kurmasını tasvir eder. Dördüncüsü; Osmanlı politikasındaki güvenilmezliğini, Tilsit Barışı'ndaki vefâsızlığını, İspanya'daki cihângîrlik hırsını, ve Wagram zaferiyle doruk noktasına çıkan kibir ve tahakkümünü betimler. Beşincisi de; Osmanlıların Bükreş'le aldıkları intikâmı, Napolyon'un kibrinin Rusya'da yarattığı felâketi, Leipzig'den Waterloo'ya uzanan sürgün yolunu ve en son da, St. Helena'da esâret hayatında ölmesini tarif eder.

Bu kısımdaysa, tez çalışmam boyunca bana büyük bir serbestlik alanı tanıyan değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Adem Korkmaz'a sonsuz teşekkür ediyorum. Tez yazım sürecinde birçok kez kaybetmek üzere olduğum umut ve şevkimi motive edici konuşmaları ve ellerinden gelen destekle yeniden kazanmamı sağlayan pek kıymetli dostlarım Hamit Sarı, Cenk Hüner ve Mustafa Ünlüsoy'a da şükranlarımı

sunuyorum. Son olarak ise, hayatım boyunca attım her adımda, aldığım her kararda ve girdiğim her işte benden maddi ve manevi hiçbir desteklerini esirgemeyen ve dâima arkamda duran canım aileme ne kadar minnet duysam azdır. Onların bu hoşgörüsü ve sabırları olmasaydı böyle bir çalışmanın ortaya çıkması asla mümkün olmazdı.

Aykut AYTAN
İSTANBUL-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NAPOLYON'UN GENÇLİK VE İKBAL YILLARI (1769-1797)

1.1. Bir Efsanenin Çocukluğu:	
Yoksul Bir Babanın Harikulâde Evlâdı.....	8
1.2. 1789-1796 Devrim Sürecinde Napolyon:	
Gölgede Kalan Bir Dönem.....	21
1.3. 1796-1797 İtalya Seferi:	
Parlak Bir Muzafferiyet.....	25
1.4. 1797 Campo Formio Antlaşması:	
İhtilâflı Bir Muâhede.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

NAPOLYON'UN MISIR'I İŞGALİ (1798-1799)

2.1. Osmanlı Travması:	
Kadîm Dostluğa İhânet.....	45
2.2. Mısır Halkının İdâresi:	
Napolyon'un Riyâkârlığı.....	54
2.3. Yafa Katliamı:	
Napolyon'un Vahşiyâne Gaddarlığı.....	64
2.4. Akka Muhâsarası:	
Cezzar ve Osmanlı Yiğitliğinin Hilekâr Napolyon'a Zaferi.....	70

2.5.	Napolyon'un Fransa'ya Avdeti:	
	Mısır Seferi Neye Yaradı?.....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONSÜLLÜK DEVRİ (1799-1804)

3.1.	18 Brumaire Darbesi ve Marengo Zaferi:	
	Bir Kurtarıcının İktidarı.....	90
3.2.	Bonapart'ın Konsüllük İdâresi:	
	Mahâretli ve Çalışkan Bir Hükümrân.....	98
3.3.	Bonapart'ın Dış Politikası:	
	Zorba ve Saldırgan Bir Siyasetçi.....	108
3.4.	Konsül Bonapart'tan İmparator Napolyon'a:	
	Fransız Devrimi'nin Yarattığı Adam.....	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUK (1804-1812)

4.1.	Napolyon'un Osmanlı Politikası:	
	Güvenilmez Bir İmparator.....	123
4.2.	1807 Tilsit Barışı:	
	Napolyon'un Unutulmaz Vefâsızlığı.....	138
4.3.	1808-1814 İspanya Savaşı:	
	Cihangirlik Hırsının Getirdiği Yıkım.....	148
4.4.	Wagram, Schönbrunn ve Marie Louise:	
	Napolyon'un Prestij ve Tahakkümünün Zirvesi.....	162

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇÖKÜŞ (1812-1815)

5.1.	1812 Bükreş Muâhedeşi:	
	Tilsit'in İntikamı.....	173
5.2.	1812 Rusya Seferi:	
	Kibir ve Gurûrun Çağırdığı Felâket.....	178
5.3.	1813 Leipzig, 1814 Elba ve 1815 Waterloo:	
	Sürgüne Giden Yol.....	184
5.4.	St. Helena'da Ölüm:	
	Haris Bir Korsikalı'nın Âkıbeti.....	194
SONUÇ.....		200
KAYNAKÇA.....		204
EKLER.....		224

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
a.t.	:	Aynı Tez
a.e.	:	Aynı Eser
a.y.	:	Aynı Yer
bkz:	:	Bakınız
s.	:	Sayfa
C.	:	Cilt
Vol.	:	Volume
No.	:	Numara
çev.	:	Çeviren
müt.	:	Mütercim
Ed.	:	Editör
Bsk.	:	Baskı
r.	:	Rûmî Takvim
m.	:	Milâdî Takvim
t.y.	:	Tarih Yok
y.y.	:	Yayın Yeri Yok
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
yay.haz.	:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Napolyon'un Yaşam Öyküsünün Kronolojisi

- 15 Ağustos 1769:** İtalyan kökenli Buonaparte ailesinin 8 çocuğundan ikincisi olarak Korsika'nın Ajaccio şehrinde dünyaya geldi.
- 17 Mayıs 1779:** *Brienne Akademisi*'nde askerî eğitime başladı.
- 17 Ekim 1784:** Temel öğrenimini bitirerek Paris'teki *Ecole Militaire*'ye girdi.
- Ekim/Kasım 1785:** Okuldan *topçu teğmeni* rütbesiyle mezun olarak Valence'e atandı.
- 14 Temmuz 1789:** Kariyerinin sıçrama tahtası olan *Fransız Devrimi* patladı.
- 22 Aralık 1793:** Toulon'un İngiliz ve Kraliyet güçlerinden kurtarılması sürecindeki zekâ ve cesâretine mükâfâten *tuğgeneralliğe* terfî edildi.
- 9-20 Ağustos 1794:** 27 Temmuz İhtilâli'nde idam edilen Robespierre'in sempatizanı olduğu şüphesiyle Nice'de kısa süreliğine *ev hapsine* mahkûm edildi.
- 5 Ekim 1795:** Serbest bırakılarak Paris'teki kuvvetlerin başına getirildikten sonra 13 *Vandémiaire*'de Monarşi taraftarlarının ayaklanmasını bastırdı.
- 2-9 Mart 1796:** Fransa'nın İtalya'daki zayıf birliklerinin *başkumandanlığına* tayin edildikten sonra hayatının aşkı *Josephine de Beauharnais* ile evlendi.
- Mart 1796/Ocak 1797:** İtalya'da Avusturya ve Piyamonte ordularına karşı *Montenotte, Lodi, Castiglione, Arcole* ve *Rivoli* zaferlerini kazandı.
- 17 Ekim 1797:** Fransa'nın İtalya ve Belçika'daki kazanımlarını onaylayan *Campo Formio Antlaşması*'nı Habsburglara kabul ettirdi.
- 21 Temmuz 1798:** Memlûk güçlerini *Piramitler Savaşı*'nda yenerek Mısır'ı işgal etti.
- 21 Mayıs 1799:** Akka'da Cezzar Ahmed Paşa'nın emrindeki Osmanlı birliklerinin sert direnişini kıramayarak askerî kariyerinin ilk önemli mağlûbiyetini yaşadı.
- 9-10 Kasım 1799:** 23 Ağustos'ta Mısır'dan avdetinden sonra 18 *Brumaire Darbesi*'yle Direktuvar'ı devirerek Birinci Konsül sıfatıyla Fransa'nın hükümrânı oldu.
- 14 Haziran 1800:** Avusturya kuvvetlerine karşı *Marengo*'da zafer kazanarak hem iktidarını sağlamlaştırdı hem de Viyana'yı barış yapmaya mecbûr bıraktı.
- 9 Şubat 1801:** Habsburg imparatoru II. François'e temelde 1797 Campo Formio'yu esas alan *Lunéville Barışı*'nı dayatarak Fransa'nın önceki ilhâklarını yeniden güvence altına aldı.

- 15 Temmuz 1801:** Papa VII. Pius ile *Concordat* yaparak Katolik mezhebini tekrar Fransa'nın resmî dini haline getirdi.
- 25 Mart 1802:** Britanya ile *Amiens Barışı*'nı yaparak 1792'den beridir süregelen Fransız Devrim Savaşları'na son verdi.
- 4 Ağustos 1802:** Kendisini çok geniş yetkilerle hayat boyu Birinci Konsül ilan eden *X. Yıl Anayasası*'nı yürürlüğe koydu.
- 16 Mayıs 1803:** Britanya'nın *Amiens Barışı*'nı bozarak Fransa'ya harp ilan etmesi üzerine 1815 yılına kadar devam edecek olan *Napolyon Savaşları* başladı.
- 2 Aralık 1804:** Notre Dame Katedrali'nde taç giyerek *Fransızların imparatoru* oldu.
- 17 Mart 1805:** Milano'da *İtalya Kralı* sıfatıyla Lombardiya tahtına oturdu.
- Ekim/Aralık 1805:** III. Koalisyon Harbi'nde 20 Ekim'de *Ulm* ve 2 Aralık tarihinde de meşhûr *Austerlitz* zaferini kazanarak Avusturya'yı 22 Aralık'ta imzalanan *Pressburg Barışı*'yla savaştan çekilmeye zorladı.
- Şubat 1806:** III. Selim, Napolyon'un *Fransa imparatoru* ünvanını tanıdı.
- 30 Mart 1806:** Joseph Bonapart'ı *Napoli tahtına* oturtarak İtalya'nın tümünü zaptetti
- Ekim/Kasım 1806:** IV. Koalisyon Harbi'nde Prusya ordularını 14 Ekim'de *Jena*'da bozguna uğratarak Berlin'e girdikten sonra Britanya ekonomisini çöktürmek amacıyla 21 Kasım'da *Kıta Ablukası*'nı ilan etti.
- Aralık 1806:** Prusya ve Rusya'yı dize getirmek için *Varşova Büyük Dükalığı*'nı kurdu.
- 23 Aralık 1806:** Babıâli, Napolyon'un vaat ve tahriklerinin etkisiyle Rusya'ya savaş açarak *1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi*'ni başlattı.
- Haziran/Temmuz 1807:** 14 Haziran'da Rus kıtalarına *Friedland*'da ağır bir yenilgi tattırarak 7 Temmuz'da Çar I. Aleksandır'ı Fransa'yı Avrupa'nın efendisi kılan *Tilsit Barışı*'nı onaylamaya ikna etti.
- 30 Kasım 1807:** Britanya'nın geleneksel müttefiği olan *Portekiz'in istilâsını* emretti.
- 2 Mayıs 1808:** Fransız birliklerinin İspanya'daki varlığından galeyâna gelen Madrid ahâlisi, *Des de Mayo ayaklanması* olarak bilinen bir halk isyanı çıkardı.
- 14 Ekim 1808:** Avrupa'nın paylaşılması konusunda ortak bir mutâbakat sağlamak için Rus Çarı ile *Erfurt*'ta buluştu.
- 4 Aralık 1808:** Joseph Bonapart'ı İspanya tahtına oturtarak İber yarımadasını hakimiyeti altına almak maksadıyla yürüttüğü seferde İspanyol kuvvetlerini Somessiera'da yendikten sonra *Madrid*'e girdi.

Temmuz/Ekim 1809: V. Koalisyon Harbi'nde Avusturya kıtalarını 5-6 Temmuz'da *Wagram*'da bozarak Habsburg imparatoru I. François'i 14 Ekim'de ağır şartlar içeren *Schönbrunn Barışı*'nı onaylamaya zorladı.

Ocak/Nisan 1810: 10 Ocak'ta meşrû bir varis doğuramayan eşi *Josephine*'den boşandıktan sonra 2 Nisan'da Avusturya imparatorunun kızı Parma Düşesi *Marie Louise* ile evlendi.

20 Mart 1811: Napolyon'un *Roma Kralı* ünvanı vereceği resmî varisi dünyaya geldi.

24 Haziran 1812: Fransa'nın ve Grande Armée'nin felaketini beraberinde getirecek olan *Rusya Seferi*'ne başladı. 7 Eylül'de kanlı *Borodino Savaşı*'nı kazanan Fransızlar, 14 Eylül'de *Moskova*'ya girdi. Ancak Rus Çarı'nın barışa yanaşmaması nedeniyle 19 Ekim'de *ric 'at* kararı alan Napolyon, ağır kış koşulları yüzünden ordusunun büyük kısmını kaybederek 5 Aralık'ta Rus topraklarından tamamen çekildi.

Mart 1813: Fransa'nın Kıta Avrupası'ndaki hegemonyasını bitirmek amacıyla Rusya, Prusya, Britanya ve İsveç tarafından VI. Koalisyon kuruldu.

Mayıs/Ağustos 1813: Müttefik güçlerini 2 Mayıs'ta *Lützen*'de, 21 Mayıs'ta *Bautzen*'de ve 27 Ağustos'ta da *Dresden*'de mağlûp etmesine rağmen VI. Koalisyon'u dağıtmayı başaramadı.

16-19 Ekim 1813: Avrupa tarihinin o güne kadarki en büyük çarpışması olan ve Milletler Savaşı ismiyle bilinen *Leipzig Muhârebesi*'nde ağır bir yenilgiye uğratılarak Ren nehrinin doğusundaki tüm topraklardan çıkarıldı.

Şubat/Mart 1814: VI. Koalisyon ordularının Fransa'yı işgâlini durdurmak için yürüttüğü *Altı Gün Seferi*'nde etkileyici bir performans sergilediği halde 31 Mart'ta Paris'in düşmesine engel olamadı.

11 Nisan 1814: Fontainebleau Sarayı'nda tahttan ferâgat ettikten sonra Toskana açıklarındaki *Elba* adasına sürgüne gönderildi.

Mart 1815: Elba'dan kaçarak 1 Mart'ta Fransa'ya ayak bastı; 7 Mart'ta Kral XVIII. Louis'in kendisini yakalamak üzere gönderdiği kuvvetleri *saflarına kattı*; 20 Mart'ta Paris'e girerek *Yüz Gün Dönemi* olarak anılan ikinci imparatorluk devrini başlattı.

18 Haziran 1815: 16 Haziran'da Ligny'de kariyerinin son zaferini kazanmasının ardından 18 Haziran'da İngiliz ve Prusya orduları tarafından *Waterloo*'da büyük bir yenilgiye uğratıldı.

16 Ekim 1815: 22 Haziran'da tahttan ikinci kez çekilerek 15 Temmuz'da Rochefort'ta İngilizlere teslim olmasının akabinde Atlantik'teki *St. Helena*'ya hapsedildi.

5 Mayıs 1821: Altı yıllık esâretten sonra *mide kanserinden* hayatını kaybetti.¹

Kaynak Değerlendirmesi ve Metodoloji

Dünya tarihinin en meşhûr asker ve devlet adamlarından biri olan Napolyon Bonapart'ın on dokuzuncu asrın başlarında tüm Avrupa'da fırtına gibi estikten sonra St. Helena'da bir esir olarak hayata gözlerini yumması, böylesine çalkantılı bir yaşam hikayesini tarih disiplininin en popüler inceleme alanlarından biri haline getirmiştir. Bu nedenle, Fransa imparatorunun ölümünün ardından gerek dünya gerekse de Avrupa tarihçiliğinde Napolyon'un devr-i iktidarındaki tüm fâaliyetlerini ve husûsî hayatını mercek altına alan kaynak sayısında muazzam bir patlama yaşanmıştı. Elbette Osmanlı tarihyazımının da bu Napolyon furyasından nasibini almamış olması mümkün değildi. Zirâ, Fransa imparatorunun Osmanlılar ile bilhassa 1798 Mısır işgâlinde 1807 Tilsit Barışı'na kadar olan kronolojik periyotta yürüttüğü yoğun münâsebetler, Napolyon'un icrâatlerinin ve karakterinin Osmanlı müverrihlerinin değerlendirmelerinden âzâde kalmasını imkansız kılmıştı. İlâveten, Osmanlı basın hayatının on dokuzuncu asrın son çeyreğinden itibaren yaşadığı gelişme de, Napolyon'u konu alan mecmuâ yazısı, risâle ve kitap yayımlarında çok ciddi bir artışı beraberinde getirmişti. Dolayısıyla da bu iki faktör, 1928 yılına kadar olan Osmanlı literatüründe muazzam miktarda bir Napolyon külliyyâtının birikmesiyle sonuçlanmıştı. Bu bağlamda, şu anda okumakta olduğunuz satırların kaleme alınma sebebi, Fransa imparatorunun hayatına dokunan bu çok geniş yelpazeli tarihi vesîkaların, ilginç şekilde, Türk tarihçiliğinde kolektif bir perspektifle hiçbir ilmî çalışmada kullanılmamış olmasıdır.

Bu tezde, her ne kadar biraz iddiâlı bir girişim olsa da, gazete sayfaları dışında, Osmanlı tarihyazımında Napolyon'a bir şekilde değinmiş olan birincil kaynakların

¹ Napolyon Bonapart'ın hayat hikâyesinin kronolojik çizelgesini alıntıladığımız online kaynak için bkz: <https://www.sparknotes.com/biography/napoleon/timeline/>

tamamı masaya yatırılmıştır. Fransa imparatorunun çağdaşı olan Osmanlı ehl-i kalem sınıfının yazdığı tüm eserler incelenmiştir: Bunlar sırasıyla vak'anüvis Halil Nuri Bey, Ahmed Vâsıf, Câbî Ömer, Mütercim Âsım ve Şânizâde Mehmed Atâullah efendilerin kendi isimleriyle bilinen kronikleri; Mehmed Emin Karahanzâde, Dârendeli, Kethüdâ Said, Ahmed Rıfat, Ebûbekir ve El-Cebertî'nin husûsî târihçeleri; Fransa'ya elçi tayin edilmiş olan sefirlerden Seyyid Ali, Abdurrahman Muhib, Mehmed Vahîd ve Âmedi Gâlib efendilerin sefâretnâmeleri; Uzunçarşılı'nın yayımladığı Akka vekâyinâmesi ve deyişi, Âmedi Galib'in Paris mektupları, Sürûrî'nin *Hezliyyât*'ından Bonapart'a dâir bir şiir ve son olarak da Reisülküttab Atıf'ın Osmanlıca literatürde Napolyon'un adının ilk defa zikredildiği *Müvâzene-i Politika* isimli eseri. 1790'ların sonundan 1810'lu yıllara kadar uzanan kısa bir zaman diliminde kaleme alınmış olan tüm tarihi vesikalar, Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal ettiği, 1806'da Dubrovnik'e el koyduğu, yine aynı yıl III. Selim'i Rusya'ya savaş açması için kandırdığı ve son olarak 1807'de de Tilsit Barışı'nda Devlet-i Aliyye'yi ortada bıraktığı bir dönemde vücûda getirildikleri için Napolyon'a ilişkin ihtivâ ettikleri değerlendirmeler de, istisnâ örnekler haricinde, son derece olumsuz ve tahkir ediciydi. Fransa imparatoruna ilişkin yazılmış eser sayısının oldukça düşük bir seviyede bulunduğu on dokuzuncu asrın ortalarındaki durum da ilk dönemki müverrihlerin yaklaşımından çok farklı değildi: Meselâ 1844'te Abdürrezzâk Bâhir tarafından Osmanlıcaya çevrilen sahte bir Bonapart hâtıratının derkenarlarına eklenen mütercim notlarındaki ağır ifadeler, erken devir müverrihlerini bile gölgede bırakabiliyordu. Osmanlı tarihyazımında Napolyon'un çağdaşı olan tarihçi zümresiyle yirminci yüzyıl müellifleri arasında köprü olması bakımından bu çalışma için önemli bir konum işgal eden Ahmed Cevdet bile, 1850'lerde başladığı ünlü tarihinde, her ne kadar onun kumandanlık meziyetlerini ve devlet adamlığı vasıflarını takdir ediyor olsa da, gene de Bonapart'ın haris, mütekebbir ve fenâ karakterini şiddetle eleştirmekten kendisini alamamıştı.

Gelgelelim, Fransa imparatorunun Osmanlı tarihyazımındaki negatif imajı 1880'lerden itibaren gittikçe yükselen bir ivmeye pozitif dönecekti. Osmanlı matbuât hayatının kitap, risâle ve mecmuâ metinleri yayımında adetâ bir patlama yaşaması, bu tarihlerden başlayarak Fransa imparatorunu konu alan Osmanlıca kaynak sayısını da muazzam bir şekilde arttıracaktı. Fakat bu kez, söz konusu eserlerin büyük çoğunluğu Avrupa menşei, ama özellikle de Fransız orijinli kitaplardan esinlenme veya tercüme

oldukları için Napolyon'un tabiatını, kumandanlık vasıflarını ve devlet adamlığını son derece yüceltici bir perspektiften betimleme eğiliminde olacaklardı. Ebüzziya Tevfik, Mahmud Nacim ve Sami Sabit'in *Napolyon* ismini taşıyan risâleleriyle birlikte Ahmed Rasim'in *Osmanlı Tarihi*, Osman Senayi'nin *Târih-i Harb* ve Şemsettin Sami'nin *Kâmûsü'l-Âlâm* adlı yapıtları genel anlamda Bonapart'a hiç de muhâlif bir çizgide değildiler. Ama Osmanlı tarihyazımındaki Napolyon imgesini göklere çıkartacak olan esas branş, mecmuâ sayfaları olacaktı. Bilhassa *Mecmuâ-i Ebüzziyâ*'nın başını çektiği dergilerin askerî ve biyografik makalelerindeki Napolyon portresi bazen o kadar mübâlağalı olabiliyordu ki, Fransa imparatoru adetâ insan üstü bir varlıkmiş gibi resmedilebiliyordu. Hiç şüphesiz, Napolyon'un Osmanlı matbuât yaşamında ulaştığı bu muazzam prestij, büyük oranda Fransa'nın III. Cumhuriyet tarihçiliğinin etkisiyle meydana gelmişti. Bu bakımdan, Osmanlı müelliflerini, Fuat Köprülü'nün orijinal bir külliyyâta sahip olmamakla ve Yusuf Akçura'nın da "cihân tarihine Fransız müverrihlerin gözüyle bakmakla" eleştirmeleri aslında özünde oldukça haklı bir tutumdur.² Ancak yine de, Osmanlı müellifleri, imparatorluğun aydın kesiminin karakteristik hasletlerinden biriyle, Fransız müverrihlerin Napolyon ve özellikle de Osmanlı Devleti'ne ilişkin yorumlarında onayladıkları veya reddettikleri bir nokta olduğunda satır aralarına kendi subjektif değerlendirmelerini de eklemekten asla geri durmamışlardı. Tercüme olduğu bâriz olan bazı Osmanlıca kaynakları çalışmamıza dâhil etmemizin nedeni budur.

Yukarıda ancak bir bölümünü sayabildiğimiz Osmanlı müelliflerinin yorum ve kanâatlerinden anlamlı bir çıkarımda bulunabilmek için kendimize şu soruları rehber edindik: Osmanlı müverrihleri, Napolyon'un kariyer merdiveninin hangi basamağına odaklanmışlar ve bunu nasıl algılamışlardır? Fransa imparatorunu göklere çıkarma ya da şiddetle yerme eğilimlerinde hangi motivasyon tarafından güdülenmişlerdir? Bonapart portresine atıfta bulunan yerli veya ecnebî tarihçilerin görüşlerinin ne derece tesiri altında kalmışlardır? Hepsinden önemlisi de, eserlerini kaleme alırlarken zamanın ruhu ve konjonktüründen nasıl etkilenmişlerdir? Tüm bu soruların ışığında, Osmanlı müelliflerinin subjektif ve özgün yaklaşımlarının çok daha derinlikli ve renkli bir tablosunu ortaya koymak amacıyla çalışmamızı direkt Napolyon'un hayat hikayesinin kapsamlı

² Ahmet Şimşek&Ali Satan (haz.), *Millî Tarihin İnşası*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011. Fuat Köprülü için bkz: "*Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında*", s.31-45; Yusuf Akçura'nın tenkitleriye 49-58. sayfalar arasında "*Tarihi Görüşe Dair*" başlığıyla yayımlanan bölümdedir.

bir panoraması olacak şekilde kurguladık. Bu metin örgüsünün üç temel avantajı vardı: Birincisi, bu anlatım tarzı Osmanlı müelliflerinin Napolyon’a olan bakış açısı üzerinde belirgin bir etkisi olan siyasi olaylara yalnızca bir sefer değinmemizi kâfi kıldığından tez boyunca gereksiz tekrarlara düşmemizi engelliyordu; İkincisi, Osmanlı yazarlarının Bonapart’ın yaşamının belirli bir kesitine yönelik yorumlarının tek elde toplanmasını sağladığından, hem müverrihlerin ilgili bölüme ilişkin genel hükümlerini alt başlıklara manşet yapabilmemize hem de ister ilk isterse de son devirden olsun söz konusu kısma değinen tüm tarihçilerin öznel yargılarının detaylı ve somut bir karşılaştırmasını berrak bir perspektifle aktarabilmemize olanak tanıyordu; Üçüncüsü de, tezimize normalde ayrı bir alt kategoride incelenemeyecek kadar kısa ve basit çıkarımları olan müellifleri de dâhil etmemize imkan veriyordu. Gelgelelim, çalışmamızın nitelik ve niceliğine son derece olumlu yansıdığına inandığımız bu tarihçilik metodu, ne yazık ki Napolyon’un Osmanlı tarihyazımındaki imgesinin sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş bütüncül bir şemasını çıkarmamızı da olanak dışı bırakmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı müelliflerinin Fransa imparatoruna dâir olan müsbet ve menfi algıları tek bir şablona indirgenemediğinden, bu tezin her bir alt başlığı aslında Napolyon’un Osmanlı tarihyazımındaki imajını oluşturan yapboz tahtasının farklı bir parçasını sembolize etmektedir. Bu yüzden de, az önce ileri sürdüğümüz soruların cevapları müstakil bir fasılda alenen verilmemiş olup çalışmamızı meydana getiren bölümlerin satır aralarında gizlidir.

Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, bu suâllere verilebilecek en mâkul yanıtları ortaya koymak için elimizden geleni yapmış olsak da, meselenin görüldüğünden çok daha çetrefilli ve çok boyutlu olması nedeniyle, gösterdiğimiz tüm hassasiyete rağmen tezimizde karşılaşılması son derece muhtemel olan hatalardan dolayı mâzur görülmeyi umuyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAPOLYON'UN GENÇLİK VE İKBAL YILLARI (1769-1797)

1.1. Bir Efsanenin Çocukluğu:

Yoksul Bir Babanın Harikulâde Evladı

“Günün birinde bu küçük ada, Avrupa’yı hayrete düşürecek gibi geliyor bana; içimde böyle bir önsezi var.”³

J.J. Rousseau’nun Korsika’nın istiklâl mücadelesine duyduğu hayranlığı dile getirmek amacıyla 1762’de öngördüğü bu kehânet, yedi yıl sonra 15 Ağustos 1769’da Ajaccio’da Napolyon Bonapart ismindeki bir çocuğun dünyaya gelmesiyle yanlışlıkla da olsa gerçekleşmenin ilk adımını atacaktı. Korsika, hiçbir zaman bağımsızlığını elde edemeyecekti; ancak bir tarihte Fransa imparatoru olacak olan bir adamın memleketi olmak vasfıyla tüm Avrupa’yı hayrete düşürecekti. Napolyon, aslen İtalyan kökenli olan Charles Bonaparte ve Letizia Ramolino çiftinin ikinci oğluydu. Charles Bonapart, on altıncı asırdan bu yana miras yoluyla geçen ikinci dereceden asâlet ünvânına sahip olan sıradan bir avukattı ve bunların getirdiği cüzzî kazançla ailesine ancak mütevazı bir hayat sunabiliyordu.⁴ Fakat Charles’in tâlihi, 1729’dan bu yana süregelen Korsika ayaklanmasının liderliğine 1755’de Pascal Paoli’nin geçerek sosyal kargaşayı daha da alevlendirip Cenovalılara aday 15 Mayıs 1768’de Fransa’ya satmaktan başka bir çare bırakmamasıyla dönecekti.⁵ Bu sınır değişimi, Charles Bonapart’ın Korsika’nın yeni askerî valisi Comte de Marbeuf ile iyi ilişkiler kurarak asâlet ünvânını Fransızlara da onaylatmasına ve adanın temsilcisi sıfatıyla 1777’de Versay Sarayı’nda XVI. Louis’in huzûruna çıkmasına imkan sağladı.⁶ Korsika’nın Fransa tarafından ilhâkı, Napolyon’a da yeni bir kapı açtı: Charles Bonapart’ın askerî valinin aracılığıyla bulduğu kraliyet bursu sayesinde Napolyon, Mayıs 1779’da ekseriyetle Fransız aristokrasisine mensup

³ J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev.: Vedat Günyol, İstanbul, Adam Yayınları, 1987, s.63.

⁴ Paul Johnson, *Napoleon*, London, A Phoenix, 2003, s.4.

⁵ Thierry Lentz, *Napoléon*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s.15-19.

⁶ Frank McLynn, *Napoléon: A Biography*, New York, Arcade Publishing, 1997, s.10; Lentz, *A.g.e.*, s.18-19.

olan soylu zümre çocuklarının gidebildiği Brienne akademisine kabul edildi.⁷ Böylece Napolyon Bonapart'ın uzunca bir müddet esrar perdesinin ardında kalmasından dolayı efsane ve mitlerle anlatılmaya çalışılacak olan Brienne yılları da başlamış oluyordu.

Napolyon'un ailesi, çocukluğu ve eğitim hayatı hakkında bilgi veren Osmanlı müelliflerinin sayısı son derece sınırlıdır. İmparatorluk vak'anüvislerinin neredeyse hiçbirinin târîhçelerinde bu konuya ilişkin esaslı bir mâlûmata rastlanmamaktadır.⁸ Napolyon'un erken dönemleri, büyük oranda on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı aydınlarının halkın kültür düzeyini yükseltme amacıyla Avrupa'daki eserleri tercüme etmeleri ya da onlardan esinlenerek kitaplar derlemeleri sayesinde Osmanlı toplumunda âşinâlık kazanabilmiştir. Gerçi Napolyon portresi, o yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı siyasetinin ilgisini cezbediyordu; Hoca İshak Efendi'nin *Napolyon Döneminde Avrupa Ahvâline Dair*⁹ başlıklı bir lâyiha kaleme alması, bu alâkanın bir sonucuydu.

Ama yine de Napolyon'un tarihe mâl olmuş bir figür olarak müstakil bir kitap halinde Osmanlı kamuoyuna takdim edilmesi, Hasan isimindeki Mısırlı bir mütercimın 1833'de İtalyan tarihçi Duc de Rovigo'nun kitabını *Bonapart Tarihi*¹⁰ olarak Türkçeye kazandırmasına kadar mümkün olmayacaktı. II. Mahmud saltanatının reform ivmesi ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki başarısızlıklardan sonraki 1833-1839 Mısır Krizi'nde uğranılan ağır mağlubiyetler, Napolyon'un askerî dehâsından istifâde etme zarûretini doğurmuş olacak ki 1838'de Mehmed Said Paşa, büyük olasılıkla Mekteb-i Harbiye öğrencileri için Napolyon'un muhârebe usûllerini tetkîk eden *Napolyon Bonapart'ın Müzekkirelerinden Müstahrec Olan Zevâbit-i Harbiye*¹¹ adındaki bir kitabı çevirmişti. Bunu sırasıyla 1844'te Napolyon'un St. Helena'da dikte ettirdiği hatîrâtının tercümesi olduğu varsayılan *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*¹², 1856'da Mehmet

⁷ Lentz, *A.g.e.*, s.19-20.

⁸ Bu konuya çok kısaca değinen istisnâî bir örnek için bkz: Mütercim Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, C.II, Haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s.1006-1007.

⁹ Söz konusu lâyihanın görüntüsüne hiçbir formatta ulaşamadığımız için inceleyemedik. Ancak eserin orijinal metni **TTK Kütüphanesi**'ndedir. Kitap el yazması olduğundan künye bilgisi yoktur.

Bkz: <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=399144&materialType=YE&query=napolyon>

¹⁰ Duc de Rovigo, *Bonapart Tarihi*, çev: Mütercim Hasan, İskenderiye: Saray Matbaası, r.1249/m.1833

¹¹ Mehmet Said Paşa, *Napolyon Bonapart'ın Müzekkirelerinden Müstahrec Olan Zevâbit-i Harbiye*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Feyz-i İntisâb-ı Şâhâne Matbaası, r. 1254/m. 1838.

¹² Napolyon Bonapart, *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*, Kahire: Bulak Matbaası, r. 1260/m. 1844. Fakat bunun hiç de böyle olmadığını ilerleyen sayfalarda ortaya koyacağız.

Zâti [Arcâ]'nin Ermeni alfabesiyle neşrettirdiği *Târih-i Napolyon Bonapart*¹³, 1860'da bir başka Saint Helena hatıratının çevirisi olan *Tezkîre-i Napolyon*¹⁴, ve son olarak da 1861'de Vartan Paşa'nın yirmiye yakın Fransızca ve İngilizce kaynaktan derleyerek vücûda getirdiği iki ciltten mürekkebi *Târih-i Napolyon*¹⁵ adlı biyografi takip edecekti.

Fakat tüm bu zikredilen kaynaklar tamamen tercüme ya da otobiyografik metinler olduklarından bir iki istisna dışında¹⁶ Napolyon'a ilişkin yaklaşımları bu tez çalışması için bir önem arz etmemektedir. Napolyon'un çocukluk yıllarının Osmanlı müelliflerinin şahsî yorumlarının öznesi olabilmesi, 1880'lerden başlayarak 1920'li yıllara kadarki süreçte çoğunlukla tercüme olmak üzere Bonapart'ın mektuplarının¹⁷, ilginç anılarının¹⁸, meşhur sözlerinin¹⁹, aşk hayatının²⁰ ve elbette hepsinden önemlisi askerî seferlerinin²¹ Osmanlı matbûatında kendine yer bulmaya başlayıp Napolyon'u halk nezdinde popülerleştirmesi sayesinde. Yirminci yüzyılın arifesinden itibaren Mecmûa-yı Ebûzziyâ'nın başını çektiği pek çok dergi, risâle ve kitapta Napolyon'un çocukluğuna ait bilgiler bu vesileyle yazılmıştır.

¹³ Mehmet Zâti [Arcâ], *Târih-i Napolyon Bonapart*, Kostantiniyye: Mühendisyan Yohannes Tabhânesi, 1856.

¹⁴ Napolyon Bonapart, *Tezkîre-i Napolyon*, İstanbul: Dersâadet Cerîdehânesi, r. 1277/m. 1860.

¹⁵ Vartan Paşa, *Târih-i Napolyon*, 2 c., İstanbul: Dersâadet Cerîdehânesi, r. 1278/m. 1861.

¹⁶ Vartan Paşa'nın *Târih-i Napolyon* derlemesine bu çalışmada sadece bir kez değinilecektir. Ancak 1844 basımlı *Kitâb-ı Târih-i Bonapart* isimli hatırat, tezimizin önemli kaynaklarından biri olacaktır.

¹⁷ "Napolyon Bonapart'ın Kendi Tarihini Yazmaklığı İçin Rica Eden Bir Cenerale Mektubudur." *Mecmûa-yı Ebûzziyâ*, Cilt: 2, Sayı: 14, r. 1 Şubat 1297/m. 30 Kasım 1881, s.440-41.

¹⁸ "Büyük Napolyon ile Polis Nâzırı Ceneral Fuşe", *Mecmûa-yı Ebûzziyâ*, No: 12, r. 1298/m. 1882.

¹⁹ Cemal Nuri Bey, "Napolyon Bonapart'ın Sânihaları", *İçtihad Mecmûası*, No: 49, r. 1 Temmuz 1328/m. 14 Temmuz 1912, s.4704.

²⁰ Karlos, *Napolyon'un Çapkınlığı ve Sevdalıları*, Mütercim: Ragıp Rıfkı, Dersâadet: El Hilal Matbaası, r. 1330/m. 1914.

²¹ Napolyon'un askerî seferleri ve kumandanlık vasfına dair Osmanlı matbûatındaki kaynak yelpazesi son derece geniştir. Ama biz burada, söz konusu kaynakların çoğunu çalışmamızda kullandığımız için sadece faydalanmaya gerek görmediğimiz birkaç tercüme eseri zikretmekle yetineceğiz.

* *Napolyon Bonapart ve Miralay Jerard'ın Sergüzeştləri*, Mütercim: Cemal [Bilmen], İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, r. 1335/m. 1919.

* Kont York, *Ordu Kumandanı Napolyon*, Mütercim: Osman Senayi, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, r. 1315/m. 1897.

* *Târih-i Harb Tedkikleri: Napolyon Seferleri*, İstanbul: Askeri Akadeer Kumandanlığı Matbaası, 1928.

* *Ezmine-i Mukaddimeden Düvel-i Muazzama-ı Cedîde Büyük İnkilâbât ve Napolyon Bonapart*, Dersâadet: Kasbar Matbaası, r.1328/m.1912. Söz konusu kitabın tercüme mi yoksa telifli mi olduğu tartışmaya açık olsa da iddialı başlığına rağmen içeriğinde Napolyon'a ilişkin kayda değer bir mâlûmât yoktur.

“Fakir bir babanın harikulâde evladı” sıfatıyla Napolyon’un çocukluğu üç kısa risâlede hayat bulmaktadır.²² Bunlardan birincisi, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı aydın ve müelliflerinden Ebüzziyâ Tevfik’in (d.1849/ö.1913) 1882’de *Napolyon*²³ başlığıyla kaleme aldığı 36 sayfalık kısa bir biyografi yazısıdır. İkincisi, Mahmud Nâcim (d./ö. ?) adıyla mârûf bir müellifin belirsiz bir tarihte yayımladığı 16 sayfadan mürekkep *Napolyon Bonapart*²⁴ isimli risâlesidir. Sonuncusu ise, erken cumhuriyet döneminde İbrahim Alâeddin Gövsa’nın (d.1889/ö.1949) riyâseti altında 1927’de basılan ve yine 16 sayfa olan *Napolyon*²⁵ yazısıdır. Bu üç biyografik risâlenin dikkat çeken ilk ortak noktaları neredeyse hepsinin aynı kaleminden çıkmış gibi tekdüze bir anlatım ve metin örgüsüne sahip olmalarıdır. Ebüzziyâ Tevfik, Mahmud Nâcim ve İ. Alâeddin Gövsa, Napolyon Bonapart’ın 1769’da Korsika’da başlayıp 1821’de St. Helena’da son bulan serüveninin birçok safhasını benzer bir üslûp ve cümlelerde okuyucuya aktarmışlardı. Ayırtedici en önemli farkları ise müelliflerin Napolyon’u tarihe mâl olmuş önemli bir karakter olarak nasıl değerlendirdiklerini dile getirdikleri ilk ya da son paragraflardır. İkincisi, söz konusu metinlerin tamamı, imparatorluğun okur-yazar kesiminin kültür düzeyini artırma ve tarih ilmini popülerleştirme amacıyla yazıldıklarından genelde sadece kronolojik bilgilerin ansiklopedik bir tarzda ard arda sıralanmaları sayesinde oluşmuş kısa didaktik türden eserlerdir. İlginç olan son ortak paydaları ise, üçünün de Napolyon’un öğrencilik yıllarındaki karakter ve çalışkanlığını “sanki ilerde çok büyük bir adam olacak olan fakir bir çocuğun daha küçüklükten bunu belli ediyormuş gibi” olduğunu îmâ eden bir metin kurgusuyla okuyucuya yansıtılmalarıydı.

İşte Napolyon’u “fakir bir babanın oğlu olan parlak bir öğrenci” olarak tasvîr eden betimlemeler bu risâlelerin ilk paragraflarındaki satırlarda yer bulur. Aslında bu

²² Aslında Diran Kelekyan’ın 1913’de Mekteb-i Mülkiye’de siyasi tarih dersi müfredâtı için neşrettiği büyük kısmı derleme olan *Ondokuzuncu Asırda İctimâî ve Siyâsî Avrupa* isimli kitapta da Napolyon’un çocukluğuna 341-346. sayfalar arasında yer verilmişti. Ermeni asıllı Diran Kelekyan’ın *Napolyon, İhtilâl-i Kebîr ve Viyana Kongresini* üç bölüm olarak ihtivâ eden eseri görebildiğimiz kadarıyla Napolyon’un hayatına 285 sayfa vermesiyle bu alanda yazılmış en teferrûatlı kitaplardan biridir; ancak ne yazık ki müellifin Napolyon’un çocukluk ve okul yıllarını kısaca ele aldığı satırlarda çok detaylı bilgileri dipnot ya da anekdot vermeden kaleme alması eserin orijinallğine gölge düşürmüştür. Bundan başka, Mehmed Galib’in *Napolyon’un Hususiyeti* ismiyle Fransızca’dan tercüme ettiği bir yazı dizisinde de Napolyon’un ilk zamanları genel geçer kronolojik bilgilerle kısaca geçiştirilmiştir. Bu yazı dizisini ilerleyen sayfalarda detaylıca ele alacağız.

²³ Ebüzziyâ Tevfik, *Napolyon*, Kostantiniye: Matbaa-i Ebuziyya, r. 1299/m. 1882.

²⁴ Mahmut Nâcim, *Napolyon Bonapart*, İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, t.y.

²⁵ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927.

temaya onlardan çok daha önceleri bazı erken jenerasyondan Osmanlı müelliflerince de dikkat çekilmişti. Daha 1861’de Vartan Paşa’nın (d.1813/ö.1879) derlediği kitabın medhal kısmında Napolyon, “Korsika adasından bayağı bir adamın oğlu olduğu halde Fransa’ya azîmet ve berrî [kara] mekteb-i harbiyesinde tahsîl, hüner ve marifet edip Fransa imparatorluğu mesnedine kadar nâil olan”²⁶ bir imparator şeklinde okuyucuya takdîm edilmişti. Meşhûr Osmanlı dil bilimcisi Şemsettin Sami’nin (d.1850/ö.1904) *Kâmûsü’l-A’lâm* ansiklopedisinde de Napolyon’a toplamda dört sayfa yer verilirken ailesinden hiç bahsedilmediği halde onun “asil lakin fakir bir adamın oğlu”²⁷ olduğu özellikle belirtilmişti.

Yukarıda bahsettiğimiz üç kısa risâlede ise bu yaklaşım daha da belirginleşir. Mahmud Nâcim imzalı olan yazıda Napolyon’un “asil fakat fakir bir ailenin sulbünden geldiği, henüz küçükken akranlarına fâik ve cümleye tahakküme müstaid [yetenekli] olduğu ve bu secâyâ-ı mümtâzesinin [seçkin meziyetler] kumandanlarının nazar-ı dikkatini celbettiği”²⁸ birkaç cümleyle okuyucuya aktarılmıştı. Aynı şekilde, İbrahim Alâeddin Gövsa’nın sözü geçen risâlesinde de “ikinci derecede bir asilzâde olan Şarl Bonapart’ın oğlu Napolyon’un daha çocukluğundan itibaren harbi çok sevdiği, çok çalışkan bir talebe olduğu, tarih derslerine karşı büyük bir istidât [yetenek] gösterdiği ve hocalarının ona methiyeler düzdükleri”²⁹ kısaca kaydedilmişti.

²⁶ Vartan Paşa, *Târîh-i Napolyon*, C.I, s.2.

Târîh-i Napolyon isimli kitap, tespit edebildiğimiz kadarıyla 2 ciltten oluşan tercüme bir eserdir. İlk cildinin medhal (giriş) kısmında 20’ye yakın farklı Fransız ve İngiliz tarih kaynaklarından derlendiği belirtilen kitabın tamamı Vartan Paşa tarafından yazılmamış olup bazı kısımları ruznâmecilere derc olunmuştur. Birinci ciltte Napolyon’un 1769’da Korsika’da doğumundan 1799’da Mısır Seferi’ni yarıda bırakarak Fransa’ya geri dönüşüne kadar olan hayatı ve faaliyetleri anlatılır. İkinci cilt ise Napolyon’un 1799-1804 arasındaki Fransa’daki konsolosluk idâresini ve II. Koalisyon Harpleri’ni (1798-1802) konu alır. Aslında son derece detaylı ve düzenli bir biyografik esere imza atan Vartan Paşa, görebildiğimiz kadarıyla eserinin hiçbir bölümünde Napolyon’a dair herhangi bir kişisel yorum ya da eleştiri yapmamış, yalnızca Fransız ve İngiliz kaynaklarındaki ansiklopedik bilgileri kronojik olarak derlemekle yetinmiştir. Alıntı yaptığımız medhâl kısmındaki “[...] *Fransız ve İngiliz vesâir lisânlar üzere cem’ ve telîf olmuş olan yirmi kadar tevârih-i mevsûkeden izzetli Vartan Paşa’nın bi’l intihâb tercüme ve telîfine muvaffak olmuş ve lisân-ı Türkî ve Ermeni hurûfu ile tab’ ettirmiş olduğu bu târih, şâyân-ı mütâlaa...*” ifadesi giriş kısmını başka birinin (muhtemelen ruznâmecilerden birinin) yazdığını göstermektedir. Ama alıntıladığımız kısmı, her ne kadar kim olduğu bilinmese de, en nihayetinde bir Osmanlı vatandaşının yazmış olması o cümleyi değerlendirmeye almamız için yeterli bir sebeptir. Bunun dışında *Târîh-i Napolyon*’u tezimize dahil etmedik.

²⁷ Şemsettin Sami, “Napolyon I”, *Kâmûsü’l-A’lâm*, C. VI, İstanbul: Mihrân Matbaası, r. 1316/m. 1898, s.4535.

²⁸ Mahmut Nâcim, *Napolyon Bonapart*, s.1-2.

²⁹ İbrahim A. Gövsa, *Napolyon*, s.2-4.

Napolyon'u "harikulâde başarılı bir çocuk" olarak resmetme idealinin zirvesi ise Ebûziyâ Tevfik'in kalemi olacaktır. Napolyon'u "İskender'in şebâbet [gençlik] ve şecâatini [cesaret], Kayzer'in siyâset ve dirâyetini ve Frederick'in ise mârifet ve hikmetini kendinde toplamış bir timsâl-i fetânet"³⁰ olarak tanımlayan müellif, onun Brienné'deki öğrencilik hayatını da bu tanıma uygun olarak cesâret, karakter ve zekâ abidesi şeklinde telakkî etmişti. Örneğin, her zaman dersleriyle alâkadar olan genç Napolyon "refikinin [arkadaş] ders fâsılalarında gösterdikleri hiffet-i şemâthâsîrâne-den [şımarıklık] müteneffir [nefret] olmasından dolayı hiçbirisiyle ihtilât [görüşme] etmezdi."³¹ Dahası, "refikesi miyânelerinde [kendi aralarında] Napolyon'u tahsîle olan şu ikdâmından [gayretle çalışma] dolayı istihzâ eyledikleri halde..." diye devam eden müellif, sözlerini "...[Napolyon'un] yüzüne karşı hiçbir şey söylemeye cesâret edemezlerdi"³² diye bitiriyordu. Tüm bunlara ilâveten Ebûziyâ Tevfik, Napolyon'u son derece parlak ve başarılı bir talebe olarak görmesini onun matematik, coğrafya ve tarih bilgisinin arkadaşlarıyla mukâyese kabul etmeyecek bir düzeyde olması, eline aldığı bir kitabı saatlerce okuyup üzerine kafa yormadan asla bırakmaması ve bu durumun Napolyon'un muallimlerinin "nazar-ı hayret ve istiğrâblarını [şaşkınlık] celbetmesi"³³ üzerinden delillendiriyordu.

Ebûziyâ Tevfik'in Napolyon'un çalışkanlığını, cesâretini ve azmini yüceltme hususlarında sergilediği cömert tavır, onun askerliğe yatkın karakterini ve arkadaşları üzerindeki mutlak etkisini anlattığı satırlarda da kendisini fazlasıyla hissettiriyordu: "Zirâ Napolyon bir sükûn-ı mekânî [ağırbaşlı olma] ihtivâ ile meftûr [yaratılmış] ve bâ-husûs nazarında mukâvemet-gedâz [direnme] bir hâssa-yı tesîre mâlik olmasından refîkesinden hangisine bir çehre-i hakâretâmiz ile atf-ı nigâh eylese karşısındakini bir beht-i ızdırârîye dûçâr ederdi."³⁴ Bu ifadeler sadece küçük bir çocuğun sert bakışıyla arkadaşları üzerinde kurabildiği psikolojik tahakküme değil, aynı zamanda ileride büyük bir kumandan olacak olan birinin mental açıdan bu işe yatkın olmasına da işaret ediyordu. Zirâ, her halde hayatının büyük kısmı harp meydanlarında muhârebe idâre etmekle geçen bir askerin, daha çocukluğundan itibaren ağırbaşlı ve soğukkanlı tavırları

³⁰ Ebûziyâ Tevfik, *Napolyon*, s.36.

³¹ *A.e.*, s.2.

³² *A.y.*

³³ *A.e.*, s.3.

³⁴ *A.e.*, s.2-3.

sayesinde etrafındakileri baskılayabilecek bir auraya mâlik olması çok da şaşılacak bir haslet [tabiat] olmasa gerektir.

Peki gerçekte Napolyon nasıl bir öğrenciydi? Mayıs 1779'da 10 yaşındayken başlayan Brienne deneyimi, Napolyon'un hayatında pek de iyi anılar bırakmamıştır. Sessiz sakin, utangaç, kötü giyinimli ve maddi yetersizlikten muzdarip olan Napolyon, arkadaşları arasında hiç de popüler bir çocuk değildi; İtalyan asıllı bir ailenin mensubu olduğundan kötü Fransızcası ve Korsikalı geçmişi aristokrat sınıf arkadaşlarının alay ve aşağılamalarının hedefi olmuştu.³⁵ Üstelik bazı Osmanlı kaynaklarında "iyi bahtlı ve talihi yaver çöl arslanı"³⁶ şeklinde nakledilecek olan Napoléone Buonaparté ismi, arkadaşlarınca kasıtlı olarak Fransızca'da saman burunlu anlamında "Paille-au-Nez"³⁷ olarak telaffuz ediliyordu. Beş yılını geçireceği bu okulda zengin ve asil akranlarının hakaret ve küçümsemelerine tahammül edemeyerek gittikçe yalnızlaşan Napolyon, yaşadığı sosyal dışlanmanın getirdiği intikam hırsının da etkisiyle Korsika devrimci hareketinin lideri Pascal Pauli'ye meyledecekti.³⁸

Napolyon'un Brienné'deki akademik performansı da iddia edildiği kadar etkileyici değildir. Plutark, Çicero, Fénelon, Voltaire, J. J. Rousseau ve Bousset gibi filozofların eserlerini doymak bilmez bir iştahla okuyan Napolyon, gelgelelim pek de başarılı bir öğrenci değildi; matematik ve tarihte parlak olmasına rağmen Fransızca, Latince, Almanca, coğrafya, felsefe, dans ve müzik derslerinde vasat bir öğrenciydi.³⁹ Mesela, yıllar sonra Fransızların imparatoru sıfatıyla Avrupa'ya hükmettiğinde dahi Almanya'daki Elbe ve İspanya'daki Ebro nehirlerini karıştırabiliyordu; tıpkı bir Rus

³⁵ Emil Ludwig, *Napoleon*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2019, s. 20-22.

³⁶ Câbi Târihi'nde Fransızların 1798 Mısır Seferi'nden bahsedilirken konuyu Napolyon'un adının manasına getiren vak'anüvis Câbi Ömer Efendi, Bonapart'ın "bu ne eyü demek olup, lisân-ı frenkde 'bart' dahi baht demek olmağla, Bonapart'ın 'eyü bahtlı' demek..." olduğunu kaydetmiştir. Bkz: Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi (Târih-i Sultân Selâm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, yay.haz.: Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.76; Benzer bir şekilde, 1881'de Mecmûa-yı Ebüzziyâ'da yayımlanan bir yazıda İtalyanca'da 'Napo' hecesinin çöl, 'Leon' un arslan ve 'Par'ın ise talih anlamına gelmesinden yola çıkarak 'Napoleoné Bonaparté' kelimesinin 'talihi yaver çöl arslanı' manasına geldiği belirtilmektedir. Bkz: "Napolyon Bonapart Kelimesinin Mânâ-yı Lugâvîsi", *Mecmûâ-i Ebüzziyâ*, Cild: 1, Sayı: 12, r. 1 Şubat 1297/m. 30 Kasım 1881, s.380-1. Ünlü Osmanlı vak'anüvisi Ahmet Cevdet Paşa da meşhur tarihçesinde Napolyon'un baht ve talihine sık sık atıfta bulunmuştur. Buna yeri geldikçe tezimizde değineceğiz.

³⁷ Felix Markham, *Napoleon*, New York, A Mentor Book, 1963, s.18.

³⁸ Napolyon'un erken dönemlerinde yaşadığı kimlik bunalımına ve Korsika milliyetçiliği saplantısına ilişkin bilgi için bkz: Philip G. Dwyer, "From Corsican Nationalist to French Revolutionary: Problems of Identity in the Writings of the Young Napoleon, 1785-1793", *French History*, Volume: 16, Issue: 2, June 2002, s.132-152.

³⁹ Lentz, *Napoléon*, s.20-21; McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.18.

şehri olan Smolensk'i, İspanya'nın Salamanca kentiyle karıştırması gibi.⁴⁰ Üstelik Fransızca'yı her zaman İtalyan aksanıyla telaffüz ettiği gibi Fransızca'nın gramer ve yazım kurallarını da asla tam olarak öğrenememişti.⁴¹ Brienné'den sonra bir yıl kadar eğitim gördüğü Ecolé Royalé Militaire'den Eylül 1785'de mezun olduğunda bile 58 öğrenci arasından ancak 42. olabilmmişti.⁴²

Görüldüğü üzere, son dönem Osmanlı müelliflerinin Napolyon'a yükledikleri "fakir bir adamın harikulâde evladı" olma imajı tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. O halde bu müelliflerin Napolyon'un çocukluğunu bu şekilde değerlendirmelerinin sebebi neydi? Bu sorunun cevabı, Napolyon'un ölümünden sonraki süreçte meydana gelen siyasi ve ideolojik çalkantıların Fransa'nın tarihî ve edebî câmiasını Napolyon'a ulusal ve liberal bir kahraman kültü atfetmeye sevketmesinde gizlidir. Bu kült kimliği inşası sürecinin ilk ayağı, St. Helena refâkatçılarında olan Emmanuel Las Cases'in, Napolyon'u klasik efsanevi kahraman tapınmasından ziyade modern demokratik mit olarak idealize ettiği *Mémorial Sainte-Hélène* hatıratının 1823'de yayımlanmasıydı.⁴³ Bunu, Napolyon'un ihtişamlı devrine özlem duyan imparatorluk gazileri ve Fransız devrimini benimseyen özgürlükçü, genç ve entelektüel yeni nesil ile birlikte romantik eğilimli şair, yazar ve sanatçıların da liberal Napolyon imajını Burbon Restorasyon'u (1815-1830) rejimine karşı politik bir muhalefet aracı olarak benimsemesi izledi.⁴⁴ Bu dönem ürünü edebî ve sanatsal yapıtlarda "Romantik Bonapartizm'in melankolik ve pesimist ruhu"⁴⁵ hakim olacak, fakat "devrim düşmanları tarafından eziyete uğramış liberal bir imparator"⁴⁶ miti de ateşli bir hayranlıkla selamlanıp kahraman mertebesine çıkarılacaktı. Napolyon'un bu dönem yazar ve sanatçılarının eserlerinde bir idol olarak sunulmasının sebebi buydu ve hiç şüphesiz bunlar meydana çıktıkları zaman diliminde hitab ettikleri geniş halk kitlelerinin Napolyon'a ilişkin algı ve yaklaşımlarını derinden

⁴⁰ McLynn, A.y.

⁴¹ A.y.

⁴² Lentz, A.g.e., s.21.

⁴³ Göran Blix, "Heroic Genesis in the Mémorial de Sainte-Hélène", **Yale French Studies**, No: 111, Yale University Press, 2007, s.108.

⁴⁴ Barbara Ann Day, "Political Dissent and Napoleonic Representation during the Restoration Monarchy", **Historical Reflections/Réflexions Historiques**, Vol: 19, No: 3, Fall 1993, Berghahn Books, s.409-432.

⁴⁵ Kathleen O'Flaherty, "The Genesis of the Napoleonic Legend", **Studies: An Irish Quaterly Review**, Vol: 58, No: 231, (Autumn, 1969), s.264.

⁴⁶ Lentz, *Napoléon*, s.112.

etkileyecekti. Stendhal'ın *Vie de Napoléon* (1829), *Kırmızı ve Siyah* (1830) ve *Parma Manastırı* (1839); Victor Hugo'nun *A la Colonne* (1828), *Les Orientales* (1829) ve *Sefiller*'i (1862); Balzac'ın *Un Médecin de campagne* (1833) romanı; Musset'in ünlü *Fantasio* (1833) oyunu; Alexandre Dumas Pere'nin *Napoléon ya da Tarihin Otuz Yılı* (1831) adlı biyografisi; ressam Horace Vernet'in *La Bataille du Pont d'Arcole* (1826) tablosu ve heykeltıraş Charles Emile Seurre'nin 1833'te yaptığı Napolyon'un bronz heykeli bu edebî ve sanatsal yapıtlardan sadece birkaçıydı.⁴⁷

On dokuzuncu asrın ilk yarısının ortalarında, Fransız akademisinin önde gelen bir takım tarihçilerinin kroniklerinde de Napolyon'a karşı gittikçe daha ılıman bir tavır benimsenmeye başlanacaktı. Örneğin, Baron Bignon'un *Histoire de France depuis le 18 Brumaire*'si (1829); Armand Lefebvre'nin ünlü *Histoire des cabinets de l'Europe pendant le Consulat et l'Empire* (1845) adlı kitabı ve Adolphe Thiers'in yirmi ciltten mürekkep bir başyapıtı olan *Histoire du Consulat et de l'Empire* (1845-62) serisi, ilk bakışta Napolyon'un despotik rejimine ve saldırgan dış politikasına şiddetli eleştiriler getiriyor olsalar da alt metinlerinde Napolyon'un askerî dehâsını, devlet adamlığını ve Fransa'ya yaptığı hizmetlerini hissedilir düzeyde bir takdir duygusuyla anıyorlardı.⁴⁸

Louis-Philippe'in iktidarında (1830-1848) Bonapart'a yapılan iâde-i itibar ise, Napolyon'un naaşının 1840 yılında Saint Helena'dan Fransa'ya nakledilip bir milyon kişinin katıldığı muhteşem bir merâsimle Paris'teki Les Invalides'e defnedilmesi sayesinde Napolyon'un mitleştirilmesi sürecine yeni bir boyut kazandırdı; "O" artık bundan böyle belirli insanî vasıflarla tanımlanan somut bir karakter değil, tam aksine Fransızlar'ın ihtişamlı geçmişi ve ulusal gururlarının zamandan ve mekandan âzâde kılınmış kült bir sembolüydü.⁴⁹ Napolyon'a vefatından sonra tevcih edilen bu insanüstü statü, o yüzyılda yaşayan "sıradan insanların tıpkı kendileri gibi olan alelâde bir kişinin başlarına taç giymek için doğmuş olanlardan daha büyük bir adam oluşunu görmekten şaşkınlık duymalarına"⁵⁰ neden oldu. Hayranlık duygusuyla körüklenen bu şaşkınlık

⁴⁷ O'Flaherty, *A.g.m.*, s.261-65; Lentz, *A.e.*, s.112-14.

⁴⁸ Pieter Geyl, *Napoleon: For and Against*, London, A Peregrine Book, 1965, s.39-67.

⁴⁹ Sudhir Hazareesingh, "Napoleonic Memory in Nineteenth-Century France: The Making of a Liberal Legend", *MLN*, Vol: 120, No: 4, French Issue (September 2004), s.761-64.

⁵⁰ Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı: 1789-1848*, çev: Jülide Ergüder & Alâeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1989, s.140.

ise, aynı kitlenin ilham verici bir rol model olarak gördükleri bu muazzam kariyere “hiçlikten yola çıkıp dünyayı idâre eden adam”⁵¹ efsanesini atfetmelerine yol açtı.⁵²

Napolyon’un Osmanlı müellifleri tarafından ergenlik çağından itibaren son derece çalışkan ve yüksek karakterli bir çocuk olarak okuyucularına takdim edilmesi işte bu efsanenin neticesidir. Mesela, Vartan Paşa’nın *Târîh-i Napolyon*’unun medhal kısmında, onun “bayağı bir adamın oğlu olduğu halde [...] mekteb-i harbiyede tahsîl, hüner ve marifet edip Fransa imparatoru olduğunu ve [...] Avrupa’nın heyetini tağyîr ve tebdîl ederek nice hükümdarları mesnedlerinden tard ve def’ ile yerlerine kendi familyasından bulunanları nasb ve tayin ettiğini”⁵³ yazıyordu. Napolyon’un öğrencilik yıllarında sergilediği varsayılan etkileyici akademik performansı ve yüksek karakteri yüceltme konusunda en ateşli tavrı benimseyen Ebûzziya Tevfik’in de söz konusu efsanenin etkisi altında kaldığı, risâlesinin daha ilk cümlesinde sarfettiği “topçu mülâzımlığından [teğmen] Fransa imparatorluğuna kadar irtifâ ve Avrupa haritasında bir çok tahavvülât [değişimler] icrâ eden Napolyon Bonapart”⁵⁴ ifadesinden belliydi. Şurası açıktır ki, müelliflerin tarih algısında Napolyon’un Avrupa’da bu derece etkin bir konumda olmasıyla dünyayı yönetmesi arasında hiçbir fark yoktu.

Aynı efsane, M. Nacim’in satırlarında da kendisini üstü kapalı bir şekilde açığa vuruyordu: “Napolyon, Fransa’nın en karmakarışık bulunduğu bir zamanda meydana atlamış [...] ve Fransa’yı bütün Avrupa’ya hakim olacak bir hale getirmiş[tir].”⁵⁵ Hiç şüphesiz müellif bu ifadeyle Napolyon’un Fransa’ya bahşettiği dominant role vurgu yapıyordu; ama en nihayetinde Fransa’nın en karmakarışık bir halde olduğu 1789-93 döneminde Napolyon sadece bir topçu subayıyken, Fransa’nın Avrupa’ya hükmettiği 1811 yılında ise Şemsettin Sami’nin deyişiyle “bütün Avrupa’yı titretip alt üst etmiş olan harikulâde bir [adam]”⁵⁶ ve İbrahim Alâeddin Gövsa’nın tabiriyle de “Fransa bayrağını her memleketin pâyîtahtında ve şehrinde dalgalandıran”⁵⁷ bir imparatordu.

⁵¹ Lentz, *Napoléon*, s.20.

⁵² Aslında konuyu daha fazla uzatmamak için çok kısa değindiğimiz Napolyon’un efsaneleşme sürecine ilişkin kapsamlı bilgi için bakınız: Philip Dwyer, *Napoleon: Passion, Death and Resurrection, 1815-1840*, New York, Bloomsbury, 2019.

⁵³ Vartan Paşa, *Târîh-i Napolyon*, s.2.

⁵⁴ Ebûzziya Tevfik, *Napolyon*, s.1.

⁵⁵ Mahmut Nacim, *Napolyon Bonapart*, s.1.

⁵⁶ Şemsettin Sami, “Napolyon I”, *Kâmûsü’l-A’lâm*, s.4538.

⁵⁷ İbrahim A. Gövsa, *Napolyon*, s.2.

Napolyon'un 1791 yılında Valence'de sıradan bir topçu subayıyken yaşadığı "hiçliğini" önemli ölçüde dramatize ederek aktaran *Napolyon'un Husûsiyeti* başlıklı imzasız bir yazıda ise bu meşhur efsane, Mahmud Nacim'inkine nazaran çok daha hissedilir düzeydeydi: "Şu oda dahi bilâhire dünyayı tir tir titretmiş olan Napolyon Bonapart'ın odası olduğu mülâhaza edilirse hâlin (Napolyon'un sefaleti) garâib-i fevkalâdesi vehleten meydana çıkar!"⁵⁸ Anonim müellifin, Napolyon'un iç karartıcı bir yoksullukla yaşadığı bekar odasını tasvir ederken kullandığı bu cümle, yalnızca Bonapart'ın kötü yaşantısına karşı hissettiği şaşkınlık ve kederin bir tezâhürü değildi; aynı zamanda 'bir devirde dünyayı idare edecek olan' efsanevi Napolyon imgesi ile o günkü sefil hayatı arasındaki muazzam tezatlığa karşı beslediği derin hayranlığın da bir dışavurumuydu. Ama bu satırlarda yakasını Napolyon'un "sefâleti" vasıtasıyla ele veren meşhûr efsane, şimdi inceleyeceğimiz müelliflerin betimlemelerinde kendisini yeniden imparatorun "azameti" üzerinden gösterecekti. Örneğin, Yusuf Rasih (d.?./ö.?) imzasını taşıyan *İmparator I. Napolyon ve İmparatoriçe Mari Luiz* başlıklı bir yazıda, Napolyon'un askerî dehâsı harâretle anlatıldıktan sonra "topçu mülâzımlığından Fransa imparatorluğuna kadar irtifâ eden bu Korsikalı cemretü'l-harb [savaş dehâsı] Avrupa'dan Mısır'a ve Cebelitarık'tan Moskova'ya kadar mümted [yayılan] bir darü'l -harb [savaş alanı] içinde on beş yirmi sene içinde neler yapıyor, ne harikalar gösteriyor!"⁵⁹ methiyesi yapılmıştı. Bundan başka, *Hakîkî Napolyonlar* isimindeki kısa ve bölünmüş bir mecmua yazısında aslında hiç de Fransa imparatorunun bir meftûnu gibi görünmeyen A. Nihat (d.?./ö.?) adındaki bir müellif bile Napolyon'un acı sonunu tasvir ederken söz konusu efsaneye bir göndermeyle konuya, "Korsika'nın haşin muhitinden Fransa serir-i [taht] saltanatına yükselen bu hükümdar-ı zî-ihtîşam [ihtîşamlı], senelerce mukadderat-ı [kader] cihâna hükmeden o koca Napolyon..."⁶⁰ girizgâhıyla başlıyordu.

⁵⁸ "Napolyon'un Husûsiyeti", **Mecmûa-ı Ebûzziyâ**, Cilt: XVII, Sayı 58, r. 13 Kânûnusânî 1313/m. 30 Kasım 1897, s.2166. Aslına bakılırsa söz konusu metin, imzasız yayımlanmasına rağmen anonim değil, Mehmed Galib'in Fransızca'dan tercüme ettiği bir kitabın ilk kısmıdır. Bu tercümeyi sonraki bölümde (bkz: 1.2) çok daha detaylıca ele alacağız.

⁵⁹ Yusuf Rasih, "İmparator I. Napolyon ve İmparatoriçe Mari Luiz" **Mecmûa-ı Ebûzziyâ**, Cilt: 31, Sayı: 130, m.30 Kasım 1913/r.28 Şubat 1329, s.51.

⁶⁰ A. Nihat, "Hakîkî Napolyonlar", **Müşâhede Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 5, m.13 Şubat 1909/r.13 Şubat 1335, s.240.

Pek tabii böyle bir tarih anlatısının Napolyon'un hayat hikayesiyle mantıklı bir tutarlılık sergileyebilmesi için Bonapart'ın daha küçüklükten itibaren çalışkanlık ve zekası sayesinde hocalarınca her daim takdir edilen ve yüksek karakteri nedeniyle de arkadaşları üzerinde ürkütücü bir tesiri olan harikulâde bir figür olması gerekiyordu. Hiçlik olgusunun somut bir karşılık edinebilmesi için de Charles Bonapart'ın yoksul bir adam olduğu özellikle belirtiliyordu. Bu vesileyle Napolyon'un Büyük İskender, Hannibal, Sezar veya Büyük Frederick gibi bir kral soyundan gelmemesi yüzünden erken dönemlerinde çok sıkıntılar yaşadığı ama buna rağmen gayret, hüner ve maharet ederek kariyerinin zirvesine tırmandığı işaret edilerek “yaratılışındaki harikulâdeliğe” dikkat çekiliyordu. Yine Yusuf Rasih imzalı *I. Napolyon'un Akvâl ve Emsâli* adlı bir başka yazıda Napolyon'un yükseliş hikayesinin, “hakikaten harikulâde yaratılmış bu zât [...] bir Korsikalı talihiyle, hünerle, her ne ile olursa olsun Fransa imparatoru oluyor”⁶¹ cümlesiyle açıklanmasının sebebi buydu. Bu anlayış Vartan Paşa, Ebüzziya Tevfik, Şemsettin Sami, Mahmud Nacim, imzasız müellif ve Yusuf Rasih'in da genç Napolyon'un hasletlerini abartarak göklere çıkarmasının esas sorumlusuydu. Görünen o ki “hiçlikten yola çıkıp dünyayı idare eden adam” efsanesini içselleştiren Osmanlı müelliflerinin tümü, Napolyon gibi çok büyük işler başarmış olduğuna inandıkları bir şahsiyetin sıradan bir çocuk olamayacağına ve yoksul bir aileden gelse bile marifeti, çalışkanlığı ve karakteri sayesinde en tepeye çıktığına gerçekten inanmışlardı.

Bu inancın ateşlediği hayranlık ve yüceltme eğiliminin son dönem Osmanlı müelliflerinin üzerindeki etkisi o kadar güçlüydü ki Napolyon'un ister askerî dehâsını isterse de devlet adamlığı vasıflarını ele alan bilhassa mecmûa yazılarının birçoğunda kendisini hissettirecekti. Meselâ, bu metinlerden birinde, Napolyon'un karakterini ve zekâsını ziyadesiyle abartarak âdeta yarı tanrısal efsanevi bir portre konumuna çıkaran bir Osmanlı aydını, alenen imparatorun avukatlığına soyunarak işi dalkavukluğa kadar vardırıyordu.⁶² Mevzûbahis efsanenin yarattığı Napolyon meftûnluğu, aynı zamanda son dönem müelliflerini, ilk dönem Osmanlı vak'anüvisleri ve bürokrat kökenli tarihçi zümresinden ayıracak olan en belirgin noktalardan biriydi. On dokuzuncu asrın ilk

⁶¹ Yusuf Rasih, “I. Napolyon'un Akvâl ve Emsâli”, **Ordu ve Donanma Mecmûası**, İstanbul: İbrahim Hilmi Matbaası, Sayı: 5, r. Temmuz 1328/m. Temmuz 1912, s.360-61.

⁶² “Napolyon Bonapart'ın Husûsiyet-i Ahvâli”, **Mecmûa-ı Ebüzziya**, No: 8, Sene: r. 1298/m. 1882, s.246-53.

çeyreğinden itibaren tarihçelerinde Napolyon'dan bahseden vak'anüvisler ve onların naklettiklerini kaynak olarak kullanan devlet kademelerinden yetişme tarihçi yazarlar Napolyon'a karşı genellikle son derece mesafeli ve eleştirel bir tavır takınırlarken, 1880-1927 aralığındaki aydın müellifler veya tarihe meraklı toy yazarlar mecmûa ve risâlelerde Napolyon'u yüceltme konusunda çok daha cömert davranacaklardı.

Zannımızca bu cömertliğin kaynağı, Fransızca bilen son dönem müelliflerinin Napolyona hayranlık duyan Fransız tarihçilerinden etkilenmiş olmalarıydı. 1870-1871 Prusya Harbi'nden sonra Fransa'da III. Cumhuriyet'in tesis edilmesi, 1880'li yıllardan itibaren Napolyon'a Fransız vatanseverliğinin simgesi olma misyonunu yükleyen bir tarihçi zümresi yaratmıştı: Fransız kamuoyundaki İngiliz ve Alman karşıtlığı, Dreyfus olayı ve Maurice Barrés'in sansasyonel makalelerinin hortlattığı Napolyon efsanesi, Henry Houssaye'nin *1814* (1888), Arthur Lévy'in *Napoléon intime* (1892), Frédéric Masson'un *Napoléon chez lui* (1894) ve Albert Vandal'ın ünlü *Napoléon et Alexandre* (1897) kitabında kendisini eskisinden çok daha yoğun bir şekilde hissettirecekti.⁶³ Bu efsane, şüphesiz söz konusu kaynaklar aracılığıyla son dönem Osmanlı müelliflerine de sirâyet edecekti.

⁶³ Geyl, *Napoleon: For and Against*, s.143-212.

1.2. 1789-1796 Devrim Sürecinde Napolyon:

Gölgede Kalan Bir Dönem

Napolyon'un 1789-1796 yıllarındaki hayat hikayesi bir belirsizlik, bocalama ve en sonunda ikbâle ulaşma sürecinden ibarettir. Bu dönemi basitçe üç kısa evreye indirgemek mümkündür: 1789-1793 periyodu, Charles Bonaparte'ın ölümünden sonra Napolyon'un korkunç bir maddi sefalet içinde yaşadığı halde hem Korsika isyanında rol almaya uğraşıp hem de ailesini geçindirmeye çalıştığı sıkıntılı bir dönemdir. Bir sonraki 1793-1795 aralığı ise, Napolyon'un 1793'de Tulon'un İngiliz ve kralcılardan geri alınmasında gösterdiği üstün başarıdan dolayı tuğgeneralliğe terfi ettirilmesine rağmen 27 Temmuz 1794'deki meşhur Termidoryan Reaksiyonu'nda idam edilen Robespierre'e yakınlığı nedeniyle bir müddet hapis yattığı, çıktıktan sonra Vendeé'ye gitmeyi reddettiği için pasif göreve alındığı ve bunun yarattığı hayal kırıklığından ötürü III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd ordusuna kaydolmak için başvuru yaptığı bocalama yıllarıdır. Ancak peşinden gelen 1795-96 dönemeci, Ekim 1795'de XIII Vandémiaire isyanını bastırması vesilesiyle Direktuvar idaresince Dâhilî Ordu'nun başı yapılması, hayatının aşkı Josephine ile evlenmesi ve son kertede İtalya cephesine başkumandan tayin edilmesi bakımından Napolyon'un ikbâl devrinin başladığı önemli bir kilometre taşı olacaktır.⁶⁴

İmparatorluk vak'anüvisleri arasından Napolyon'un çağdaşı olup da bu devre dikkat çeken hiçbir tarihçi yoktur; Halil Nuri Bey (d. ?/ö. 1799), Ahmed Vâsıf Efendi (d.1734-5/ö.1806), Câbi Ömer Efendi (d. ?/ö.?), Âsım Efendi (d.1755-6/ö.1819) ve Şânizâde Mehmed Atâ'ullah Efendi (d.1771/ö.1826) kroniklerinde Napolyon'un adı yalnızca Osmanlılar ile olan siyasi ve askeri münasebetlerinden bahsedilirken geçer.⁶⁵ Vak'anüvislik geleneğinde gölgede kalan bu devre, ancak yarım yüzyıl sonra Ahmed

⁶⁴ Bu bölümde ele alacağımız kaynakların sayısı ve niteliği çok kısıtlı olduğundan fazla detaya girmedik. Ancak daha detaylı bilgi için Bkz: Philip Dwyer, *Napoleon: the Path to Power, 1769-1799*, London, New Delhi, New York, Sydney, Bloomsbury, 2009, s.151-365. (Sayfa sayıları epub formatına göre verilmiştir.)

⁶⁵ Elbette bu durumdan Osmanlı vak'anüvisleri sorumlu tutulamaz. Zirâ yukarıda zikredilen müverrihler arasından o tarihlerde vak'anüvislik vazifesinde bulunan yegâne kişiler Câbi Ömer Efendi ile Halil Nuri Bey'di. Vak'anüvislik müessesesi, yalnızca imparatorluğun tarihindeki önemli vak'aları kaydetmekle mes'ul olduğundan o tarihlerde Osmanlılar için hiçbir önemi olmayan Napolyon'un yükseliş hikayesinin de vak'anüvis tarihçelerinde yer alması beklenemezdi. Napolyon'un siyasi ve askeri bir aktör olarak on dokuzuncu asrın başındaki Osmanlı kroniklerinde kendine yer bulabilmesi ancak 1798'deki Mısır işgal girişimiyle mümkün olacaktı.

Cevdet Paşa'nın (d.1822/ö.1895) meşhur *Târîh-i Cevdet*'inde oldukça yüzeysel olan iki atıfla değinilecekti. Bir tarihçinin oldukça isabetli bir tespitiyle “Tarih-i Cevdet’in en önemli adamı”⁶⁶ olarak nitelediği Napolyon, bu kısımda adından askeri becerileri ile söz ettirecekti. Napolyon’un siyasi personasını çıkarıcı, hilekâr ve kariyerist olarak görüp şiddetle tenkîd etmesine rağmen onun askeri dehâsını takdir etmekten de geri durmayan Ahmed Cevdet Paşa'nın tarihinde, Napolyon’un ismi ilk kez 1793 Tulon kuşatmasından bahsedilirken zikredilmişti. Napolyon, *Cevdet Tarihi*’nde kendisinden söz edilmesini “ol vakit yirmi üç yaşında [bir] topçu yüzbaşısı olduğu halde gayret ü hüsn-i tedbîri ile”⁶⁷ Tulon’u İngiliz ve monarşi kuvvetlerinden başarıyla kurtarmasına borçluydu. Benzer şekilde, Napolyon’un XIII Vandémiaire isyanı anlatılırken Ahmed Cevdet’in övgüsüne mazhar olması da, “ikinci kumandan [olarak] gayretiyle usat [âsîler] takımını mağlub etmesi sayesinde bütün Fransa âsâkîrinin baş cenerali nasb edilmesinin”⁶⁸ bir neticesiydi. Napolyon’un kumandanlık vasfı ve askeri dehâsına ilişkin benzer methiyyelere söz konusu eserde bir çok kez tesadüf olunacaktı. Fakat bu hususta bizim vurgulamak istediğimiz asıl nokta, tarihçinin Napolyon’a dair övgüsünün tonlamasıdır. Müverrih, genel olarak ele alındığında oldukça muhâlif bir tavır takındığı Napolyon hakkındaki birkaç müsbet değerlendirmesinde bile sadece temkinli ve ölçülü ifadeler kullanmakla yetinmişti.

Oysa Tarih-i Osmani Encümeni’nin âzâlarından biri olan Mehmed Galib’in⁶⁹ (d.1863/ö.1935) 1899’da *Napolyon’un Hususiyeti* ismiyle tercüme ettiği kısa bir yazı dizisinde durum hiç de böyle değildi. Ahmed Cevdet Paşa'nın aksine Mehmed Galib zaten Napolyon’un “iyi huylarının ziyadesiyle abartılarak anlatıldığı ve kusurlarının bile onun aşırı nezaketine bağlandığı”⁷⁰ bir eseri çevirirken orijinalinden daha ateşli bir Napolyon meftûnluğı sergilemişti. Bu yüzden, Bonapart’a hayranlığıyla meşhur

⁶⁶ Cristoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.133. Aslında benzer bir durum dönemin vak’ânüvisleri için de geçerlidir. Napolyon, 1798’de Mısır’ı işgalinden 1812 Bükreş Antlaşması’na kadar olan süre zarfında Osmanlılar ile ilişkilerinin zirve yaptığı dönemde Vâsıf, Câbî ve Âsım târihçelerinde ismi en fazla tekrarlanan ecnebî şahsiyet olacaktır.

⁶⁷ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, Dersaâdet: Matbaa-ı Osmânîyye, 1309, s.179.

⁶⁸ *A.e.*, s.198.

⁶⁹ Mehmed Galib’in hayatı için bkz: Ali Birinci, “Mehmed Galib Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVIII, 2003, s.486.

⁷⁰ Geyl, *Napoleon: For and Against*, s.158.

Fransız tarihçi Arthur Lévy'nin *Napoléon intime*⁷¹ adlı kitabından yaptığı bu çeviri, bazı bölümlerde orijinal metinden farklılıklar gösteriyordu. Örneğin XIII Vandémiaire hadisesinden sonra Napolyon'un şöhret kazanması okuyucuya nakledilirken Arthur Lévy'in "Bonapart'ın ismi gazetelere geçti ve o zamandan beri kendisini sarmalayan bilinmezlikten kurtuldu"⁷² ifadesini Mehmed Galib şöyle çevirmişti: "[Napolyon'un] nâmı dillere dolaşub herkes onu kemâl-i tekrîm [yüceltme] ile yâd etmeye başladı."⁷³

Benzer şekilde, Napolyon'un 1791'de sefalet içinde yaşadığı bekar odası tasvîr edilirken Arthur Lévy'nin satırlarında yalnızca "işte geleceğin imparatorunun odası buydu"⁷⁴ değerlendirmesi yapıldığı halde Mehmed Galib, bunu "bu oda dahi bilâhire dünyayı tir tir titretmiş olan Fransa imparatoru Napolyon Bonapart'ın odası olduğu mülâhaza edilirse hâlin (Napolyon'un sefaleti) garâib-i fevkalâdesi vehleten meydana çıkar!"⁷⁵ diye kaydetmişti.

Son olarak ise, Fransız tarihçinin Napolyon'un güçlü aile bağlarına ve cömert karakterine değindiği sayfalara Osmanlı müellifi, kitabın orijinalinde öyle bir yorum bulunmamasına rağmen Bonapart'ın kardeşleri olan "Josef'e muhabbet, Lucien ve Jerome'a sahâbet [koruma] ve Lui'nin gayretinden bir baba kadar şâdî ve meserret [sevinç] gösterdiği"⁷⁶ cümlesini eklemişti. Gayet doğaldır ki M. Galib'in zihninde olan 'herkesçe yüceltilen ve dünyayı tir tir titreten' Napolyon imgesi, yalnızca askerî yönü ile değil, aynı zamanda insanî vasıflarıyla da kusursuz olmalıydı.

Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, Osmanlı müellifinin yaptığı değişiklik ve eklemelerin maksadı kitabın ana temasını veya mesajını saptırmak değildi; Arthur

⁷¹ Arthur Lévy, *Napoléon intime*, Paris, Nourrit et Cie, 1893. Mehmed Galib, çeviri dizisinin ilk sayfasında tarihçinin adını söylemeden bu eserin ismini zikrediyor. Biz maalesef söz konusu kitabın orijinal dilindeki baskısına ulaşamadık. Onun yerine, Stephan Louis Simeone'nin 1894'te İngilizce'ye yaptığı çevirisinden faydalandık. Bu bölümde bahsettiğimiz değişiklikler dışında Mehmed Galib ve Stephan Louis'in yazdıkları arasında hiçbir fark olmaması orijinal kitabın Fransızca'dan İngilizce'ye kelimesi kelimesine (mot a mot) aynı şekilde aktarıldığını gösterir. Şu halde, Mehmed Galib'in yazdıklarını asıl kaynağın İngilizce versiyonundan tetkik etmemizde bir sakınca yoktur.

⁷² Arthur Lévy, *The Private Life of Napoleon*, çev: Stephan Louis Simeon, New York, Charles Scribner's Sons, 1894, s.130. Asıl ifade şudur: "From the tribune Bonaparte's name soon passed to the newspaper and thenceforward it emerged from the obscurity which had enveloped it."

⁷³ Mehmed Galib, "Napolyon'un Hususiyeti", *Mecmûa-ı Ebûzziya*, Cilt: 8, Sayı: 80, r. 30 Kânûnisânî 1315/m. 30 Kasım 1899, s.1645.

⁷⁴ Lévy, *A.g.e.*, s.45. Asıl ifade şudur: "Such was the room of the future Emperor."

⁷⁵ Mehmed Galib, "Napolyon'un Hususiyeti", *Mecmûa-ı Ebûzziya*, Cilt: 17, Sayı: 58, r. 13 Kânûnisânî 1313/m. 30 Kasım 1897, s.2166.

⁷⁶ Mehmed Galib, *A.e.*, *Mecmûa-ı Ebûzziya*, Cilt: 8, Sayı: 80, r. 30 Kânûnisânî 1315/m. 30 Kasım 1899, s.1639.

Lévy, zaten söz konusu eserinin neredeyse her sayfasında Napolyon'un faziletlerini yücelterek okuyucuyu yönlendirme gayreti içindeydi. Mehmed Galib'in tek yaptığı şey Fransız tarihçinin Bonapart'a ilişkin aşırı pozitif yorumlarını “daha da abartarak” tercüme etmesiydi. Bunun sebebi, ikinci alıntısından da anlaşılacağı üzere müellifin Napolyon'u “hiçlikten yola çıkıp dünyayı idare eden adam”⁷⁷ olarak görerek ona bir kahraman kültü atfetmesiydi. Bu eğilim, on dokuzuncu asrın sonu ve yirminci yüzyıl başında Napolyon ile ilgili en azından birkaç satır karalamış olan birçok Osmanlı müellifinin en önemli ortak noktasıydı. Bahsedilen dönemde Napolyon hayranlığının önde gelen sancaktarlarından biri olan Ebûzziya Tevfik'in, Napolyon'un 1789 ihtilali sırasındaki Korsika istiklâli hayalinden bahsederken “fıkr-i istilâ cûyânesini [istek] arsa-ı âleme dar gören o kahraman”⁷⁸ ifadesini kullanmasının sebebi de buydu. Fakat bu yaklaşım, vak'anüvislik geleneğinden gelen hiçbir Osmanlı müverrihi tarafından benimsenmeyecek ve Osmanlı dostluğuna vefasızlık etmekle suçladıklarından dolayı şiddetli aleyhtarı oldukları Napolyon'un askeri meziyetlerini överken bile son derece soğukkanlı davranacaklardı.

⁷⁷ Bu konuya Bölüm 1.1'in 18. sayfasında da değinmiştik.

⁷⁸ Ebûzziya Tevfik, *Napolyon*, s.14.

1.3. 1796-97 İtalya Seferi:

Parlak Bir Muzafferiyet

Napolyon, Mart 1796'da Nice'de konuşlanan *Armée d'Italie*'nin komutasını eline aldığı anda Fransız birliklerinin vaziyeti umutsuzdu: Piyade kıtaları teçhizatsızlık ve yetersiz beslenme yüzünden moralsiz ve bitkindi; subay kadrosu ise aylık maaşını düzenli olarak alamadıkları için maddi sıkıntılar içindeydi.⁷⁹ Üstelik, 1792'deki esas gücü 106.000 kişi olan ordu mevcudu asker kaçakları, hastalıklar ve ağır zayıflar nedeniyle 1796 ilkbaharında 37.600 muhârip ve 60 topa gerilemişti.⁸⁰ Daha önce asla bir ordu yönetmemiş olan 26 yaşındaki genç Napolyon, önce askeri zekası, özgüveni ve optimist ruh halinin verdiği dirayetle, kendisinden daha kıdemli olan Augereau, Massena ve Sérurier gibi generalleri etkilemeyi başardı.⁸¹ Sonrasında ise askerlerini İtalya'nın zengin vilâyetlerini ve büyük şehirlerini ele geçirerek şöhret, şan ve paraya kavuşacaklarına ikna etti.⁸²

Napolyon'un savaş meydanlarında benimseyeceği taktik formasyon da bir o kadar çarpıcıydı: Fransız birliklerinin üstün manevra kabiliyeti sayesinde tümenlerin tertibatını harekât planına uygun şekilde ayarlayıp ani ve yoğun taarruzlarla düşmanı hazırlıksız yakalamak.⁸³ İtalya seferinin stratejik planının ilk safhası ise sayıca üstün Avusturya ve Piyemonte ordularını birbirinden ayırarak ikincisini savaş dışı bırakma üzerineydi. Sonuç olarak, Napolyon'un 1796'da parlak bir general olarak kendini ilk kez kanıtlayıp tüm Avrupa'da hayranlık uyandıracığı İtalya seferi, taktik ve stratejik bakımdan çok iyi icrâ edilen küçük çaptaki savaşlar dizisinden mürekkep bir zaferler bütünü olacaktı.

11 Nisan 1796'da başlayan Fransız taarruzu 12 Nisan'da Montenotte'de, 13 Nisan'da Millesimo'da, 14 Nisan'da Sardis ve Dego'da ve son olarak 19-23 Nisan'da San Michele, Ceva ve Mondovi'de Piyemonte hatlarını yararak 28 Nisan'da kral III.

⁷⁹ David G. Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, New York, Scribner, 1966, s.53-54.

⁸⁰ *A.e.*, s.54.

⁸¹ Owen Connolly, *The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815*, London and New York, Routledge, 2006, s.79.

⁸² *A.e.*, s.80.

⁸³ Günther E. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, Bloomington, Indiana University Press, 1978, s.40.

Victor Amadeus'un Charesco Ateşkesi'yle savaştan çekilmesini sağladı.⁸⁴ Piyemonte, Nis ve Savoy vilayetlerini de bu ateşkesle Fransa'ya bırakmaya zorlanmıştı. Napolyon sefer sonunda yayınladığı ordu tebligâtında, askerlerini "15 gün içinde düşmandan 21 sancak, 55 top ve 15.000 esir alıp 10.000'den fazla zayıat verdirdikleri için"⁸⁵ tebrik ediyordu. Napolyon'un ilk hedefi gerçekleşmiş ve Piyemonte savaş dışı bırakılmıştı.

İtalya seferinin ikinci ve daha uzun olan ayağının hedefi ise Avusturyalıları Lombardiya'dan söküp atmaktı. Napolyon'un 10 Mayıs'ta Lodi'de kazandığı zafer, Fransızlara Milano'nun kapısını açtığı gibi 15.000 kişilik bir Avusturya garnizonunu da kuzey İtalya'nın kilit mevkielelerinden biri olan Mantua kalesinde kapana kısırdı.⁸⁶ Habsburg kuvvetlerinin Mantua'yı kurtarma teşebbüsleri ise sırasıyla 31 Temmuz'da Lonato'da, 5 Ağustos'da Castiglione'de, 8 Eylül'de Bassano'da, 17 Kasım'da Arcole'de ve son olarak da 17 Ocak 1797'de Rivoli'de kesin olarak mağlub edildi.⁸⁷ 2 Şubat 1797'de yardım umudu tükenen Mantua'daki garnizonun tüm ağırlıklarıyla teslim olması, İtalya'nın yanı sıra Avusturya'yı da Fransız istilasına açık hale getirdi. Napolyon'un 23 Mart 1797'de Avusturyalıların en son ümidi olan Ardişük Charles'ı Tarvis'de yenmesi ve 12 Mayıs 1797'de Venedik'i ele geçirmesi Habsburg imparatoru II. Francis'i (1792-1815) 18 Ekim 1797'de Campo Formio Antlaşması'nı imzalayarak I. Koalisyon Harbi'nden (1792-97) çekilmeye mecbur bıraktı.

Napolyon'un Avrupa'da hayranlık uyandıran İtalya seferinin parlak bilançosu şuydu: Fransız birlikleri kazandıkları 18 ufak çaplı savaşta düşmandan 150.000 esir, 170 sancak, 540 top ve birçok mühimmat elde etmişlerdi.⁸⁸ Bu muazzam ganimet, 4 temel faktörün neticesinde kazanılmıştı: teknolojik avantaj, ordunun yüksek morali, Fransız Devrimi'nin etkileri ve elbette Napolyon'un bir taktisyen ve stratejist olarak askerî dehâsı.⁸⁹ Bonapart'ın İtalya'da sergilediği göz kamaştırıcı performans, meşhur Avusturya generallerinden Beaulieu ve Alvinzi'nin yenilgilerinden dolayı azillerine sebep olduğu gibi Wurmser'i de Mantua'da teslim olmaya mahkum etmişti. İlâveten,

⁸⁴ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.63-76; McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.110; Lentz, *Napoléon*, s.35.

⁸⁵ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.111.

⁸⁶ Günther E. Rothenberg, *The Napoleonic Wars*, Ed. John Keegan, London, Cassel&Wellington House, 1999, s.42.

⁸⁷ *A.e.*, s.42-46.

⁸⁸ McLynn, *A.g.e.*, s.135.

⁸⁹ *A.y.*

Napolyon'un zaferleri Toskana, Modena, Parma ve Papalık devleti gibi İtalya'nın en verimli vilayetlerini haraca bağlayarak mâlî iflasın eşiğindeki Direktuvar idaresine 30 milyon franklık bir ek gelir yaratmıştı.⁹⁰ Zaferin ideolojik sonucu ise Napolyon'un üç kız kardeş cumhuriyet olan Transpadane, Ligurian ve Cisalpine'yi kurarak İtalya'yı devrimin idealleriyle tanıştırmasıydı. Bunların dışında İtalya seferi Napolyon'u iç siyasette de güçlü bir konuma getirmişti: 4 Eylül 1797'de 18 Fructidor darbesi olarak tarihe geçen olayda Bonaparte, Direktuvar idaresinin cumhuriyetçi kanadına yardım ederek monarşist temsilcilerin tasfiye edilmesini sağladı.⁹¹ Son olarak, İtalya başarısı Napolyon efsanesini de doğurdu: Harikalar yaratan bir lider imajının propagandasını yapan *La France* gibi gazeteler Napolyon'un askerî dehâsını ve zaferlerini abartarak onun halk nazarındaki popülaritesini yükseltti.⁹² Böylece Napolyon, hem askerî hem de siyasi olarak İtalya seferinin tek gerçek kazananı pâyesiyle tarih sahnesinde çıktı.

Tıpkı bir önceki bölümde olduğu gibi burada da Napolyon ile aynı dönemde yaşamış olan imparatorluk vak'anüvisleri, vazifeleri gereğince yalnızca Osmanlılara dâir vak'aları kaleme aldıklarından Bonapart'ın İtalya seferine hiç değinmemişlerdir. Bu konunun vak'anüvis geleneğindeki tek istisnası Ahmed Cevdet Paşa'dır. Fakat bu bölümde bile oldukça yüzeysel değerlendirmelerden öteye geçmeyen *Târîh-i Cevdet*'in asıl odağı Napolyon'un zaferleri değil, karakteri ve zaferlerinin siyasi yankılarıdır. Gerçi Ahmed Cevdet Paşa, Piyemonte seferi öncesinde Napolyon'un "yağmagirlik"⁹³ vaadiyle askerlerini motive ettiğini iğneleyici bir tavırla belirttikten sonra, Avusturya ve Sardunya⁹⁴ ordularını yenerek Sardunya'dan Nis ve Savoy'u Fransa'ya kattığını⁹⁵, Avusturya'dan ise Lombardiya'yı zaptedip cumhuriyete döndürdüğünü kaydetmişti⁹⁶; ama eğer dikkat edilirse bu ifadelerdeki esas odaklanılan hususların Napolyon'un kötü karakteri ve cumhuriyet idaresi olduğu anlaşılır. *Târîh-i Cevdet*'in kendisiyle ilgili tüm bölümlerinde kariyerist, haris ve hilekâr olarak tanımlanacak olan Napolyon'un fena mizacına ilk değinilen kısım, "yağmagirlik vaadi" nedeniyle burasıydı.

⁹⁰ Rothenberg, *The Napoleonic Wars*, s.42.

⁹¹ Dwyer, *Napoleon: the Path to Power, 1769-1799*, s. (epub formatıyla) 724-733.

⁹² McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.152.

⁹³ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.198.

⁹⁴ Piyemonte Krallığı'nın diğer adı Sardunya-Piyemonte Krallığı'dır. Ahmed Cevdet Paşa, tarihçesinde Piyemonte'den ziyade Sardunya ismini kullanmıştır.

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ A.e., s.252.

Bunun dışında, İtalya seferinin siyasi yönü Ahmed Cevdet Paşa için çok daha önemliydi. Napolyon'un İtalya'daki başarısı, Cevdet'in Osmanlıların toprak bütünlüğü için çok tehlikeli gördüğü "cumhuriyet idealine" yaşam alanı sağlamıştı. O dönemdeki her Osmanlı aydını gibi Cevdet Paşa da Fransız Devrimi'nin cumhuriyet idealinin her köşesinde farklı milletleri barındıran Osmanlı İmparatorluğu için ne anlama geldiğini çok iyi biliyordu. *Târîh-i Cevdet*'te "Fransız general Napolyon Bonapart'ın İtalya'da galib ve muzaffer olup cumhuriyet fikirlerini yaymasından ve kuvvetlendirmesinden"⁹⁷ endişeli ve rahatsız bir edayla bahsedilmesinin sebebi buydu. Bu açıdan bakıldığında, kitabının bu kısmında Cevdet Paşa için önemli olan şey Napolyon'un kendisi değil, yayılmasına ön ayak olduğu Fransız İhtilali değerleriydi. Dolayısıyla, bir imparatorluk tarihçisinin tipik merkezîyetçi dünya görüşü, Napolyon'un İtalya seferinde sergilediği askerî dehâsı ve kazandığı parlak muzafferiyetlerinin *Târîh-i Cevdet*'in sayfalarında yer bulamamasına neden olmuştu.

Ancak on dokuzuncu asrın sonu ile yirminci yüzyılın başlarında İtalya seferine değinecek olan Osmanlı müellifleri, vak'anüvislerin devlet merkezci tarih algısını bir kenara bırakarak Napolyon'un üstün kumandanlık vasıflarını ön plana çıkaracaklardı. Napolyon'u "lüzûmsuz harpler yapmakla"⁹⁸ suçlayan İbrahim Alâeddin Gövsa dahî, Bonapart'ın İtalya ordusuna başkumandan tayin olunca generalleri üzerinde otoritesini kabul ettirmesini, "henüz yirmi yedi yaşında iken herkesin nazar-ı dikkatini celbettiği gibi keskin nazarlarıyla en tecrübeli ceneralı bile ürkütmesine"⁹⁹ bağlıyordu. Böylece müellif, Ebûziya Tevfik'in "Napolyon'un bakışlarıyla karşısındakileri etkileyebilme gücünü onun kumandanlığa yatkın karakterine"¹⁰⁰ atfeden çıkarımını da farkında olmadan doğrulamış oluyordu.

Mahmud Nacim ise, İtalya seferinin askerî ve politik boyutuna odaklanıyordu: Müellif, Napolyon'un İtalya'da "kendisinden büyük beş orduyu mağlub ederek efkâr-ı umûmiyeyi lehine celb ve cezbedtiğini" kaydettikten sonra Bonapart'ın kariyerini imâ

⁹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. VI, yay.haz.: Mümin Çevik, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966, s.376. Cevdet Paşa, bu ifadelerini aslında Reisülküttab Atıf Efendi'nin layihāsından almıştır. Ancak Cevdet'in Fransız İhtilali karşılığındaki tutarlılığı târihçesinin birçok sayfasında görüldüğünden, bu ifadeleri Ahmed Cevdet Paşa'ya atfediyoruz. Zirâ, Reisülküttab Atıf Efendi'nin layihası büyük oranda Campo Formio muâhededine istinâden kaleme alındığı için söz konusu layihayı bir sonraki bölümde incelemeyi uygun gördük.

⁹⁸ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, s.1.

⁹⁹ *A.e.*, s.6.

¹⁰⁰ Ebûziya Tevfik'in söz konusu değerlendirmesi için bkz: Bölüm 1.1., s.13-14.

edercesine “büyük işlerdeki muvaffakiyetin efkâr-ı umûmiyyeye istinâd sayesinde husûl bulacağını” özellikle ekliyordu.¹⁰¹

Benzer şekilde, Yusuf Rasih imzasıyla neşrolunan *I. Napolyon ve Mari Luiz* başlıklı bir yazıda da Bonapart’ın “1796 seferinde kazanmış olduğu muvaffakiyetlerle umûmun hayret ve dikkatini celbettiğinden [...] ve İtalya’da gösterdiği sür’at-i intikal, isabet-i karar ve icrâda sebât hisselerinin kendisi için daha o zamandan parlak bir âtîyi [gelecek] hazırlamakta olduğundan”¹⁰² övgüyle bahsediliyordu.

Napolyon hayranlığının en uç örneklerinden Ebûziya Tefik de, Bonapart’ın “Lombardiya ârâzisini târîh-i asker-i ümemde [kavimler] emsâli görülmemiş bir sür’at ve muvaffakiyetle zabt ile Avusturyalılar’ın en menîy’ül menâl [ele geçirilmesi güç] addeyledikleri Mantuva kalesini dahî 80.000 esirle beraber”¹⁰³ ele geçirdiğini yazmıştı. Anlaşılan, harp tarihinde orduların çok hızlı manevraları neticesinde kazanılan parlak zaferler konusunda Büyük İskender’in milattan önce 334 Asya, Cengiz Han’ın 1219 Harzemşah ve Timur’un 1402 Anadolu seferleri örneklerinden tamamıyla bîhaber olan müellifin bu mübâlağalı methiyesi dikkat çekici ama hatalıydı: Lombardiya hakîkten de hızlı bir manevrayla istilâ edilmiş olsa da, Napolyon’un burayı elinde tutabilmesi için Avusturya ordularına karşı altı aylık zorlu bir muhârebeler dizisi yürütmesi lazım gelecekti; hatta şunu da kaydetmeliyiz ki, Napolyon askerî kariyerinin ilk yenilgilerini Lombardiya’yı savunurken Bassano ve Caldiero’da yaşamıştı. Ayrıca, Mantua’da esir alınanların sayısı da 16.000’den fazla değildi.¹⁰⁴ Ebûziya Tefik’i bu tarz yorumlara sürükleyen sebep, muhtemelen risâlesini yazarken ya da daha önce okuduğu kaynaklar olabilir; ancak belli ki söz konusu kişi Napolyon olduğunda bu türden abartılı bilgiler müellif tarafından sorgusuz sualsiz doğru kabul edilebiliyordu. Bu durum, bir askerî dehâ olarak Napolyon’un prestijinin Ebûziya Tefik’in nazarında ne derece yüksek bir mertebeye konumlandığını göstermesi bakımından kayda değer bir örnekti.

Napolyon’un İtalya’da sergilediği olağanüstü askerî performansın uyandırdığı hayranlık ve yüceltme eğilimine son devirde kaleme alınan bir çok yazıda rastlamak mümkündür. Meşhûr Osmanlı sadrâzamı Keçecizâde Fuad Paşa’nın torunu olan ferîk-

¹⁰¹ Mahmut Nacim, *Napolyon Bonapart*, s.3.

¹⁰² Yusuf Rasih, “İmparator I. Napolyon ve İmparatoriçe Mari Luiz”, *Mecmûa-ı Ebuziyya*, Cilt: 31, Sayı: 130, m. 30 Kasım 1913/r. 28 Şubat 1329, s.50.

¹⁰³ Ebûziya Tefik, *Napolyon*, s.11.

¹⁰⁴ Chandler, *The Campaigns of Napolyon*, s.121.

i evvel [korgeneral] İzzet Fuat Paşa¹⁰⁵ (d.1855/ö.1928) tarafından büyük olasılıkla Fransızca'dan tercüme edilen *Laselle*¹⁰⁶ isimli bir biyografi çevirisi bunlardan biriydi. Muhtemelen 1908'de süvari kumandanlığına terfî olmasının getirdiği motivasyonla 1909'da Napolyon'un en yetenekli ve ünlü süvari generallerinden Antonie-Charles-Louis Laselle'in¹⁰⁷ hayat öyküsünü çeviren İzzet Fuad'ın satırları arasından bizim için önemli olan kısım, Napolyon'un İtalya'daki mahâretine değinilen medhâl bölümüydü. Müellif, bu satırlarda Laselle'in Napolyon'un askerî dehâsına olan hayranlığına vurgu yapıyordu: “Büyük Napolyon, işbu ordunun kumandasına ancak iki aydan beri memur edilmiş olduğu halde Montenotte, Mondovi ve Lodi muhârebât-ı meşhûresini kazanıp hâlâ cümlemize ders olan sevkü'l-ceyş [sevk ve idare] fenninin en esaslı ve parlak kavâidini vaz' ettiğinden Bonapart'ın mahâret-i fevkalâdesine meftûn olarak...”¹⁰⁸ Bu satırlara bakılırsa, Napolyon'un “mahâret-i fevkalâdesinden meftûn” olan yegâne kişi Laselle değil, aynı zamanda İzzet Fuad Paşa'ydı. Elbette bir Osmanlı subayının, harp san'atının en güzel örneğini icrâ ettiğini düşündüğü bir kumandandan hayranlıkla bahsetmesinde garipsenecek bir durum yoktu; zirâ o devirde yaşamış çoğu asker gibi İzzet Fuad Paşa'nın da Napolyon'u bir rol model olarak görmesi oldukça mümkündü.

Napolyon'un sevkü'l-ceyş fennini İtalya'da başarıyla tatbîk etmesi, bir başka asker kökenli müellif olan Osman Senâî Bey¹⁰⁹ (d.1872/ö.1944) tarafından da sonsuz bir hayranlıkla selamlanmıştı. Her şeyden önce *Târîh-i Harb*¹¹⁰ kitabında Bonapart'ı

¹⁰⁵ Mustafa Arıkan, “Keçecizâde İzzet Fuat Paşa Biyografisine Katkı: Beş Yıl Önce Doğmak Üç Yıl Önce Ölmek”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 17, Sayı: 27, Güz 2019, s.335-71. Keçecizâde İzzet Fuad Paşa'nın hayatına dair verdiğim tüm bilgileri bu kaynaktan edindim.

¹⁰⁶ Kitabın gerçek yazarı belli değildir. Biz de yalnızca medhâl kısmında İzzet Fuad Paşa'ya ait olduğunu düşündüğümüz bir cümleyi kullandık.

¹⁰⁷ Laselle'in hayatına ilişkin kısa bir bilgi için bkz: Philip Haythornthwaite & Patrice Courcelle, *Napoleon's Commanders c.1792-1809*, Vol: 1, y.y., Osprey Publishing, 2001, s.46-47.

¹⁰⁸ Birinci Ferik Keçecizâde İzzet Fuad, “Laselle (Napolyon'un Süvari Generali)”, *Resimli Kitap*, Cilt: I, Sayı: 6, h. 31 Şubat 1324/m. 13 Mart 1909, s.565.

¹⁰⁹ Osman Senâî [Erdemgil]'in hayatının kısa bir özeti için bkz: Necdet Aysal, “Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senâî Bey”, *Turkish Studies*, Volume 9/10, Fall 2014, Ankara, s.1202.

¹¹⁰ *Târîh-i Harb* isimli kitap, Büyük İskender'in Asya Seferi'nden 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ne kadar olan Asya ve Avrupa tarihinden muhtelif askerî seferleri inceleyen 3 ciltlik bir eserdir. Aslında bugün için bile oldukça kıymetli bir askerî tarih kitabı mâhiyetindeki bu eserin ne yazık ki orijinalliği şüphelidir. Osman Senâî Bey'in söz konusu eseri kaleme alırken Avrupa kaynaklarından derlediği bilgileri kendi ifadeleriyle nakletmiş olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Biz de bu yüzden satır satır incelediğimiz bu kitapta yalnızca gördüğümüz en öznel değerlendirmeleri kullanmaya çalıştık.

“cihan askerinin sâhibkıranı [uğurlu zamanda tahta çıkan çok başarılı hükümdar]”¹¹¹ şeklinde niteleyen müellif, kitabının ilgili bölümünde Napolyon’un zaferlerinden çok bunların kazanılmasını mümkün kılan detaylarla ilgileniyordu. Bir başka deyişle, söz konusu kitapta asıl incelenen mesele Napolyon’un harpte kimi ve nerede yendiği değil, nasıl yendiğiydi. Hal böyleyken Osman Senâî Bey’in Bonapart’ın İtalya seferine dâir birkaç satır karalamak istemesinin sebebi ise “büyük çevirme harekâtı ve manevraları vesilesiyle bu âlem-i celîle [yüce] şeref veren Napolyon’un”¹¹² bu stratejiyi ilk defa 1797’de İtalya’da uygulamış olmasıydı. Bu manevra sayesinde ki, Avusturyalı kumandan Ardişük Charles Viyana’yı Napolyon’un tehdidinden koruyamadığından II. Francis, Campo Formio Muâhedesi’ni imzalamak zorunda kalmıştı. *Târîh-i Harb*’in ilgili bölümü detaylıca incelendiğinde Osman Senâî Bey’in Napolyon’un sevku’l-ceyş san’atına yaptığı katkılardan âdetâ büyülediği görülüyordu; ancak biz burada sadece İtalya seferiyle alâkalı ifadeleri nakletmekle yetiniyoruz.

Tüm bu zikredilen kaynaklar haricinde de Osmanlı matbûatında Napolyon’un İtalya seferinin askerî analizini konu alan kitap ve mecmûa yazılarının listesi bir hayli uzundur: Diran Kelekyan’ın *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*¹¹³, Ali Reşad Bey’in *Asr-ı Hâzır Târîhi*¹¹⁴, Kâîmakam Yusuf Rasih’in *Napolyon’un Akvâl ve Emsâli*¹¹⁵ başlıklı yazısı ve Müdâfa-i Milliye Dergisi’nde imzasız olarak yayımlanan *Meşhûr Kumandanlarda Düstûr-ı Zafer*¹¹⁶ isimindeki eserler bunlardan bazılarıdır. Ancak söz konusu yazılar, her ne kadar satır aralarında müelliflerince yapılan birtakım subjektif değerlendirmeler

¹¹¹ Osman Senâî [Erdemgil], *Târîh-i Harb*, Cilt: 3, 7. Fasıl: Napolyon Zamanı, Kostantiniye: Yuvanaki Penayotidis Matbaası, r. 1314/m. 1898, s.153.

¹¹² *A.e.*, s.157.

¹¹³ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, İstanbul: Sabah Matbaası, h. 1330/m. 1913. İlgili kitabın 350-359. sayfaları arası Napolyon’un İtalya’daki muzafferiyetini ve harp stratejini anlatmaktadır. Ancak Diran Kelekyan, yalnızca çevirdiği kitaptaki bilgileri aynen nakletmekle yetinmiştir.

¹¹⁴ Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Târîhi*, İstanbul: Kanâat Matbası, h. 1330/m. 1913, s.130-132. Müellifin Mekteb-i Sultânîye ve İdâdiye’nin son sınıfları için hazırladığı bir ders kitabı olan bu eseri, Napolyon’un tüm seferilerini ihtivâ etmesine rağmen büyük oranda *Charles Seignobos*’un *Histoire sincère de la Nation française* adlı kitabının tercümesinden oluştuğu için tezimize dahil etmedik.

¹¹⁵ Yusuf Rasih, “Napolyon’un Akvâl ve Emsâli”, *Ordu ve Donanma Mecmûası*, Cilt: 1, Sayı: 6, r. 31 Temmuz 1328/m. 13 Ağustos 1912, s.390-391. Fransız tarihçi François Guizot’tan (1787-1874) tercüme edilmiş olması muhtemel olan yazısında Yusuf Rasih Bey, Napolyon’un İtalya seferine dair sonradan yaptığı şahsî mülâhazalarını kısaca iki sayfada aktarmıştır.

¹¹⁶ “Meşhûr Kumandanlarda Düstûr-ı Zafer”, *Müdâfa-i Milliye Dergisi*, Cilt: ?, Sayı: 39, r. 15 Ağustos 1328/m. 1 Eylül 1912, s.166. Söz konusu imzasız yazı, Napolyon’un askeri seferlerini tetkik eden yarı tercüme yarı orijinal bir dergi yazısıdır. İtalya seferini ele alan tek sayfalık kısım tamamen tercüme olduğundan değerlendirmeye tâbî tutmadık.

içeriyor olsalar da genel anlamda Avrupa orijinli kitapların tercümeleri oldukları için bu bölümde incelenmeyeceklerdir.

Sonuç olarak, vak'anüvis geleneğinde Osmanlılar ile doğrudan bir siyasi yönü olmadığı düşünüldüğü için Napolyon'un İtalya seferi on dokuzuncu asrın sonuna dek büyük ölçüde gölgede kalmıştı. Napolyon Bonapart'a târihinde başka hiç kimseye bahşetmeyeceği bir mevki verecek olan Ahmed Cevdet Paşa bile, bu safhayı yalnızca onun kötü karakterine ve cumhuriyet fikirlerini yaymasına işaret eden birkaç ifadeyle geçiştirmişti. Fakat o asrın sonları ve yirmici yüzyılın başlarındaki Osmanlı müellifleri muhtemelen Fransızca neşredilen kaynakların da etkisiyle Napolyon'a karşı çok daha kapsayıcı ve yüceltici bir tavır takınacaklardı. Bu yüzden de Napolyon'un İtalya seferi onlar için Osmanlılar'ı ilgilendirmediğinden göz ardı edilecek sıradan bir vak'a ya da cumhuriyet idealiyle Osmanlılar için tehdit oluşturabilecek bir hadise şeklinde değil, Bonapart'ın askerî dehâsının ilk ve en parlak örneklerinden biri olarak algılanacaktı. Bu yaklaşım farkı, Osmanlı tarihyazımında on dokuzuncu asrın ilk çeyreğindeki devlet merkezli Napolyon perspektifinin o yüzyılın sonlarına doğru gittikçe bir "kişi kültüne" dönüştüğünün en açık göstergelerinden biriydi.

1.4. 1797 Campo Formio Antlaşması:

İhtilâflı Bir Muâhede

Napolyon'un İtalya'daki göz kamaştırıcı performansı Avusturya imparatoru II. Francis'i 18 Ekim 1797'de Campo Formio Antlaşması'nı imzalayarak I. Koalisyon Harbi'nden çekilmeye mecbur bıraktı. Bonapart'ın savaş meydanlarındaki zaferlerini siyaseten de taçlandırmak hırsıyla Fransa'nın başdelegesi sıfatıyla müzâkere ettiği bu muâhede, Fransa'yı İtalya ve Benalüks cephelerinde son derece kazançlı bir noktaya taşıyordu: Her şeyden önce Avusturyalılar Ren nehrinin sol yakasını tamamen terk ile Belçika'yı Fransızlara bırakıyorlardı. Ayrıca Napolyon'un İtalya'da vücûda getirdiği uydu cumhuriyetler olan Cisalpine, Ligurian ve Transpadane'yi de tanıyorlardı. Fakat Campo Formio'nun en önemli sonucu 1100 yıllık Venedik Cumhuriyeti'nin iki devlet arasında bölüşülmesiydi. Söz konusu antlaşmanın gizli bir maddesi ile Venedik şehri Habsburglara bırakılıyordu; karşılığında ise Fransa, Venedik donanmasıyla birlikte Zante, Korfu ve Kefalonya'dan oluşan Yedi Adalar'ı¹¹⁷ da ilhâk ediyordu.¹¹⁸ Böylece tarihte ilk kez Fransa ile Osmanlılar fiilen sınır komşusu oluyorlardı.

Aslına bakılırsa Napolyon'un İtalya zaferi ve akabinde Campo Formio'da elde ettiği kazanımlar tam da III. Selim'in sır kâtibi Ahmed Efendi'nin 1793'de yazdığı, "Fransız İhtilâli'ni hazreti Hak Devleti Aliyye'nin düşmanı olanlara dahî sirâyet ettirip ve çok zaman birbirine düşürüp Devleti Aliyye'ye hayırlı neticeler müyesser ola"¹¹⁹ temennisiyle uyuşur gibi görünüyordu. Osmanlılar'ın dost-ı kadîmi Fransa, Avusturya ordularını İtalya'da perişan etmiş ve Campo Formio'da Belçika ve İtalya'yı ellerinden almıştı. İtalya'da ihdâs edilen Cisalpine, Ligurian ve Transpadane cumhuriyetlerinin bir uluslar konfederasyonu olan Habsburg imparatorluğu için ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkması Avusturya'yı tedirgin ediyordu. Tüm bu sebeplerin yeni bir savaşa yol açması da kaçınılmaz görünüyordu. On sekizinci asrın meşhur tarih ve hiciv şairi olan Sürûrî'nin (d.1752/ö.1814) *Hezliyyât* adlı dîvânındaki bir kıt'ada hissedilen mutluluk

¹¹⁷ Yedi Adalar Cumhuriyeti'nin siyasi statüsü için bkz: Ali Fuat Örenç, "Yedi Ada Cumhuriyeti", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXXIII, 2013, s.384-387.

¹¹⁸ R.B. Mowat, *Diplomacy of Napoleon*, London, Edward Arnold & Co., 1924, s.32-47.

¹¹⁹ Orhan Koloğlu, "Fransız Devrimi'nin Osmanlı Diplomasisinde Yaratıldığı Hareketlilik", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, yay.haz.: İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.15.

ve intikam duygusunun sebebi sır kâtibinin işte bu temennisinin neredeyse gerçekleşmiş gibi olmasıydı:

Dinsizin hakkından imansız gelir kim eyledi
Ol sen ki cumhur ile yağma Fırance Nemçe'nin
El-aman der Moskof elbette görüp tarihini
Mülküne yestehledi hâlâ Fırance Nemçe'nin¹²⁰ (1211/1797) (T.104)

Sürûrî'nin 1797'de kaleme aldığı şu satırlarda Avusturya'nın mağlubiyetinden duyduğu memnuniyeti farketmemek imkansızdı. Bunun sebebi o devirde yaşayan bir çok Osmanlı eliti gibi Sürûrî'nin de Fransız Devrimi'nin Osmanlıların can düşmanları olan Avusturya ve Rusya'nın başına belâ olması beklentisinin ilk işaretlerinden birinin görülmüş olduğunu düşünmesiydi. Şiirde Nemçe ve Moskof'tan nefretle bahsedilmesi tesadüf değildi. 1787-92 Harbi'nin acı tecrübeleri hâlâ hafızalarda tazeydi: Osmanlılar o harpte Foçsani ve Boze'de ağır bir mağlubiyete uğramış; Belgrad, Hotin, Bender ve Özi kalelerini kaybetmiş; I. Abdülhamid'in kederinden vefatını görmüş; ve akabinde imzalanan Ziştovi ve Yaş antlaşmalarını cüzî bir toprak kaybıyla atlatmış olsalar da Kırım'ı geri alma umutlarını kaybetmişlerdi.¹²¹ Şair bu harbin sonunda imzalanan Yaş Muâhdesi'ne ilişkin olması muhtemel bir tarih kıt'ası bile kaleme almıştı.¹²²

Bu yüzden Fransa'nın cumhuriyetle Avusturya'yı yağmalayıp mülkünü berbâd etmesi, intikam hırsından yanıp tutuşan Sürûrî'yi son derece mutlu etmişti. Üstelik şair Moskof'un da sonunun Nemçe gibi olacağını görerek feryat edeceğini kehânet etmişti. Bu öngörü Fransa'nın Rusya'yı 1805'de Austerlitz'de ve 1807'de Friedland'da ağır bir şekilde mağlub etmesiyle gerçek olacaktı. Dolayısıyla Sürûrî'nin tarih kıt'asındaki sevinç ve öç duygusu, Fransa'nın Osmanlıların can düşmanlarından biri olan Nemçe kâfirini yenip Moskof'u da tedirgin ederek şairin intikam hırsını teskîn etmesinin bir neticesiydi. Peki söz konusu kıt'a 1797'deki hangi olaya ithâfen kaleme alınmıştı? Biz bu dörtlüğün yazılmasına neden olan hadisenin Nemçe'nin ya İtalya'daki mağlubiyeti ya da Campo Formio'daki kayıpları olduğunu düşünüyoruz. Bu tahminimizde haklı

¹²⁰ Elif Ayan Nizam, "Sürûrî'nin Hezliyyât'ının Tevârîh Bölümünden Tarihi Yansımalar", **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 5, Sayı 2, Aralık 2012, s.76.

¹²¹ 1787-92 Osmanlı-Rus-Avusturya Harbi'ne dair detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar**, C.IV, B.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, s.519-595.

¹²² Nizam, **A.g.m.**, s.73. Şair Sürûrî hakkında verdiğimiz tüm bilgilere bu makaleden ulaştık. 1792 Yaş Antlaşması'na dair tarih kıt'asını ise şairin yalnızca Ruslar'a gönderme yapıp Avusturyalıları'a ilişkin herhangi bir ifadede bulunmaması nedeniyle burada zikretmeyi gerekli bulmadık.

olduğumuzu varsayarsak, her iki durumda da Fırance'ye atfedilen icrâatları yapan kişi Napolyon'dan başkası değildi. Dolayısıyla Sürûrî, tarih kıt'asında dışa vurduğu sevinç ve tatmin duygularını gerçekte Napolyon'un başarısına borçluydu.

Ama Sürûrî'nin bu mutluluğu Reîsülküttap Atıf Efendi'nin (d.?.ö.1806)¹²³ bir yıl sonra kaleme alacağı *Müvazene-i Politikaya Dâir Lâyiha*¹²⁴'sında yerini ağır tenkîd ve şüpheyi bırakacaktı. Öncelikle söz konusu lâyiha, "Volter ve Russo gibi zındıkların ön ayak olmasıyla Fransa'da zuhûr eden fitne ve fesad ateşinin (Fransız İhtilâli)"¹²⁵ olası tehlikelerine karşı imparatorluk ricâlini uyarmak için yazılmıştı. Atıf Efendi'ye göre, Françelü'nün müsâvat [eşitlik] ve serbestiyyete (cumhuriyet) can atmasının esas nedeni beyannâme-i tuğyan [isyan, taşkınlık] neşriyâtıyla her mahalde milletleri baş kaldırmaya tahrîk ederek cümle Avrupa devletlerini tağlît ve iğfâl edip kendi düşünce ve idâre rejimini tüm dünyada tatbîk etmek istemesiydi.¹²⁶ Reîsülküttap, lâyihasındaki bu iddiasını alenen belirtmese de Campo Formio üzerinden kanıtlıyordu. Bu muâhede ile Françe, Ren'in sol tarafındaki nice eyalâtı (Belçika) cebren ve kahren cumhuriyet sûretine çevirip ilhâk etmişti.¹²⁷ Benzer şekilde Françe, Nemçe imparatorunun elinden Lombardiya kıt'asını alarak cumhuriyet kıyafetine sokmuş ve Çizalpin nâmıyla kendi nîzâmına sokmuştu.¹²⁸ Ayrıca, Sardunya'dan Konte, Nis ve Kolditano'yu ele geçiren Françe, istediği zaman Sardunya kralının mülküne ve İtalya'ya hücum edebilecek bir durumdaydı.¹²⁹ Gerçekte Campo Formio muâhedesini, şartları büyük ölçüde Napolyon tarafından dikte edilmiş bir antlaşma olmasına rağmen müellif, bunu göz ardı ederek ya da bilmeyerek, söz konusu muâhedeyi yalnızca Françe'nin yayılmacı politikasının resmî bir kanıtı şeklinde değerlendirmişti.

Reîsülküttap Atıf Efendi, mevzûbahis lâyihasında Napolyon'un ismini sadece iki kez tekrarlamıştı ve bunların ikisinde de Napolyon adı, Françe'nin saldırganlığı ve

¹²³ Atıf Efendi'nin hayatına dair kısa bir bilgi için bkz: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.I., yay. haz.: Nuri Akbayan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.337-8.

¹²⁴ Bu lâyihanın matbu basım orijinal metni için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, Dersâdet: Matbaa-ı Osmânîyye, 1309, 17. Zeyl, s.394-401. Ancak ben söz konusu lâyihanın aslına sadık kalınarak Latin alfabesine çevrilmiş olan şu versiyonunu kullandım: Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. VI, yay.haz.: Mümin Çevik, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1974, Ek: 17, s.528-538.

¹²⁵ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C. VI, yay.haz.: Mümin Çevik, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966, Ek: 17, s.528.

¹²⁶ A.e., s.529-530-533. Yaptığımız alıntı, orijinal metindeki üç sayfanın tek bir cümlelik özeti.

¹²⁷ A.e., s.531-532.

¹²⁸ A.e., s.531.

¹²⁹ A.y.

hukuk tanımazlığının uygulayıcısı veya maşası olarak îmâ edilmişti. Birinci örnekte, Nemçe imparatorunu kendi istediği gibi bir muâhedeye zorlamak için Bonapart'ın, “Venedik cumhuriyetiyle bir kavga ihdâs edüb [...] tavr-ı hükûmetini tebdîl zemininde [başlarına] bir alay süfehâ-yı serkâre [âdî idâreciler] geçirip nükûd-u mevcûde [para], bilcümle mühimmât ve sefâin-i harbiyesini [donanma] gaspettiği”¹³⁰ yazılıyordu. Atıf Efendi, bu cümlede hırsızlıkla suçladığı Napolyon'u ayrıca saldırganlık ve uluslararası hukuka uymadığı gerekçesiyle de kınıyordu: Venedik cumhuriyeti, harbin en başından beri tarafsızlık siyaseti güttüğünden hükûmetinin değiştirilmesi uygunsuzdu. Bununla beraber, Nemçe ile barışa karar verildikten sonra Venedik'e taarruzdan kaçınılmalıydı.

İkinci örnekte ise, ilkinin aksine Françe'nin saldırgan tutumu direkt Napolyon üzerinden değil, Napolyon'un kardeşi Joseph'in şahsından somutlaştırılmıştı. Burada da nîzâm-ı âlemi bozma niyetindeki Françe'nin, Rum Papa'sı ile istediği gibi bir sulh yaptığı halde “Roma elçisi olan Bonapart'ın biraderinin aniden ihdâs ettiği bir kavgayı vesile ederek [...] esbâb-ı hıfz-u hesânetten ârî bulunan o memleketi dahi cumhûriyete tahvîl”¹³¹ ettiği kaydedilmişti.

Reîsülküttap Atıf Efendi'yi, Françe'nin eşitlik ve cumhûriyet ideallerini kendi yayılmacı siyasetinin bir parçası olarak kullanmsından son derece tedirginlik duymaya sürükleyen asıl sebepse Campo Formio'da Yedi Adaları elde eden Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu için ölümcül bir tehdit haline geldiğini farketmesiydi. Müellif, şimdiye kadar yaptığı her değerlendirmede bize cumhûriyet rejimine geçişin Fransa tarafından ilhâk edilmenin ilk safhası olduğu mesajını îtinâ ile vermişti. Onu şimdi endişelendiren tehlikeyse Françe'nin “Yedi Adaları zabtetmesi ve kudemâ-yı Yunânîye'nin keyfiyet-i idâresini [demokrasi] hatırlatarak Rum teb'asını da serbestiyet [cumhûriyet] sûretine koyması”¹³² ihtimaliydi. Bu olasılık reîsülküttabı o kadar ürkütmüştü ki imparatorluk ricâline Fransalı'nun fitnesine karşı Osmanlıların can düşmanı olan Nemçe ve Rusya ile beraber hareket etmeyi bile tavsiye etmişti.¹³³ Fransız İhtilâli'nin Nemçe ve Moskof devletlerinin başına bela olmasından sonsuz bir mutluluk duyan Sürûrî'nin tarih kıt'ası hatırlandığında, reîsülküttabın bu yaklaşımı bir târihî vak'anın aynı dönemde yaşayan

¹³⁰ A.e., s.532.

¹³¹ A.y.

¹³² A.e., s.536.

¹³³ A.e., s.537.

iki Osmanlı aydını tarafından ne kadar farklı algılanabileceğinin en bariz örneklerinden biriydi.

Reîsülküttap Atıf Efendi'nin bilmediği ya da gözden kaçırdığı detay ise şuydu: Balkanlar'a ilişkin takındığı saldırgan ve yayılmacı emellerinden dolayı kendisini son derece endişelendiren Françe'yi bu siyasete sürükleyen en önemli faktör Napolyon'un ta kendisiydi. Doğu'da bir imparatorluk tesîsi hayâliyle yanıp tutuşan Napolyon, daha Ağustos 1797'de Direktuvaya yazdığı bir mektupta Yedi Adaların “gün geçtikçe yıkılan Türk imparatorluğuna yardım etmek veya ondan pay alabilmek için”¹³⁴ hayatî önemde olduğunu belirtiyordu. Dahası, Balkanlar'a bir adım atabilmek için bir sıçrama tahtası olarak gördüğü Arnavutluk ve Mora'yı kontrol etmek niyetiyle Tepedenli Ali Paşa ve Mora Rumları ile düzenli olarak haberleşiyordu. Hatta kadîm Spartalıların kahraman torunları şeklinde andığı Maynotlar'ın reisine “Eski Yunanistan'ın hürriyetini bugüne kadar muhafaza etmesini bilen bu küçük fakat mert Maynot kavmini Fransızların çok takdir ettiğini ve ona her zaman himayekâr davranacağını”¹³⁵ bildiriyordu. Tüm bunlar Napolyon'un muhtemel bir Doğu seferi için Balkanlar'da kargaşa çıkarmak suretiyle Osmanlıları zayıf düşürme planının bir parçasıydı.

Napolyon'un bu faâliyetleri reîsülküttabın lâyihasında kısaca irdelenmesine rağmen tüm suç Bonapart'ın şahsından ziyâde Françe idâresinin “dimağlarında [zihin] olan nice fesadlara”¹³⁶ yüklenmişti. Atıf Efendi'nin bu yaklaşımının sebebi neydi? Söz konusu lâyihada Campo Formio'nun tüm sonuçları şiddetle eleştirilmesine ve Françe saldırganlıkla suçlanmasına rağmen Napolyon'un bundan payını almamasının iki temel sebebi olabilir. Birincisi, reîsülküttap Napolyon'un bu süreçte oynadığı dominant rolü bilmiyordu. İkinci olası gerekçe ise, Atıf Efendi'nin asıl dikkat çekmek istediği mesele Fransız İhtilâli olduğundan müellifin odaklandığı şey de ihtilâlin tehlikelerini yaratan Napolyon değil, söz konusu tehlikelerin kendisiydi. Bir başka deyişle, reîsülküttap için önemli olan detay Napolyon'un Campo Formio'yu dikte edip Rumları da kışkırtması değil, başlı başına Campo Formio Muâhedesı ve Rumların ayaklanması olasılığının kendisiydi.

¹³⁴ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri 1789-1802*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s.165; Baron de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, C.III, Paris, 1875-76, Belge no: 2103, s.515-16.

¹³⁵ A.e., s.169.

¹³⁶ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.536.

Reîsülküttap Atıf Efendi'nin bu yaklaşımı, söz konusu lâyihası kroniklerinde kaynak olarak kullanan vak'anüvislere de aynen yansıyacaktı. Bunların ilki olan Halil Nuri Bey (d. ?/ö1799), "birkaç seneden beri cumhûrluk râbıtasıyla dünyaya fesat yayan ve Avrupa devletlerinin nizamlarını ihlâl ve berbâd eden Fransızları"¹³⁷ eleştirirken sözü Napolyon'dan hiç bahsetmeden, "Nemçe, Rum Papa, Venedik ve İtalya'ya türlü türlü fitneler ve hîleler bulaştıran Fransızların şimdi de doğalarında olan kötülük ve şeytanlıktan dolayı Devlet-i Aliyye'nin reâyasını (Rumlar) dahî hakîkatten saptırmaya çalışmasına"¹³⁸ getiriyordu. Halil Nuri Bey, bu ifadelerin tamamını reîsülküttap Atıf Efendi'nin lâyihasından almıştı ve tıpkı onun gibi tüm bu eylemlerin perde arkasındaki kişiye değil mevzûbahis eylemlerin kendisine yoğunlaşmıştı. Benzer şekilde, Ahmed Cevdet Paşa da târihinde Campo Formio ve Rum reâyasına değinirken Napolyon'a ilişkin öznel bir değerlendirmede bulunmayıp yalnızca Atıf Efendi'nin lâyihasını özet geçmekle yetinmişti.

Fakat Napolyon'un Campo Formio'da oynadığı rol, on dokuzuncu ve yirminci asır müellifleri tarafından çok daha keskin ifadelerle betimlenecekti. Bunların en önde gelenlerinden biri olan Diran Kelekyan, Napolyon'un savaş düşkünlüğünün ve bencil karakterinin vücûda getirdiği bir muâhede olarak gördüğü Campo Formio'yu şiddetle yeriordu: İhtilâl-i Kebîr'in ruhuna tamamen aykırı olan bu antlaşma, İtalya'yı Fransa ve Avusturya arasında bölüştürmesi bakımından Lehistan'ın 1795'deki paylaşımıyla benzerlik gösteryordu.¹³⁹ Napolyon, Campo Formio'da İtalyan milletini hürriyetlerine mazhar etmeyerek onlara ulvî bir muâmeleyi çok görmüştü.¹⁴⁰ İlâveten, İtalya'da tesis ettiği Casalpine, Transpadane ve Ligurian cumhuriyetlerinin ileride yeni muharebelere kapı açacağı muhakkaktı.¹⁴¹ Böylece Bonapart, sulhün kuvvetli esaslara istinâdı arzu edildiği halde belki de bilerek buna gayr-ı müsâid bir siyâsî muhit vücûda getirmişti.¹⁴² Tüm bunları Napolyon'un savaş perest kimliğine bağlayan müellif, "Harp adamı olan Bonapart bir kılıca benzerdi ki istimâl [kullanma] edilmezse paslanır"¹⁴³ diye yazmıştı.

¹³⁷ Halil Nuri Bey, *Nuri Tarihi*, yay.haz.: Seydi Vakkas Toprak, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015, s.797.

¹³⁸ A.y.

¹³⁹ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, s.361.

¹⁴⁰ A.y.

¹⁴¹ A.y.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ A.y.

Bundan başka, Napolyon efsanesine muhâlifliğiyle meşhur Fransız tarihçi Hippolyte A. Taine'nin¹⁴⁴ Bonapart'ın ahlâk anlayışının dehâsının kendi bencillik ve gururuna hizmet etmesinden ibaret olduğu yolundaki yargısını alıntıl原因an Diran Kelekyan, bunu doğruluyordu: “Bonapart'ın ahlâkı gerçekten de böyleydi; bu adamın ne kendisi ne de memleketi için rahat aramamış olmasına taaccüb [hayret] etmemeli!”¹⁴⁵ Müellifin son cümlesi, Diran Kelekyan'ın bir tarihçi olarak kendini Napolyon efsanesinin karşısında konumlandığıının en açık kanıtıydı. Bu durum, on dokuzuncu ve yirminci asırlarda Napolyon'a dair kitap, risâle ya da mecmûa yazısı kaleme alan Osmanlı müelliflerinde nâdiren görülen bir eğilim olacaktı.

Napolyon'un 1817'de St. Helena'da iken yazdığı öne sürülen bir hatıratda adetâ Diran Kelekyan'a bir cevap verilircesine, “Bonaparte'ın İtalya'nın fatihi değil hâmisi olmak sevdasıyla Fransa'ya müttefik cumhûriyetler tesis edip İtalyanların serbestiyet arzularını yerine getirmeyi ümîd ettiği ve o olmasaydı Fransız ve İtalyanların geçmişten gelen düşmanlıklarını sürdürecekleri”¹⁴⁶ iddia ediliyordu. Güyâ Napolyon'un olan bu sözleri çalışmamız için önemli kılan ayrıntı ise, mevzûbahis hatıratın Osmanlıcaya tercüme edilen nüshasına mütercim tarafından eklenen sayfa notlarıdır. Bulgularımıza göre, Osmalılar'ın meşhûr sadrazamlarından Mustafa Reşid Paşa'nın Paris sefaretinde görevli olduğu yıllarda başkâtibi olan Abdürrezzâk Bâhir Efendi (d. ?/ö. 1860) adındaki bir Osmanlı aydınının 1844'te *Kîtâb-ı Târîh-i Bonapart*¹⁴⁷ adıyla çevirdiği bu hatıratın çoğu sayfasının yanında ya metne dâir kısa bilgi notları ya da Napolyon'un iddialarına

¹⁴⁴ Fransız tarihçi Hippolyte Adolphe Taine'nin Napolyon eleştirisi için bkz: Geyl, *Napoleon: For and Against*, s.127-139.

¹⁴⁵ Diran Kelekyan, *A.g.e.*, s.362.

¹⁴⁶ *Kîtâb-ı Târîh-i Bonapart*, Kahire: Bulak Matbaası, 1844, s.12.

¹⁴⁷ Aslında Osmanlı mütercimin (haklı olarak) Bonapart'a ait olduğunu düşündüğü için Türkçe'ye kazandırdığı bu hatıratın, Napolyon'un St. Helena'dayken mâiyetindeki refakatçılara dikte ettirdiği diğer yedi anı kitabıyla hiçbir ilgisi yoktu. Mütercimin 1844'te çevirdiği bu kitap, esâsen 1817'de ilk kez İngiltere ve Belçika'da ortaya çıktıktan sonra Paris'in liberal çevrelerinde de oldukça rağbet görmesine rağmen gerçek yazarının kimliği hakkında uzun bir müddet mutâbakat sağlanamayan *Manuscrit venu de Ste. Hélène d'une manière inconnue* (St. Helena'dan Bilinmeyen Bir Elyazması) isimli bir propaganda eseri idi. Avrupa'da yayımlandığı 1817 tarihinden itibaren başta Napolyon ve St. Helena refakatçileri olmak üzere Fransız liberal lider Benjamin Constant ve (eserin gerçekte Bonapart ile alay etmek için yazıldığı inancıyla) Napolyon düşmanlığıyla maruf olan Madame de Staél'e bile yakıştırılan Manuscrit'in hakîki müellifinin kimliğine ilişkin olan bu bilmecenin cevabı, ancak İsviçreli koyu bir Napolyon hayranı olan *Frédéric-Jacob Lullin de Chateaueux* isimli bir Bonapartist'in 1841'deki ölümünden az zaman önce söz konusu kitapçığı “uydurduğunu” itiraf etmesiyle gün yüzüne çıkabilecekti. Tüm bu bilgilerin kaynağı için bkz: Day, *A.g.m.*, s.418 (Dipnotlar dahil). Ayrıca, söz konusu Fransızca hatıratın Mareşal Bertrand aracılığıyla Napolyon'a atfedilen orijinal bir nüshası için bkz: *Manuscrit venu de Sainte-Hélène*, ed.: Eugène Pick ve De L'isère, Paris, Grande Librairie

cevap niteliğinde olan eleştirel yorumlar bulunuyordu. Mesela, Napolyon'un yukarıda alıntıladığımız ifadesine mütercim şu notu düşmüştü: "İtalyalılar tarafında bu husûmet bâkî ve bu defa evvelkinden ziyâdedir ki ezmine-i mukaddimeden [eski zamanlardan] ziyâde tâbî, mahkûm, fakir ve mazlûm olmuşlardır."¹⁴⁸ Söz konusu bu hatıratın hiçbir sayfasında Napolyon'un lehine tek bir satır bile yazmamasından anladığımız kadarıyla Bonapart'ın şiddetli bir muhâlifî olan mütercim, bu eleştirisiyle büyük olasılıkla 1796 İtalya seferi ve 1797 Campo Formio Muâhedesi mârifetiyle İtalya'nın yağmalanması ve sömürülmesine gönderme yapıyordu. Fransızlar bu süreçte İtalya'nın paha biçilmez sanat hazinelerine el koymuşlardı: Raphael, Michelangelo ve Leonardo da Vinci'nin

Napoléonienne, t.y.; (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9668753z/f11.item.texteImage#> Erişim Tarihi: 18.01.2022)

Bu hatıratın Osmanlı literatüründeki yansıması olan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ın mütercimine ilişkin ise hiçbir kayda rastlamadık. Ancak bizim bu konuda oldukça güçlü bir tahminimiz var. 1802-6 yılları arasında Paris sefiri olan Halet Efendi'nin yetiştirmesi olması sayesinde devlet katında yükselerek Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Büyükelçiliği görevinde başkâtip, sadrazamlığında ise Nâfia Meclisi Başkâtibi ve daha sonra da Dâhiliye Kâtibi olan Osmanlı devlet adamı ve tarihçilerinden *Abdürrezzâk Bâhir Efendi*'nin (d. ?/ö. 1860) mevzuûbahis hatıratı sayfarına kişisel görüş ve eleştirilerini de ekleyerek Osmanlıca'ya çevirmiş olma ihtimali kanâatimizce çok yüksektir. Bu iddiamız için ileri süreceğimiz gerekçeler şunlardır: Öncelikle, tarihçinin Paris sefâretini yürütmüş olan Halet Efendi ve Mustafa Reşid Paşa gibi devlet büyüklerinin himayesinde bulunmuş olması vesilesiyle, Avrupa ve Fransa konusunda mâlûmatlı ve yabancı kaynaklara erişiminin de daha kolay bir kimse olduğu muhakkaktır. Bu durumda, *Manuscrit venu de Sainte-Hélène*'nin bir kopyasının onun eline geçmiş olması olasılığı hiç de akla uzak bir ihtimal değildir. Zirâ, tarihçinin Mustafa Reşid Paşa'nın başkâtibi sıfatıyla Paris'te bulunduğu 1841-1843 ve 1844-1845 dönemi tam da *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ın Osmanlıca'ya çevrildiği 1844 senesine tesadüf eder. Abdürrezzâk Bâhir, bu dönemlerin herhangi birinde Paris'te bulduğu bu risaleyi tercüme edip sayfalarının yanına da kişisel kanâat ve eleştirilerini ekleyerek neşrettirmiş olmalıdır. Buradaki tek soru işareti, mevzuûbahis risâleyi neden İstanbul'da değil de Kahire'deki Bulak Matbaası'nda bastırılmış olduğudur. Mütercimin hayatına ilişkin maalesef teferuatlı bir mâlûmatımız olmadığından bu soruya verecek kesin bir cevabımız olmasa da yine de bir teorimiz bulunmaktadır. Avrupa ve Fransa ile ilgili deneyim ve tecrübelerini anlattığı *Risâle-i Sâğire* adındaki sefâretnâmesinde muhtemelen karşıt fikirde olan devlet ricâlinin tepkisini çekmemek için siyasi görüşlerini belirtmekten kaçınan Abdürrezzâk Bâhir Efendi, büyük ihtimalle aynı sebepten dolayı Napolyon'a ilişkin ağır ithâm ve eleştiriler içeren *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ı Mısır'da neşrettirmiş olabilir.

Bunların dışında, söz konusu sahte hatıratın müterciminin Abdürrezzâk Bâhir olduğuna ilişkin daha güçlü kanıtlar da vardır. Tarihçinin tıpkı *Kitâb-ı Tarih-i Bonapart*'ta yaptığı gibi *Âsım Efendi ve Es'ad Efendi târîhçelerinin* orijinal el yazmalarına da gerekli gördüğü kısım ve bölümlerde kişisel görüş ve eleştirilerini sayfa kenarlarına ilâve etmekten geri durmamış olması, sahte hatıratındaki yan notların onun tarihçilik anlayışının genel bir pratiği olduğu anlamına gelir; bu detaya bir de, Abdürrezzâk Bâhir Efendi'nin *Asım Târîhi*'nin el yazmasının Napolyon ile ilgili olan kısımlarına eklediği son derece ağır eleştiri ifadelerinin de *şiddet, dil ve üslûb* bakımından *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta yazılanlara neredeyse tamamen uyduğunu eklersek, mevzuûbahis hatıratın başkâtip tarafından çevrildiği apaçık meydandadır. Bu dipnotu kaleme alırken Abdürrezzâk Bâhir Efendi'nin hayatına dâir verdiğim bilgileri şu kaynaklardan edindim: Âsım Efendi Târîhi, *Mütercim Âsım Efendi Târîhi*, C.I., (Yay. Haz.: Ziya Yılmaz) İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s.LXXXVIII-LXXIX; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s.216-218; "Abdürrezzâk Bâhir Efendi", *Meydan Larousse*, C.I., İstanbul, 1969, s.37.

¹⁴⁸ A.y.

sayısız tablo ve heykeli savaş ganimeti sayılarak Paris’e gönderilmişti.¹⁴⁹ Tarihin garip cilvelerinden biri olarak, 1204’deki IV. Haçlı seferinde Konstantinopolis’den kaçırılıp Venedik’e getirilen St. Marco Bazilikası’nın Bronz Atları da benzer âkıbeti yaşamıştı. Bunların dışında, Napolyon’un diz çöktürdüğü Cenova, Milan, Parma, Napoli, Roma ve Modena dükalıkları muazzam miktarlarda haraçlar ödemeye mahkûm edilmişlerdi. Bonapart’ı “tarihte ender yetişen askerî dehâlardan biri”¹⁵⁰ olarak gören Yusuf Akçura (d.1876/ö.1935) bile *Târîh-i Siyâsî* adlı eserinde Napolyon’u kınayan bir ifadeyle “bu ganâim [ganimetler] yalnız hükümdarların emvâli [mal] değil, mağlûb milletlerin de, zavallı ve fakir ahalinin ve köylünün de malı idi!”¹⁵¹ diye yazmıştı. Campo Formio’da Fransız hegemonyasına girmesiyle birlikte İtalya’nın sömürülmesi bu kez daha farklı bir boyut kazandı: 1802-15 yılları arasındaki Napolyon Savaşları’nda Grande Armée saflarında savaşmak üzere en az 165.000 İtalyan silah altına alındı¹⁵² ve bunların yalnızca 1808-14 İspanya, 1812 Rusya ve 1813 Almanya cephelerindeki zâyatları bile 72.000 gibi korkunç bir seviyeye ulaştı.¹⁵³ Bonapart’ın “hiç kimseye paylaşmayacağı bir metresi”¹⁵⁴ olmanın bedeli İtalya için buydu. Bu açıdan bakıldığında, *Kîtâb-ı Târîh -i Bonapart*’ı tercüme eden Abdürrezzâk Bâhir Efendi, yukarıda Napolyon’a atfedilen iddia ve ifadelerin yanına İtalyanların eskisinden daha fakir ve mazlûm olduğu notunu düşmekte hiç de haksız sayılmazdı.

Mütercimim söz konusu hatıratın birçok sayfasında Napolyon’un iddialarına bu tarz reddiye notları iliştiirmesinin çok geçerli bir sebebi vardı. Bonapart’a ait olduğunu zannederek çevirdiği bu hatırat, esâsen İsviçreli bir Bonapartist’in 1817’de o zamanlar otoriter ve baskıcı olarak algılanan Napolyon imajından, monarşi rejiminin kalıplarını yıkarak devrim sonrası süreçte Fransızlar için liyâkat esâsına dayanan demokratik bir

¹⁴⁹ Dwyer, *Napoleon: the Path to Power, 1769-1799*, s.445. (Sayfa sayısı epub formatına göre verilmiştir. Alıntının kitaptaki konu başlığı ise “Liberating Italian Art” kısmıdır.)

¹⁵⁰ Yusuf Akçura, *Târîh-i Siyâsî*, yay.haz.: Erol Kılınç, 2. Bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s.104.

¹⁵¹ *A.e.*, s.105. Aslında bahsi geçen kitapta Napolyon’un Campo Formio muâhedesindeki rolüne 100 ve 101. sayfalarda kısaca değinilmişti. Yusuf Akçura, Campo Formio’yu Fransız İhtilâli’nin prensiplerinden bir kopuş olarak görüyor ve Venedik Cumhuriyeti’nin paylaşılmasındaki rolünden ötürü Napolyon’a karşı eleştirel bir tavır takınıyordu. Bu bakımdan Yusuf Akçura ve Diran Kelekyan benzer görüşlere sahipti. Ancak *Târîh-i Siyâsî*’nin ilgili bölümü büyük ölçüde *Albert Sorel*’in *l’Europe et la Révolution française* adlı eserinden alıntı olduğu için burada incelemiyoruz. Bundan başka, Fransız müverrihin Diran Kelekyan’ı da etkilediğine şüphe yoktur. Ancak Kelekyan, İctimâî ve Siyâsî Avrupa adlı kitabının satır aralarında kendine has fikirlerini de belirtmekten geri kalmamıştı.

¹⁵² Desmond Gregory, *Napoleon’s Italy*, London, Associated University Presses, 2001, s.137.

¹⁵³ *A.e.*, s.136.

¹⁵⁴ *A.e.*, s.5.

sivil-politik sistem yaratan kurtarıcı pâyesi devşirmek için uydurduğu bir propaganda düzmecesinden başka bir şey değildi.¹⁵⁵ Bu yüzden de, Napolyon'un ağzından kaleme alınmış olan Fransızca orijinal metnin motamot çevirisi olan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, hiçbir bölümünde Napolyon'dan kaybettiği harpler ya da tartışmalı icraâtlarına ilişkin en küçük bir itiraf bile içermediği gibi, bilakis sözüm ona Bonapart'ın tüm bunlar için ya hasımlarına yönelttiği suçlamalarından ya da eylemlerinin gelecekte ulvî bir gâyeye hizmet edeceğine dâir olan kehânetlerinden oluşuyordu. Elbette, çevirdiği bu hatîrâtın başka biri tarafından ideolojik kaygılar güdülerek uydurulduğunu bilmesine imkan ve ihtimal olmayan bir Osmanlı aydınının, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ı Napolyon'un Saint Helena'da sürgünde iken iktidârındaki icraâtlerini meşrûlaştırıp bu yolla kendisinden nefret eden Avrupa kamuoyunun ve gelecek nesillerin eleştirilerinden kaçınmak için dikte ettiği son derece taraflı bir hayat hikayesi olarak algılamasından daha normal bir durum olamazdı. Mütercim bu yanlılığı, aynı zamanda mevzûbahis hatîrâtın belirli sayfalarındaki sözde Napolyon'un beyanâtlarının ilişkiindeki reddiye notlarının varlık sebebini de açıklıyordu: Hatîrâtta Bonapart eleştirilerinin nitelik ve kapsamı dikkate alınırsa tarih bilgisi yüksek bir Osmanlı aydını olduğu aşîkâr olan Abdürrezzâk Bâhir Efendi, reddiye notlarını aslında Napolyon'a ait olduğunu sandığı propaganda eserinin taraflı ve yalan argümanlarına karşı okuyucu kitlesini uyarmak ve korumak amacıyla kaleme almıştı. Fransızca orijinal nüshada Napolyon'u aklamaya veya kahramanlaştırmaya yönelik ilk teşebbüs İtalya seferi ya da Campo Formio vesilesiyle yapıldığından, Osmanlı müterciminin *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta tarihe yön vermiş bir önemli portre olarak Napolyon'a dâir takındığı nefretle iç içe geçmiş olan eleştirel ve protest tavrını açığa vurduğu ilk bölüm de burası olmuştu.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Day, *A.g.m.*, s.418-19.

¹⁵⁶ Tezin konu bütünlüğünü zedelememek adına, önemli bir husûsu bu dipnotta açıklığa kavuşturmayı daha doğru buluyoruz: Eğer *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart* bizzat Napolyon'un yazdığı bir hatîrât değil de onun fanatik hayranlarından birinin düzmecesi ise, bu eseri neden çalışmamıza dahil ettik? Her şeyden önce, bu tez çalışmasının konu ve kapsamının odak noktası, ne Fransa İmparatoru'nun kendi devr-i iktidârına ilişkin ileri sürdüğü manipülâtif ve gerçek dışı argümanları ne de Fransız ya da bir başka Avupalı müellifin Napolyon hakkındaki müsbet veya menfi görüşleridir; bilakis bu tez çalışmasının ilgilendiği yegâne şey, sosyal statüsü ya da tarih bilgisi ne düzeyde olursa olsun vak'anüvis, müverrih, müellif ya da tercüman farketmeksizin yalnızca Osmanlı vatandaşı olan entelektüel zümrenin Bonapart'a dâir olan yaklaşımlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, her ne kadar imparatorun kaleminden çıkmayıp İsviçreli bir Bonapartist'in Napolyon'dan "liberal bir kurtarıcı miti" yaratmak için uydurduğu bir propaganda metni olsa da, ihtivâ ettiği tamamen taraflı ve gerçek dışı iddialarının Abdürrezzâk Bâhir Efendi'yi bunlara cevâben reddiye notları karalamaya "tahrik ederek"

Ama Napolyon'u İtalya'daki muzafferiyetini Campo Formio'da taçlandırdığı gerekçesiyle göklere çıkaran bir Osmanlı müellifi de yok değildi. Bölüm 1.2'de ismini sıklıkla andığımız Mehmed Galib, o kısımda sergilediği Napolyon hayranlığını burada da tekrarlıyordu. Öncelikle müellif, Arthur Lévy'nin kitabındaki Bonapart'ın ailesiyle olan ilişkilerinin anlatıldığı sayfalarda, Napolyon'un ailesinin reisi olarak kız ve erkek kardeşleri üzerinde otoritesini kurmasından son derece etkilenmiş görünüyordu. Sonra Napolyon'un etrafındaki herkesin itaâtini te'min etmesi de müellifin takdîrine mazhar olmuştu.¹⁵⁷ Bu konunun çalışmamızla ilgili olan kısmı ise Mehmed Galib'in övgüsünü Napolyon'un İtalya'daki zaferini Campo Formio'da tasdik ettirmesi vesilesiyle açığa vurmasıydı: "...[Napolyon], Fransa gibi bir devlet-i fehîmenin murahhası ve kuvve-i gâlibiyyesinin timsâl-i müşahhası olduktan başka papaları, imparatorları [ve] kralları zebun-ı [aciz] pençe-i gâlibiyeti eden ve meydân-ı muzafferiyette hasımına arzusu gibi muâhedenâme imzalatırken bir adamın umûma karşı kuvvetini tasdik ettirmesi iktizâ etmez mi?"¹⁵⁸

İşin ilginç tarafı Arthur Lévy'nin *Napoleon intime* kitabının orijinal kopyasında böyle bir ifade yoktu.¹⁵⁹ Anlaşılan o ki Mehmed Galib, tıpkı Bölüm 1.2'de olduğu gibi burada da sonsuz bir hayranlık duyduğu Napolyon'a dâir yüceltici yorumlarını Fransız müverrihin satırları arasına ekleyivermişti. Dikkat edilirse diğer Osmanlı müelliflerinin aksine Mehmed Galib, İtalya seferinin ve Campo Formio'nun siyâsî sonuçlarından hiç bahsetmeksizin doğrudan doğruya Napolyon'un azametine işaret etmişti. Elbette bunda Fransız müverrihin Napolyon'un yalnızca özel hayatını mercek altına almasının payı çok büyüktü; ancak Arthur Lévy görebildiğimiz kadarıyla kitabının hiçbir bölümünde Napolyon güzellemesi konusunda Mehmed Galib kadar ateşli bir dil benimsememişti. Campo Formio muâhedesine ise müellifin bu tavrını sergilediği son örnek olmuştu.¹⁶⁰

Bu bölümün başlığında, Campo Formio'yu "ihtilâflı bir muâhede" şeklinde bir nitelemeye bulunarak sunmamızın sebebi Osmanlı müelliflerinin söz konusu antlaşma

samimi ve son derecede şiddetli olan Napolyon karşıtlığını dışa vurmasına vesile olması bakımından bu tez çalışması için oldukça kıymetli bir tarihi belge niteliğindedir.

¹⁵⁷ Mehmed Galib, "Napolyon'un Husûsiyeti", **Mecmûa-i Ebûziya**, Sene: 19, Sayı: 85, m. 30 Kasım 1900/r. 30 Kânunısânî 1316, s.83.

¹⁵⁸ **A.e.**, s.84.

¹⁵⁹ Eğer olsaydı, bu ifadenin söz konusu kitabın 194-195. sayfalarında bulunması gerekirdi.

¹⁶⁰ Mehmed Galib'in Fransız tarihçiden yaptığı çevirinin ulaşabildiğimiz son sayfaları bunlardır. Müellifin *Napoleon intime*'den yaptığı tercüme dizisinin başka hiçbir nüshasına rastlamadık.

üzerinde tam anlamıyla bir fikir birliğine varamamış olmasıydı. Sürûrî ve M. Galib gibi kalem sahipleri tarihten doğan intikam arzusu ya da kişisel hayranlıktan ileri gelen motivasyonla Campo Formio'ya Nemçe'nin zevâli ve Napolyon'un gücünün sembolü anlamlarını yüklerlerken diğer Osmanlı müellifleri tam aksi istikâmetteydiler. Mesela, Reisülküttap Atıf Efendi, Halil Nuri Bey ve Ahmed Cevdet Paşa, Sürûrî'nin tersine bu muâhedenin Nemçe'den ziyade Osmanlılar'ın zevâline sebebiyet vermesinden endişe ediyorlardı. Bundan başka Campo Formio; Diran Kelekyan, Yusuf Akçura ve Abdürrezzâk Bâhir Efendi'nin tarih perspektiflerinde de Napolyon'un gücünün bir sembolü olarak değil, bilakis Bonapart'ın hırsının, savaşperestliğinin ve yağmacılığının vücûda getirdiği bir antlaşma şeklinde telakkî ediliyordu. Tıpkı önceki bölümlerde olduğu gibi burada da, vak'anüvislik geleneğinden gelen müverrihler Napolyon'u devlet merkezci bir bakışla ele alırlarken son dönem müellifleri "kişi kültü" üzerinde yoğunlaşmışlardı. Ama bu kez arada önemli bir fark vardı: Mehmed Galib'i bir kenara koyarsak, Diran Kelekyan ve Yusuf Akçura kitaplarında Hippolyte Adolphe Taine ve Albert Sorel gibi Napolyon efsanesine son derece eleştirel bir açıdan yaklaşan tarihçileri kaynak olarak kullandıkları için bu kişi kültü negatif yönde gelişmişti. Anlaşılan o ki Campo Formio, Osmanlı müelliflerinin nazarında yalnızca siyâsî olarak değil, aynı zamanda ideolojik olarak da ihtilâflı bir muâhede idi.

İKİNCİ BÖLÜM

NAPOLYON'UN MISIR'I İŞGALİ (1798-1799)

2.1. Osmanlı Travması:

Kadîm Dostluğa İhanet

İtalya seferinin akabinde imzalanan Campo Formio Antlaşması, Avrupa kıtası üzerinde Fransa'daki direktuvar hükûmeti için geriye yalnızca iki düşman bırakmıştı: Fransızlar'ın târîhi rakibi olan Britanya ile zafer ve barışın sembolü olduğundan halkın nezdinde muazzam bir popülarite kazandığı için direktuvar tarafından politik bir tehdit olarak algılanmaya başlanan Napolyon. Her ikisinden de aynı anda kurtulmak isteyen direktuvar hükûmeti, Napolyon'u Kasım 1797'de Britanya'nın istilâsı vazifesiyle yeni kurulan *Armée d'Angleterre*'nin başına atadı; ancak Manş kıyılarında yaptığı kısa bir askerî incelemeden sonra Napolyon, direktuvara böyle bir operasyonun imkansızlığını rapor etti. Bu durum, XIV. Louis devrinden bu yana Fransa'nın gizli emellerinden biri olan kadîm bir planı yeniden gündeme getirdi: Mısır'ı Fransa'nın bir sömürgesi haline getirmek. Bu girişim, aynı zamanda Mısır'da konuşlanan Fransızların Tipu Sultanlığı ile irtibat kurarak Hindistan'daki İngiliz varlığına son vermesini de sağlayacaktı. Bunu hem Britanya'nın müstemleke sistemini baltalamak hem de gelecekte bir askerî diktatör olmasından kuşkulandıkları Bonapart'ı Fransa'dan uzaklaştırmak için bir fırsat olarak gören direktuvar hükûmeti, İtalya seferinden bu yana Doğu'da bir imparatorluk kurma hayâliyle yanıp tutuşan Napolyon'u “telef olması”¹ için Mısır'a gönderme kararı aldı. Mısır teşebbüsünün gizliliğine o kadar önem verilmişti ki bu kararın alındığı bakanlar kurulu toplantısının ayrıntıları devletin resmî kayıtlarına bile geçirilmemişti. Ama yine de sefer hazırlıklarının söylentileri Paris sefîri Seyyid Ali Efendi'ye kadar ulaşacak, fakat Fransa'nın kurnaz hâriciye nâzırı Charles Taleyrand, Osmanlı elçisinin harekâtın güzergâhına ilişkin şüphe dolu sorularını ustalıkla savuşturacaktı.²

¹ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, C.I, Haz: Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.76. Napolyon'un politik bir rakip haline gelmesinden endişelenen direktuvarın ondan kurtulmak için Napolyon'u Mısır'a göndermesi, klasik siyasi tarih yazımının bir gereği olarak bazı son dönem müellifleri tarafından kaydedilmişti. Ancak bu husûsa, bilhassa böylesine keskin bir üslûpla değinen tek vak'anüvis Câbî Ömer olduğundan burada zikretmeyi uygun bulduk.

² Napolyon'un Mısır Seferi'ne ilişkin gerek yabancı gerekse de yerli literatürde birçok kaynak olmasına rağmen biz burada yalnızca iki kitap zikretmekle yetineceğiz. Bunlardan ilki Enver Ziya Karal'ın sadece

Mart 1798’de Bonapart’ın Mısır’a yollanacak kuvvetlerin başkumandanlığına tayin edilmesiyle hummâlî bir sefer hazırlığı başladı: 13 savaş gemisi, 17 firkateyn, 30 yelkenli ve yaklaşık 250 korvetten oluşan muazzam bir donanma Tulon’da toplandı.³ Bu deniz gücü, Fransa’nın İtalya cephesinde sivrilmiş olan Dessaix, Murat, Berthier, Davout ve Kleber gibi en parlak kumandanlarının idaresine verilen Lodi, Castiglione, Arcole, Mantua ve Rivoli’de savaşmış olan en tecrübeli kıtalarından mürekkep 38.000 askere refâkat edecekti.⁴ Başlıca beş tümenenden vücûda gelen bu kuvvet 28.000 piyade, 2.800 süvari, 2.000 topçu, 276 subay, 1.157 askerî mühendis ve 900 kişilik geri hizmet birimi personelini de kapsıyordu; bunlara donanma mürettebâtı, devlet bürokratları ve tüccar tâifesini de ekleyince Mısır’a hareket edecek olan bu ordunun toplam mevcûdu 54.000 gibi inanılmaz bir sayıya ulaşıyordu.⁵ Fransızların Mısır’ı işgalini müstakil bir çalışmada ele alan yegâne Osmanlı müellifi olan Sami Sabit (d.1877/ö.1957), *Mısır’da Napolyon*⁶ isimli risâlesinde bu geniş çaplı hazırlıklardan son derece etkilenmiş olarak şunları yazıyordu: “Hiçbir uzak sefer, bu rütbe-i âlâda [mükemmel bir şekilde] tanzîm ve tensîk [düzenleme] edilmemiş ve hiçbir ihraç ordusu da bu merteye bâlâ-yı [yüksek miktarda] mühimmâta mâlik olmamıştı.”⁷

Mısır seferine yalnızca askerî ve siyâsî perspektiften bakmayıp aynı zamanda ideolojik bir motivasyon da yükleyen Napolyon, Batı medeniyetinin ışığını Doğu’nun karanlıkta kalmış coğrafyasına ulaştırma propagandasına da dört elle sarıldı.⁸ Şark’ın

Mısır seferinin muhteviyâtına odaklanan *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1797-1802* (İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1938, s.34-55) isimli eseridir. İkincisi ise, İsmail Soysal’ın aynı dönemi Fransız İhtilali’nden başlatarak ele alan çok daha kapsamlı *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri 1789-1802* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s.175-216) isimli çalışmasıdır.

³ Juan Cole, *Napoleon’s Egypt: Invading the Middle East*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s.1

⁴ Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri 1789-1802*, s.187.

⁵ Cole, *A.g.e.*, s.8.

⁶ *Mısır’da Napolyon* isimli 52 sayfalık risâle, büyük olasılıkla Fransızlar’ın Mısır’ı işgalini ele alan yabancı bir kaynağın tercümesi ya da özetidir. Bizi bu kanaâte sevkeden detay, Sami Sabit’in eserinin hiçbir bölümünde bir dipnot ya da kaynak ismi vermediği halde seferin askerî ve politik boyutlarını detaylıca incelediği gibi aynı zamanda Fransız birliklerinin komuta kademesini, mevcûdunu ve harekâtlarını da hatasız olarak kaydetmiş olmasıdır. Bu olasılığı arttıran bir başka işaret de oldukça berrak ve sade bir üslûpla kaleme alınan bu risâlenin Napolyon’un karakteri ve askerî dehâsına dair çok az öznel değerlendirme içermesidir. Bu durum, son dönem Osmanlı müelliflerinin yazdıkları metinlerle ciddi bir tezatlık göstermektedir. Ama yine de Sami Sabit, risâlesinin muhtelif bölümlerinde konu akışının dışına çıkarak Napolyon’un icraâtleri, karakteri ve askerî meziyetlerine dair subjektif yorumlarını satır aralarında göstermekten geri kalmamıştır. Bunları yeri geldikçe tezimizde işleyeceğiz.

⁷ Sami Sabit, *Mısır’da Napolyon*, İstanbul: Arakas Matbaası, h. 1327/r. 1911, s.8.

⁸ Frank McLynn, *Napoleon*, New York, Arcade Publishing, 1997, s.171.

medenileştirilmesi misyonunun entelektüel çevrelerde somut bir karşılık bulabilmesi için Paris'teki Doğu Bilimleri Akademisi'nden birçok matematik, geometri, linguistik, fizik, kimya, Antik Mısır ve Arapça âlimini de beraberinde Mısır'a çağıran Napolyon, farkında olmadan gelecekte Mısıroloji biliminin kurulmasına vesile olacaktı.

Mayıs 1798'de Tulon limanından ayrılan Fransız donanması, 9 Haziran'da St. Jean Şövalyeleri'nin elindeki stratejik Malta adasını ele geçirdi. İngiliz amiral Horatio Nelson'un filosuna yakalanmamak için sür'atle Levant kıyılarına yönelen Napolyon, nihayet 1 Temmuz'da Mısır'ın anahtarı konumundaki İskenderiye'yi zabtederek Mısır işgâlinin ilk safhasını tamamladı. Böylece hem Bâbîâlî idâresi hem de Mısır halkı için, Atıf Efendi'nin *Muvâzene-i Politika* adlı lâyihasında dikkat çektiği “Fransa'da zuhûr eden fitne ve fesad ateşinin”⁹ gerek imparatorluğun toprak bütünlüğü gerekse de İslam dininin geleneksel muhafazakâr yaşam tarzı için ne kadar “yakıcı” olabileceğini ilk kez yaşayarak öğrenecekleri acı tecrübelerle dolu olan bir süreç de başlamış oluyordu.

Fransızların Mısır'a çıktığı havâdisi İstanbul'a ulaştığında III. Selim'in bizzat kendi el yazısıyla Paris sefîri Seyyid Ali Efendi'ye “eşek herif”¹⁰ diye hakâret ettiği meşhûr hatt-ı hümayun, imparatorluk ricâlinin işgale karşı duyduğu hiddetin tezâhürü gibidir.¹¹ Padişahın şahsında somut bir nitelik kazanan bu öfke, III. Selim'in bu süreçte kaleme aldığı fermanlarda dost-ı kadîm olan Françelü algısının “hınzır-ı bîdîn, kefere -i mesfûre ve Fransız keferesi”¹² haline evrilmesinin en önemli müsebbibidir.¹³ Mısır gibi imparatorluk için hem stratejik hem de mâlî açıdan son derece hayâtî değerde olan bir vilâyetin kaybedilme olasılığını “tahammül-güdâz [sabır sınırlarını zorlayan]”¹⁴ bir durum olarak tanımlayan sultanın, bu işgalden sorumlu tuttuğu Napolyon'u “Bonapart

⁹ Ahmet Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, Haz. Mümin Çevik, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966, Ek 17, s.528.

¹⁰ Karal, *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1797-1802*, s.176-177. Padişahın tam ifadesi: “Ne eşek herif imiş.”

¹¹ Yüksel Çelik, “Siyaset-Nasihat Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır'ın İşgali Üzerine III. Selim'e Sunulan Tesliyetnâme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 22, İstanbul 2010, s.94. Bu paragrafın tamamı, söz konusu makalenin 87. ve 95. sayfaları arasındaki bilgi ve yorumlardan esinlenerek kaleme alınmıştır. Prof. Dr. Çelik, III. Selim'in üzüntü ve hiddetini o kadar iyi bir kurguyla aktarmıştı ki bizim daha iyisini yazmamız mümkün olmadığından yalnızca kendisinin yazdıklarının kısa bir özetini derleyebildik.

¹² Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, 2. Bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 55, 63, 50.

¹³ Çelik, *A.g.m.*, 94.

¹⁴ Karal, *A.g.e.*, s.55.

kâfiri”¹⁵ şeklinde isimlendirmesi bu bakımdan pek de şaşırtıcı olmasa gerektir.¹⁶ Zirâ, Napolyon’un Mısır’ı işgali, III. Selim’in hâlet-i rûhiyesinde öyle bir travma yaratmıştı ki “teessüf ü [üzüntü] gayretinden bükâ [ağlama] ile hâb [uyku] u rahat haram olan”¹⁷ padişahı teselli etmek için Bâbîâlî’nin isteği üzerine Vâsıf Efendi bir tesliyetnâme bile yazmıştı.¹⁸ Elbette padişahın hatt-ı hümayunlarında somutlaşan bu öfkenin o dönemin resmî tarih yazıcılığında yankılanmaması düşünülemezdi ve bu duygu, on dokuzuncu asrın başındaki Osmanlı kroniklerinde yalnızca iki kelimeye indirgenebilirdi: *Bağteten* [ansızın] ve *hırsız ya da korsan gibi*.

Kaynağını III. Selim’in bir fermanından alan “Françelü sergerdelerinden olan Bonapart nâm ceneralin Mısır taraflarına teveccüh ve İskenderiye’ye *bağteten* duhûl etmiş olduğu...”¹⁹ ifadesi, o devrin neredeyse tüm kaynaklarında aynen tekrarlanmıştı. İlk kez 1794-1799 yılları arasında vak’anüvislik yapan Halil Nuri Bey’in (d.?.ö.1799) kroniğinde görülen bu cümle²⁰, muhtemelen buradan alıntıyla Ahmed Vâsıf Efendi’nin (d.1734-5/ö.1806) *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâüku’l-Ahbâr*²¹; Dârendeli İzzet Hasan Efendi’nin (d.?.ö.1812) *Ziyânâme*²²; Mustafa Resmi Efendi’nin (d.?.ö.?) *Gazânâme-i Cezzâr Gâzî el Hacı Ahmed Paşa*²³; Seyyid Ali Efendi’nin (d.1757/ö.1809) *Paris Sefâretnâmesi*²⁴ ve Kethüdâ Said Efendi’nin (d.?.ö.?) *Târîh*²⁵ isimli kaynaklarında da muhtelif değişikler olmasına rağmen ‘*bağteten*’ kelimesini muhafazayla nakledilmişti.

¹⁵ A.e. s.67.

¹⁶ Çelik, A.g.m., s.94-95.

¹⁷ Karal, A.g.e., (1999), s.55. Yüksel Çelik’in makalesinde “teessür” olarak yazılan kelime, Enver Ziya Karal’ın eserinde “teessüf” şeklinde kaydedilmiştir. Biz bu konuda Karal’ın naklettiğini aldık.

¹⁸ Çelik, A.g.m., s.87.

¹⁹ Karal, A.g.e., (1999), s.51.

²⁰ Halil Nuri Bey, *Nûrî Târîhi*, yay.haz.: Seydi Vakkas Toprak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.798.

²¹ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâi’ku’l-Ahbâr*, yay.haz.: Hüseyin Sarıkaya, İstanbul, Çamlıca Basımevi, 2017, s.320.

²² Dârendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme*, yay.haz.: M. İlkin Erkutun, İstanbul, Kitabevi, 2009, s.58.

²³ Osman Koç, *Gazânâme-i Cezzâr Gâzî el Hacı Ahmed Paşa*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992, s.45.

(<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=9tgpp8qidjlOR3gfSiT9eQ&no=9tgpp8qidjlOR3gfSiT9eQ>) Erişim Tarihi: 24 Ocak 2022.

²⁴ Seyyid Ali Efendi *Sefâretnâme*, haz.: Osman Nihat Bışgin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016, s.70.

(https://www.academia.edu/22648115/SEYY%C4%B0D_AL%C4%B0_EFEND%C4%B0_N%C4%B0N_FRANSA_SEFARET%C4%B0_1797-1802_) Erişim Tarihi: 24 Ocak 2022.

²⁵ Ahmet Özcan, *Kethüdâ Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1999, s.86. (<https://www.eskikitaplarim.com/showthread.php?t=35834>) Erişim Tarihi: 24 Ocak 2022. Ziya Yılmaz, bu tarihenin yalnızca Asım Efendi’nin müsvedde ve notlarının

Kanaâtimizce *bağteten* kelimesi, Napolyon’un Mısır’ı işgalinin “gerekçesizli-ğinin” imparatorluk ricâli nezdinde yarattığı şaşkınlık ve ihanete uğrama duygusunun Osmanlı tarih yazımındaki ifadesiydi. On altıncı asırdan bu yana süregelen Osmanlı-Fransız dostluğu, belli dönemlerde olan siyâsî soğukluklar²⁶ bir kenara bırakılırsa asla bir savaş dolayısıyla kesintiye uğramamıştı ve III. Selim’in saltanatında da bu durumu değiştirecek bir gelişme yaşanmamıştı. İşte Napolyon’un Mısır’ı *bağteten* işgal ettiği haberi pâyitahta ulaştığında, Fransa’dan “bir taarruz ihtimalini vermeyen”²⁷ III. Selim ve “vükelâsının dem beste-i hayret”²⁸ olmasının sebebi buydu. Bu şaşkınlık ve ihanet hissiyatının tarih yazımındaki yankılarından ilki ise, Halil Nuri’nin eserinde Mısır hâdisesi nakledilirken Fransızları suçlayan bir üslûpla, “ale’-devam dostlukta kıyam etmeleri lazım geldiği âşikâr iken [...] Fransalı’nun bilâ-sebebin *bağteten* zuhûr eden tarruz ile [...] saltanât-ı seniyye ile öteden beri derkâr olan dostluklarını utanmadan hîle ile bozdukları”²⁹ değerlendirmesinin yapılmasıydı. Fransızların hiçbir gerekçe ve sebep göstermeksizin iki devlet arasındaki kadîm dostluğa ihânet ederek sergiledikleri garip tavır, Ahmed Vâsıf’ın tarihinde ise “Frâncelü’nün fenâ karakterlerine” havâle edilmişti: “Frâncelü’nün *bağteten* iklîm-i Mısır’a hücûmlarıyla ihtirâ eyledikleri tavr-ı garîbin muktezâsı, kulûb-ı kâsiyelerinde [duygusuz kalp] şefkât ve kavî ü ahdlerinde [söz ve yemin] sadâkat olmadığı hanedân-ı devletlerine ettikleri ihânetten mâlûm...”³⁰ Şüphesiz müverrihin “tavr-ı garîb” şeklinde nitelediği durum, Frâncelünün sebepsizce Osmanlı-Fransız dostluğuna ihanet ederek *bağteten* Mısır’a saldırımlarıydı. İşgalin sebepsizliğine olan vurgu, imparatorluğun son vak’anüvisi Abdurrahman Şeref Bey’in (d.1853/ö.1925) *Târîh-i Devlet-i Osmânî* isimli eserinde dahî kendisini hissettirecekti: “Devleteyn beyninde hiçbir vesile ile eser-i adâvat [düşmanlık] yoğ iken 1213 (1798) senesi evâ’-ilinde [başlangıç] kuvvetli bir Fransız ordusunun Mısır’ı istilâ ettiği peyâm-

bir derlemesi olduğunu belirtir. Bkz: Mütercim Asım Efendi, *Âsım Efendi Târîhi*, C.I, Yay.Haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s.LXIII-LXX.

²⁶ Azmi Süslü, “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri”, *Belleten*, Cilt: 47, Sayı: 185, 1983, s.260.

²⁷ Çelik, *A.g.m.*, s.91 (Dipnotlar); Vâsıf, *Tesliyetnâme*, vr. 5a (Çelik’in makalesinde 122. sayfadır).

²⁸ *A.g.m.*, s.91 (Dipnotlar); Cevdet, *Târîh*, VI, s.329.

²⁹ Halil Nuri Bey, *A.g.e.*, s.802, 805, 806. Alıntıladığımız cümle, mevzûbahis târîhçenin üç sayfasındaki ifadelerin bir birleşimidir. Aynı ifadeler Nûrî Târîhi’nden naklen Ahmed Vâsıf’ın târîhçesinde de yer alır. Bkz. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâi’ku’l-Ahbâr*, s.314-320.

³⁰ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâi’ku’l-Ahbâr*, s.320-321.

ı garîbi [garip haber] *bağteten* vâsıl-ı simâh-ı [kulak] devlet oldu.”³¹ Ama anlatım şekli her ne olursa olsun, Osmanlı tarih yazıcılığında *bağteten* kelimesiyle özdeşleştirilen Françelü’nün ihâneti, hiçbir târîhi vesîkada III. Selim’in şu fermanındaki kadar ateşli bir üslûpla anılmamıştır: “Françelü bî-îmanlarıyla gaza eylemek [...] ve ehl-i İslam’a eyledikleri ihanet ve gadrin intikamını almak zimmet ve lâhimmet-i tacdarâneme farz-ı ayn [dır.]”³² Açıkça ki padişahın “ehl-i İslam” dediği şey Devlet-i Aliyye’den başkası değildi ve fermanındaki “intikam teması” da Françelü’nün ihanetinin imparatorluk ricâli üzerinde uyandırdığı infial ve reaksiyonun birinci elden ifadesiydi.

Şurası muhakkaktır ki imparatorluğun idâreci kesimini ve tarihçi zümresini bu denli hiddete sürükleyen en önemli faktör Françelü’nün Osmanlıların ona o tarihe dek “lütüfettiği” birçok iyiliğe nankörlük ettiğini düşünmeleri idi. Bu iyiliklerden birincisi, 1525’de Pavia’da Habsburg imparatoru Şarlken’e esir düşen Fransa kralı I. Fransuva’nın yardım çağrısını kabul eden Kânûnî Sultan Süleyman’ın, 1526’daki Mohaç zaferi ile kralın serbest bırakılmasında rol oynamasıydı; bu olayla başlayan askerî ve siyâsî ilişkiler iki devlet arasında 1536’da ortak düşman Habsburglara karşı resmen bir ittifak kurulup Barbaros Hayrettin Paşa’nın 1543’de Fransız donanmasıyla birleşerek Nice’i kuşatmasıyla devam etti.³³ Osmanlıların Fransızlara gösterdikleri mâlî “lütûflar” ise çok daha kapsamlıydı: 1536’da Fransız tâcirlerine sağlanan ticâret özgürlüğü, gümrük muâfiyeti ve miras paylaşımı gibi birtakım geniş ticârî imtiyazlar 1569, 1581 ve 1597 yıllarında yapılan kapitülasyon antlaşmalarıyla daha da genişletildi; tüm bunlara 1604 yılındaki yeni bir imtiyazla Katolik Hristiyanların ve kutsal mabetlerinin korunması hakkı da eklendi.³⁴ On yedinci asırda Fransa kralı XIV. Louis’in 1645-1669 Girit Harbi’nde Venediklilere ve 1662-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşı’nda Habsburglara yardım etmesi diplomatik ilişkileri soğutmuşsa da bir sonraki yüzyıl iki devlet arasındaki siyâsî münâsebetlere ciddi bir yumuşama getirecekti: Lehistan’ın himâye edilmesindeki desteğinden dolayı Bâbıâlî, 1720 yılında Fransa’nın Kutsal Yerler üzerindeki hâmilîğini onayladı; üstelik 1739 Belgrad Antlaşması’ndaki arabuluculuk

³¹ Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II, İstanbul: Karabet Matbaası, r.1312/m.1896, s.276.

³² Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, s.56.

³³ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C.I, 59. Bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s.151-162.

³⁴ Süslü, *A.g.m.*, s.259.

rolüne istinâden 1740'da Fransızların ticârî imtiyazları daha da genişletildi.³⁵ Fransa'nın, Babıâli'nin nazarında sahip olduğu imtiyazlı ve saygın konumu yalnızca mâlî alanda değil, siyâsî arenada da oldukça belirgindi: Osmanlı İmparatorluğu'nun felâketle sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ni başlatmasında, Fransa'nın İstanbul sefiri Verjen'in savaş yanlısı telkinlerinin ciddi bir etkisi olmuştu.³⁶ Bunlardan başka, 1789 Fransız İhtilali patlak verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu, III. Selim'in Fransa sempatisi ve Devlet-i Aliyye'nin tarihi düşmanları olan Avusturya ve Rusya'nın devrim karşıtlığı nedeniyle İstanbul'daki Jakobenlerin fâaliyetlerini sürdürmelerine büyük ölçüde müsaâde etmiş; Avrupa monarşilerinin Fransa'daki yeni cumhuriyet rejimine karşı oluşturdukları koalisyonlara katılmamış; ve 1795'de Fransa'yı resmen tanıdığı gibi 1797'de Seyyid Ali Efendi'yi de Paris sefiri olarak görevlendirmişti.³⁷ İşte, Ahmed Vâsıf Efendi'nin III. Selim'e yazdığı tesliyetnâmede, padişah ve Osmanlı müverrihleri nâmına Fransızları nankörlük ve ihanetle suçladığı şu satırların perde arkasında yatan târîhi süreç buydu: "Devlet-i Aliyye'nin Françelü kerem-dîde [cömertlik] ve nimet-i çeşîdesi olup [...] o kavm-i liâma [alçak kavim] virilen imtiyâzât her milletlerden birine virilmeyüp dâimâ himâyet ü siyânet [koruma] ile sâye-i [gölge] saltanat-ı seniyyede kesb-i menâfi' ü fevâyid [menfaâtler kazanma] ve celb-i murâfık u 'avâyid [hoş muâmele] iderler iken bu nimet-i celîlenin [büyük nimetlerin] kâdrin[i] bilmeyüp bilâ-sebep [...] 'ale'l-gâfle Memâlik-i Mâhrûse'ye (hücûm ettiklerinden Cenâb-ı Allah'ın gazâbına müstehakk olacakları...)"³⁸ Gördüğümüz kadarıyla Fransızlar'ın bu affedilmez ihâneti, Osmanlı ricâli ve müverrihlerinin o kadar gücüne gitmişti ki, Françelü'nün nankörlüğüne Mısır hâdisesine üstünkörü değinilen husûsî târîhçelerde bile atıfta bulunulacaktı.³⁹

Öte yandan, Bonapart'ın Mısır'ı işgalinin Osmanlı tarih yazımındaki bir başka ifadesi de *hırsız ya da korsan gibi* yakıştırmasıdır. Bu kelime öbeğiyle vurgulanmak

³⁵ **A.g.m.**, s.260-261.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, B.I, 3. Bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, s.362; Virginia H. Aksan, **Osmanlı Harpleri: Kuşatılmış Bir İmparatorluk, 1700-1870**, çev.: Gül Çağalı Güven, 3. Bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s.144.

³⁷ Stanford J. Shaw, **Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim**, çev.: Hür Güldü, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s.322-327.

³⁸ Çelik, **A.g.m.**, s.118. Benzer değerlendirmeler için bkz: Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr**, s.321.

³⁹ Hüseyin Sarıkaya, "Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyinâmeler ve Mehmed Emin Karahanzâde'nin Târîhçesi", **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl: 9, Cilt: 9, Sayı: 2, Güz 2014, s.99.

istenen nokta ise (*bağteten* sözcüğünün işgâlin gerekçesizliğini ve kadîm dostluğa ihânetini anlatmak istemesiyle benzer şekilde) Fransızlar'ın Mısır'ı işgâlinin “uluslararası hukûka aykırı” olması durumuydu. Fransa, Mısır'a saldırmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'na asla resmen savaş ilan etmemişti ve Tulon'da toplanan donanmanın güzergâhını tespit etmek isteyen Paris sefîri Seyyid Ali Efendi'yi de yanlış malûmatlarla kandırmayı başarmıştı. Bu bakımdan Osmanlı elçisinin sefâretnâmesinde muhtemelen III. Selim'den gördüğü hakâretin de kızgınlığıyla Fransızları, “ahir-i kâr bir devlet-i cumhûrun değil, bir dükânın [bile] kabul etmediği sûret ile irtikâb-ı [suç işleme] kizbu dürûğ [yalan] ve *hırsız gibi* memâlik-i mukaddese-i Mısriyye'ye”⁴⁰ hücum etmekle suçlaması çok da şaşırtıcı değildi.

Fransa'nın Mısır'ı işgâlinin hukûkî bir dayanaktan yoksunluğu, *Vâsıf Târîhi*'nde nakledilen bir beyânnâmede de şiddetle eleştiriliyordu. Fransa müdürlerinin Avrupa'daki devrim savaşlarında hiçbir ülkeden toprak talep etmeyeceklerini ilan ettikleri halde harbin sonunda nice memleketleri Fransa'ya ilhâk ettikleri belirtildikten sonra, bununla da kanaât etmeyen müdürlerin Devlet-i Aliyye gibi tarafsızlık politikası güden hükûmetlere de sebepsizce musallat olduklarının altı çiziliyordu.⁴¹ Böylece Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmasının kânûnen haksızlığının alt metni kurgulandıktan sonra şöyle devam ediliyordu: “[Francelü], Devlet-i Aliyye'nin e‘azz-i memâliki [çok değerli ülke] olan Mısır gibi memleketine hukûk-ı milele [milletler arası hukûk] ve beyne'd-düvel mer'î [devletler arası geçerli] olan kavâ'id-i [kurallar] mu'tebereye [uyulan] mugâyir [aykırı] bir şekilde *korsan gibi bağteten* hücum ile...”⁴²

Ahmed Vasıf Efendi'nin kroniğini meşhûr *Târîh-i Cevdet*'inde kaynak olarak kullanan Ahmed Cevdet Paşa (d.1822/ö.1895) da Fransızlar'ın Mısır'ı kânunsuz bir şekilde ele geçirmesini, Napolyon'un Fransa'nın İstanbul maslahatgüzarı aracılığıyla Bâbîâlî'ye gönderdiği bir “dostluk mektubu” üzerinden dile getiriyordu. Bu metindeki ifadeleri “Fransa ihtilâlinde icâd olunmuş bir diplomat lisânı”⁴³ olarak değerlendiren Cevdet Paşa, Bonapart'ın “*korsanlık yolunda* bir devletin memâliğini bağteten gasp edip de yine dostluğun devamından bahsetmesinin” bir yalan olduğunu îma ediyordu.

⁴⁰ Seyyid Ali Efendi, *Sefâretnâme*, haz.: Osman Nihat Bilgin, s.69-70.

⁴¹ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s.316.

⁴² A.y.

⁴³ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, Dersâdet: Matbaa-ı Osmânîyye, 1309, s.332.

Ahmed Cevdet Paşa'nın tarihini bir kenara bırakırsak, tıpkı Campo Formio muâhededesi ve Yunanlıların kışkırtılması meselesi özelinde olduğu gibi, Mısır'ın işgâli hadisesi de Osmanlı tarih yazıcılığında Napolyon'un şahsından ziyâde Fransız İhtilâli'nin yaktığı "fitne ve fesad ateşine" bağlanmıştı. Oysa Doğu'nun yeni Büyük İskender'i olma hayâlini hiçbir zaman aklından çıkarmayan Napolyon, daha İtalya seferindeyken Direktuvar hükûmetine gönderdiği bir mektubunda "Mısır'ı ele geçirmenin bizim için gerekli olduğunu anlayacağımız zaman fazla uzak değil"⁴⁴ diye yazmıştı. Britanya'nın istilâ edilmesi projesinin imkansız olduğu anlaşıldığında da, Direktuvar'a Mısır'ın ele geçirilmesi tavsiyesini veren kişi Napolyon'dan başkası değildi. Ama elbette o devrin vak'anüvisleri, müverrihleri ve imparatorluk ricâli tüm bu ayrıntıları bilemezlerdi; bu yüzden de Mısır seferinden tamamen Fransa'daki ihtilâl rejimini sorumlu tutmuşlardı. Halbuki yukarıda da izâh etmeye çalıştığımız gibi, Osmanlı tarih yazımında *bağteten ve korsan/hırsız gibi* kelimeleriyle resmî ifadesini bulacak olan işgal sürecinin gerçek müsebbibi büyük ölçüde Napolyon'un ta kendisiydi.

⁴⁴ Paul Strathern, *Napoleon in Egypt*, New York, Bantham Books, 2007, s.27.

2.2. Mısır Halkının İdâresi: Napolyon'un Riyâkârlığı

“Katolik olarak, Vendée isyanına son verdim; İtalya’da umûmî efkârı fevkalâde asrî (Papalık taraftarı) kimliğimle kazandım; Mısır’a bir Müslüman olarak yerleştim. Eğer Yahudi milletini idâre etseydim, Salomun’un mâbedini yeniden kurardım.”⁴⁵

Fransızlar’ın Mısır’da Müslüman halkı elde etmek için sarfettikleri yoğun çaba ve propagandanın nedenini hiçbir şey Napolyon’un dînî oportünistliğini itiraf ettiği bu alıntıdan daha iyi açıklayamazdı. Fransız oryantalist Volney’in 1788’de Mısır’ı ele geçirmenin yolunun öncelikle Britanya, Bâbîâlî ve Mısır halkıyla mücadele etmekten geçtiğini ileri süren kitabını rehber alan Napolyon, İskenderiye’yi zaptettiği ilk günden itibaren bu üç faktörle de mücadeleye soyunacak; ve en nihayetinde üçüne de mağlûb olacaktı.⁴⁶ Bonapart’ın ilk hedefi, Fransızlara Mısır’da kalıcı bir mevki sağlamak için Mısırlılar’ı itaât altına almaktır. Bu nedenle, Müslüman ahâliyi hoş tutmak için kaleme aldığı bir propaganda fermanında Napolyon, İslam’a ve Mısır halkına büyük saygısını, Osmanlı padişahına dostluğunu, Müslümanların can düşmanları olan Papalık ve Malta Şövalyeleri’ne husûmetini, ve Memlûklûların Mısır halkına yaptıkları kötülükleri şu kışkırtıcı üslûpla anlatıyordu:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Allah’tan başka ilah yoktur. Onun bir oğlu olmadığı gibi mülkünde ortağı da yoktur. Özgürlük ve eşitlik ilkesi üzerine kurulu olan Fransız Cumhuriyeti adına, Fransız ordularının baş kumandanı General Bonaparte, uzun süredir Mısır üzerinde sulta kuran sancakların, Fransız topluluğuna karşı kötü ve aşağılayıcı bir şekilde davrandığını, tüccarlarına her türlü eziyeti yaptığını, bundan dolayı da ceza vaktinin geldiğini bütün Mısır halkına ilan eder.

Kafkas dağlarından ve Gürcistan’dan getirilmiş kimselerden müteşekkil bu Memluk sürüsü dünyanın en güzel yerini çoktan beri zulüm içinde tutuyordu. Fakat her şeye kadir olan Allah artık bu hükümdarlığın son bulmasını emretmiştir.

Mısırlılar, size benim buraya dininizi yıkmak için geldiğim söylenecektir; bu açık bir yalandır, inanmayınız. Mütégallibelere, benim buraya onlar tarafından gasb edilmiş haklarınızı size iade için geldiğimi, Memlûklardan daha fazla Allah’a taptığımı ve Peygamber Muhammed ile, hayranlığımı celbeden Kuran’a hürmet ettiğimi söyleyiniz. Onlara Allah’ın huzurunda bütün insanların müsavi olduğunu, aralarında ancak akıl, fazilet ve bilgi bakımından fark

⁴⁵ İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri 1789-1802*, s.226.

⁴⁶ A.y.

bulunabileceğini ifade ediniz. Acaba, onları hangi akıl, fazilet ve bilgi diğer insanlardan temyiz edip hayatta saadet olarak ne varsa elde etmeğe müstehak kılıyor?

Nerede bir mümbit arazi varsa, Memlûklere aittir, kıymetli elbiseler, güzel esireler, en mükemmel evler hep onlarındır. Eğer Mısır toprağı onların çiftliği ise, Allah'ın bunu onlara verdiğine dair tapu senedini gösterebilirler. Fakat Allah adil ve merhametlidir. Onun yardımıyla badema hiçbir Mısırlı mühim vazifelerden hariç bırakılmayacak, herkes en yüksek mertebelere yükselebilecektir. İşleri en akıllı, en faziletli ve en bilgili olanlar idare edecektir. Bu suretle millet mesut olacaktır.

Eskiden Mısır'da büyük şehir ve kanallar, muazzam bir ticaret hayatı vardı, bunlar Memlûkler' in hırs ve zulmü neticesinde yok oldu.

Ey Şeyhler, İmamlar, Çorbacılar ve memleketin ileri gelenleri, halka deyin ki, Fransızlar da hakiki Müslümandır; bunu ispat eden şey, onların Roma'ya girip, Müslümanlara harp yapılmasını durmadan tahrik eden Papa'nın tahtını devirmiş, Allah'ın, İslamiyetle mücadele etmelerini istediği iddiasındaki Şövalyeleri Malta'dan kovmuş olması ve Osmanlıların şevketli Padişahının (Allah onun devletini daim etsin) her zaman dostu ve düşmanlarının düşmanı bulunmasıdır. Memlûklar ise bilakis, Padişaha itaat etmekten ve onun emirlerine uymaktan daima kaçınmışlar; sadece kendi keyifleri istediği gibi hareket etmişlerdir.

Bizimle derhal birleşecek Mısırlılar müsterih olsunlar. Onların istikbali daha iyi olacak, itibarları daha çok yükselecektir. Birbiriyle harp yapan taraflardan endişe etmeden evlerinde kalacak kimseler de rahat olacaklar, bizi daha iyi tanıyınca bütün kalpleriyle bize doğru koşacaklardır. Fakat Memlûkların ve onlara, bizimle harp yapmak üzere, yardım edenlerin vay haline! Onlar için hiçbir selamet yolu yoktur; dünyadaki izleri silinecektir.

Şeyhler, imamlar ve kadılar makamlarında durmalıdırlar. Böylece bütün ahali kendi evinde huzur içinde olacak ve camilerde namazlar âdet olduğu üzere kılınmaya devam edecektir. Bütün Mısırlılar Memlûklülerin iktidarını ortadan kaldırdıkları için Allah-u Teâlâ'nın rahmet ve inayetine şükredecek ve yüksek bir sesle söyleyecektir: Allah, Osmanlı sultanının şanını dâim kılsın! Allah, Fransız ordusunun şanını muhafaza etsin! Allah, Memlûklülere lanet etsin ve Mısır halkını ıslah etsin!

İskenderiyye Ordûgâhında, Fransa Cumhuriyeti'nin kuruluşunun (altıncı yılı olan) Messidor ayının on üçüncü gününde, yani hicri (1213 yılının) Muharrem ayının sonunda (2 Temmuz 1798) kaleme alınmıştır.”⁴⁷

Ama Napolyon'un Mısır ahâlîsini kandırmak için kaleme aldığı bu propaganda fermanı, Fransız işgalinin görgü şahitlerinden biri olan dönem tarihçisi Abdurrahman el-Cebertî'nin (d.1753/ö.1825) *Mazharu't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransis*⁴⁸ isimli

⁴⁷ İbrahim Kalın, “Napolyon ile Ceberti Arasında: Modern Döneme Girerken Oryantalizmin Yeni Yüzleri”, **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu**, (İstanbul, 9-10 Aralık 2006), ed. Lütfi Sunar, İstanbul: Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007, s.172-173. Bu alıntının ilk ve son paragrafları İbrahim Kalın'ın makalesinden alınmıştır. Çeviri İbrahim Kalın'a aittir; Bildirinin geri kalan kısmını ise Soysal'ın kitabından edindim: İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasî Münâsebetleri 1789-1802*, s. 224-225; Metnin İngilizce tam versiyonu için bkz: Shmuel Moreh, *Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation 1798: Napoleon in Egypt*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 1997, s.24-27.

⁴⁸ Kitap Türkçe'ye tercüme edilmediğinden bu eserin incelemesini İngilizce çevirisinden yaptık. Bkz: Shmuel Moreh, *Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation 1798: Napoleon in Egypt*, Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997.

tarihinde şiddetle eleştirilecekti. Her şeyden önce mevzûbahis fermanının yazıldığı h.1213/m.1798 tarihini tam bir “yıkım, bozulma, fesat, savaş ve fitne dönemi”⁴⁹ olarak niteleyen Mısırlı müverrihin bu değerlendirmesi, adetâ ileride yapacağı ağır suçlama ve yalanlamaların habercisi gibiydi. Bundan başka, Napolyon’a ilişkin yorumlarının temelini oluşturan İslâmî perspektif, ağırlığını Cebertî’nin eserinde sıklıkla hissettiriyordu; o kadar ki tarihçi, Napolyon’un Mısır’ı istilâsını bile Allah’ın İslam’ın dînî prensiplerinden saptıkları gerekçesiyle Müslümanlar’ı cezalandırmak için Mısırlıların başına musallat ettiğini yazmıştı.⁵⁰ Muhafazakar ve ehl-i kalem bir aileden gelmenin verdiği kültürel kibirle, Bonapart’ın İslam’ın koruyuculuğu rolüne soyunan tutumunu küçümseyen Cebertî, aynı zamanda Napolyon’un fermanındaki vasat Arapça dilbilgisi ile de dalga geçiyordu.⁵¹ Müverrih, Napolyon’un bütün semâvî dinlere iman ettiğini öne süren sözlerini onun dinsizliğine; Allah katında herkesin eşit olduğu yönündeki bir iddiasını ise yalancılık ve aptallığına bağlıyordu.⁵² Ayrıca, Napolyon’un fermanda kullandığı bazı ifadelerini büyük bir küfür ve kibir nişânesi olarak gören Cebertî, onun “ben sizin dininizi ortadan kaldırmak için gelmedim” sözünü de Bonapart’ın söylediği ilk yalan olarak telakkî ediyordu.⁵³ Bundan başka, Napolyon’un Memlûklar aleyhine karalama yapmak için Allah’a karşı Memlûklar’dan daha iyi kulluk yapacağını iddia ettiği lafiysa tarihçinin gözünde Bonapart’ın aklını kaçırdığının ve aptallığının açık bir işaretiydi.⁵⁴ Abdurrahman el-Cebertî’nin kitabında Napolyon’a doğrudan temas ile onu yalancılık ve dinsizlikle itham ettiği yegâne bölüm burasıydı; ama müverrihin bu yaklaşımından nasibini alan tek kişi Bonaparte olmayacak ve *Mazharu’t-Takdîs*’in⁵⁵ birçok faslında Fransızların temizlik anlayışı, hayat tarzı, ahlaksızlığı ve örf-âdetleri de sert bir üslûpla eleştirilecekti.⁵⁶

⁴⁹ Kalın, *A.g.m.*, s.171.

⁵⁰ Moreh, *Al-Jabarti’s Chronicle...*, s.184.

⁵¹ Pankaj Mishra, *Asya’nın Batı’ya İsyanı*, çev.: Ahmet Fethi, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2013, s.32.; Shmuel Moreh, *Al-Jabarti’s Chronicle...*, s.29-30; Abdurrahman Cebertî’nin ailesi hakkında bilgi için bkz: Halil İbrahim Erol, *Mısır’da Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019, s.92-95.

⁵² Kalın, “Napolyon ile Ceberti Arasında...”, s.174.; Moreh, *Al-Jabarti’s Chronicle...*, s.31.

⁵³ *A.g.m.*; Moreh, *Al-Jabarti’s Chronicle...*, s.30.

⁵⁴ *A.g.m.*; Moreh, *Al-Jabarti’s Chronicle...*, s.30.

⁵⁵ Cebertî’nin gözünden Napolyon değerlendirmesi için bkz: Moreh, *Al-Jabarti’s Chronicle...*, s.187-194.

⁵⁶ Erol, *Mısır’da Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı*, s.246-247. Cebertî’nin Napolyon ve Fransızlar’a dâir yaklaşımından bahsederken bir noktaya değinmeyi gerekli görüyoruz. Aslında *Mazharu’t-Takdîs*, Cebertî’nin Fransızlar’ın Mısır’ı işgâline değindiği ilk eseri değildi. Müellif, bu kitabı 1801 yılında

Abdurrahman el- Cebertî'nin Napolyon'un dostluk iddialarını yalanlayan tavrı Cevdet Paşa'nın tarihinde de karşılık bulacaktı. Napolyon, yukarıdaki fermanıyla benzer mesajlara hâiz birer mektup da Fransa'nın İstanbul maslahatgüzarı aracılığıyla Bâbîâlî'ye ve Kahire valisi Bekir Paşa'ya göndermişti.⁵⁷ Maksudı tıpkı Mısır halkını olduğu gibi imparatorluğun idârecilerini de kandırmaktı; fakat Napolyon'un bu kurnaz planı, Osmanlıların ne yöneticilerini ne de vak'anüvislerini etkileyecekti. Örneğin Cevdet Paşa, Napolyon'un bu mektuplardaki yalan beyânlarını "Fransa ihtilâlinde icâd olmuş bir diplomat lisânı" şeklinde tanımlayarak Fransız Devrimi'ne olan husûmetini Napolyon'un tutarsız mesajlarında somutlaştırıyordu: *Korsanlık* yolunda bir devletin memâliğini *bağteten* gasp eden bir adam dostluğun devamından nasıl bahsedebilirdi?⁵⁸

Ancak Fransızların Mısır'ı işgâlini müstakil bir risâlede anlatan tek Osmanlı müellifi olan Sami Sabit Paşa, bu konuda Cevdet'ten tamamen farklı düşünüyordu. Bu mektuplarda Napolyon'un hem Mısır halkını aldatarak Memlûklerin nüfûzunu kırmasını hem de Bâbîâlî ile iyi geçinme yolunu tutmasını, Bonapart'ın "harbde gösterdiği dehâ nisbetinde umûr-ı [işler] siyâsiye ve mülkîyede de sâhib-i yed-i tûlâ [maharetli] olmasına"⁵⁹ bağlayan müellif, İskenderiye fermanı ve Bâbîâlî'ye yollanan mektuptan söz ettiği sayfalarda Napolyon'a muhalif herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştı. Sami Sabit'in bu yaklaşım farkı, bir son dönem müellifinin zihnindeki Napolyon imajı ile bir imparatorluk vak'anüvisinin perspektifinin birbirinden ne derece zıt kutuplarda olabileceğini de bize yeniden hatırlatıyordu: Ahmed Cevdet Paşa, târîhindeki tüm hâdiseleri imparatorluğun bekâsı açısından ele aldığı için Napolyon'un bu faâliyetlerini

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın isteği üzerine 1688-1821 periyodundaki Mısır tarihini ele aldığı '*Acâ'ibü'l-Âsâr*' isimli kitabından alıntılacağı büyük ölçüde benzer ifadelerden vücûda getirmişti. Fakat Ceberti, muhtemelen işgal sürecinde Napolyon'un Kahire divanında görev almasının verdiği motivasyonla Bonapart ve Fransızlar hakkında övgü ve takdir dolu satırlar karaladığı *Aca'ibü'l-Âsâr*'daki bu değerlendirmelerini, şüphesiz sadrazamın gazabıyla canından olmamak için *Mazharu't-Takdîs*'e almayıp onun yerine Napolyon ve Fransızlar'a ilişkin yukarıda naklettiğimiz ağır ithamları eklemişti. Bu açıdan bakıldığında, bu dipnotun dahil olduğu paragraftaki şiddetli eleştiriler Cebertî'nin samimi görüşleri olmaktan uzaktır. Ancak yine de *Mazharu't Takdîs*, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde bazı Osmanlı müelliflerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş olduğundan tezimize dahil etmeyi uygun gördük. Bundan başka, '*Acâ'ibü'l-Âsâr*'ın hiçbir örneğine ulaşamadığımız için burada inceleme fırsatı bulamadık. (Bu dipnotta verdiğimiz bilgilerin kaynağı için bkz: Sarıkaya, *A.g.m.*, s.75, 79, 80; Mehmet Maksudoğlu, "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, 1993, s.190.

⁵⁷ Karal, *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1797-1802*, s.77.

⁵⁸ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.332.

⁵⁹ Sami Sabit, *Mısır'da Napolyon*, s.13.

riyâkârlık ve hilekârlıkla ilişkilendirirken, aynı olay Sami Sabit'in risâlesinde yalnızca Bonapart'ın mahâreti üzerinden gündeme getirilerek bir kişi kültüne odaklanılıyordu.

Şimdi Fransızların Mısır'ı işgâlinin askerî safhasına geri dönelim. 1 Temmuz günü İskenderiye'yi zapt eden Napolyon, 4 Temmuz'da Nil vadisi güzergâhını izleyerek Kahire üzerine yürüyüşe geçti; Mısır'ın çöl ikliminin yarattığı çok çetin güçlüklerle rağmen 13 Temmuz'da Memlûkların süvari kumandanı Murad Bey'in fırkasını Rahmaniye'de bozan Fransızlar, nihayet 21 Temmuz'da meşhûr Giza piramidinin hemen yanındaki Ehamlar mevkisinde Memlûkların ana kuvvetleriyle karşı karşıya geldiler. Günümüzde bile halen Bonapart'ın askerlerine ithâfen söylediği ünlü “Şu piramitlerin tepesinden kırk asır size bakıyor!”⁶⁰ vecizesiyle akla gelen muharebede, Memlûkların süvari kıtaları Fransızların kare formasyonuna girmiş piyade tümenleri karşısında bir varlık gösteremediler; bir saat süren savaşta Fransızların zâyiatları yalnızca 260 yaralı ve 29 ölüyle sınırlı kalmışken Memlûkların kaybı 2.000 süvari ve birkaç bin piyadeyi buluyordu.⁶¹ Üstelik, geride kalan Memlûk birlikleri de Kahire'yi savunmadan bırakıp Suriye'ye doğru çekiliyorlardı. Bu sayede, 22 Temmuz'da Kahire'ye Doğu'nun fatihi olma rüyâsıyla muzaffer bir kumandan olarak giren Napolyon, böylece Mısır'ın işgalini de başarıyla tamamlamış oluyordu. Ancak Fransızların zafer sarhoşluğu çok kısa sürecekti: 1 Ağustos'ta Nelson'un Britanya donanması Aboukir'da Fransız filosunu tamamen imha ederek Napolyon'un anavatan ile olan ikmal ve iletişim bağlantısını kopardı; ki bu da Bonapart ve Fransız birliklerinin Mısır'da kapana kısıldığı anlamına geliyordu. Dahası, İtalya gibi Avrupa'nın en verimli ve zengin bölgelerinden birinde savaşmaya alışmış olan Fransız asker ve kumandanları da, Mısır'da umdukları hazine ve ganimetleri bulamayınca bu memleketin sefâletinden gittikçe daha fazla şikayetçi olmaya başlamışlardı. İşte Napolyon'un Mısır'ın istilâsını tamamladıktan sonra zaman kazanmak amacıyla İslam taraftarlığı siyasetine dört elle sarılmasının arkasında yatan en temel sebepler bunlardı.

Kahire'ye yerleştikten sonra Mısır ahâlisini İslam propagandasıyla etkilemek için “Ali Bonaparta” ismini kullanan Napolyon, muhafazakar halkın işgâl karşıtlığını yumuşatmak amacıyla birtakım dînî ve idârî düzenlemelere girişti: Mısır'a Bâbîâlî'nin

⁶⁰ A.e., s.19.

⁶¹ David G. Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, New York, Scribner, 1966, s.226.

rızâsıyla geldiği yalanına Müslümanları inandırmak gâyesi ile Cuma hutbelerini III. Selim'in adına okuttu; Hz. Muhammed'in doğum günü haftası olan Mevlîd-i Nebî'nin kutlanması için tertîb edilen dînî ritüellere icâbet etti; Fransızların yönetimi altındaki Mısır'da da İslam'ın şerîat hükümlerinin geçerli olmaya devam edeceği propagandası ile Müslümanları kandırmak için memleketin en meşhûr din âlimlerini ve şeyhlerini Kahire'deki divâna davet etti; bunlardan başka Müslüman halkın çok önemseydiği hac organizasyonlarının kesintiye uğramaması maksadıyla Mustafa Bey'in kumandasında olan silahlı bir askerî konvoy ihdâs ederek Mekke ve Medine'ye gidecek olan hacıların güvenliğini sağladı.⁶²

Fakat yine de, Kahire'deki Müslümanların Fransız işgâline karşı olan tepkileri bir türlü bastırılamıyordu: Kahire'nin cadde ve sokaklarını genişletmek için yol üstündeki birçok câmi ve mescidin yıktırılması muhafazakar halkın hiç hoşuna gitmemişti; Mısırlı kadınların yüzleri açık bir şekilde kamu alanlarında görünmesi ve Fransızlarla olan münâsebetlerinin artması İslâmî ulemânın tepkisini çekiyordu; Bâbîâlî'nin Rusya ve Britanya ile ittifak kurarak Fransa'ya savaş ilan etmesi, Napolyon'un Osmanlıların dostu olduğu yalanını ortaya çıkarmıştı; ve son olarak, Bonapart'ın tüm Mısır halkına ve İslam ulemâsına Fransız Devrimi'nin simgesi olan üç renkli kokart takmayı zorunlu kılması, bu kokartı bir “esâret sembolü”⁶³ olarak telâkkî eden Müslüman halkta ciddi bir rahatsızlık yaratmıştı. Tüm bu sebepler, kısa süre içinde Kahire'yi patlamaya hazır bir barut fıçısı haline getirmeye yetecekti.

Napolyon'un Mısır ahâlisini kızdıran bu icraâtlerinin büyük kısmı, Cebertî'nin *Mazharu't-Takdîs*'inde kaydedilmesi vesilesiyle Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde yer bulabilmiştir.⁶⁴ Mısırlı müverrih, kitabında Bonapart'ın dîvân toplantılarına, halkla ilişkilerine ve idârî faâliyetlerine geniş yer veriyordu,⁶⁵ ama Napolyon'a ilişkin öznel bir değerlendirmede nâdiren bulunuyordu. Bonapart'ı sahte Müslümanlığı'ndan ötürü bir yalancı olarak niteleyen Cebertî, bazı istisnâî vak'alarda onun kurnazlığına da de-

⁶² Cole, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, s.123-131.

⁶³ A.e., s.149.

⁶⁴ Aslında bu devre ışık tutan bir kaynak daha vardır. **Mu'allim Nicolae et-Türk** adıyla mârûf olan bir zat, Mısır'ın işgalinin görgü tanıklarından biri olarak hatırladıklarını *Müzekkirât*'ında kitaplaştırmıştır. Ahmed Cevdet Paşa da *Târîh*'inde bu eserden faydalanmıştır (Bkz: Târîh-i Cevdet, C.VI, 1309, s.349). Ancak biz bu eserin tam metnine hiçbir mecradan bulaşamadığımız için tezimize dahil etmedik. Söz konusu kaynak hakkında kısıtlı bilgi için bkz: Sarıkaya, *A.g.m.*, s.80 (Dipnotlar dahil).

⁶⁵ Moreh, *Al-Jabarti's Chronicle...*, s.67-83.

ğınmeden geçemiyordu: Meselâ, Kahire ulemâsını devrimin nişânesi sayılan üç renkli kokartı takmaya ikna ederken, Napolyon'un ulemâyı dalkavukluk ve tatlı sözlerle iğfâl ettiğini yazmıştı.⁶⁶ Bu örnek, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Mısır Seferi'ni konu alan *Ziyânâme* isimli tarihinde Abdurrahman el-Cebertî'den büyük ölçüde istifâde eden Dârendeli İzzet Hasan Efendi (d. ?/ö. 1812) tarafından da aynen alıntılanacaktı, ama bir farkla; Cebertî'nin metninde Napolyon'a dâir yalnızca bir karakter tespiti yapılmışken, Dârendeli'nin eserinde ise “ötekini tahkir [hakaret] kolaycılığına sığınan geleneğin”⁶⁷ izleri görülüyordu: “Bonaborte-la'în [lanetlenmiş/mel'un] şeyh-i sâdâta gelüp vücûhla ta'zîm [hürmet] ü tebcîl [saygı] ve temellukât-ı şeytâniyye [şeytanca yaltaklanma] ile kâh destini ve kâh zânûsunu takbîl eyledikten sonra...”⁶⁸ Elbette Cebertî de Bonapart'ı eserinin muhtelif bölümlerinde aptallık, yalancılık ya da kibirle suçluyordu; ama Napolyon'un ismini “la'în” gibi hakâretâmiz sıfatlarla zikretmek Dârendeli'ye mahsus bir yaklaşımdı ve bunu kitabının birçok bölümünde gerek Napolyon gerekse de diğer ünlü Fransız kumandanlar özelinde sürdürmeye devam edecekti. Zirâ, Dârendeli İzzet Hasan Efendi'nin benimsediği bu hasmı şeytanlaştırma metodu, Osmanlı tarih yazımı geleneğinin en alışlagelmiş pratiklerinden biriydi.

Abdurrahman Cebertî'nin *Mazharu't-Takdîs*'i, yalnızca Dârendeli İzzet Hasan Efendi'nin *Ziyânâme*'sindeki değil, aynı zamanda Cevdet Paşa'nın ünlü târîhindeki Napolyon imajının da tarihî dayanağını oluşturacaktı. Bu yüzden, tıpkı bu iki müellifin kitabında olduğu gibi *Târîh-i Cevdet*'te de Napolyon'un Mısır'daki faâliyetleri genel itibariyle bir yalancılık ve kandırma teması ile okuyucuya nakledilecekti: 1 Ağustos'ta Fransız donanmasının Aboukir'da (Nil) yakılmasından sonra İslam dinine döndüğünü bildirerek Osmanlıları epeyce “aldatan” Bonapart'ın yegâne amacı “namusuyla Mısır'dan yakayı sıyırmak” için ahâlîyi hile ve desâisle “kandırarak” vakit kazanmaktı.⁶⁹ Benzer şekilde, Napolyon'un Mısır halkına yaranmak için giriştiği cami ve mescitleri yıkarak caddeleri genişletme projesi ve Mevlîd-i Nebî kutlamaları ile üç renkli kokart zorunluluğuna ilâveten Mısırlı kadınlarının özgürlük alanlarının genişletilmesi ideali de *Târîh-i Cevdet*'te hiç samimi bulunmuyordu: “Bonapart'ın garazı bir minvâl [tarz]

⁶⁶ A.e., s.191.

⁶⁷ Çelik, “Mısır'ın İşgali Üzerine III. Selim'e Sunulan Tesliyetnâme”, s.111.

⁶⁸ Dârendeli, *Ziyânâme*, s.84.

⁶⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.343.

sâbık-ı ahâlî-i İslâm'ı te'lîf ve istimâlet [gönlünü çelme] ile bir az vakit daha aldatıp avutmaktan ibâret olduğu halde memleketin efkâr ve âdâtını bilmediğinden bu bahiste temhîd [ıslah] eylediği mukaddemât [işler] hep aksi netice veriyordu.”⁷⁰

Cevdet Paşa'nın ilhâmını Cebertî'den alarak Napolyon'a istinâden “yalancılık ve kandırma teması” üzerinden kurguladığı bu tarih anlatısı, son dönemdeki Osmanlı müelliflerine de aynen miras kalacaktı. Bunların en göze çarpanı olarak, kaleme aldığı *Osmanlı Tarihi* isimli kitabında neredeyse tamamen *Târîh-i Cevdet*'in olay örgüsünü esas alan Ahmed Rasim (d.1864/ ö.1932) de, Cevdet Paşa'nın Napolyon'un Mısır'daki faaliyetlerine ilişkin yaptığı tüm değerlendirmelerinden büyük ölçüde “esinlenecekti”. Bu yüzden, Ahmed Rasim'in *Osmanlı Tarihi* de tıpkı *Târîh-i Cevdet* gibi Napolyon'un Mevlîd-i Nebî kutlamaları, Osmanlı dostluğu, İslamperverlik siyaseti, üç renkli kokart zorunluluğu ve imar projelerine göz boyama faaliyeti damgasını vurarak Bonapart'ın eylemlerini “iğfalât-ı firîbâne [aldatma/kandırma]” etiketiyle kaydedecekti.⁷¹ Bundan başka, *Târîh-i Cevdet*'te hayat bulan yalancı ve aldatıcı Napolyon portresi, Ali Reşad'ın (d.1877/ö.1929) çok büyük oranda tercüme olan *Asr-ı Hâzır Tarihi*'nde de resmedilecekti: “[Bonapart] Mısır seferinin neticesinin pek fenâ olacağını anlayarak müttehir bir halde Nasrâniyeti [Hristiyanlık] inkâr ve gayret-i İslâmiye'ye izhârı gibi muâmelelerle ehl-i İslâm'ın teveccüh ve muhabbetini celbe çalıştı.”⁷² Napolyon'un Mısırlıları aldatma teşebbüsleri, ister *Târîh-i Cevdet* isterse de başka kaynaklar aracılığıyla daha birçok eserde kandırma temasıyla anlatılacaktı: Mesela, *Netâyic'ül Vukû'ât*'ın yazarı Mustafa Nuri Paşa (d.1824/ö.1890) söz konusu eylemleri “Ceneral Bonapart'ın efkâr-ı İslâmiyye'yi celb etmek kastıyla”⁷³ icrâ etmesine bağlıyordu; Reşad Hikmet (d.?./ö.?) ismiyle mâruf bir müellifin yazdığı *Bonapart'ın Mısır Seferi'nin Esbâb-ı Hakîkiyyesi* başlığıyla neşrolunan kısa bir mecmûa makalesinde de “Napolyon'un [bu tarz işlerle] herkesi iğfâle devam etmesine”⁷⁴ dikkat çekiliyordu; Napolyon'un İslamperverlik propagandası Osmanlı müelliflerinin o kadar dikkatini çekmişti ki, Sami Sabit Paşa

⁷⁰ A.e., s.344.

⁷¹ Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. III, İstanbul: Şems Matbaası, r.1327/h.1329/m.1911, s.1308-1310. Ahmed Rasim'in *Târîh-i Cevdet*'ten yaptığı alıntıları mukayese etmek için bkz: *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.343-346.

⁷² Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Tarihi*, Dersâdet: Kanaât Matbaası, r.1330/m.1914, s.536. Müellifin bu ifadesi de *Târîh-i Cevdet*'ten alınmıştır. Bkz: *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.343.

⁷³ Mustafa Nuri, *Netâyic'ül Vukû'ât*, C.IV, İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325, s.37.

⁷⁴ Reşad Hikmet, “Bonapart'ın Mısır Seferi'nin Esbâb-ı Hakîkiyyesi”, *Darülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmûası*, Sene:1, Sayı:4, r.30 Ağustos 1332/m.13 Eylül 1916, s.345.

gibi Bonapart'ı genel olarak övgü dolu ifadelerle anan bir yazar bile onun “mâhir bir aktör mukallidliğiyle [taklit/rol] Câmî-i Ezher ulemâsının celb ve iğfâline”⁷⁵ çalıştığını not etmeden geçememişti.

İşte 22 Ekim 1798’de Kahire’de çıkan şiddetli halk ayaklanması, Osmanlı tarih yazımında Napolyon’a haklı olarak atfedilen bu aldatma ve yalancılık temasının temsil ettiği güvensizlik duygusunun, o tarihte Mısır ahâlisi tarafından da paylaşılmamasının bir neticesiydi. Ama Napolyon’un tıpkı Paris’in XIII Vandémiaire’sinde yaptığı gibi top ve tüfek ateşiyle bastırdığı bu isyanın teferruatı, Cebertî’nin vasıtasıyla Dârendeli İzzet Hasan Efendi, Cevdet Paşa ve Ahmed Rasim’in kitaplarında da yer alacak olmasına rağmen müverrihler Bonapart’a ilişkin kayda değer bir yorum yapmayacaklardı.⁷⁶ Söz konusu başkaldırıyı, Napolyon’a dair subjektif tahliller eşliğinde aktaran tek Osmanlı müellifi olan Sami Sabit ise üç temel noktaya değinecekti. Bunlardan ilki Napolyon’un tedbirlilik ya da ileri görüşlülüğüne işaret edilen, “Bonapart [...] pek devr-i endişâne hareket edip geceleri kapalı tutulan o cesîm ve muhkem mahalle kapularını kaldırtmış olmasaydı bu kıyâm-ı umûmîyede hiçbir Fransızın ayakta kalamayacağı derkâr idi”⁷⁷ ifadesiydi. Müellifin üstü kapalı bir hayranlıkla ele aldığı bir diğer konuysa Napolyon’un meşhûr soğukkanlılığıydı: “Bu aralık [isyan sırasında] şehrin hâricinde bulunan ve en müşkül zamanlarda dahi şaşırarak şânından olmayan Bonapart...”⁷⁸ Sami Sabit’in takdirle andığı son husus da Napolyon’un ayaklanma sonrasında sergilediği akl-ı selîm davranışydı: “Bonapart burada da temkîni elden bırakmayarak telef olan askerlerinin intikamını almada harîs bir kumandan gibi değil mâhir bir diplomat gibi hareket etti.”⁷⁹ Görüldüğü üzere Cebertî, Dârendeli İzzet Hasan, Ahmed Cevdet ve Ahmed Rasim’in eserlerinde pek de sık görülmeyen bu tarz Napolyon methiyyeleri, yirminci yüzyıl müelliflerinden Sami Sabit’in risâlesinde azımsanmayacak düzeyde var olabiliyordu; elbette Cevdet Paşa ve Ahmed Rasim de eserlerini yirminci yüzyıl arifesinde kaleme almışlardı, ama *Târîh-i Cevdet*, vak’anüvis geleneğinden gelen bir müverrihin devlet

⁷⁵ Sami Sabit, *Mısır’da Napolyon*, s.23.

⁷⁶ Kahire isyanı, mevzuûbahis tarihçelerde şu sayfa aralıklarında anlatılmıştır: Moreh, *Al-Jabartî’s Chronicle...*, s. 83-96; Dârendeli İzzet Hasan, *Ziyânâme*, s.86-90; Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.347-349; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.III, s.1311.

⁷⁷ Sami Sabit, *Mısır’da Napolyon*, s.28. Benzer bir yorum *Târîh-i Cevdet*’te de yapılmıştır (bkz: *Târîh-i Cevdet*, C.VI, s.347); ancak Cevdet Paşa bu satırlarda Napolyon’a ilişkin Sami Sabit kadar hissedilir bir tonda methiyede bulunmadığından burada zikretmedik.

⁷⁸ A.y.

⁷⁹ A.e., s.29.

merkezci dünya görüşü nedeniyle Napolyon'a muhalif bir eserdi ve Ahmed Rasim de *Osmanlı Tarihi* adlı kitabını büyük ölçüde bu kaynaktan istifadeyle vücûda getirmişti.

Kahire ayaklanmasının Mısır halkının işgale olan tepkisini açığa vurmasının Fransızlar nezdinde uyandırdığı şok, Nelson'un Fransa'nın filosunu Aboukir'da imha etmesinin yarattığı umutsuzlukla birleşince Napolyon'un Mısır'daki konumu ciddi bir şekilde sarsılmıştı; üstelik Fransa'ya karşı Britanya ve Rusya ile ittifak yapan Bâbiâlî, Mısır'ı kurtarmak için üç ordu oluşturmaya başlamıştı: Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın emrindeki merkez ordusu, Köse Mustafa Paşa tarafından idâre edilip Rodos üzerinden Nil Deltası'na çıkarak Kahire'ye saldıracak olan bir başka ordu ve son olarak Cezzar Ahmed Paşa'nın kumandasındaki Emâret-i Hac, Şam, Trablus ve Kudüs birliklerinden mürekkep olup doğrudan Mısır'ı kurtarmakla görevlendirilen Suriye ordusu.⁸⁰ Bütün bu gelişmeler, Mısır'da kapana kısılan Napolyon'a Cezzar'ın Suriye'deki kuvvetlerini yenerek Osmanlı İmparatorluğu'nu barışa zorlamaktan başka seçenek bırakmayacaktı.

⁸⁰ Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri 1789-1802*, s.273-274.

2.3. Yafa Katliamı:

Napolyon'un Vahşiyâne Gaddarlığı

Kahire'nin güvenliği için geriye 5.000 kişilik bir garnizon bıraktıktan sonra 5 Şubat 1799'da 13.000 piyade, 900 süvari ve 50 toptan mürekkep olan Fransız ordusu⁸¹ ile Suriye'nin istilâsı için Mısır'dan ayrılan Napolyon, lojistik sorunlar ve zorlu iklim koşullarıyla sınanacağı zahmetli bir yürüyüşle Sînâ Yarımadası'nı geçerek 8 Şubat'ta ilk Osmanlı direnişiyle karşılaşacağı El-Ariş'e ulaştı. Bu kalede konuşlanan Memlûk ve Arnavut askerlerinin inatçı savunması nedeniyle Suriye seferinin gidişâtını belirleyecek olan hayâtî önemdeki 11 gün kaybeden Napolyon, sonunda 19 Şubat'ta şiddetli bir topçu bombardımanından sonra El-Ariş'i ele geçirdi;⁸² ama teslim olan 1400 Arnavut askeri, bir daha Fransızlara karşı silah doğrultmayacaklarına yemin edince serbest bırakıldılar.⁸³ Böylece Osmanlıların ilk direnek merkezini atlatan Fransızlar, 25 Şubat günü hiçbir savunma önleminin alınmadığı Gazze'yi de kolaylıkla ele geçirerek Yaffa önlerine ulaştılar.

Yafa valisi Abdullah Paşa'nın, Napolyon'un teslim olma teklifini getiren bir Fransız subayını idam ettirip kale surlarından attırmasının ardından 3 Mart'ta başlayan kuşatma, Fransızların yoğun top ateşine rağmen Osmanlı birliklerinin cesurca direnişi nedeniyle bir türlü başarıya ulaşmıyordu; buna ilâveten Fransız tümenlerinin hastalık, savaş yorgunluğu ve zorlu çöl ikliminden dolayı bîtap düşmesi, zaten harekât stratejisi sürekli sekteye uğrayan Napolyon'un sınırlarını iyice yıpratmıştı.⁸⁴ Sonunda 7 Mart'ta kanlı bir çarpışmanın ardından şehre giren Fransızlar, idam edilen subayın ve hayatını kaybeden silah arkadaşlarının intikamını almak için Yafa'daki herkesi kadın, çocuk, yaşlı veya asker ayırmadan öfkeyle katlettiler; bu hengâmedeki sivil kayıpların sayısı bilinmiyor olsa da öldürülen Osmanlı askerlerinin toplamı 2.000'e yakındı.⁸⁵ Ama asıl dram, Yafa'nın iç hisarında son ana kadar çarpışan Osmanlı askerlerinin Bonapart'ın emir subayının teslim olmaları halinde hayatlarının bağışlanacağı sözüne güvenerek silahlarını bırakmasından sonra yaşandı; Fransızların çağrısına itimâd edip de teslim

⁸¹ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.189.

⁸² Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.235-6.

⁸³ A.g.e., s. 236; Strathern, *Napoleon in Egypt*, s.325-6.

⁸⁴ Strathern, A.g.e., s.323-4.

⁸⁵ A.e., s.325.

olan 3.000 nefer ile beraber El-Ariş'te yemin üzerine serbest bırakıldıkları halde tekrar Yafa müdâfasına katıldıktan sonra esir düşen 1.400 Arnavut askeri Napolyon'un emri ile mermi ve baruttan tasarruf etmek için süngülenerek infaz edildi.⁸⁶ Napolyon, daha sonraki yıllarda Yafa'da verdiği bu katliam emrini mâzur göstermek için dört gerekçe ileri sürecekti: Yafa valisinin Fransız elçisini idam ettirmesi, esir alınan neferleri besleyecek kadar yiyecek stoğundan mahrum olması, tıpkı El-Ariş'te âzad edilen Arnavut esirlerin Yafa'daki Osmanlı savunmasına katılması gibi Yafa'da teslim olanların da Akka'da konuşlanan Cezzar'ın Nizâm-ı Cedîd birliklerine yardım etme ihtimali ve son olarak Fransızlarla savaşımaya kararlı görünen Cezzar Ahmed Paşa'ya gözdağı verme isteği.⁸⁷ Fakat Napolyon'un îzâhatı her ne olursa olsun açıkça bir savaş suçu olan bu katliamı, Osmanlı tarih yazımında “nâmertlik, gaddarlık ve vahşilik” olarak nitelendirilerek kaydedilecekti.

İlginçtir, dönemin vak'anüvislerinden Halil Nuri, Câbî Ömer ve Ahmed Vâsîf kroniklerinde Napolyon'un Yafa katliamına dair tek bir kelime zikredilmez; bu olaya çağdaş kaynaklardan yalnızca Dârendeli'nin *Ziyânâme*'si, Mehmed Emin Karahanzâde'nin (d.1790-1/ö.?) kaleme aldığı husûsî tarihi ve Mustafa Resmî'nin *Gazâ-nâme-i Cezzâr Gâzî el- Hâcî Ahmed Paşa* isimli eserinde değinilir. Fakat bu üç kaynakta da, Napolyon'un Yafa katliamındaki rolü hiç irdelenmeden olay son derece yüzeysel bir değerlendirmeye geçirilecekti. Örneğin, *Ziyânâme*'de hadisenin fâili olarak sadece Fransızlar işaret edilerek şu satırlara yer verilmişti: “Kefere-i makhûre [Franseviyye] ol veçhile vire eylediklerine itibar etmeyerek memleketi [Yafa] zabt ve yağma ve üç binden mütecâviz mücâhidîni ‘Mısır’a göndereceğim’ deyü [...] araya alup dânehâ-yı tüfeng ile her taraftan âteş-i endâht-ı hayf eyleyerek cümlesini kâfile-i bend-i şehir-i şehâdet-uzmâ ve âzim-i gülgeşt-i cennetü'l-me'vâ eylediler.”⁸⁸ Anlaşılabacağı üzere, bu ifadede Fransızların Osmanlı neferlerini hilekârlıkla kandırıp öldürdükleri belirtildiği halde Napolyon'a doğrudan bir ithâmda bulunulmamıştı.

Benzer şekilde, Osmanlı müverrihlerinin “en genci olma vasfına hâiz Mehmet Emin Karahanzâde de 12 yaşındayken kaleme aldığı”⁸⁹ târîhçesinin hiçbir varakasında

⁸⁶ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.189.

⁸⁷ *A.e.*, s.190.

⁸⁸ Dârendeli İzzet Hasan, *Ziyânâme*, s.109.

⁸⁹ Hüseyin Sarıkaya, “Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyinâmeler ve Mehmed Emin Karahanzâde'nin Târîhçesi”, s.89.

Napolyon'un ismini anmayıp yalnızca, "küffâr-ı hâk-sârın külliyetlü askerleri zuhûr eylediği ba'is-i kibr ü gurûrları olmakdan nâşî [...] cünûd-u mücâhidîn üzerine dâne-i top ve humpara îsâliyle ziyâdece tefrika vermeleriyle [...] yedi yüz mikdâr-ı gâzîyâna şerbet-i şehâdeti"⁹⁰ içirdiğini kaydederek bu konuyu sonlandırıyor. Zannımızca her iki müellif de Bonapart'ın tıpkı Fransa'nın Mısır'ı işgalindeki gibi Yafa katliamındaki rolünden de haberdar değildi ve Napolyon'u, Dârendeli ve Karahanzâde'nin muhtemel suçlamalarından kurtaran faktör de buydu.

Bu hususta Mustafa Resmî'yi bu iki müverrihten ayıran tek fark ise teferruâtına dâir hiçbir mâlûmat vermediği Yaffa katliamından bahsederken târîhçesinin en başına eklediği "Frânsa Cumhûrî cenerallerinden Bonâburt nâm bed-fîâl [kötü işler yapan]"⁹¹ ifadesiydi. Buradan anlaşılacağı üzere Mustafa Resmî, mezâlimin fâilinin farkındaydı; ama hâdisenin ne şekilde cereyân ettiğine ilişkin bilgisi Dârendeli ve Karahanzâde'nin naklettiklerinden daha nitelikli değildi: "Derûn-ı kal'aya [Yafa] idhâl ve istilâ ettirdiklerinde âgur-ı dîn-i devlete fedây-ı cân u bâş ve icrây-ı şurût-ı İslâmiyye'yi cedîde-i hâkâniyyelerini bârâş iden beş yüzden vâfir [...] dilâverânı [kahraman] derhâl, îsâl-i şehâdet-i dâr-ı cinân itdirûb..."⁹²

Ama on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların daha detaylı ve kapsamlı tarihçilik anlayışının Napolyon'un hayatının bütün safhalarını gün yüzüne çıkarması vesilesiyle Yafa katliamı bazı son dönem Osmanlı müelliflerinin kaynaklarında daha belirgin bir eleştirel tavırla ele alınacaktı. Örneğin, Osmanlı esirlerinin idam edilmesi emriyle icrâ edilen "bu muâmele-i vahşîyânenin Bonapart'ın cerîde-i evsâkını [hayat tablosu] kap-kara eden"⁹³ bir karar olarak tanımlayan Ahmed Cevdet Paşa, Napolyon'un Yafa'daki katliama ilişkin gerekçelerini de reddederek hâdiseyi "milel-i mütemeddinede [uygar milletler] işitilmemiş bir tavr-ı Cengizâne"⁹⁴ şeklinde niteliyordu. Müellifin buradaki Cengiz Han göndermesi oldukça mânîdardı; zirâ Napolyon'un işlediği bu cürümün on üçüncü asırdaki Moğol istilâları nedeniyle milyonlarca mâsumun katledilmesinden ve İslam âleminin gerileme sürecine girmesinden sorumlu tutulan zalim bir târîhi figürle

⁹⁰ A.g.m., s.102.

⁹¹ Koç, *Gazânâme-i Cezzâr Gâzî el Hacı Ahmed Paşa*, s.45.

⁹² A.g.t.

⁹³ Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.17; Alıntıda köşeli parantez içinde verdiğim "hayat tabloları" ifadesi tarafımıza ait değildir. Bu çeviriyi Tarih-i Cevdet'in Latinize versiyonundan aldık. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.IV., yay.haz.: Dündar Günday, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1994, s.1722.

⁹⁴ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.18.

özdeşleştirilerek anlatılması, aynı zamanda Cevdet'in nefret ettiği Fransız Devrimi'ne dâir bir karşı propaganda yürütme amacına da hizmet ediyordu. Nitekim, devam eden satırlarda tarihçi, "Bonapart gibi dâvâ-yı hürriyet ve meslek-i temeddüne [medeniyet] davet ile meydana çıkan terbiyeli ve mâlûmatlı bir zâtın mazeret ve affı kabul etmez bir hareket-i vahşîyâne ve hunrizâne ile"⁹⁵ Yafa'daki Osmanlı esirlerini öldürtmesini bile "Fransız ihtilâlinin ahlâkı ne mertebe ihlâl etmiş olmasına"⁹⁶ bağlıyordu. Bundan başka, Napolyon'un Arnavut kıyımındaki gaddarlığını "en vahşi aşâirin [kabileler] bile icrâ etmediği bir nevi kasaplık"⁹⁷ sözleriyle lanetleyen müellif, bütün alemleri medeniyet ve hürriyete davet eden Fransızlara bu menfur olay nedeniyle sadece medenî milletler nazarında değil, en vahşi kavimler tarafından bile nefretle bakıldığını kaydediyordu.⁹⁸

Cevdet, Napolyon'un Yafa'daki "vahşilik ve hunrizliğinde" somutlaştırdığı Fransız İhtilâli'nin (ona göre sözde) hürriyet ve medeniyet iddialarına o kadar karşıydı ki, târîhinin Mısır bölümünde bile tam iki kez Fransızların gaddarlıklarına karşılık Osmanlıların şeref, haysiyet ve yiğitlik gibi asil hasletlerine referansta bulunacaktı.⁹⁹ Bunlardan başka, tarihçi Napolyon'un Yafa'da verdiği katliam emrini stratejik açıdan da kusurlu buluyordu: Bonapart'ın Suriye'deki asıl hedefi Akka'yı zaptederek Şam ve Berrüşşam arâzîsini istilâ etmek olduğundan Yaffa'daki muâmele-i vahşîyânesi kâide-i dûrendîşe [ileri görüşlülük] ve ihtiyâta aykırı bir hareketti; zirâ, bundan sonra âsâkîr-i İslâmiye artık can vermedikçe teslîm-i silah etmeyecek ve Akka'da Fransızlara karşı Yafa'dakinden çok daha şiddetli bir direniş göstereceklerdi.¹⁰⁰

Fakat Ahmed Cevdet'in, hem Napolyon'un harp kâidelerini hiçe sayarak imza attığı böyle bir vahşîyâne eylem aracılığıyla Fransız İnkilâbı'nın hürriyet ve medeniyet

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ A.y.

⁹⁷ A.e., s.58.

⁹⁸ A.y.

⁹⁹ Ahmed Cevdet, birinci örnekte Fransızlar'ın Mısır'ı işgal sürecinde Osmanlılar'ın ihanet etmelerinden şüphelendiği gayrimüslimlere bile gaddarca muâmelelerden kaçındığını belirterek, "Millet-i İslâmiye'nin her asırda derkâr olan bu misülli fütüvvet [yiğitlik] ve insaniyetleri İspanya Hristiyanları'nın ehl-i İslam hakkında ettikleri mûâmelât-ı gaddarâne müvazene edilirse İslam'ın derece-i şeref ve meziyeti meydana çıkar" diye yazmıştı. Bkz: Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, 1309, s.329; Bir başka örnekte ise, Akka'da esir alınan Fransız yaralıların Arnavut asıllı Osmanlı neferleri tarafından sağ bırakılıp canlarına ilişilmemesi şöyle aktarılıyordu: "Bonapart'ın Yaffa'da ettiği gaddarlığa nazaran buradaki Arnavutlar camii içinde mahsur kalan Fransızlar'ı boğazlamış olsa Bonapart'ın bir diyeceği olamazdı; lakin Osmanlılar içinde öyle mertliğe münâfi [aykırı] bir muâmele-i vahşîyye hiçbir vakit tecvîz [uygun görme] olunamaz. Bkz: Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.24-25.

¹⁰⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.18.

iddialarını çürütmek hem de mensubu olduğu Osmanlı cemiyetinin üstün fazîletlerini kanıtlamak amacıyla derinlemesine ele aldığı Yafa katliamı, kendisinden sonra gelen müelliflerin eserlerinde çok daha yüzeysel bir tarzda işlenecekti. Mesela, Diran Kelekyan'ın (d.1862/ö.1915) *İctimâî ve Siyâsî Avrupa* isimli kitabında yalnızca Osmanlı ve Fransız tarihçilerinin konuya ilişkin yaklaşımları mukâyese edilecek ve Bonapart, asla Diran Kelekyan'ın doğrudan eleştirilerinin bir hedefi olmayacaktı.¹⁰¹ Benzer şekilde, Ahmed Rasim'in *Osmanlı Tarihi*'nde de Napolyon'un Yafa'daki infaz emri "sönük" bir tonla nakledilecekti: "[Bonapart] ...Yafa'yı top ve humbara ile dövdükten sonra âdetâ katliam ve 4-5 bin kadar esirden Mısırlı ve Şamlı olanlardan başkasını ertesi gün kurşuna dizdirip idam etti."¹⁰² Bunlara mukâbil, Mustafa Nuri'nin *Netâyîc'ül-Vukû'ât* adlı târîhçesinde kullandığı dil ise çok daha keskindi: "[Bonapart], Hayfa kalesini vire ile ve Yafa kalesini harben istilâ ve terk-i silâh eden beş bin kadar Arnavud ve urban askerini kurşuna dizdirmek gibi bir gaddarlığı icrâ ederek..."¹⁰³ *Asr-ı Hâzır Târîhi*'nde benzer satırlara yer verecek olan Ali Reşad'ın değerlendirmesi de içerik açısından aynı sertlikte olmasına rağmen nitelik bakımından Mustafa Nuri'nin tavrından daha esaslı olmayacaktı: "Napolyon, bu kalede muhâfız olan üç dört bin askeri bir daha aleyhine istimâl-i silâh etmemek şartıyla teslim oldukları halde vahşîyâne kurşuna dizdirdi."¹⁰⁴

Lakin belki de tüm bu Osmanlı müellifleri arasından Napolyon'a karşı şimdiye kadar oldukça müsbet değerlendirmelerde bulunmasından dolayı Yafa'daki katliama ilişkin yaklaşımı bizi en çok şaşırtan kişi Sami Sabit olacaktı. Gerçi müellif, "hukûk-ı harbin bu hareket-i cellâdâneyi tecvîz [izin verme] etmesinden"¹⁰⁵ dolayı Napolyon'un El-Ariş'te bir daha Fransızlara silah atmayacaklarına dâir yemin eden 1.400 Arnavut neferini Yafa'da idam ettirmesini eleştirmiyordu; ama Bonapart'ın vire ile teslim olan 3.000 Osmanlı askerini öldürtmesini de Yafa valisi Abdullah Paşa'nın Fransız elçisini infaz ettirmesiyle gösterdiği bu "hareket-i vahşîyâneyi unutturacak ve mukâbele-i bi'l-misl kavâidini vaz' eden [koyan] erbâb-ı hukûku utandıracak bir tarzda ve vahşîyânede olan bir katliam"¹⁰⁶ olarak tanımlıyordu. Sami Sabit, ilâveten Napolyon'un Yafa'da

¹⁰¹ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, İstanbul: Sabah Matbaası, r.1330/m.1913, s.385.

¹⁰² Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.III, s.1316.

¹⁰³ Mustafa Nuri, *Netâyîc'ül-Vukû'ât*, C.IV, s.38.

¹⁰⁴ Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Târîhi*, s.539.

¹⁰⁵ Sami Sabit, *Mısır'da Napolyon*, s.38.

¹⁰⁶ A.y.

sergilediği bu “muâmele-i gaddarâneyi”¹⁰⁷ haklı gerekçelere dayandırarak onu bu kara lekeden kurtarmaya çalışan Fransız tarihçilerini de şu sözlerle paylıyordu: “Fransızlar bu cinâyeti istedikleri gibi muhâkeme etsinler, istedikleri kadar te’vile [başka bir mânâ ile yorumlamak] çalışsınlar; hukûk-ı harbiye ve kavânîn-i medeniye nazarında mücrîm [suçlu] olmaktan kurtulamazlar.”¹⁰⁸

Peki müellifin şiddetle tenkîd ettiği bu Fransız müellifleri kimlerdi? Sami Sabit risâlesinde herhangi bir müverrihe ya da kaynağa atıfta bulunmadığından bu konuda hiçbir mâlûmatımız yoktur; ama bir tahminimiz vardır. Napolyon’un en ateşli hayranlarından ve efsanesinin de yaratıcılarından biri olan ünlü Fransız edebiyatçı Stendhal, 1837’de bitirebildiği *Vie de Napoléon*¹⁰⁹ adlı eserinde Bonapart’ın Yafa’daki katliam emrini şu gerekçelerle can siperâne savunacaktı: “Harp kanunlarına göre, bir kere sözünden dönen esirin aman dileme hakkı olmadığından, El-Ariş’te salıverilen Arnavut neferlerin Yafa’da idam edilmesi haklı bir karardır; üstelik Yaffa’da teslim alınan bu “vicdansız barbarların”, serbest bırakılmaları durumunda ilk fırsatta yine Fransızlara silah doğrultacakları tecrübeyle sabit olduğundan bertaraf edilmeleri bir zorunluluktur; bunlardan başka, idam kararı tüm ordu kumandanlarının hazır bulundukları bir harp meclisinde alındığından Yaffa katliamını yalnızca Bonapart’ın sorumluluğuna yıkmak haksızlık olurdu.”¹¹⁰ Elbette, Sami Sabit’in sert eleştirilerinin gerçek muhâtabını tespit etmek imkansızdı; bu kişi Stendhal, *Vie de Napoléon*’daki bu savunmayı referans alan bir müellif ya da Stendhal’ı okumadığı halde onun iddialarına benzer argümanlar ileri süren bir başka Fransız müverrihi olabilirdi. Fakat her hâlükârda, müellifin söz konusu yaklaşımı Osmanlı tarih yazımının karakteristik bir yönüne ışık tutuyordu: Târîhe mâl olmuş önemli bir portreyi methiyelerle anan Osmanlı müellifleri bile, söz konusu kişi imparatorluk aleyhinde herhangi bir eylem sergilediği anda onun en amansız muhâlif olabiliyorlardı.

¹⁰⁷ A.y.

¹⁰⁸ A.y.

¹⁰⁹ Söz konusu eser, yakın zamanda Türkçe’ye kazandırılmıştır: Honoré de Balzac&Stendhal, *Napolyon Efsanesi*, Çev: Fatih Yücel, İstanbul, Everest Yayınları, 2020. Ayrıca, kitabın orijinal ismini ve yazıldığı tarihi Türkçe çevirisinin 9. sayfasındaki sunuş kısmından edindik.

¹¹⁰ A.e., s.50-52.

2.4. Akka Muhâsarası:

Cezzar ve Osmanlı Yiğitliğinin Hilekâr Napolyon’a Zaferi

Fransızların Suriye seferinin ve Mısır macerasının dönüm noktası olacak olan Akka’ya 18 Mart 1799’da ulaştığında Napolyon’u bekleyen birçok kötü sürpriz vardı: El-Ariş’teki beklenmedik Osmanlı direnişi yüzünden kaybettiği 11 gün, Akka’yı terk etmeye hazırlanan Cezzar’ın İngiliz amirali Sydney Smith’in Britanya donanmasının yardımıyla asker ve mühimmât takviyesi alıp kaleye ek tahkîmâtlar inşâ ederek zaten Levant’ın en güçlü savunma yapılarından biri olan Akka’yı daha da muhkem bir hale getirmesine yaramıştı; bu yetmiyormuş gibi El-Ariş surlarında gedik açılmasında son derece etkili olan ağır kuşatma toplarını Akka’ya nakleden Fransız filosunun Britanya donanması tarafından Mount Carmel’de yakalanması, Napolyon’u zorlu ve vakit alan bir siper savaşına sürükleyecekti; bu durum, İngiliz donanması vasıtasıyla Rodos’tan sürekli takviye alan Cezzar’ın Akka’daki garnizonu ile Osmanlıların Suriye’deki Şam ordusuna zaman kazandırarak Fransızları iki ateş arasında bırakabilirdi; ama bunların dışında Napolyon’u en fazla korkutan gelişme ise, belki de Yaffa katliamına karşı ilâhî adaletin tecelli etmesi sonucunda patlak vererek Fransız askerlerini kırıp geçiren veba salgınıydı.¹¹¹

Fransızların Suriye girişimini bir felâkete dönüştürebilecek nitelikte olan tüm bu olumsuzluklar, Napolyon’un yerel halkı celbetmek için Akka’dan da önce başladığı propaganda faâliyetlerini daha da hızlandırmasının ardında yatan asıl nedenlerdi. Önce Bâbîâlî’yi kandırmak için İstanbul’a Cezzar’ın kendisine tâbî olduğu yönünde yanıltıcı mektuplar gönderen Napolyon, daha sonra da bir Hristiyan olan Dürzî Emîri Beşir’in Cezzar’la arasını açmak için ona istiklâl, vergi kolaylığı ve Dürziler’in Beyrut’a iskânı gibi vaatlerde bulunmuştu.¹¹² Bonapart, Cezzar’ın kendisiyle işbirliği yaptığı yalanına bir kısım Nablus ve urban [bedevî] şeyhlerini de inandırarak Bilâd-ı Beşare ve Bilâd-

¹¹¹ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.190-2; Strathern, *Napoleon in Egypt*, s.334-41; Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.236-39.

¹¹² Mustafa Güler, *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, İstanbul, Çamlıca Yay., 2013, s.107; Ceyda İftar, *Napoleon Bonaparte’in Osmanlı Devleti ile İlgili Politikası ve Akka Kuşatması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ocak 2016, s.57; Karal, *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1797-1802*, s.114-5.

ı Safed'i savaşımadan elde etmeyi başarmıştı.¹¹³ Bunlardan başka, milliyetçilik kartını da oynamayı ihmâl etmeyen Napolyon, Cezzar Ahmed Paşa'dan nefret eden Suriyeli Katolik Maruniler ve Filistinli Yahudilerin bağımsızlık duygularını körükleyerek bir ayaklanma bile çıkarmaya çalışmıştı.¹¹⁴ Ama kurnaz Bonapart'ın kandırmaya çalıştığı en büyük av, bizzat Cezzar Ahmed Paşa'nın kendisiydi: daha Mısır'ı işgal ettiği ağustos ayından itibaren Napolyon, Cezzar'a gönderdiği mektuplarda "Mısır beylerini def etmesinin Cezzar'ın menfaâtine olduğunu, Mısır'a Müslümanlar ile harp etmek üzere gelmediğini ve İngilizlerle Kölemenlerin düşmanı olursa kendisine birçok iyiliklerde bulunacağını"¹¹⁵ vaat etmişti; Cezzar'ın bu mektuplara cevabı ise, ya cevapsız bırakmak ya da getiren elçinin başını vurdurtmak olmuştu.¹¹⁶ Üstelik, Bonapart'ın Cezzar'ı kandırma teşebbüsleri yalnızca diplomatik alanda değil, aynı zamanda askerî sahada da kendisini gösterecekti: Akka'yı zapt etmek için kalenin en önemli savunma kulesi olan Burc-ı Âli'ye "şikârını [av] görmüş şahinler gibi"¹¹⁷ saldıran Fransız piyadesinin, kule surlarını "kükremiş bir arslan gibi"¹¹⁸ savunan cesur Osmanlı neferleri karşısında başarısız olduklarını görünce Bonapart, iyi derecede Arapça bilen Fransız askerlerine Osmanlı kıyafetleri giydirip¹¹⁹ bir harp hîlesi ile içeriye sızdırarak kaleyi düşürmeye çalışmıştı.

Napolyon'un tüm bu aldatma manevraları, Akka muhâsarasına değinen çağdaş Osmanlı kaynaklarında haklı olarak bir "hilekârlık teması" ile nakledilecekti. Örneğin, Mustafa Resmî'nin Osmanlı tarih yazımının hasmı şeytanlaştırma usûlünün bir gereği olarak neredeyse her zaman "mel'un, lâîn [lanetli] ve bed-kâm [kötü niyetli]"¹²⁰ türevi hakâretâmiz sıfatlarla tavsif ettiği Napolyon'un, bölge halkını ve şeyhlerini kandırma

¹¹³ İftar, *A.g.t.*, 57; Kamuran Şimşek'ten alıntı: "Târîh-i Cevdet'e Göre Napolyon", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 17, 2014, s.51. (Ancak söz konusu makalede böyle bir ifade yoktur, hatta böyle bir sayfa da bulunmamaktadır. İftar, dipnot bilgisini bir başka kaynakla karıştırmış olmalı, zira yukarıdaki makaleye tez olarak referans verilmiştir.)

¹¹⁴ *A.g.t.*; Tahsin Ünal'dan alıntı: *Türk Siyasi Tarihi 1700-1968*, İstanbul, Kemer Yayını, 1998, s.146.

¹¹⁵ Karal, *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1797-1802*, s.113-4. Enver Ziya Karal'ın kitabında naklettiği üç mektubun orijinal nüshaları için bkz: Gabriel Hanotaux, *Egypte Turque*, Paris, Plon, t.y., s.122, 400, 411.

¹¹⁶ Karal, *A.g.e.*, s.114.

¹¹⁷ Koç, *Gazânâme-i Cezzâr Gâzî el Hacı Ahmed Paşa*, s.47.

¹¹⁸ Hüseyin Sarıkaya, "Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyinâmeler ve Mehmed Emin Karahanzâde'nin Târîhçesi", s.103.

¹¹⁹ "Başlarına beyaz ahmediyyeler sarmak suretiyle Burc-ı Ali'yi hedef tutan yeni bir Fransız hücumu." Kaynak için bkz: Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'ın Akka Muhâsarası", **Tarih Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 20, (1965), s.16.

¹²⁰ Koç, *A.g.t.*, 67-68.

teşebbüsü târîhçesinde şöyle anlatılıyordu: “Fransa cumhûrı cenerallerinden Bonaburt nâm bed-fiâl [kötü işler yapan], [...] beh-nigâm sâlîk [benimsemek] olduğu hîle ve hud’asını [aldatma] yürütmüş olduğuna mağrûren nev’ an fe-nev’-an [çeşit çeşit] hîle ve desâis [gizli oyunlar] ve gûnâ gûn masnû [uydurulmuş] kağıtlar ile bî-hiredâne ilkâyı vesâvis [vesveseler] ve hezâr va’d ü vâidler [vaadler] neşriyle îkaz ve fitn ü fesâda şurû [başlamak] ile...”¹²¹ Buna ilâveten Mustafa Resmî, “Bunapurta hezîmet-encâm, me’luf [alışmış] ve müstemir [kesintisiz] olduğu cem’-i hîlesini şu mahalde de [Akka] bezl u sarf (ederek)...”¹²² ifadesini de Napolyon’un Akka’yı kıyafet değiştirme hilesi ile ele geçirme planını uygulamasını tasvir ettiği sayfalardan biraz önce kaydetmişti.¹²³

Bu hilekârlık teması, Akka kuşatmasının canlı tanıklarından olma ihtimali çok yüksek olan Mehmed Emin ve Ahmed Şerif Efendiler’in (d.?.ö.?) muhtevîyât ve olay örgüsü bakımından Mustafa Resmî’nin târîhçesiyle kayda değer bir paralellik gösteren kısa vekâyinâmesinde de görülecekti. Müelliflerin, muhâsaranın tüm safhalarını gün gün kaydederek hâdiseye ışık tutan ilk târîhi vesîkalarından birini vücûda getirdikleri bu *Akka Vekâyinâmesi*’nin içeriğinde, Napolyon’un kumandanlık vasfı ya da karakterine dâir neredeyse hiçbir bilgi olmamasına rağmen onun hilekârlığına ilişkin birçok atfın bulunması ilginçtir: Bonapart, Yaffa’dan sonra halkı aldatmak için uydurma beyannâmeler ve birtakım vaatler neşreylemişti¹²⁴; Akka muhâsarasında Suriye’deki Aleviler ve Dürzileri kendi tarafına celbetmek istemişti¹²⁵; Bunlardan başka, Mısır beyleri gibi Cezzar’ı da iğfâl etmeye çalışmıştı¹²⁶; İlâveten, Burc-ı Âli’yi düşürmek için tıpkı daha önce yaptığı gibi burada da hileye teşebbüs etmişti.¹²⁷

Benzer şekilde, yine Akka muhâsarasında çarpışan bir asker tarafından kaleme alınmış olan *Akka Deyîşi* isimli yirmi bir kıt’adan oluşan bir şiir de, belli dörtlüklerinde alenen olmasa bile Bonapart’ın Akka’daki kıyafet hilesine, yerel halkı kandırmak için

¹²¹ A.e., s.45.

¹²² A.e., s.59.

¹²³ A.e., s.62.

¹²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Bonapart’ın Akka Muhâsarasına Dâir Bir Vekâyinâme”, **Tarih Semineri Dergisi** (İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları), İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1938, s.4. (Kaynağın cilt ve sayı numarası belli olmayıp vekayinamenin künyesine IV ve II rakamları kaydedilmiştir ancak bunların ne olduğu belirtilmemiştir.)

¹²⁵ A.e., s.5.

¹²⁶ A.e., s.11.

¹²⁷ A.e., s.8.

neşrettiği uydurma beyannâmelerine ve urban şeyhlerini celbetmesine ilişkin bir gönderme şeklinde yorumlanabilecek birtakım mesajlar barındırıyordu:

(1)

Dinle Pâdişâhım Akka'nın cengin
Seyret hilesin kahbe frengin
Birden ateş edip top ve tufengin
Burç ve barusını döğer hünkârım

(3)

Altmış iki günde yetmiş bin kâfir
Kırk dört yürüyüşle cenk etti vâfir
[Burc-ı] Âli tabyasından içeri âhir
Girüp verdi zarar hayli hünkârım

(15)

Kudüs'e dikti gelip evvelâ gözü
Hile, hud'a bütün kâfirin sözü
Esir etti bunca kız oğlan kızı
Yetiş imdadına kurtar hünkârım

(4)

Tâbi olup cümle urban şeyhleri
Öğrettiler Bonopart'a her yeri
Yetişsin imdada İslam askeri
Yoksa Akka elden gider hünkârım¹²⁸

Şairin son kıt'ada açığa vurduğu yardım gelmemesi halinde Akka'nın düşeceği endişesi pek de yersiz sayılmazdı. Zirâ, Abdullah Paşa'nın emrindeki Şam ordusunun 20 Mart'tan bu yana kuşatma altında olan Akka'yı kurtarma girişimleri, Fransızlar tarafından 8 Nisan'da Nazareth'de, 11 Nisan'da Canaan'da ve aynı günlerde Tiberia'da püskürtüldü; daha da kötüsü, bizzat Abdullah Paşa'nın kumandasındaki 25.000 kişilik ana ordu da, 16 Nisan'da Mont Tabor'da bozguna uğratıldı.¹²⁹ Fransızların bu zaferler silsilesi, Cezzar'ın Suriye'deki Osmanlı birliklerinden yardım alma olasılığını yok etti. Üstelik Napolyon, bir yandan Mont Tabor'daki başarının esas mimarlarından biri olan General Kleber'in taze kıtalarının takviyesiyle Fransız kuvvetlerinin maneviyâtını ve

¹²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bonapart'ın Cezzar Ahmed Paşa'ya Mektubu ve Akka Muhâsarasına Dair Bir Deyiş", **Belleten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 111, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964, s.454-456. (Alıntıladığım her kıt'anın üstünde numarası verildiğinden hepsine tek tek referans vermeyi gerekli bulmadık.)

¹²⁹ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.238-39; McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.191-92.

mevcûdiyetini arttırırken diğer taraftan da Mısır'da bıraktığı büyük muhâsara toplarını 7 Mayıs'ta Akka'ya getirtmişti.¹³⁰ Fakat tüm bunlara rağmen, Britanya donanması ve silesiyle Rodos'taki Osmanlı garnizonundan sürekli takviye alan Cezzar Ahmed Paşa, Fransızların şiddetli hücumlarına inatla direnmeye devam ediyordu¹³¹: Muhâsaranın en önemli safhasının cereyân ettiği Burc-ı Âli kulesini zaptetmek üzere olan Fransızları ani bir huruc hamlesi ile kale burçlarından söküp atan Cezzar, aynı zamanda “Bonapart köpeğinin”¹³² sulh mektubuna cevap vermeyi bile hakaretâmiz bir üslûpla reddetmişti. İşte Napolyon'un Akka kalesini ele geçirmek için bir kıyafet hilesine başvurarak Burc-ı Ali'ye yaptırdığı hisar hücumu, Cezzar'ın bu dirâyetli savunması karşısında yaşadığı çaresizliğin bir tezahürüydü. Tam 64 gün sürecek olan Akka muhâsarasında Cezzar ve Nizâm-ı Cedid neferleri, Fransızlara toplamda 4.500 zâyiat verdirip Bon, Caffarelli, Dommartain ve Rambaud gibi yetenekli kumandanlarını öldürerek Napolyon'a askerî kariyerinin ilk ağır yenilgisini yaşatacaklardı.¹³³ Cezzar'ın Akka zaferi, Napolyon'un Doğu hayâlinin de sonu olacaktı: “Eğer Akka'yı alabilmiş olsaydım, [...] Doğu'nun imparatoru olacaktım ve Paris'e İstanbul üzerinden dönecektim.”¹³⁴

Cezzar Ahmed Paşa'nın Akka zaferine, gerek o devrin mahsûlü olan Osmanlı kaynaklarında gerekse de son dönem müelliflerinin kaleme aldıkları yazılarda sıklıkla değinilmiştir.¹³⁵ Mesela Dârendeli, *Ziyânâme*'sinde Cezzar'ın ve Osmanlı neferlerinin “rûstemâne [pehlivanca] ve dilîrâne [yiğitçe] perhâş [savaş] eyleyip gece gündüz yirmi

¹³⁰ Güler, *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, 113-4.

¹³¹ Uzunçarşılı'nın yayımladığı Akka deyişinde Cezzar Ahmed Paşa'nın Fransızlar'a karşı yalın kılıç savaşmasını anlatan bir dördlük de vardır. Ancak biz bu tasvirin târihi bir gerçekliği yansıtmaktan ziyade Cezzar hakkında yapılmış abartılı bir methiye olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurduğumuzdan bu sayfada nakletmiyoruz. (Uzunçarşılı, *A.g.m.*, 1964, s.456, 10. Dördlük)

¹³² *A.e.*, s.117; Koç, *Gazânâme-i Cezzâr Gâzî el Hacı Ahmed Paşa*, s.68-69.

¹³³ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.192.

¹³⁴ J. Christopher Herold, *The Mind of Napoleon: A Selection from His Written and Spoken Words*, New York, Columbia University Press, 1955, s.49.

¹³⁵ Ama ilginçtir, Cebertî'nin *Mazharu't-Takdis*'inde bu olaya istinâden hiçbir bilgi bulunmaz. Said Efendi (d.?.ö.?) ismindeki bir müellifin Cezzar'ın imparatorluğa yaptığı hizmetlerini tasvir ettiği bir târihçesi (Yeşim Karaca Uyar, *Said Efendi'nin Vasef-i Cezzar Ahmed Paşa Târîhçesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2009) ise, Fransızlar'ın Mısır'ı işgâlinde 15 yıl önce kaleme alındığı için burada incelenmemiştir. Mehmed Emin Karahanzâde'nin *Târîhçe*'si de Cezzar'ın Akka'daki muzafferiyetine son derece yüzeysel de olsa yer vermiş olmasına rağmen Bonapart'ın ismini hiçbir varakasinda telaffuz etmediğinden tezin kapsamı dışına çıkmama gayesiyle bu kısımda ele almayı uygun görmedik. Bu endişemiz, kroniklerinde Akka'ya bir şekilde değinen ama Bonapart'a ilişkin esaslı bir değerlendirmeye yapmayan Ahmed Vasıf (*Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâi'ku'l-Ahbâr*, s.362-69), Câbî Ömer (*Câbî Târîhi*, C.I, s.80-82) ve Asım Efendi (*Asım Efendi Târîhi*, C.I, yay.haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s.41) gibi Osmanlı vak'anüvislerini de burada incelemeye tâbî tutmamamızın en önemli sebebidir.

yedi gün süren bir mücadele esnasında Bonaparte olacak la'în-i kâfir-i mâcerânın"¹³⁶ tüm gayretlerini boşa çıkartmalarından övgüyle bahsediyordu. Benzer şekilde, Resmî Mustafa Efendi de târîhçesinde Napolyon'un Akka'daki başarısızlığını üstü kapalı bir göndermeyle Cezzar ve müdâfilerine bağlıyordu: "Şimdiye kadar Bonaparte dedikleri hâin-i hezîmet, böyle [bir] müdafâyaya tesadüf etmediğinden..."¹³⁷ Bu iki müellife ek olarak, Ahmed Cevdet Paşa da târîhinde geniş yer verdiği Akka muhâsarasına dâir Cezzar ve İslam askerlerinin başarısını öne çıkarıyordu. Müverrih, Fransızların olası bir zaferinde imparatorluğun uğrayacağı felaketlere dikkat çekerek Cezzar'ı minnetkâr bir tavırla anıyordu: "Eğer Cezzar Paşa'nın bu muzafferiyeti olmayub da bilâkis Bonapart Akka'da zafer bulsaydı, bütün arâzî-yi Şam eline geçer ve serdâr-ı ekremin ordusu pek çok müşkülâta uğrar ve maslahat [iş] bütün bütün başka bir sûrete kesbederdi."¹³⁸ İlâveten, tarihçi Napolyon'un Yaffa'daki mezâliminin İslam askerlerinin direnişini ne derecede etkilediğini de canlı bir anlatımla dile getiriyordu: "...Asâkir-i İslâmiyye dahi Yaffa'da tarh-ı [bırakma] silâh ile kendilerini Bonapart'ın âgûş-ı [kucak] insâniyet ve mürüvvetine teslim edip de sonra kasaphânedeki koyunlar gibi idâm olunan bîçâre havare ve Arnavutların halini düşünerek eli bağlı ve ciğer-i hamiiyeti dağlı olmaktansa muhâfaza-ı nâmus ile din ü devlet uğrunda can vermeyi tercih ettiklerinden Fransızlara karşı bi'l-ittifak fedâilik yolunda müdâfaya teşmîr-i sak [paçaları sıvama] girdiler."¹³⁹ Böylece Cevdet Paşa, bu satırlar vesilesiyle Napolyon'un Yaffa'daki stratejik hatasına işaret ederek söz konusu katliamın "millet-i İslâmiyye'nin (Akka'ya) mesbûk bi'l-misl olmayan [eşi görülmemiş] mukâvemet-i fedâkerâneleri"¹⁴⁰ ile savunmasına; bunun da Bonapart'ın "evvelki fânûs-ı azamet ve ikbâlini"¹⁴¹ söndürmesine; ve Cezzar Paşa'nın "Fransızların zamân-ı idbârını [talihsizlik] başlatması hasebiyle pek ziyâde seyyid ve şöhret bulmasına"¹⁴² yol açtığını dolaylı olarak kaydetmişti. Hiç şüphesiz, Cezzar'ın

¹³⁶ Dârendeli İzzet Hasan, *Ziyânâme*, s.118. Aslında Dârendeli'nin bu övgüsünü, zafer kazanmış bir Osmanlı kumandanına usûlen yapılan bir methiye olarak telakki etmek daha doğru olur. Zira, *Ziyânâme*'nin birçok varakasında müellif, Cezzar Ahmed Paşa'ya karşı hiç de müsbet bir tutum takınmamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: Dârendeli, *A.g.e.*, s.LXIV-LXVII.

¹³⁷ Koç, *A.g.t.*, s.66-67.

¹³⁸ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.35.

¹³⁹ *A.e.*, s.22.

¹⁴⁰ *A.e.*, s.26.

¹⁴¹ *A.e.*, s.23; Benzer bir yorum için bkz: Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.III, s.1318.

¹⁴² *A.e.*, s.36.

yakaladığı bu şöhrette, tıpkı *Akka Deyişi* gibi onu bir cesaret ve yiğitlik timsâli olarak tasvir eden epik şiirlerin payı da azımsanmayacak düzeyde olsa gerektir:

(11)

Ahmed Paşa sarıp başına puşu
Bir elinde altın bir elinde su
Kâfirin üstüne eyleyip gulu
Elde yalın kılıç döner hünkârım

(12)

Arslan gibi kendin düşmana ursun
Düşmanı sam gibi essün savursun
Gayrı vezirlerin bir yana dursun
Cezzar Ahmed Lalan yeter hünkârım¹⁴³

Bir başka Osmanlı şâiri olan meşhûr Sürûî de, Cezzar Ahmed Paşa'nın hileli sözlerle fesat tohumları saçan dinsiz Fransızları (şüphesiz bu Bonapart'ın marifetiydi) Akka'dan ric'ate mecbur bırakmasını şu dörtlülkle kayda geçmişti:

Enbân-ı hile ağzın açdı Françe dinsiz
Tohm-ı fesâdı yer yer saçdı Fırânçe dinsiz
Târîh-i inhizâmın tutdum kovalayınca
Akkâ'de kırdı Cezzar kaçdı Fırânçe dinsiz¹⁴⁴ (1213/1799) (T.105)

Eğer dikkat edilirse şimdiye kadar ele aldığımız beş kaynak da, Akka zaferini Cezzar Ahmed'e ve/ya Osmanlı neferlerinin kahramanca savunmasına endeksleyerek Bonapart'a pasif bir konum atfediyorlardı; bir başka deyişle, bu beş müellifin eserinde de Akka muhâsarasının anlatıldığı birçok fasılda ismi en sık tekrarlanan figür Bonapart olmasına rağmen¹⁴⁵ zafer anlatısının odak noktası Napolyon değil daha çok Cezzar ve Osmanlı askerlerinin cesur direnişiydi. Oysa şimdi inceleyeceğimiz müellifler, bunun tam aksi bir perspektiften hareketle Cezzar ve Osmanlıların Akka zaferini, Bonapart'ın parlak askerî kariyeri ve yenilmezlik efsanesinin yarattığı prestiji üzerinden yüceltme eğilimi sergileyeceklerdi; yani bu bölümde, Cezzar ve Osmanlı neferlerinin zaferinin

¹⁴³ Uzunçarşılı, *A.g.m.*, (1964), s.456, (11. Dörtlüğün numarası makalede yanlışlıkla 10 şeklinde yazılmıştır.)

¹⁴⁴ Elif Ayan Nizam, "Sürûî'nin Hezliyyât'ının Tevârih Bölümünden Tarihî Yansımalar", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 2, Aralık 2012, s.76.

¹⁴⁵ Elbette Akka Deyişi hariç. Sürûî'nin şiirinde ise, Bonapart'ın adı yalnızca bir kez zikredilmekle beraber tam altı beyitte isim verilmeksizin bizzat Napolyon'un kendisi hedef alınmıştı.

büyüklüğü ve târîhi ehemmiyeti, direkt “her dâim muzaffer olan Napolyon imgesinin” (ilk kez) Akka’da uğradığı bu “mağlûbiyeti” referans gösterilerek nitelendirilecekti.¹⁴⁶

Bunların ilki olan Mehmed Emin ve Ahmed Şerif efendilerin *Akka Vekâyina-mesi*’nde, “şimdiye kadar nereye gittiyse muvaffak olan Bonapart’ın elli beş gün süren böyle bir mukâvemet ve hezîmete tesâdüf etmediği”¹⁴⁷ değerlendirmesi satır arasında geçirilerek Cezzar ve Osmanlı neferlerinin zaferi üstü kapalı bir şekilde yüceltiliyordu. Benzer bir tavırla, imparatorluğun son vak’anüvisi olan Abdurrahman Şeref de *Târîh-i Devlet-i Osmânî* isimli eserinin Akka kuşatmasına değindiği sayfasında “dâhî-yi harb ünvânını kazanan Bonapart’ın âvâm-ı ikbâlinde [yükseliş yılları] Akka’dan gayrı muhâsara edip de alamadığı bir kale olmadığını”¹⁴⁸ özellikle belirtiyordu. Öte yandan ise, Mustafa Nuri’nin *Netâyic’ül-Vukûât*’ında Akka zaferi, yine Napolyon’un başarısızlığı üzerinden tanımlanmış olsa da bu sefer doğrudan doğruya Cezzar’ın galibiyetteki rolü taçlandırılıyordu: “Bonapart gibi her tuttuğunu koparan bir cihangirin Akka’dan münhezimen [bozguna uğramış bir halde] firârı, Cezzar Ahmed Paşa’ya büyük bir sermâye-i iftihâr olsa sezâdır [gerektir].”¹⁴⁹ Lakin, Mizancı Murad’ın (d.1854/ö.1917) Cezzar’ı sahneden indirip yerine Osmanlı neferlerini çıkarttığı *Târîh-i Umûmî* adlı kitabındaysa zafer pâyesi Nizâm-ı Cedîd askerlerine bahşedilecekti: “Kale muhâfızı bulunan Nizam askerinin Fransızların şiddetli hücumlarına kahramâne müdâfaası... (sayesinde) Akka önlerinde Napolyon birinci defa muvaffakiyetsizliğe uğramıştır.”¹⁵⁰ İbrahim Alaeddin Gövsa’nın (d.1889/ö.1949) Erken Cumhuriyet Dönemi’nin milliyetçiliği merkeze alan tarihçilik anlayışının etkisinin hissedildiği *Napolyon* risâlesinde de durum daha farklı değildi: “Fakat Türk askerlerinin mukâvemeti, Napolyon’a Türk topraklarında [Akka] her yerde olduğu gibi kolaylıkla muvaffakîyet kazanamayacağını anlatmıştı.”¹⁵¹ Akka

¹⁴⁶ Aslında Akka, Napolyon’un ilk değil üçüncü yenilgisiydi. Napolyon daha önce İtalya cephesinde 6 Kasım 1796’daki Bassano ve 12 Kasım 1796’daki Caldiero Muharebeleri’nde iki kez mağlûb olmuştu. Ancak Avusturyalılar karşısında uğranılan bu yenilgiler, Napolyon’un ne İtalya’da muzaffer olmasını ne de Campoformio Antlaşması’nı dikte etmesini engelleyemediğinden onun askerî kariyerinde fazla bir yer işgal etmezler. Oysa Akka’daki yenilgi, Napolyon’un tüm Suriye (ve dolaylı şekilde Mısır) macerasının sonunu getirdiği için sıklıkla Bonapart’ın ilk büyük mağlûbiyeti olarak görülür. Bu yaklaşım, kronolojik olarak değilse de netice itibarıyla doğrudur. Ayrıca, Bassano ve Caldiero hakkında bilgi için bkz: Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.101-103.

¹⁴⁷ Uzunçarşılı, *A.g.m.*, 1938, s.10.

¹⁴⁸ Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II., s.277.

¹⁴⁹ Mustafa Nuri, *Netâyic’ül-Vukûât*, C.IV., s.38

¹⁵⁰ Mizancı Murad, *Târîh-i Umûmî*, C.VI, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, r.1306/m.1890, s.249.

¹⁵¹ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, s.7-8.

muhâsarası nakledilirken ister Cezzar’a isterse de Osmanlı neferlerine ilişkin yapılmış olan tüm bu gurur ve hamâset kokan methiyyelerin Bonapart’ın yenilmezliği alt mesajı üstüne temellendirilmiş olması, aynı zamanda Napolyon portresinin mâhir bir general olarak Osmanlı müelliflerinin tarih algısında işgal ettiği prestijli konumunun da bir kanıtı olsa gerektir.

Şimdi Fransızların Suriye seferinin askerî safhasına tekrar geri dönelim. *Akka Deyişi*’nin meçhûl sahibi, şiirinde Françe harbinin akibetine dâir şu iyimser temennîde bulunmuştu:

(20)

Küffar askerin biçip ortadan
Mısır’ı kurtaralım böyle vartadan
İntikam alıp Bonobarta’dan
Kapansın bu sene sefer hünkârım¹⁵²

Ama eğer bu kıt’ada niyaz edilen murad 1799 senesi içinde Bonapart’ın mağlûb ya da tutsak edilerek Mısır’ın Françelü’den kurtarılması ise, şâir hayal kırıklığı yaşayacaktı; zirâ ne Bonapart o yıl zarfında kesin bir sûretle hüsrana uğratılarak esir alınacak ne de Mısır 1801’den önce yeniden imparatorluğun bir eyâleti olacaktı. Akka’daki inatçı ve beklenmedik Osmanlı direnişi karşısında çaresiz kalan Bonapart’ın 20 Mayıs’ta verdiği ric’at emri o kadar hızlı uygulanmıştı ki, Fransızlar geri çekilirlerken ordunun sür’atini düşürmemek için muhâsarada kullandıkları yüklü miktarda top ve mühimmâtı toprağa gömdükten başka kale surları önündeki çok sayıda yaralı askerlerini bile Osmanlıların insafına terk etmişlerdi. Fransız birliklerini imhâ etmek için Cezzar’ın kumandasında Akka’da toplanmaya başlayan Osmanlı kuvvetlerini atlattıktan sonra hızla Sinâ çölüne yönelen Napolyon, 24 Mayıs’ta Yaffa’ya, 30 Mayıs’ta Gazze’ye ve en nihayetinde de 3 Haziran’da Mısır’daki Katia beldesine ulaşarak ordusunu yok edilmekten kurtardı.¹⁵³ Osmanlı komuta kademesindeki anlaşmazlıkların süvari kıt’alarının Fransızları takip edecek şekilde tertîb edilememesine sebep olması yüzünden Napolyon ve askerlerinin bîtap ve yorgun bir halde çölde yaptıkları bu tehlikeli ric’at esnâsında yakalanarak esir alınma fırsatının tepilmesine Dârendeli büyük bir acıyla hayıflanıyordu: “(Cezzar Paşa Anadolu ve Suriye’den gelen takviyye birliklerini Şam’a geri yollamak yerine Mısır’a

¹⁵² Uzunçarşılı, *A.g.m.*, (1964), s.457.

¹⁵³ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.241.

ric'at eden Fransızların peşinden gönderse) ...düşmen-i dînin cumhûr ve taburlarını mahv ve i'dâm eylemek ve belki cumhûr-ı makhûrlarının mâ'cûn-ı mütehâlifü'l-eczâyı mesmûmelerine cüz'-ı ekber olan Bonaborte olacak la'in ü ebteri [melun ve soysuz] dahi ele götürüp, gâ'ileleri vehle-i ûlâda [ilk anda] bertaraf kılınmak emr-i heyyin bir mâ'nâ idüğü ukalâya vâzıh ve hüveydâdır [âşikâr].”¹⁵⁴

Elbette Fransızların Osmanlı pençesinden kurtulabilmesinin tek nedeni Cezzar Ahmed Paşa'nın bu stratejik hatası değil, aynı zamanda az önce de belirttiğimiz gibi Napolyon'un aldığı ric'at kararını Türk korkusuyla çok çabuk bir şekilde uygulamış olmasıydı. Ama Napolyon'un Akka şâiri ve Dârendeli'yi hayal kırıklığına uğratan bu başarısının altında ileride kendisine kötü bir şöhrat kazandıracak olan dramatik olduğu kadar ilâhi adaletin tecellisi olarak da yorumlanabilecek bir başka infaz emri yatıyordu. 24 Mayıs'ta Akka'dan Yaffa'ya çekildiğinde Napolyon, veba illetine yakalanmış olan ve taşınması mümkün olmayan 800 Fransız askerine dair çok hayâtî bir karar vermek zorundaydı: Ya bu vebalı neferleri beraberinde Mısır'a götürmeye çalışarak hem diğer askerlerine de salgının bulaşması ihtimalini göze alacak hem de bu hastaların nakliyesi askerî birliklerin sür'atini düşüreceğinden tüm ordunun Osmanlı kuvvetleri tarafından yakalanarak imha edilmesi tehlikesine göğüs gerecek; ya da bu karanlık senaryolardan kaçınmak için vebalı neferlerinin hayatlarına son verecekti. Ordusunu kurtarmak için ikinci seçeneğe başvuran Napolyon, daha iki ay önce Arnavut neferlerini katlettiği Yaffa'da bu kez de Osmanlıların eline düşüp işkence görmesinler diye vebalı Fransız askerlerini afyon ruhuyla zehirletecekti.¹⁵⁵

On dokuzuncu asırdan bu yana sayısız Napolyon biyografisti tarafından ya bir askerî zarûret ya da gaddarlık örneği şeklinde açıklanagelmiş olan¹⁵⁶ bu vak'aya ilişkin dönemin Osmanlı kaynaklarında hiçbir kayda değer malûmat yoktur. Napolyon'un bu tartışmalı hükmünü tarihinde mevzûbahis eden yegâne Osmanlı müverrihi, olayı “Bonapart için ikinci bir leke”¹⁵⁷ olarak niteleyerek Napolyon'u kendi vatandaşlarına

¹⁵⁴ Dârendeli İzzet Hasan, *Ziyânâme*, s.123-124.

¹⁵⁵ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.193.

¹⁵⁶ Mesela Frank McLynn vebalı hastaların Yaffa'da zehirletilmesinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu iddia ederken (*A.e.*, s.193), on dokuzuncu asrın en ateşli Napolyon muhaliflerinden biri olan François René de Chateaubriand'ın (1768-1848) çok daha eleştirel ve şüphecî bir tavırla Yaffa olayının iç yüzüne nüfuz etmeye çalıştığı satırlarına ise Bonapart'a karşı suçlayıcı bir hava hakimdi. (*Napoleon Bonaparte/Mémoires d'Outre-tombe*, Çev. Yaşar Nabi, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1969, s.91-94.)

¹⁵⁷ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.26.

ihanet etmekle suçlayan Ahmed Cevdet Paşa'ydı. Bu hâdiseyi de Yaffa'daki Arnavut kıyımıyla ilişkilendirerek yazıya döken tarihçinin, Napolyon'u vahşilik ve gaddarlıkla ithâm ettiği satırlar şöyleydi: “Yaffa'da bu kadar esîr-i İslâmîye'yi muhâfaza gâilesinden kurtulmak için idâm ettiği gibi bu kere de kendi uğrunda bezl-i tâb ve tüvân [güç] ederek hasta ve bîâtâb düşen hemşîrelerine bari son nefesinde bir mükâfat olmak üzere müdâvat [devâ] ve muhâfazalarına itinâ etmek durumunda iken tahfîf-i [hafifletme] bâr [yük] için kâide-i insaniyete münâfî [aykırı] ve de'b-i [gelene]k] mürüvvetin helâkı olarak (Bonapart), bîcâreleri afyon ruhuyla tesmîm [zehirleme] ve îdam eyledi.”¹⁵⁸

Kanâatimizce Cevdet Paşa'nın Bonapart'ı bu derece keskin bir tavır ve sert bir üslûpla eleştirmesinin ardında yatan en temel motivasyon, Napolyon'un Yaffa'daki bu idam emriyle müverrihin Osmanlıların asil karakterini yüceltme propagandasına dâir bir başka dayanak daha yaratmış olmasıydı. Bu açıdan bakıldığında, eserinin Mısır seferiyle ilgili olan bölümünde Osmanlı yiğitliğini her zaman Fransızlar'ın ve pek tabii Napolyon'un acımasız davranışlarının tam karşısında konumlandıran Cevdet Paşa'nın, Akka'da esir düşen Fransız neferlerinin canlarının bağışlanmasını Osmanlı mertliğinin bir nişânesi sayarak Napolyon'un Yaffa'daki mezâlimini ayıplaması çok daha anlamlı bir hâl alıyordu: “Bonapart'ın Yaffa'da ettiği gaddarlığa nazaran buradaki Arnavutlar [Akka] câmisinde mahsur kalan Fransızları boğazlamış olsa Bonapart'ın bir diyeceği olamazdı; lakin Osmanlıların indinde böyle mertliğe münâfî [aykırı] bir muâmele-i vahşîye hiçbir vakit tecvîz [uygun görme] olunamaz.”¹⁵⁹ Bu noktada şunu hemen belirtmeliyiz ki tarihçinin burada Napolyon'u Yafa'daki gaddarlığından dolayı suçladığı hâdis, vebalı Fransızların afyon ruhuyla öldürülmesi değil, Arnavutlar'ın kıyımıydı; ancak bizim asıl dikkat çekmek istediğimiz nokta, Ahmed Cevdet'in son derece zekice bir metin kurgusuyla Napolyon'un bu tarz tartışmalı hükümlerini, Osmanlıların asâlet kokan davranışlarıyla benzer sayfalarda gündeme getirerek iki uç yaklaşım arasındaki tezatlık üzerinden Osmanlı medeniyetinin insancılığını kanıtlamak istemesiydi. Akka kuşatmasında tutsak alınan Fransızların canlarına ilişilmemesiyle vebalı Fransızların Yaffa'da afyon ruhuyla öldürülmelerinin birer sayfa arayla nakledilmesi, zannımızca müellifin planlı bir olay örgüsüyle okuyucuyu yönlendirme maksadının bir parçasıydı.

¹⁵⁸ A.y.

¹⁵⁹ A.e., s.24.

Böylece Ahmed Cevdet, Akka muhâsarasını yalnızca Napolyon'un askerî başarısızlığı ve Cezzar ile Osmanlı neferlerinin destansı savunmasının ön plana çıkarıldığı klasik bir zafer anlatısına indirgemeyip aynı zamanda Bonapart'ın bu süreçteki gaddarlıkları üzerinden Osmanlıların müsbet meziyetlerini yüceltme fırsatı yaratarak, herhangi bir târîhi hâdiseyi diğer tüm Osmanlı müelliflerinden çok daha farklı bir perspektiften ele alabilme konusundaki mahâretini de göstermiş oluyordu.

2.5. Napolyon'un Fransa'ya Avdeti:

Mısır Seferi Neye Yaradı?

14 Haziran 1799'da Kahire'ye gelen Napolyon, Akka'daki başarısızlığını Mısır halkından gizleyebilmek için göstermelik zafer merâsimleri ile bir miktar daha zaman kazanmak istedi; ama Mısır macerasının askerî ve siyâsî gelişmeleri Napolyon'u o yaz mevsiminde önce sür'atli bir askerî aksiyona ve sonra da radikal bir siyâsî yol ayrımına sürükleyecekti. Akka zaferinden cesaret bulan Babîâli, 10 Temmuz'da Köse Mustafa Paşa'nın emri altındaki 20.000 askeri İskenderiye üzerinden Kahire'ye saldırtmak için Sydney Smith'in Britanya donanmasının da yardımıyla Aboukir körfezine çıkardı. Bu haberin motivasyonu Mısır'da Fransızlara karşı genel bir halk isyanı çıkmasından korkan Napolyon, Suriye seferinden sonra mevcûdu iyice azalmış olan birliklerinden 7.700 nefer ve 17 toptan mürekkep bir kuvvet tertîb ederek hızla İskenderiye önlerine yürüdükten sonra, 25 Temmuz günü Osmanlı başıbozuklarına karşı Aboukir'da büyük bir zafer kazandı. Köse Mustafa Paşa'nın bile esir düştüğü muharebede, Fransızların cüzî kayıplarına karşılık Osmanlı ordusunun neredeyse tamamı imha edilmişti: 2.000 asker savaşta öldürülmüş, 11.000'i kaçarken denizde boğulmuş, 5.000'i tutsak alınmış ve 2.000 firarî ise kayıplara karışmıştı.¹⁶⁰ Böylece Napolyon, Mısır'ın eninde sonunda Babîâli tarafından geri alınmasıyla sonuçlanması kaçınılmaz olan bu süreci bir müddet daha uzatmayı başarmıştı.

Ancak bu zafere rağmen, 1799 yazına gelindiğinde Mısır'da bir gelecek umudu kalmayan Bonapart'ın Fransa'ya geri dönüş planlarını uygulamak için beklediği fırsat nihayet Avrupa'dan gelmişti. Fransa'ya karşı Britanya, Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından kurulan II. Koalisyon'un (1798-1802) orduları, Fransızları Ren'in sol yakasından atarak Hollanda'yı ele geçirmişlerdi; İsviçre ve 7 Adalar kaybedilmişti; ama daha da kötüsü, Napolyon'un muzaffer bir kumandan olarak şöhret kazanıp zabt ettiği İtalya, artık Fransızların hakimiyetinde değildi. Fransa'nın başına gelen tüm bu felaketleri Sydney Smith'in Mısır'daki Fransızların maneviyatını sarsmak için verdiği *London Times*'in¹⁶¹ bir kopyasından dehşetle öğrenen Napolyon, zaten malî buhran

¹⁶⁰ Owen Connely, *The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815*, New York and London, Routledge, 2006, s.103.

¹⁶¹ A.y., Gazetenin ismini bu kaynaktan öğrendik.

ve yolsuzluklar nedeniyle iyice gözden düşmüş olan Direktuvar'ın harbde uğranılan bu ağır hezimetlerden sonra devrileceğini ön görerek yaşanacak otorite boşluğunu kendisi için bir iktidar aracı haline getirebilmek amacıyla Mısır'dan ayrılmaya karar vermişti. Mısır ordusunu başsız bırakmamak için General Kleber'i başkumandan olarak atayan Napolyon, 23 Ağustos gecesini Britanya donanmasının devriyelerine yakalanmamak için en yakın maiyetiyle birlikte gizlice İskenderiye'den *La Muiron* ve *La Carrère* isimli iki fırkateyne binerek Fransa'ya yelken açtı.¹⁶² Bundan yıllar sonra, on dokuzuncu asır vak'anüvislerinden Mütercim Âsım Efendi (d.1755/ö.1819), Napolyon'u yağmacılık veyahut hırsızlıkla ithâm ederek onun "iki fırkateyn yükü mal ile kaçıp Paris'e 'avd ü ric'at etmesini"¹⁶³, Osmanlı tarih yazımında sıklıkla görülen hasmın şeytanlaştırılması metodunun en güzel örneklerinden birini sergileyerek "Nâ-mübârek [uğursuz] kademi [adım] Nîl ile Furat'ı kurudur"¹⁶⁴ mısrasıyla kayda geçecekti. Ama Mütercim Âsım'ın, Napolyon'un Mısır'dan avdetini yalnızca Nil ve Fırat'ı bile kurutacak şiddette olan bir soygunculuk iddiasına indirgeyerek bu hadiseyi Bonapart'a karşı bir kara propaganda vasıtası haline getirme isteği, eserlerinde bu husûsa eğilen başka hiçbir Osmanlı müellifi tarafından paylaşılmayacak ve meseleye daha farklı bir perspektiften bakılacaktı.

Örneğin, Napolyon'un başarısızlıkla sonuçlanan 1798 Mısır macerasını konu alan ilk Osmanlı elitlerinden biri olan Sürûrî (d.1752/ö.1814), bu hâdiseye öfke, gurur, intikam, kahramanlık, zafer ve alay temalarının tamamını aynı anda barındıran şiirinde şu beyitlerle tarih düşmüştü:

Hücûm edip Bonaparta dedikleri dinsiz
Cüyûşu belde-i İslâm'a nâ-gehân doldu

Tutuldu kendi ayağıyla dâm-ı hırsla o hırs
Semizce lokma ararken belâsını buldu

Vilâyetinde sınarı donuzlara andan
Haber de gitmedi hâli bilinmedi n'oldu

Te'essüf eyleyerek her biri iki el ile
Düşüp yüzü çekinin içinde o ne buldu

¹⁶² Strathern, *Napoleon in Egypt*, s.404-5.

¹⁶³ Mütercim Asım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C.II, Haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s.1008.

¹⁶⁴ A.y.

Biri birin edemezlerdi korkudan teşhis
Ki darb-ı sille-i kahr ile çehreler soldu

Çıftılık etdiğiün böyle müşt-i mitrakada
Ten-i habîsi misâl-i hamîr yoğruldu

Kılıç gibi n'ola târîhim olsa cevherdâr
Fırançe Mısır'a hıyânetle geldi kör oldu (1213/1799) (T.12)

Enbân-ı hile ağzın açdı Fırança dinsiz
Tohm-ı fesâdı yer yer saçdı Fırançe dinsiz
Târîh-i inhizâmın tuttum kovalayınca
Ak[k]â'de kırdı Cezzar kaçdı Fırançe dinsiz (1213/1799) (T.105)¹⁶⁵

Bir yandan Napolyon'un İtalya'daki zaferi veya Campo Formio sayesinde Nemçe'nin mülkünü yağmalamasından sonsuz bir mutluluk duymasına rağmen öte taraftan Mısır'ı işgâline aynı derecede nefretle bahseden kişi aynı Sürûrî'ydi; ancak aradaki fark ise, Bonapart ilk hâdisede Osmanlıların can düşmanı olan Avusturya'nın kolunu kanadını kırmışken yukarıdaki şiirinin yazılma sebebi olan târîhi vak'ada ise imparatorluğun en önemli vilâyetlerinden birini istilâ etmeye kalkışmıştı. Bu yüzden şair, tıpkı Fransa'nın Mısır'ı işgalini ele alan diğer Osmanlı müelliflerinin birçoğu gibi, Bonapart dinsizinin hırsıyla birdenbire İslam beldesine saldırdıktan sonra tuzağa tutulup belasını bulmasına; Mısır'da mahsur kalınca "sınârı donuz [büyük domuz]" benzetmesiyle andığı direktuvar âzâları ile olan irtibâtının kopmasına; hıyânet ve hilekârlıkla geldiği bu memlekette yaşadığı başarısızlıklar yüzünden çektiği sıkıntılara; ve son olarak da, hile dolu sözler ile fesad tohumları saçmasına rağmen Akka'da Cezzar Ahmed Paşa tarafından kaçmak zorunda bırakılmasına odaklanıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Sürûrî'nin şiiri, birçok bakımdan Bonapart'ın Mısır'ı işgalini konu alan Osmanlı müelliflerinin paylaştığı his ve aktardığı olayların çok daha sanatsal bir üslûpla dile getirilmiş edebî versiyonundan başka bir şey değildi.

Ama Sürûrî'nin Napolyon'un Mısır'ı terk etmesiyle sonuçlanan bu macerasını bir bütün olarak ele aldığı şiirinin aksine, şimdi ele alacağımız Osmanlı müelliflerinin değerlendirmeleri daha çok Mısır'dan kaçmasının gerekçesi olarak Bonapart'ın "şahsî ikbal hırsı" üzerine olacaktı. Bunlardan ilki, Napolyon'u Fransız İhtilâli'nin "sebeb-i

¹⁶⁵ Elif Ayan Nizam, *A.g.m.*, s.75-76. (Hezliyyât adlı eserin orijinal nüshasına hiçbir mecradan ulaşamadığım için söz konusu şiirin tamamını Elif Ayan Nizam'ın makalesinden aldık.)

illet olarak âleme îrâs-ı dehşet ettirdiği”¹⁶⁶ bir belâ şeklinde gören vak’anüvis Ahmed Vâsıf Efendi’ydi. Müverrih, Napolyon’un Fransız askerlerini ve Kleber’i tüm yükleri ile avdet edeceklerine inandırıp kandırdıktan sonra yanına yalnızca beş altı general ve birkaç yüz asker alarak İskenderiye’den gemiyle Fransa’ya kaçmasını “tahliye-i Mısır’ı [kendi] selâmetlerine fedâ ve âlet etmek maksadına”¹⁶⁷ yoruyordu. Şüphesiz tarihçinin burada sözünü ettiği ‘kendi selâmeti’ ifadesi, Napolyon’un Direktuvar idâresinin zayıf konumundan yararlanarak Fransa’da iktidarı ele geçirme planına bir göndermeydi.

İlginçtir, Ahmed Vâsıf Efendi’nin aksine ister vak’anüvis isterse de sıradan bir müverrih olsun, o devri yaşamış olan ehl-i kalem sahiplerinin hiçbirisinin kroniğinde Bonapart’ın Mısır’ı terk etmesine ya da mevzûbahis seferin sonuçlarına ilişkin esaslı bir mâlûmat veya husûsî bir tahlîl bulunmaz. Bu hâdisenin herhangi bir Osmanlı müellifince teferruatlı bir değerlendirmeye kaleme dökülmesi için daha en azından yarım asırdan uzun bir sürenin geçmesi gerekecekti. Pek tabii, tahmin edilebileceği üzere bu müellif, Bonapart’ı “beyhûde yere Fransa’nın bir büyük donanmasını ihrâk [yaktırma] ettirip otuz binden ziyâde Fransız’ı kırdırtmakla”¹⁶⁸ suçladıktan başka Mısır’dan avdetini de gayet isabetli bir yakıştırmayla “bir kuşun kafesten firâr etmesine”¹⁶⁹ benzeten Ahmed Cevdet Paşa’dan başkası olmayacaktı. Öncelikle Fransızların Mısır’ı işgalinin siyasî yankılarına değinen müverrihin ilk vurguladığı husus, söz konusu seferin Doğu siyasetinde Britanya lehine yarattığı eksen kaymasıydı: Fransa ve Osmanlılar arasında olan kadîm dostluğa ve Paris’in imparatorluk ricâli nezdindeki politik nüfûzuna atıfta bulunarak “Fransızların bu vakte kadar memâlik-i Şarkîyye’deki her sözleri kılınc gibi nâfiz [tesirli] idi”¹⁷⁰ tespitini yapan Cevdet, devamında ise “Bonapart’ın korsanlık yolunda bağteten Mısır’ı istilâ etmesiyle [...] Fransızların Şark’taki nüfûzları silahlarının kuvveti kadar geçer oldu”¹⁷¹ cümlesiyle Napolyon’un Fransa’ya kaybettirdiği prestije dikkat çekiyordu. Zira, Babîâli’nin nazarında 1768-74 Harbi’ne Fransız elçisinin sözü ile girilecek kadar îtimad ve îtibar sahibi olan Paris, Napolyon’un Mısır macerasından sonra Doğu siyasetindeki bu ağırlığını Londra’ya kaptıracaktı.

¹⁶⁶ Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâi’ku’l-Ahbâr*, s.426.

¹⁶⁷ A.y.; Benzer ama daha kısıtlı değerlendirme için bkz: Câbî Ömer Efendi, *A.g.e.*, s.76-77.

¹⁶⁸ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, C.VII, 1309, s.58.

¹⁶⁹ A.e., s.57.

¹⁷⁰ A.e. s.58.

¹⁷¹ A.y.

Müverrihin altını çizdiği ikinci nokta ise, Napolyon'un Mısır seferi vesilesiyle "İtalya'da kesbetmiş olduğu şân ü şöhretini tezyîd [arttırma] ve kendisini meydana çıkaran müdürânın (Direktuar) hükmünü imhâyâ medâr [neden] olabilecek derecede te'zyîd [güçlendirme]"¹⁷² ederek şahsî ikbal hırsını tatmin etmiş olmasıydı. Napolyon'un açıkça nankörlükle suçlandığı bu satırlar, müverrihin onun "şahsî şöhretini tezyîd için kendi milletinin dahi hayli hasarına sebep olduğu"¹⁷³ eleştirisiyle bir adım daha ileriye götürülüyordu: "Vatan ve milleti için ne kazandı?" sorusunu "Hiç!" diye yanıtlıyordu Cevdet, "Peki ne ziyan etti? Pek çok!"¹⁷⁴ Gerçi müverrih, Napolyon'un "[tarihe] pek az gelmiş cenerallerden biri"¹⁷⁵ olduğunu belirterek onun kumandanlık meziyetlerinin hakkını teslim ediyordu; ama yine de, tarihe geçmiş diğer devlet adamları gibi "kendi menâfîni [menfaatler] milletinin uğrunda fedâ etmeyip"¹⁷⁶ tam aksi istikâmette bir yol tuttuğu için, Napolyon'un "Prusya Kralı Frederik gibi 'büyük' (Grande) ünvânıyla yâd edilen kişiler arasında sayılamayacağını"¹⁷⁷ kaydediyordu. Fakat Cevdet'in bu yargısı, yirminci yüzyılın arifesindeki bazı Osmanlı müelliflerince sorgulanarak Napolyon'un Büyük Frederik gibi kumandanlarla aynı yücelikte ve hatta onlardan bile üstün olduğu şeklinde revize edilecekti.¹⁷⁸

Yine de son dönem Osmanlı müelliflerini en fazla etkileyen müverrih sıfatıyla Cevdet'in Napolyon'un Mısır seferinin sonuçlarına ilişkin çıkarımları, kısmen de olsa birtakım yirminci yüzyıl yerli tarihçilerinin kitaplarında ağırlığını hissettirecekti: Mesela, imparatorluğun son vak'anüvisi Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*'de Mısır seferinin "Bonapart'ın ikbâl-i şahsîsinden mâadâ [başka] Fransaca bir şey müfid [faydalı] olmadığını"¹⁷⁹ yazmıştı; Ahmed Rasim'in *Târîh-i Cevdet*'in neredeyse küçük bir kopyası olan *Osmanlı Tarihi* isimli eserinde de, Cevdet Paşa'nın Doğu siyasetinde

¹⁷² A.y.

¹⁷³ A.y.

¹⁷⁴ A.y.

¹⁷⁵ A.e., 59.

¹⁷⁶ A.y.

¹⁷⁷ A.y.

¹⁷⁸ Bu kanâatte olan Napolyon meftûnu Osmanlı müelliflerinin değerlendirmelerini çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylıca işleyeceğimiz için burada sadece kaynak göstermekle yetiniyoruz: Şemsettin Sami, "Napolyon I", *Kâmûsü'l-Alâm*, C.IV, İstanbul: Mihran Matbaası, r.1316/m.1898, s.4538; Mahmut Nacim, *Napolyon Bonapart*, İstanbul: Kadınlar Matbaası Dünyası, t.y., s.1; Ebûziya Tevfik, *Napolyon*, Kostantiniyye: Matbaa-ı Ebûzziya, r.1299/m.1882.

¹⁷⁹ Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II, s.280.

Fransa'nın yerini Britanya'nın aldığı yönündeki siyasî analizi kısaca nakledilmişti;¹⁸⁰ Diran Kelekyan'ın *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*'sında ise, Mısır olayının beyhûdeliğinden dem vuruluyordu: "İşte Mısır seferi, Fransızlarca mükemmel bir ordunun mahvını mücib olmuş iken maddeten [gerçekte] hiçbir fâide husûle getirmemiştir."¹⁸¹

Tüm bunların dışında, Napolyon eleştirisinin tonlaması ve şiddeti konusunda Ahmed Cevdet'e en çok yaklaşan müellif, her şeyden önce Mısır seferini Bonapart'tan kurtulmak için Direktuvar'ın tezgahladığı yolundaki klasik tarih anlatısını reddederek söz konusu maceradan tamamen Napolyon'u sorumlu tutan, Dârülfünûn'un tarih dersi muallimi Reşad Hikmet Bey (d.?./ö.?) idi. Müellif, *Bonapart'ın Mısır Seferinin Esbâb-ı Hakîkiyesi* adıyla kaleme aldığı on sayfalık makalesinde tıpkı Cevdet gibi bu olayın nedenlerini iki temel gerekçeye indirgiyordu: Napolyon'un heyet-i müdürânın Avrupa sahnesindeki mağlûbiyetler yüzünden halkın gözünden düşmesinden sonra Fransa'ya gelerek iktidara geçme planı ve Şark'ta muazzam bir imparatorluk tesis ederek her şeyin üstünde tuttuğu sınırsız olan âmel-i harîsânesini tatmin etme düşüncesi.¹⁸² Bunlar arasından ilk maddenin, "Napolyon'un meftûn-u dehâ ve irfânı olanlarınca"¹⁸³ kabûl edilmesinin bittabi zor olduğunu belirterek kendisini Napolyon muhâliflerinin safında konumlandıran Reşad Hikmet, önce Bonapart'ın şahsî ikbâlîni heyet-i müdürânın ağır yenilgilerine bağlamasını Fransa'ya karşı bir ihanet olarak niteliyor ve devamında ise, aslen İtalyan kökenli bir Korsikalı olmasını hatırlatarak onun vatani ve toprağına olan sadakatini sorguluyordu.¹⁸⁴ Son olarak da, Napolyon'da "George Washington'un ulvî ve saf sîmâsının bulunamayacağını"¹⁸⁵ kaydederek Birleşik Amerika'nın kurucu babasının ülkesine yaptığı hizmetlere gönderme yapan müellif, Fransa'nın esas menfaatine aykırı olan bu Mısır seferininse yalnızca Bonapart'ın "âmel-i harîsânesine" yaradığını belirterek, muhtemelen Napolyon'un emrindeki Fransız askerlerini yüzüstü bırakmak

¹⁸⁰ Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.III, s.1337-8.

¹⁸¹ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, s.393.

¹⁸² Reşad Hikmet, *A.g.e.*, s.341-2.

¹⁸³ *A.e.*, 341.

¹⁸⁴ *A.e.*, s.342.

¹⁸⁵ *A.y.*; Osmanlı matbûatındaki bir başka Napolyon-Washington mukayesesi için bkz: Nizameddin, "Vashington ve Napoleon", *İctihâd*, Sene: 20, No: 186, İstanbul: İctimâd Evi, 10 Ağustos 1925, s.3297-3299. (Söz konusu yazı, Chateaubriand'ın *Mezar Ötesinden Anılar* adlı kitabından tercüme edilmiş bir pasaj olduğu için tezimizde kullanmadık.)

pahasına Mısır'ı terk ettikten sonra 18 Brumaire Darbesi'yle Direktuvar idâresini devirip iktidar olmasına dikkat çekiyordu.¹⁸⁶

Şimdiye kadar ele aldığımız çoğu Osmanlı müellifinin Napolyon eleştirilerinin ortak paydası olan “şahsî ikbal hırsını tatmin için Mısır'dan avdet/kaçma” suçlamasına cevâben, ilk bölümde ele aldığımız İsviçreli Bonapartist'in Napolyon'u aklamak için uydurduğu sahte St. Helena hatıratının bir tercümesi olan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta, mevzûbahis ithâma güyâ Napolyon'un ağzından, “müdürlerin (Direktuvar idâresinin) zül [horluk] u hakâretinin ve Müttefikler'in harekâtlarına karşı gösterdiği kusurlarının Fransız halkını bıktırması nedeniyle ‘vatana tekrar hizmet etmesinin’ uhde-i vüs’ [güç] ve iktidardan hâric olmadığını fehm [idrak] etmesi”¹⁸⁷ yanıtı verilmişti. Buna ilaveten, Mısır'da kapana kısılan Fransız birliklerinin tahliyesi için lüzûmlu ve kaçınılmaz olan askerî bir muâhedeyi Napolyon'un dışında herhangi bir generalin de imzalayabileceği iddiasıyla Kleber'in başkumandanlığa getirilmesinden sonra, Napolyon'un (gerektiği takdirde) yardım yollamak niyetiyle Fransa'ya döndüğü öne sürülmüştü.¹⁸⁸ Ama Mısır seferinin akibeti, propaganda mahsûlü olan bu gerçek dışı beyânları haksız çıkaracaktı: Her şeyden önce, Fransızların serbestçe ve tüm ağırlıklarıyla Mısır'dan geri çekilmesi için Osmanlılarla yürütülen El-Ariş müzâkeresi, Britanya hükûmetinin bu görüşmeleri baltalaması yüzünden akim kalmıştı; Bu yüzden, Mısır'dan kurtulma umudu kalmayan Kleber, 20 Mart 1800'de Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın kumandasındaki kuvvetli bir Osmanlı ordusunu Heliopolis'de mağlûb etmesine rağmen o tarihte başkonsül sıfatıyla Fransa'nın hâkimi olan Napolyon'un yardım sözünü tut(a)maması nedeniyle Mısır'da gittikçe daha fazla batağa saplanmış, ve en sonunda 14 Haziran'da Kahire'de bir Türk genci tarafından hançerlenerek öldürülmüştü; Kleber gibi çok parlak bir kumandanın kaybindan sonra onun yerini alan ve yetersiz bir general olan Ménou ise, Mısır'a asker çıkaran İngiliz ve Osmanlı kuvvetlerine ancak iki ay dayanabilmiş ve 30 Ağustos'ta emrindeki son Fransız askerleriyle birlikte İskenderiye'de teslim olmuştu.¹⁸⁹

İşte, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta Napolyon'u temize çıkarmak için ileri sürülen yalan argümanları şiddetle reddeden Abdürrezzâk Bâhir Efendi'nin, tıpkı bu bölümde

¹⁸⁶ A.e., s.347.

¹⁸⁷ *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, Kahire: Bulak Matbaası, 1844, s.14.

¹⁸⁸ A.y.

¹⁸⁹ Mısır'daki son Fransız güçlerinin teslim olma süreci için bkz: Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri 1789-1802*, s. 294-301.

ele aldığımız diğer Osmanlı müellifleri gibi, Bonapart'ı ikbâl düşkünlüğüyle suçlamasının nedeni, Fransızların Mısır seferinin bu şekilde felaketle sonuçlanmış olmasıydı. Napolyon karşıtlığının en aşırı örneklerinden biri olan mütercim, söz konusu hâtıratın ilgili sayfasında “Bonapart’ın [1798 Mısır seferi yüzünden] defaâtle âhmâl-i töhmetle [ağır suçlama] müttehim [suçlanan] olduğunu”¹⁹⁰ kaydettikten sonra¹⁹¹, kendisinin bu “mehleke [tehlikeli iş] ve muhâtara [tehlikeli durum] arasında yalnızca selâmet-i nefsi [şahsî iyiliği/menfaati] için sa’y [çabalama] ve gayret ettiğinden askerlerinin ârâdasını [telef] başkalarına tefvîz [ihale] ettiğini”¹⁹² belirtiyordu. Böylece Napolyon’un Fransız ordusunun idâresini Kleber’e bıraktıktan sonra Mısır’dan kaçmasını doğru bir tahlille aktaran mütercim, bu değerlendirmesini *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ta aynen Mısır gibi büyük bir askerî fiyaskoyla neticelenen 1812 Rusya ve 1815 Waterloo seferlerinin de “hafâ-ı karîndir [gizli şey] deyü”¹⁹³ birkaç kelimeyle geçiştirilmesine dayandırıyor. Bu açıdan bakıldığında, İsviçreli bir Bonapart meftûnunun Vâsıf Efendi, Cevdet Paşa, Abdurrahman Şeref ve Reşat Hikmet gibi Napolyon muhâliflerinin Avrupalı muâdillerinin “ikbâl düşkünlüğü” suçlamalarına binâen kaleme aldığı bu tarz bir sahte hâtıratın sayfalarının bile yine aynı ithâmle karalanmış olmasını, Napolyon’un üzerine yapışan bu etiketin kaçınılmaz haklılığının ironik bir göstergesi olarak kabul etmek zannımızca çok da yanlış olmayacaktır.

¹⁹⁰ *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.14.

¹⁹¹ Napolyon, Fransızlar için hüsrân ve hayal kırıklığıyla sonuçlanan bu Mısır meselesi yüzünden hakikaten gerek Avrupalı tarihçilerin eserlerinde gerekse de sefere katılan Fransız subaylarının hatıratlarında birçok kez eleştirilmiştir. Tez konusunun dışına çıkmamak için burada bu husûsa ilişkin yalnızca tek bir örnekle Chateaubriand’ın şu sözlerini naklediyoruz: “...bu kadîm topraklardan [Mısır] ayrılırken Bonapart sadece yeryüzündeki geleceğini düşünmektedir. [...] Mısır seferinde [...] karakterimiz hesabına hiç de şerefli sayılamayacak bir nokta vardır. Fransızlar [...] bu seferin dürüstlüğü olduğu kadar siyasi hukuka da aykırı düştüğünün farkında değillerdir. [...] Fransa’nın en eski müttefiğiyle barış içinde yaşarken ona hücum ediyor ve savaş ilan etmeden bereketli Nil eyâletini elinden alıyoruz, [...] sonra da Babiâli meşrû müdafaası için silaha sarılınca şanlı baskınımızdan (!) koltuklarımız kabararak ne istediğini, niye kızdığını soruyoruz... (Kaynak için bkz: Chateaubriand, *Napoleon Bonaparte/Mémoires d’Outre-tombe*, s.100.)

¹⁹² *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.14.

¹⁹³ A.y.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONSÜLLÜK DEVRİ (1799-1804)

3.1. Bir Kurtarıcının İktidarı:

18 Brumaire Darbesi ve Marengo Zaferi

23 Ağustos 1799'da İskenderiye'den hareket eden Napolyon, 8 Ekim tarihinde Fréjus'ta karaya çıktığında Fransa'nın vaziyeti şuydu: II. Koalisyon Harbi'nde İtalya, Hollanda, İsviçre ve Ren cephelerinde ağır mağlûbiyetlere uğrayan Direktuvar idaresi, Napolyon'un avdet ettiği sırada müttefiklerin politik anlaşmazlığa düşmeleri nedeniyle yaptıkları stratejik hatalar sayesinde İsviçre ve Hollanda'yı geri almayı başarmış, fakat harbi kazanacak noktaya hâlâ ulaşamamıştı. Öte yandan, Direkruvar'ın dahîlî işlerdeki konumuysa bundan çok daha umutsuzdu: Toplumun hiçbir önemli kesiminin beklenti ve ihtiyaçlarına cevap veremeyen Direktuvar hükûmeti, Neo-Jakobenler, Monarşistler ve Termidoryanların iktidarı devirmek için giriştikleri politik mücadelelerden oldukça yıpranmıştı; O tarihte yürürlükte olan III. Yıl (1795) Anayasası'nı değiştirerek yeni bir siyasi düzen yaratmak isteyen Emmanuel Sieyés gibi Direktuvar'ın en önde gelen üyelerinden biri bile bir darbe tezgahlayarak mevcûd sistemi çökertmeyi planlıyordu; Ama Direktuvar idâresini halkın gözünden düşürüp yıkıma sürükleyen birinci faktör, savaş masrafları ve yolsuzluklar nedeniyle iflâsın eşiğine gelen Direktuvar'ın, mâlî durumu toparlamak için bastırdığı yüksek miktardaki kağıt paranın korkunç bir enflasyon yaratarak Fransızların alım gücünü eritmesiydi.¹ Dolayısıyla da, 1794 Termidoryan Hadisesi'nden beridir iktidarda olan Direktuvar, askerî, politik ve finansal alanlarda çizdiği tüm bu başarısız grafik yüzünden kamuoyundaki itibar ve popüleritesini yitirerek Fransız milletine yeni bir "kurtarıcı" aramaktan başka yol bırakmamıştı.

Bu kurtarıcı, talihinin yardımı neticesinde tam da Aboukir'da kazandığı büyük zaferin haberinin Fransa'ya ayak basmasından bir hafta önce anavatana ulaşarak harp ve mâlî darboğazdan bunalan halkın moralini yükseltmesi sûretiyle ömrü tamamlanmış

¹ Frank McLynn, *Napoleon: A Biography*, New York, Arcade Publishing, 1998, s.208-210. Çalışmanın kapsamı dışına çıkmamak adına son derece yüzeysel olarak değindiğimiz bu konuya ilişkin daha detaylı bilgi edinmek için bkz: Albert Soboul, *1789: Fransız İnkilâbı Tarihi*, çev.: Şerif Hulûsi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1969, s.578-620; William Doyle, *The Oxford History of the French Revolution*, Sec. Ed., New York, Oxford University Press, 2002, s.318-41.

olan Direktuvar hükûmetinin karşısında yeni bir umut olarak meydana çıkan Napolyon Bonapart'tan başkası olmayacaktı. Fransa'nın kurtarıcısının 15 Ekim 1799'da Paris'e girdiği gün *Le Moniteur* gazetesinde yayımlanan şu satırlar yukarıdaki yargıyı doğrular nitelikteydi: "Herkes sevinçten mest olmuş bir haldeydi; her zaman Bonapartla birlikte giden zafer bu sefer onun önüne geçmişti; Napolyon can çekişen düşman ittifakına son darbeleri indirmek için gelmiş bulunuyor."² Osmanlıların 1797-1802 yılları arasında Paris sefiri olması hasebiyle o dönemin görgü tanıklarından biri olan Seyyid Ali Efendi (d.1757/ö.1809) de, Direktuvar'ın gözden düşmesine ve Napolyon'un yükselen yıldız olarak Fransız halkının nezdindeki itibarına *Sefaretnâme*'sinde canlı bir üslûpla şöyle yer veriyordu: "(Fransa'nın harpte yaşadığı ağır yenilgilerden dolayı) herkes Müdirân-ı Hamse'nin (Direktuvar) sû-i tedbirlerine dahl u ta'rîz [eleştirme] ile kadh u zemden [yerme] hâli olmayıp Müdirân-ı Hamse hain ve mağrur ve herkes (onun) tavırlarından mağmûm [hüzünlü] ve meksûr [kırılmış] olduğundan [...] İskenderiyye tarafında olan Ceneral Bonapart'ın avdet ile Paris'e vâsılı Fransalı'ya hayli mahzûziyyet [hoşnutluk] hâsıl olmuştur."³ Bu hususta Ahmed Cevdet'in (d.1822/ö.1895) muhtemelen Fransızca bir kaynaktan naklen aktardığı değerlendirmeler de öz itibarıyla Seyyid Ali Efendi'nin kaydettiklerinden daha farklı değildi: "(Harpteki başarısızlıklar ve siyasi fraksiyonlar arasındaki iktidar kavgaları yetmezmiş gibi bir de) âhâliden ağır vergüler alındığından ahâlî nezdinde Müdirân menfûr [nefret edilen] olub ordu cenerallerinin nüfûzu ise bi'l-akîs terakkî [gelişme] itmekte idi; ale'l-husûs Bonapart enzâr-ı umûmîyede [toplumun gözünde] pek ziyâde makbûl [beğenilen] olub Fransa ahâlîsi onun himmetiyle her türlü müzâyakadan [sıkıntı] kurtulmak ümidine düşmüş olduğu halde..."⁴

Napolyon'un hayat hikayesini ele alan birçok biyografide Mısır'dan Fransa'ya avdetinin anlatıldığı safhanın tıpkı Seyyid Ali Efendi ve Ahmed Cevdet örneklerinde olduğu gibi "kurtarıcının anavatana dönüşü" şeklinde standart bir tarih anlatısı olarak kaleme alınması eğilimi, ister Avrupa menşeli tarihi kaynaklardan esinlenerek isterse de kendilerine ait te'lifli metinler halinde yazıya dökülmüş olsun, son dönem Osmanlı

² Soboul, *1789: Fransız İnkilâbı Tarihi*, s.615.

³ Seyyid Ali Efendi, *Sefâretnâme*, haz.: Osman Nihat Bişgin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016, s.71-73.

⁴ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI, Dersâdet: Matbaa-ı Osmânîyye, 1309, s.287-88; Şu kaynaktan alıntıdır: Ekin Erdem, *Cevdet Paşa'ya Göre Avrupa Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2009, s.106.

müelliflerinin dikte ettikleri eserlerde de kendisini hissettirecekti. Meselâ Napolyon'un en ateşli hayranlarından biri olan Ebüzziya Tevfik (d.1849/ö.1913), Bonapart'ın Frejus kasabasından Paris'e yaptığı yolculuğu esnasında halktan gördüğü alâkayı şu sözlerle tasvîr ediyordu: "Bonapart, şöhret-i galibiyeti Fransız halkının kalbini dahî teshîr etmiş olmasından müşârünileyh uğradığı kasabaların kâffesinde nâcî-yi [kurtarıcı] memleket sıfatıyla kabul olunmuş ve nâmına şehir-i âyinler icrâ edilmiştir."⁵ Benzer şekilde, Napolyon'a karşı genellikle soğukkanlı bir tavır benimseyen Diran Kelekyan (d.1862/ö. 1915) bile "o güne kadar kendisini millete sevmeye çalışan ve buna muvaffak da olan Bonapart'ın Fransa'ya avdetiyle halkın bu genç generali heyecan ve şevkle alkışladığını"⁶ not etmeden geçememişti.

Hiç şüphesiz Direktuar idâresinden bunalan Fransız halkının Napolyon'a olan bu teveccühü, Bonapart'ı birinci konsül sıfatıyla Fransa'nın yegâne hükümrânı haline getirecek 18 Brumaire⁷ darbesinin ilk adımlarından biri olacaktı. Napolyon'un halk nezdindeki muazzam popülaritesi nedeniyle Direktuar idâresi, Mısır'daki orduyu terk eden bu asi generali cezalandırmaktan çekinecek ve daha da önemlisi, yeni bir anayasa vücûda getirerek Fransa'nın idârî nizâmını değiştirmek için bir "kılıça"⁸ ihtiyaç duyan direktuar âzâlarından Emmanuel Sieyès, bir darbe tezgâhlayarak iktidâr olma fikrinin maşası olarak Joubert ve Moreau'dan sonra Bonapart'ta karar kılacaktı. Fakat Sieyès, Mehmet Sabit [Sağiroğlu?] (d.1882/ö.1960?)⁹ isimli bir Osmanlı müellifinin tabiriyle, "harbde cesur ve mert olduğu kadar siyasette de dâhî ve mâhir olan"¹⁰ Napolyon'un 9-10 Kasım 1799'da icrâ ettiği hükûmet darbesiyle tüm gücü kendi elinde toplayıp neredeyse sonsuz yetkilerle konsüllük rejiminin başına geçmesinden çok kısa bir süre sonra

⁵ Ebuziyya Tevfik, *Napolyon*, Kostantinîyye: Matbaa-ı Ebuziyya, 1299, s.17.

⁶ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, İstanbul: Sabah Matbaası, 1330, s.411.

⁷ **Brumaire**, Fransız devrim takviminde 22 ekim ve 22 kasım arasını ifade eden aydır.

⁸ Isser Woloch, *Napoleon and His Collaborators: The Making of A Dictatorship*, New York, W.W. Norton&Company, 2001, s.14.

⁹ Mehmet Sabit'in hayatına ilişkin hiçbir bilgiye ulaşamadık. Ancak Vikipedi'de bulunan Mehmet Sabit Sağiroğlu maddesi, bu kişinin çalışmamızda bahsettiğimiz Osmanlı müellifi olabileceğine dair bizde bir şüphe uyandırmıştır. Zira, bahsi geçen yazıyı kaleme aldığı sırada 31 yaşında olan müellifin, gerek Rüştiye menzunu olması, gerek hayatının sonraki safhalarında aktif siyasetin içinde yer alması, gerekse de Napolyon'un bir hayranı olması bu şüpheyi güçlendirmektedir. Çünkü, Mehmet Sabit Sağiroğlu ile benzer hayat hikayesine sahip olan birçok son dönem Osmanlı yazarı, Napolyon imajının tarih algılarında yüce bir mertebeye konumlanması bakımından müellifle aynı çizgidedirler. Kaynak için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Sabit_Sa%C4%9F%C4%B1ro%C4%9Flu (Erişim: 16.03.2022)

¹⁰ Mehmet Sabit, "Fransa İnkilâbı'ndan Napolyon Nasıl Doğdu?", *Donanma Mecmuası*, Cilt: ?, Sayı: 39, r. Mayıs 1329/m. Mayıs 1913, s.688.

Bonapart tarafından kullanılarak bir kenara atılacaktı. Buna mukâbil Napolyon ise, 18 Brumaire darbesiyle “direktuvar hükûmetini mevki-yi iktidardan düşürmekle umûmen Fransa’yı şu mahâretinden dolayı [kendine] hayran ettiği”¹¹ iddiası üzerinden yeniden Ebuziya Tevfik’in o alışıldık abartılı övgülerine mazhar olacaktı.

Ama Bonapart’ı Osmanlı müelliflerin methiyyelerinin öznesi kılacak olan esas olay, 18 Brumaire ile Fransa’da tesis ettiği iktidarını Avusturyalılar’a karşı 14 Haziran 1800’de kazanacağı Marengo zaferiyle perçinlemesiydi. Fransa’ya karşı 1798’de oluşturulan II. Koalisyon’un en önde gelen ortaklarından biri olan Habsburgları İtalya’dan çıkaran bu başarı, aynı zamanda Moreau’nun Aralık 1800’de Hohelinden’de elde ettiği galibiyetle birlikte, İmparator II. François’i 1801 Lunéville Antlaşması’yla Fransa’nın Kampoforya’daki kazanımlarını tekrardan kabul etmeye mecbur bırakacağı gibi, Kıta Avrupası’ndaki en güçlü müttefiğini kaybeden Britanya’nın da 1802’de Amiens Barışı ile Fransa karşı on yıldır sürdürdüğü harbi bitirmesini sağlayacaktı. Böylece Napolyon, Marengo’daki zaferiyle sadece Fransa’nın baş düşmanlarını bertaraf etmekle kalmamış aynı zamanda 1792’den bu yana süregelen devrim savaşlarına da bir son vererek harp yorgunu Fransızların da gönlünü fethetmişti.

18 Brumaire’den Marengo’ya kadar olan tüm bu sürece *Sefâretnâme*’sinde yer veren Seyyid Ali Efendi, Napolyon’un bu galibiyetiyle “Françe milletinin ez-dil u can [candan/gönülden] ârzûkeş oldukları”¹² barışı tesis ederek “kendi milletine va’ad eylediği musâlaha-i âmmenin mukaddimesine nâil”¹³ olmasını biraz da hoşnutkâr bir tavır ile kayda geçmişti. Benzer şekilde, *Târîh*’inde Napolyon’a pek de makbûl bir karakter rolü biçmeyen Ahmed Cevdet bile, Bonapart’ın 18 Brumaire’den sonra başladığı idârî icraâtlarını Marengo’da taçlandırarak Fransız halkının teveccühüne mazhar olmasından son derece etkilenmiş görünüyordu: “Bir iki ay zarfında bu kadar cesîm [büyük] işlerin görülmesi Ponaparte’nin fevkalâde bir adam olduğuna delil olmasıyla Fransa’da efkâr-ı umûmîyye ona mâil ve müteveccih [sevgi duyma] olmuş ve Ponaparte dahi Marengo muzafferiyet-i cesîmesinden sonra Avrupa kıtasında büyük işlere muktedir olduğunu derk ve teftîn etmekle dâire-i âmâl ve efkârı pek ziyâde suût [yükselme] bulmuştur.”¹⁴

¹¹ Ebûziya Tevfik, *A.g.e.*, s.18.

¹² Seyyid Ali Efendi, *Sefâretnâme*, haz.: Osman Nihat Bişgin, s.73.

¹³ *A.e.*, s.74.

¹⁴ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, s.106; Erdem, *A.g.t.*, s.109.

İmparatorlukta 1804-09 yılları arasında cereyan eden hadiseleri kaydeden ve klasik bir Osmanlı vakanüvisinin devletin menfaâtlerini önceleyen tutumu hasebiyle Napolyon’a hiç de sempatiyle bakmayan Mütercim Âsım Efendi (d.1755/ö.1819) de, muhtemelen kroniğini vücûda getirirken istifâde ettiği evraklardan alıntıyla Bonapart’ın “Nemçelü ve sâ’irleri ile gâlibâne ve mağrûrâne ba’zı müsâlahalara sûret vermesinin ekser-i ehâli Françe’nin memnûniyyetlerini mûcib olduğundan [...] 1219 (1804) senesinde [Fransa] imparatorluk ünânına ve İtalya Krallığı’nın [başına geçme] imtiyâzına”¹⁵ sahip olduğunu yazmıştı.

Aslına bakılırsa bu üç kaynak bir şekilde Napolyon’un Marengo’daki zaferiyle iktidarını sağlamlaştırmasına vurgu yapıyordu; aralarındaki fark ise, Seyyid Ali Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa bunu biraz da dolaylı bir anlatımla îmâ yolunu seçmişken Âsım Efendi’nin direkt olarak kaleme dökmesiydi. Ama Napolyon’nun bir başkonsül olarak Fransa’da tesis ettiği politik konumunu harp meydanlarındaki zaferiyle güvence altına aldığı gerçeği, hiçbir Osmanlıca kaynakta *İtalya’nın yeni diktatörü dünyanın yeni Napolyonudur* başlığıyla imzasız şekilde yayımlanan kısa bir dergi yazısında olduğundan daha açık bir üslûpla ifade edilmemişti. Her şeyden önce, mevzuûbahis yazıda, Benito Mussolini’nin 1922’deki o ünlü Roma Yürüyüşü’nün ardından İtalya’da mutlak iktidar sahibi olmasının Napolyon’un 18 Brumaire darbesine benzetilmesine karşı çıkılıyor ve “on yedinci asrın meşhûr Fransız devlet adamı Kardinal Richelieu zamanından bu yana Avrupa’da hiçkimsenin Mussolini’nin İtalya’da malik olduğu kadar pââyânsız [sonsuz] bir salâhiyete [yetki] mazhar olamadığı”¹⁶ vurgulandıktan sonra, Napolyon’un Mussolini gibi tek başına bir hükümrân olmayıp yanında iki de yardımcı konsülün bulunduğu hatırlatılıyordu.

Fakat yine de Mussolini’nin tüm bu gücüne rağmen, imzasız müellifin yazısına göre, tıpkı “bizzat İtalyan olan Bonapart’ın Fransa’da yaptığı gibi kendisi de İtalya’dan bir imparatorluk yaratarak eski Roma’yı tekrar ihyâ etmek isteyen”¹⁷ İtalyan diktatörün Napolyon’dan çok önemli bir eksikliği vardı: Beynelmilel arenada ve halk nezdindeki prestijini arşa çıkarmasını sağlayacak parlak bir zafer. Bir başka deyişle, Napolyon’un

¹⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C.II, Yay. haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s.1008.

¹⁶ “İtalya’nın yeni diktatörü dünyanın yeni Napolyon’udur.” *Ayın Tarihi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 31 Ağustos 1923, s.59.

¹⁷ *A.e.*, s.60.

18 Brumaire'den sonra tam da bu fonksiyonları yerine getiren bir Marengo'su varken, Mussolini böyle bir başarıdan mahrumdu. İşte bu yüzden de, söz konusu yazıda İtalyan liderin sanki belli bir hedefe saldırması arzu ediliyormuşcasına “Eğer sinyor Mussolini Napolyon'un Fransızların imparatoru olması gibi hakikaten bir imparator olmak maksadını görüyorsa şöhret ve şevketini [haşmet] takviye için haricte muzafferâne bir sefer-i askeriyeye şiddetle ihtiyaç vardır”¹⁸ değerlendirmesi yapılıyordu.

Bunun da ötesinde, kimliği meçhûl Osmanlı müellifi, bu yazıda Mussolini'nin muhtaç olduğu kudrete kavuşması için lazım gelen zafere istinâden bir siyasi tavsiyede bulunarak alenen Yunanistan'ı hedef tahtasına oturtuyordu; ona göre, “Mussolini eğer Avlonya önünde yegâne manî olan Yunanistan'a darbeyi indirirse, Fiyume meselesiyle İtalya için daha muazzez olan birçok kapıyı açabilecekti; çünkü Yunanistan'a karşı açılan bir harbin neticesinde dar Adriyatik kapısının her iki sahilinin de İtalya'nın ellerine geçmesi kat'îydi.”¹⁹ Peki Osmanlı müellifini Napolyon'un Marengo'suna bir alternatif olarak Mussolini'nin Yunanistan'a saldırmasını istemeye sürükleyen neden neydi? Ya da, müellifin bu arzusu o tarihteki siyasi konjonktürün bir sonucu olarak Mussolini için en uygun hedef miydi, yoksa mevzuûbâhis yazıda İtalyan diktatöre Yunanistan'a savaş açmasının tavsiye edilmesinin ardında yatan başka hesaplar mı vardı? Zannımızca söz konusu yazının yayımlandığı tarih bize bu konuda bir fikir verebilir.

Öncelikle, Osmanlı müellifinin *Ayın Tarihi* mecmuasında basılan bu yazısının tarihi olan 31 Ağustos 1923, İtalya ile Yunanistan'ı bir savaşın eşiğine getiren Korfu krizinin yaşandığı 29 Ağustos 1923'ten sadece iki gün sonrasındır. Yunanistan'ın güney batı Anadolu'daki İtalyan kazanımlarını kabul etmesi karşılığında Rodos dışındaki Oniki Ada'yı elde etmesini öngören 1919 Yunan-İtalyan mutâbakatının, 1922'deki Türk zaferinden sonra uygulanamaz hale gelmesinin ardından Yunanistan'ın Oniki Adalar üstünde hak eddia etmeye devam etmesinin yarattığı gerginlik ilk önce Yunan-Arnavut sınır antlaşmazlığını çözmek için kurulan uluslararası komisyonda görevli olan İtalyan general Tellini'nin bir Yunan fanatik tarafından suikaste uğramasına, ve daha sonra da

¹⁸ A.e., s.61.

¹⁹ A.y.

İtalyan filusunun misilleme olarak Yunanistan'ın Korfu adasına asker çıkarmasına yol açmıştı.²⁰ Sonuç olarak, bu iki devletin Osmanlı bakiyyesinin paylaşılması husûsunda yaşadığı miras kavgası, ancak Mussolini'nin ağır şartlar içeren taleplerinin Yunanlılar tarafından kayıtsız şartsız kabul edilmesiyle yatıştırılabilmişti.

Ancak ilginçtir ki, *Ayin Tarihi* mecmûasındaki bu yazının tarihi, aynı zamanda esâsen İtilaf Devletleri'nin desteklediği Yunanlılara karşı kazanılmış olan Türk İstiklâl Harbi'nin savaş safhasının kapanmasının ardından yürütülen uzun ve zorlu müzakere-ler sonucunda Türkiye'nin yeni sınırlarının çizildiği Lozan Barış Antlaşması'nın imza-landığı 24 Temmuz'dan kabaca bir ay sonrası ve bu muâhedenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da onaylandığı 23 Ağustos'tan ise yalnızca bir hafta ilerisiydi. Yani bu yazının yayımlandığı zaman diliminde, Osmanlı coğrafyasının paylaşılması projesi olan Sevr'i Ankara Hükûmetine zorla kabul ettirmek amacıyla 1919'da İtilaf Devletleri tarafından Anadolu macerasına itilen Yunanistan'ın orada yaptıkları hâlâ hafızalardaki tazeliğini koruyordu: Türk bağımsızlık hareketini bitirmek için bütün Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun ilerleyişi ancak 1921 Sakarya Savaşı ile Ankara önlerinde durdurulabilmişti; dahası, 1922'deki Türk Büyük Taarruzu ile kesin bir şekilde mağlub edilen Yunanlılar, ric'atları sırasında terk ettikleri sayısız Anadolu köyü ve kasabasını yakıp yıkarak korkunç bir mezâlim örneği sergilemiş, ve yarattıkları ağır tahribâtla çok sayıda can ve mal kaybına sebep olmuşlardı. Şu halde, Yunanistan'ı açıkça Mussolini için kariyer basamağı olabilecek bir yem olarak öne süren bu yazı, muhtemelen bir Os-manlı aydınının, Türk ulusal istiklâl hakkına kast etmek için anayurdunu istilâ eden ve soydaşlarına da büyük acılar yaşatan bir devlete karşı beslediği intikam hissiyâtının bir dışavurumu olamaz mıydı?

Kanaâtimizce eğer bu imzasız yazı bir Osmanlı müellifi tarafından kaleme alın-mışsa (ki imzasız olan her yazının olduğu gibi bunun da yabancı bir kaynaktan tercüme olabileceği ihtimalini itiraf etmek zorundayız; ama öte yandan da, bu yazı tercüme olsa bile müterciminin bunu şimdi aşağıda anlatacağımız olasılıkların etkisiyle Türkçe'ye çevirmiş olması da yine olasılık dâhilindedir.) bu sorunun yanıtının evet olması hiç de

²⁰ James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940*, London, Praeger, 1997, s.21-24; Aristotle Kallain, *Fascist Ideology Territory and Expansionism in Italy and Germany 1922-1945*, London, Routledge, 2000, s.108-110.

akla uzak bir durum olmasa gerektir. Zirâ, olaya Osmanlı müellifinin perspektifinden bakıldığında Mussolini'nin Yunanistan'a saldırması üç temel amaca hizmet edebilirdi: Birincisi, böyle bir hadise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarını işgal etmiş olan iki devletin birbirine girmesi demekti ki herhangi bir Osmanlı vatandaşının bundan ne derece mutlu olacağını tahmin etmek pek de zor değildir; ikincisi, İtalya'nın hücumu, Yunanistan'ın düşmesiyle sonuçlanarak Yunan halkının da tıpkı Türkler gibi birçok acıya maruz kalmasına neden olabilir ve böylece Osmanlı müellifinin intikam duygusunun tatmin edilmesini sağlayabilirdi; üçüncüsü ise, Osmanlı müellifi de pekâla 8 Eylül 1923 tarihli *The Recorder* gazetesinde haberi yapılan “Yunanistan'ın Korfu'da yaşadığı krizden istifade ederek Batı Trakya'nın geri alınması fırsatının kaçırılmaması gerektiği yönünde Mustafa Kemal Paşa'ya baskı yapan Türk siyaset adamlarının”²¹ bir destekçisi olabilirdi.

Fakat Osmanlı müellifinin mevzûbahis yazıyı kaleme almasının ardında yatan gerçek nedenler bu üç olasılıktan hangisi ya da hangileri olursa olsun, metin kurgusunu Napolyon'un siyasi iktidarını Marengo zaferiyle pekiştirmesi üzerine temellendiren bu yazıyı, benzer şeyleri söyleyen veya îmâ eden diğer Osmanlı müelliflerinden ayıran en önemli fark şuydu: Seyyid Ali Efendi, Asım Efendi ve Cevdet Paşa'yı böyle bir hükme sevkeden temel motivasyon, bu yargıya okudukları Avrupa orijinli kitaplar sayesinde ulaşmış bile olsalar, tarihi gerçeklerdi; yani yukarıdaki üç Osmanlı müellifinin yazdığı eserlerde Napolyon'un 18 Brumaire'de eline aldığı siyasi iktidarını Marengo zaferiyle sağlama almasının vurgulanmasının nedeni bunun reddedilemez ve göz ardı edilemez bir tarihi realite olmasıydı. Oysa *Ayın Tarihi*'ndeki imzasız yazıda asıl amaç tarihi bir bilgi vermek değil, her ne kadar Marengo ismi alenen asla zikredilmemiş olsa da, söz konusu zaferin fonksiyonu üzerinden İtalyan liderin Yunanistan'a hücum etmesini ümit etmekte. Dolayısıyla tarihi bir karakter olan Napolyon, son metinde açıkça bir Osmanlı müellifinin intikam duygularıyla güdülenmiş siyasi hesaplarının başarıya ulaşmasına vesile olması umulan kullanışlı bir politik rol model postuna büründürülmüştü.

²¹ “Another Balkan War Threatened”, *The Recorder*, Port Pirie, SA: National Library of Australia, 8 September 1923, s.1. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/96042274> (Son Erişim: 13 Nisan 2022)

3.2. Bonapart'ın Konsüllük Yönetimi:

Mahâretli ve Çalışkan Bir Hükümrân

Siey s'in dengeli bir g   ler ayrılığı ilkesini temel alan yeni bir anayasal sistem tasavvurunun tam aksine, 18 Brumaire Napolyon Bonapart'ın devlet g  c n  neredeyse sonsuz yetkilerle eline almasına olanak veren merkeziyetçi bir yönetim anlayışı yarattı. 15 Aralık 1799'da ilan edilen VIII. Yıl Anayasası, Napolyon'u birinci konsül sıfatıyla Fransa'ya hükümrân kılarken yürütme erkine yardımcı olması beklenen iki yeni konsül ile birlikte Devlet Konseyi, Yasama Organı, Koruyucu Senato ve Tribunat'tan oluşan dört de danışman meclis ihdâs etmişti. Fakat Napolyon'a on yıl müddetle çok kapsamlı yetkilerle yürütme gücünü bahşeden bu anayasal sistem, çok kısa bir süre içinde askeri diktatörlüğe evrilecekti. Jakoben ve kralcı muhalefeti sindirdikten sonra 1801 Lunavile ve 1802 Amiens Barışı'nın halk nezdinde kendisine kazandırdığı muazzam pop leriteyi anayasal sistemdeki politik rakiplerini siyaset sahnesinin dışına atmak için bir basamak olarak kullanan Napolyon, Senato'nun kendisine verdiği ömür boyu konsüllük hakkını 2 Ağustos 1802'de Fransızlar tarafından ezici bir çoğunlukla kabul edilen bir plesibite ile halka onaylattıktan iki gün sonra da devlet gücünü neredeyse tamamen kendisinin iradesine teslim eden X. Yıl Anayasası'nı yürürlüğe koydu. Bunun sağladığı özgüvenle 2 Aralık 1804'te başına imparatorluk tacını geçirdiğinde, Ancien R gime'in 1792'deki çöküşünden beri cumhuriyetle yönetilen Fransa'nın mutlak hakimi olmasının önünde artık hiçbir engel kalmamıştı.

Elbette Napolyon'u beş yıl içinde kons ll kten imparatorluk makamına getiren tüm bu süreç, onun yalnızca politik hamlelerinin değil, aynı zamanda şahsî iktidarını sağlama almak için devlet mekanizmasını daha işler kılan ve böylece on yıllık bir harp döneminden sonra barış ve istikrardan başka bir şey düşünmeyen Fransız milletin de teveccühüne mazhar olan bir dizi mâlî, d n , idârî, sivil ve askerî reform silsilesinin de bir sonucuydu: 1799'da VIII. Yıl Anayasası'nın uygulamaya konulmasından sonra Napolyon, Fransa'nın id ri yapısını merkezileştirmek için her birinin başında Gaudin, Talleyrand, Berthier, Fouch , Cambarac r s ve Regni r gibi yetenekli bürokratlar olan hiyerarşik bir bakanlıklar sistemi yarattı; şubat 1800'de Fransız girişimcilere sermaye sağlamak için Fransa Merkez Bankası'nı kurduktan başka devlet hazinesinin gelirlerini arttırmak amacıyla efektif bir vergi toplama ağı oluşturdu; 1800 senesinin noelindeki

bir suikast girişimini bahane ederek sol muhalefetin temsilcisi olan 130 Jakoben aktivistini Fransa'dan sürdüğü gibi Katolik din adamları, soylular ve İngilizlerin desteğiyle batı vilayetlerinde yuvalanıp kırsal bölgelerde devlet otoritesini sarsan royalist ve karşı devrimci grupların etkinliğini de 1802'ye kadar kırarak tekrar kanun nizâmını sağladı; 1793'ten bu yana devlet ile toplum arasındaki en sorunlu mesele olan zorunlu askerlik vazifesini, asker kaçaklarının amansız takipçisi olan jandarma teşkilâtını genişletip bir de kura çekimlerini yıllık rutine bağlayarak büyük ölçüde çözdü; Kanun ve düzeni tesis ederek eşkiyalık ve toplumsal anarşinin önünü almak için hiyerarşik ve kompleks bir yargı sistemi kurdu; Devletin toplum fertleri üzerindeki otoritesini güçlendirmek için temelini orta öğretim ve liselerin oluşturduğu standart müfredâtlı, hiyerarşik, merkezî, ve devlet kontrolünde olan ulusal bir eğitim sistemi vücûda getirdi; Dini, sosyal düzen ve devlet gücünün tesisi için önemli bir vasıta olarak gören Napolyon, ezici çoğunluğu Katolik Hristiyan olan Fransız milletin, 1789 Devrimi'nin Kilise'yle yaşadığı kavga nedeniyle devletten soğuduğunu farkettiğinden, 15 Temmuz 1801'de Papa VII. Pius'la bir Concordat imzalayarak devlet otoritesinin Papalık'a üstünlüğünün kabul edilmesi karşılığında Kilise kurumunun bazı haklarını iade etmek sûretiyle barış yaptı; 1802'de 1789 Devrimi'nin yıktığı toplumsal sınıf katmanlarını, prestijli bir sosyal statüye sahip olmanın şartını aristokrat kökene dayanmanın getirdiği bir ayrıcalıktan ziyâde liyâkat ve yetenekle devlete hizmet etmiş olma esâsına bağlayarak sosyal mobilizasyonun açık olduğu yeni bir elit sınıfıyla yeniden ihyâ etmek için Légion d'honneur Nişanı'nı ihdâs etti; Ekim 1800'de Ancient Regime'in aristokrat sınıfının mülklerinin kamulaştırılması uygulamasını yürürlükten kaldırdıktan sonra, Nisan 1802'de yeni anayasaya sadakat yemini etmek şartıyla mülteci soyluların (émigrés) Fransa'ya dönmesi için genel af çıkardı; 1789 öncesindeki monarşi devrinin bölgesel ve yasal bölünmüşlüğü'nün mahsulü olan feodal hukuk düzenini feshederek, 21 Mart 1804'de ulusal bütünlüğü oluşturmak ve devlet otoritesini arttırmak amacıyla yasal eşitliğe, mülkiyet hakkına, inanç serbestiyetine, meslek özgürlüğüne ve liyâkata dayalı kariyer imkanına müsâade etmekten başka öz, açık ve adapte edilebilir olması yönüyle de kısa sürede birçok Avrupa devletince

bile benimsenecek olan standart, seküler ve modern bir hukuk sistemi niteliğindeki Napolyon Kanunları'nı yürürlüğe soktu.²²

Tüm bunların dışında, Napolyon'un dinamizm ve çalışkanlığı, gerek konsüllük gerekse de imparatorluk devrindeki imârî projelerinde de kendini gösterecekti: Paris'in bozuk altyapısını düzeltmek için yeni bir kanalizasyon sistemi inşa ettirdi, temiz içme suyu kanalı yaptırdı, kriminal vak'aları önlemek için şehrin aydınlatılmasına önem vererek yolları sokak lambalarıyla donattı, şehir içi trafiği hafifletmek amacıyla yeni yol ve caddeler açtığı gibi sokakların numaralandırılmasını da standart bir düzene soktu, yetersiz ve eğitimsiz olan itfâiye teşkilâtına askerî bir nizam vererek yangın tehlikesine karşı etkinliklerini arttırdı, halkın sağlığını korumak üzere branşında yetkin doktorların görev yaptığı yeni bir hastane sistemi yarattı.²³ Fakat ne var ki, Napolyon'un asıl ünlü ve görkemli bayındırlık eserleri imparatorluk devrinde inşa edilecekti: Saine nehrinin ikiye ayırdığı Paris'in doğu ve batı yakalarını birbirine bağlamak için 1804'de şehrin ilk demir köprüsü olan *Pont des Arts*'ı yaptırdıktan başka Avusturya ve Prusya'ya karşı kazandığı parlak zaferlerini ölümsüzleştirmek amacıyla 1807'de *Pont d'Austerlitz* ve 1814'de *Pont d'Éna*'yı inşa ettirdi; yine kazandığı zaferlerin hatırasını yaşatmak adına 1806'da Paris'in meşhur *Arc de Triomphe*'nin (Zafer Takı) yapımını emretti; bunları 1806'da *Rue de Rivoli* ve *Place Vendôme*, 1807'de *Eglise de la Madeleine* ve 1808'de ise *Fontaine du Palmier* ile birlikte daha nice tarihi anıt ve eserin dikilmesi izleyecekti. Fransa'nın şan ve şerefine mimarî ifadesi sayılabilecek tüm bu yapıtların dışında, ticaretin gelişmesi ve askerî seferlerin daha hızlı icrâ edilebilmesi için gelişmiş bir ulaşım ağının önemini de farkederek Napolyon, 1799-1815 yılları arasındaki devr-i iktidarında yirmi bin milden fazlası anayol ve on iki bin mil kadarı da bölgesel tâlî yol olmak üzere toplamda otuz iki bin mil karayolu yaptıracak, yaklaşık bin mil uzunluğunda su kanalı açtıracak, Fransa'nın Cherbourg ve Durkerque gibi önemli limanlarının bakım ve onarımını elden geçirecek, 1805'te Fransa'nın Alp Dağları vasıtasıyla İsviçre ve İtalya ile karayolu bağlantısını kurmak için Simplon ve Mont Cenis dağ geçitlerini inşa ettirecek

²² Alexander Grab, *Napoleon and the Transformation of Europe*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s.34-59.

²³ Alfred Fierro, *La Vie des Parisiens sous Napoleon*, Soteca, Napoleon I Editions, 2003, s.34-52 ve s. 254-262.

ve son olarak da, 1806'da Akdeniz kıyısındaki Fransız Rivierası'nı Nice'den Menton'a değin bağlayan Büyük Korniş Yolu'nu tamamlayacaktı.²⁴

9 Kasım 1799'daki Brumaire darbesinden sonra Fransa'nın dizginlerini ellerine almasıyla birlikte gerek devlet mekanizmasını daha işler hale getirerek merkezî otoriteyi güçlü kılmak gerekse de memleketinin bayındırlık düzeyini yükseltmek için birinci konsül (daha sonra da imparator) sıfatıyla icrâ ettiği tüm bu idârî ve imârî reform hamlelerinden dolayı Napolyon, yapıtlarında bu döneme değinen pek çok Osmanlı müellifi tarafından sadece askerî sahada değil idârî alanda da dehâ sahibi, kabiliyetli ve çalışkan bir hükümrân olarak görülerek takdîr edilecekti. Meselâ, 1802'de görevden alınmasına kadar Osmanlıların Paris sefiri olması münâsebetiyle o devrin canlı tanıklarından biri olan ve Napolyon'u "hüner-i harbiyeden hissedâr [olan] akıllıca [bir] adam"²⁵ şeklinde tanımlayan Seyyid Ali Efendi, Vendée'deki monarşi yanlısı isyanın körüklenmesinin ve Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırmasının birinci dereceden sorumlusu saymasından dolayı nefret ettiği Jakobenleri²⁶ Fransa'dan sınır dışı ettirmesi nedeniyle Bonapart'tan hoşnutkâr bir edâ ile söz ederek, "Jakobin[lerin]...def u izâlesiyle [gidermek] rahat u âsâyîş esbâbını istihsâli [elde etme], [...] rahat u ârâmişi tahsîli ve bu maddelere dâima dikkat ve ihtimâm [özen] eylemesi hasebiyle Fransa Milleti kendinden [Napolyon'dan] memnûn olmalıdır"²⁷ diye yazmıştı. Ama öte yandan da, Paris sefiri, Başkonsül'ün iç kargaşalara bir son verdikten sonra Fransa'nın nüfusunun hızla artarak ziraatte büyük bir üretim artışı yaratmasıyla birlikte memleketin imâr ve bayındırlık yapılmamış çok az bölgesinin kaldığını, Napolyon'un bu ilerlemedeki rolünü hiç anmadan kaydetmişti. Kanâatimizce bunu sebebi, Seyyid Ali Efendi'nin Bonapart'ın konsüllük dönemindeki başarılarını onun devlet ricâlindeki işinin ehli olan nâzır ve bürokratlarının gayretlerine bağlamış olmasıydı: "Bu rütbe, şöhretine imdâd eden etrafında bulunan erbâb-ı vukûf-

²⁴ Ben Weider, "Napoleon: Man of Peace", (**The Napoleon Series**), Erişim Tarihi: 27 Nisan 2022. https://www.napoleonseries.org/ins/weider/c_peace.html#:~:text=In%20the%20area%20of%20public,Pass%20and%20Mont%20Cenis%2C%20and

²⁵ Seyyid Ali Efendi, *Sefâretnâme*, haz.: Osman Nihat Bişgin, s.76.

²⁶ Seyyid Ali Efendi'nin Fransa sefâretnâmesinde yazdığı "Müdirân-ı Hamse Yakobin (s.73)" ifadesi, Direktuvar hükûmetiyle Jakobenler arasında bir fark görmediğinin kanıtıdır. Dolayısıyla, Mısır'ın işgal edilmesi, her ne kadar Direktuvar'ın onayıyla gerçekleşmiş olsa da, Paris sefiri bu hâdiseyi Jakobenlerin bir marifeti olarak algılamıştır.

²⁷ A.y.

un ihtârı ve vekâletlerde müstahdem olanlar[ın] akl u hünlerden behredâr [nasiplenmiş] adamlardan olmalarıyla onların gayreti âsâridir.”²⁸

Seyyid Ali Efendi’nin, Napolyon’un devlet idâresindeki muvaffakiyetini onun yüksek meziyetlerinden ziyâde etrafındaki hükûmet adamlarının kabiliyet ve çabasına yordduğu bu yaklaşımı, söz konusu sefâretnâmeyi meşhûr tarihini kaleme alırken bir kaynak olarak kullanan Ahmed Cevdet’in de o devre ilişkin yorumlarını etkileyecekti. Tarihçi, Seyyid Ali’den aldığı ilhamla Bonapart’ın Fransa’nın Müdîrânlık zamanından kalan sorunlarını çok kısa bir sürede çözüme kavuşturmasını, “Cambaracérés’i Adliye, Talleyrand’ı Hâriciye ve Berthier’i de Harbiye Nâzırı [olarak] tâ’yin ettiği gibi, ve sâir me’mûriyetlere dahi böyle asrın en değerlü ve dirâyetlü adamlarına, ve’l-hâsıl her işi ehl-i erbâbına tefviz [ihale] etmesine”²⁹ veriyordu. Fakat yine de, Ahmed Cevdet Paşa ile Seyyid Ali Efendi’nin birbirini çağrıştıran bu satırları arasında çok belirgin bir fark vardı: Paris sefiri, devlet görevlisi atamalarındaki liyâkat prensibine istinâden Birinci Konsül’e asla müspet bir pay bahşetmemiş ve hatta bunu gündeme bile getirmemişken, Ahmed Cevdet, “adam tanımaktaki mezîyet-i cibilliyasını [yaratılıştan gelen haslet]”³⁰, seçkin kumandanlık vasıfları zaten herkes tarafından mâlûm olan Bonapart’ın “ıslâhât-ı mülkiye ve mâlîye işlerinde de yed-i tûlâ [mahâret] göstermesinin”³¹ başlıca alâmet-i fârikası sayıyordu. İlâveten, Ahmed Cevdet, 18 Brumaire’den sonra çok kısa bir süre içinde VIII. Yıl Anayasasının ilânı, devlet rejiminin oturtulması ve hükûmet üyelerinin atanmasından başka, Marengo zaferinin ardından Fransa’nın Avrupa’daki üstünlüğünü onaylayan 1801 Luneville ve 1802 Amiens Antlaşmaları’na da atıfta bulunarak tüm bu başarıların Bonapart’ın “fevkalâde bir adam”³² olduğuna delil teşkil ettiğini yazıyordu.

Bunların dışında, hükûmet sisteminin teşkili ve Medenî (Napolyon) Kanun’nun ihdâsı hâricinde, Napolyon’un 1799-1804 yılları arasındaki konsüllük yönetiminde icrâ ettiği neredeyse hiçbir reform hamlesini teferrûâtıyla nakletmeyen Ahmed Cevdet Paşa’nın, Bonapart’ın Temmuz 1801’de Papa VII. Pius ile imzaladığı dînî Concordat’a özellikle değinmesi ilginçtir. Osmanlıların Tanzimat döneminin muhafazakâr kanadına mensup bir devlet adamı olan tarihçinin, Hristiyanlıkla alâkası olmasa bile, “cemiyet-i

²⁸ A.y.

²⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, s.68-69.

³⁰ A.y.

³¹ A.y.

³² A.e., s.106.

beşeriye ve hükûmet-i cedîdenin bir esâs-ı kavî üzerine binâsı”³³ için dinin çok gerekli olduğunu farkedenden Napolyon’un “dinsizliği imhâ ve Katolik mezhebini ihyâ”³⁴ etmek sûretiyle, 1801 Lunevillé Barışı’ndan sonra “musâlaha-i umûmiye-i cismâniyesini”³⁵ temin ettiği Fransız milletin şimdiki de “musâlaha-i rûhâniyesini”³⁶ sağlamasından hissedilir bir derecede memnuniyet duymasını, inançlı bir İslam âlimi olarak 1789 Devrimi’nden miras kalan ateist geleneğe karşı hissettiği ateşli düşmanlığın ilmî bir yansıması şeklinde yorumlamak herhalde çok da yanlış olmayacaktır.³⁷ Üstelik Ahmed Cevdet’in bu yaklaşımı, gelecek nesil tarihçi ya da tarihe meraklı toy müelliflerin satırlarında da benzer bir tavır ile sergilenecekti. Meselâ, Napolyon’a “kayser-i fitrat-ı dâhî”³⁸ sıfatını yakıştıran Mehmet Sabit, *Fransa İnkilâbından Napolyon Nasıl Doğdu?* isimli kısa bir mecmûa yazısında Birinci Konsül’ün reformlarından takdîrkâr bir üslûp ile bahsettiği sırada Concordat sözleşmesine istinâden, “Şu sûretle Napolyon, dinin merkez-i temerküzü [toplanma] olan mâlikâne-i vecdden [Allah sevgisinden kalbe gelen coşku] beşere de bir hükûmet-i merkezîye tesîs eylemiş oldu”³⁹ diye yazarak Cevdet’in “musâlaha-i rûhâniye” dediği şeye gönderme yapıyordu.

Ama Başkonsül’e hiç de makbûl bir adam rolü biçmediği halde onun konsüllük devrindeki reform ve icrâatlarından da son derecede etkilenmiş görünen Ahmed Cevdet Paşa’nın, Osmanlıların son dönem müellif jenerasyonuna miras bırakacağı veya ilham kaynağı olacağı en önemli târîhî çıkarım, Napolyon’un savaş meydanlarında kazandığı parlak zaferleri nedeniyle kapıldığı kibr u gurûr duygusunun yarattığı azamet takıntısı ve haris emellernin onu anlamsız harplere sürükleyerek tüm bu başarılı icrâatlerini gölgede bırakmış olduğu yargısıdır. 1807 Tilsit Barışı’nın ardından Napolyon’un Paris’e dönüp mâlî darboğaza sapanan Fransa’nın sorunlarını kısa zamanda çözüme kavuşturmasından hareketle Cevdet’in yaptığı şu yorum, kendinden sonraki müellif nesline de

³³ A.y.

³⁴ A.y.

³⁵ A.e., s.142; Bu alıntıyı ilk kez Ekin Erdem’in tez çalışmasında gördük. Bkz: Erdem, A.g.t., s.110.

³⁶ A.y.

³⁷ 1789 Fransız Devrimi’nin din karşıtlığının müverrih nezdinde ahlaksızlık etiketiyle damgalanarak nefretle kınanmasının bazı örnekleri için bkz: *Târîh-i Cevdet*, 1309, C.VI, s.166, 187-188, 286, 331-332; C.VII, s.205. İlâveten, Bernard Lewis de “Impact of the French Revolution” isimli makalesinde ihtilâlin Osmanlılar için en itici tarafının ateist damarı olduğunu vurgular, bkz: s.122-123. Bu bilgilere ulaştığımız kaynak için ayrıca bkz: Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.139 (Dipnotlar dâhil).

³⁸ Mehmet Sabit, “Fransa İnkilâbı’ndan Napolyon Nasıl Doğdu?” *Donanma Mecmûası*, s.688.

³⁹ A.e., s.689.

meâlen tekrarlanacaktı: “Napolyon bu bâzîçeğâh [kumarhane/yalancı] âlemde az vakit zarfında kazanmış olduğu kuvvet ve kudrete kânî ve râzı olup da hükûmetinin tesis ve ahkâmına, ve memleketinin [de] imârına hasr-ı nazar [ömrünü sarfetme] etmiş olsaydı, hem kendü hakkında ve hem de Fransa hakkında gâyet şanlı ve fâideli olacağına iştibâh [şüphe] yoktu.”⁴⁰ Elbette tarihçinin burada, tıpkı kendisini örnek alan diğer müellifler gibi, işaret ettiği ‘hükûmet ahkâmı ve imârî icrâatler’ büyük ölçüde Bonapart’ın Birinci Konsül sıfatıyla başlayıp imparator mevkindeyken de bitirdiği reform hamleleriydi ve Fransa’nın bu hizmetlerden yeteri kadar faydalanamamış olmasının sebebi de Cevdet’e göre, Napolyon’un “ikbâl ve iktidârına mağrûr [kibirli/gururlu] olarak efkâr-ı umûmiyeyi (Avrupa milletlerini kastediyor) [hiçe] sayması ve bu saygısızlığın da en sonunda kendisinin mahvına”⁴¹ sebep olmasıydı.

Târîh-i Cevdet’te Napolyon’a dâir verilen “devlet adamlığında gösterdiği üstün başarıları savaşa düşkünlüğü yüzünden heba ettiği” hükmü, imparatorluğun son vak’a-nüvisi Abdurrahman Şeref Bey’in (d.1853/ö.1925) *Târîh-i Devlet-i Osmânî*’sinde şu satırlarla yinelenmişti: “Napolyon Bonapart nâmındaki dâhî-i harb, [...] idâre-i âkîlâne ile Fransa’yı dûcâr olduğu buhrân ve fetret-i dâhiliyeden [iç kargaşa] tahlîs [kurtarma] (ettikten başka) fenn-i harbdeki mahâreti derecesindeki idâre-i mülkiyede de hazâkat [ustalık/mahâret] sahibi ise de, evc-i âlâ-yı ikbâle [talihinin zirvesine] sâid [yükselme] oldukta perde-i hırs ve teferrüd [üstünlük] (nedeniyle) ...bitip tükenmeyen muhâberât-ı cihângîrânesiyle Avrupa’yı herc u merc [altüst] eyleyip milel-i mağlûbenin [yenilmiş milletler]...intikam duygularını uyandırarak sonunda Fransa’nın büyük bir can ve mal kaybına uğramasına neden olmuştur.”⁴² Benzer bir değerlendirme, Semsettin Sami’nin (d.1850/ö.1904) meşhûr ansiklopedisi *Kâmûsü’l-Âlâm*’da da yapılmıştı: “Napolyon’un fenn-i harbdeki mahâreti ve iktidâr-ı fevkalâdesinden başka, idâre-i memleket ve terakkî-i maârif ve sanâyi’ husûslarındaki (kabiliyeti) dahî her tasavvurun mâfevkindeydi, Fransa’yı âsâyiş-i muhtel [bozuk] ve karmakarışık bir halde bulup az zaman zarfında âsâyiş ve intizâmı [düzen] iâde etmiş, ve maârif ve sanâyi’ ve sâir esbâb-ı mamûrenin terakkîsine [gelişme] pek çok hizmetler etmiştir; [...] ancak muhârebeye olan şiddet ve meyli sâikasıyla [sebebiyle]...bütün Avrupa devletlerinin

⁴⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.228.

⁴¹ A.e., C.X, s.25.

⁴² Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II, İstanbul: Karabet Matbaası, 1312, s.381.

kendisi aleyhine ittifâka mecbûr olmasıyla âkibet-i mahvını mûcib olmuştur.”⁴³ Napolyon’un Osmanlı literatüründeki en amansız muhâliflerinden birisi olan Reşad Hikmet Bey (d.?.ö.?) bile, *Bonapart’ın Mısır Seferi’nin Esbâb-ı Hakikiyyesi* adındaki kısa bir mecmûa yazısında diğer müelliflerin temâyüllerine uyararak, her ne kadar bu etkileyici başarısını dizginlenemeyen fetih hırsı nedeniyle harcamış olsa da devlet yönetimindeki su götürmez becerisine hürmeten Napolyon’u harâretle alkışlamaktan kendini alıkoyamamıştı: “[...] Kendini kasıp kavuran âmel-i hârisânesini hiçbir zaman teskîn edemeyerek [...] kendisini mahv eden Napolyon, eğer teşkilât-ı idârede, adliyyede ve mâliyyede (ki o teşkilât bazı tadîlât ile Fransa’da elyevm [hâlâ] bâkîdir.) gösterdiği iktidâr-ı fevkâlâdeyi her husûsda hîn-i (?) istimâl [kullanma] ve hırs ü emeline mağlûb olmaktan nefsinin vikâyeye [korumak] muvaffak olsaydı, hem başına gelen felaketlere mâni ve hem de Fransa’nın şüphesiz en büyük ve en muhterem hükümdârı olurdu.”⁴⁴ Aslına bakılırsa, Osmanlı müelliflerinin Bonapart’a şiddetle yönelttikleri “kibr u gurûra kapılma” ithâmının bile yukarıdaki satırlardan neredeyse dışarı fişkırarak “hayranlık duygusunu” bastıramamış olması, tüm bu yorumların sahiplerinin, Şemsettin Sami haricinde, Napolyon’a son derece eleştirel ve muhâlif bir perspektiften yaklaşan ehl-i kalem erbâbından oldukları göz önüne alınırsa, Fransa imparatorunun sadece askerî dehâsının değil aynı zamanda devlet adamlığı vasfının da Osmanlı tarihyazımında ne derece mûteber bir noktada konumlandırıldığının en açık kanıtıdır.

Fakat her ne kadar Napolyon’un kibr u gurûra kapılarak devr-i iktidârında icrâ ettiği başarılı reform hamlelerini boşa çıkardığını anlatmak için kaleme alınmış olsalar da yine de alt metinlerinde Fransa imparatorunun devlet yönetimindeki muvaffakiyeti-ne arz-ı hürmet ederek onun idâre san’atındaki “mahâret ve kâbiliyetlerini” vurgulayan bu yorumların aksine, şimdi ele alacağımız Osmanlı müellifleri mevzûbahis meselede yukarıdakilerle temelde aynı çizgide olsalar da metin kurgusunu daha çok Bonapart’ın “çalışkan karakteri” üzerinden yapacaklardı. Bunlardan ilki, Birinci Konsül’ün 1799’la 1804 arasındaki saltanatını bâlâda zikredilen reform hareketlerine istinâden “Napolyon

⁴³ Şemsettin Sami, *Kâmûsü’l-Alem*, C.IV, İstanbul: Mihran Matbaası, r.1316/m.1898, s.4538.

⁴⁴ Reşad Hikmet, “Bonapart’ın Mısır Seferi’nin Esbâb-ı Hakikiyyesi”, *Dârülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmûası*, Sene: 1, Sayı: 4, r.30 Ağustos 1332/m.13 Eylül 1916, s.342.

hükûmetinin en şanlı ve iktidarlı devri”⁴⁵ şeklinde niteleyen Ebüzziya Tevfik’ti. Şunu hemen kaydetmeliyiz ki, Napolyon meftûnu olan müellif, risâlesinin hiçbir sayfasında Bonapart’ın çalışkanlığını alenen beyân etmemişti; ama Birinci Konsül’ün 18 Brumare ile iktidarı ellerine alır almaz Marengo zaferi sayesinde Lunevillé ve Amiens Barışı’nı sağlayarak Fransa’nın “kudret ve şevketini” âleme tasdik ettirmesini, 1789 Devrimi’n-den kaçan soylular sınıfına genel af çıkarmasını, Légion d’honneur Nişanı’nı ihdâsını, Merkez Bankası’nı tesîsini, yollar, köprüler ve pek çok maârif kurumu inşa ettirmesini, Papa ile Concordat imzalamasını, velhasıl “servet-i umûmiyye ve zirâ’at ve ticâret ve sanâyi ve ma’ârifî şâyân-ı hayret bir sür’atle”⁴⁶ geliştirmesini ard arda sıralayarak tüm bu reform adımlarını yalnızca iki sayfada okuyucuya aktarmasının ardında yatan esas nedenin de Bonapart’ın “oldukça çalışkan bir idâreci olduğu” alt mesajından başka bir açıklaması olamazdı.

Öte taraftan, Ebüzziya Tevfik’in asla resmen açığa vurmadığı bu “çalışkanlık teması”, aslında târihi bir karakter olarak Napolyon portresinden pek de hazzetmeyen İbrahim Alâeddin Gövsa’nın (d.1889/ö.1949) kısa risâlesinde çok daha açık bir üslûpla gün yüzüne çıkacaktı. Müellif, *Napolyon* adlı eserinde Birinci Konsül’ün çalışkanlığına üç kez atıfta bulunmuştu. Birincisi, 18 Brumaire’den sonra Luksemburg Sarayı’nda işe koyulan Bonapart’ın “hiç yorulmadan çalışıp geceli gündüzlü faaliyetleriyle herkesi hayrete düşürmesini”⁴⁷ kaydetmesiydi. İkincisi, büyük olasılıkla St. Helena’da yazdığı bir hâtıratı alıntı yaparak bizzat Napolyon’un kendi çalışma temposunu anlattığı birkaç cümleyi naklettikten sonra, onun çalışma saatlerini ve ritüellerini yine kısa ifadelerle okuyucuya aktarmasıydı.⁴⁸ Üçüncüsü ise, Napolyon’un eğlence tarzından dem vurmak sûretiyle, “gayet gariptir ki onu ziyafetler üzüyor, ama av eğlenceleri zevk veriyordu”⁴⁹ diye yazarak Bonapart’ın bir “aksiyon adamı” olduğunu îma etmesiydi. Napolyon’un çoğu son dönem Osmanlı müellifinin tarih algısına iyice kazınan bu imajı, zaten birkaç yazarın yorumlarında daha kendini hissettirecekti. Örneğin, Harb Okulu’nda piyâde mülâzımı rütbesiyle askerî öğrencilere ders vermesinin getirdiği motivasyonla 1902’de

⁴⁵ Ebüzziya Tevfik, *Napolyon*, s.19.

⁴⁶ Napolyon’un metinde sıralanan tüm bu icrâatleri, adı geçen eserin 19-21. sayfalarında nakledilmiştir. Alıntıladığımız tek cümle ise 20. sayfadadır.

⁴⁷ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927, s.10.

⁴⁸ *A.e.*, s.11.

⁴⁹ *A.e.*, s.12.

Napolyon'un Âsâr-ı Müntehabesi isimli bir kitabı Osmanlıcaya çeviren Ahmed Refik [Altınay] Bey'in (d.1881/ö.1937), eseri okuyucuya takdîm ederken kurduğu ilk cümle "her şeyden ziyâde bir iş [icrâat] adamı olan Napolyon..."⁵⁰ girizgâhı olmuştu. Bundan başka, büyük kısmı derleme eser olmasına rağmen yine de satır aralarında kendi görüşlerini belirtmekten çekinmeyen Diran Kelekyan bile, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa* adındaki kitabında Fransa'yı tamamen kendi hükmüne bırakan bir anayasal sistem kurmasından, halkı hor görmesinden, sınıf ayrımını savunmasından ve hürriyet fikrine karşıtlığından dolayı konsüllük reformlarını eleştirel bir havayla aktardığı Napolyon'un, devletin idâresini ellerine almaya muvaffak olmasını onun "...yorulmak bilmez faâliyet-i dimağine [beyin/akıl] ve cesimânesine [büyük]"⁵¹ bağlayarak Birinci Konsül'ün icrâatçılığına ve dolayısıyla da çalışkanlığına gönderme yapmıştı. Sonuç olarak, yukarıda zikredilen ve büyük kısmı Napolyon'a muhâlif bir çizgide duran Osmanlı müelliflerinin bile Fransa imparatorunun devlet adamlığı meziyetlerini onun kâbiliyet ve çalışkanlığı üzerinden methetmeleri, Bonapart'ın Osmanlı tarih yazımındaki saygınlığını tekrar gözler önüne seriyordu.

⁵⁰ Ahmed Refik [Altınay], *Napolyon'un Âsâr-ı Müntehabesi*, İstanbul: Şirket-i Mürettebîye Matbaası, r.1318/m.1902, s.3.

⁵¹ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, s.414.

3.3. Bonapart'ın Dış Politikası:

Zorba ve Saldırgan Bir Siyasetçi

14 Haziran 1800'de Avusturyalılara karşı kazandığı Marengo zaferinden sonra Avrupa siyasetinde inisiyatifi eline alan Napolyon, Fransa'nın II. Koalisyon Harbinde savaştığı en güçlü iki düşmanından biri olan Habsburglara barış masasında 1797'deki Kompoformiyo Muahedesini bile gölgede bırakacak ağırlıkta bir antlaşma dayatmakta hiç tereddüt göstermeyecekti. Uzun süren müzâkerelerden sonra 9 Şubat 1801'de imza edilen Lunéville Barışı'na göre Avusturya, Fransa'nın İtalya'daki uydu cumhuriyetleri Cisalpine ve Ligurian'ın, İsviçre'deki Helvetic'in ve Hollanda'daki Batavian'nın tam istiklâlini tanıyacak; Belçika dahil Ren'in sol yakasındaki tüm mülkünü Fransa'ya terk edecek; ilâveten Alman topraklarındaki Fransa'ya yakın olan tüm önemli kalelerini de yıkacaktı.⁵² Bunlardan başka Habsburglar, Fransa'nın Savoy ve Tuscany Dükalıkları ile kuzey İtalya'nın önemli bir kısmını ilhâk etmesini de tanımaya mahkum edilmişti.⁵³ Böylece Napolyon'un Fransa'nın başkonsülü sıfatıyla icrâ edeceği yayılmacı dış siyasetin uluslararası arenadaki ilk örneği olan 1801 Lunéville, Habsburgların Almanya, Belçika ve İtalya'daki konumlarını neredeyse sıfıra indirmişti. Fransa'ya Marengo'da (ve daha sonra da 3 Aralık 1800'de Hohelinden'de) mağlûb olmanın bedeli Avusturya için buydu.

1817'de Napolyon'un St. Helena'da kaleme aldığı bir hâtırat olduğu süksesıyla Avrupa'da bir hayli popülerite kazandığı için 1844'de Osmanlıcaya çevrilen sahte bir evrak niteliğindeki *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*'ta, güyâ Fransa imparatorunun ağzından devr-i iktidârındaki saldırgan dış politikasını meşrulaştırmak amacıyla şu değerIndirme yazılmıştı: “Vakâyi-i rüzgara nazaran sâhib-i farâş gibi olan milletlere hâlet-i buhran çabuk zuhûr ettikçe ifâkatın [iyileşme] îadesi eshel [daha kolay] olur veznini tarafımıza meylettirmek için Avrupa'nın nısfından [yarısı] ziyâdesi tarafımızda olmak lazım olup ve hâlet-i merkûme beyne'n-nâs [insanlar arasında] cârî ve mütedâvil [geçerli olan] ‘el hükmü limen gâlib’ [“kazananın dediği olur” anlamına gelen bir Arap atasözü] keyfi-

⁵² John Cagliardo, *Reich and Nation: The Holy Roman Empire as Idea and Reality, 1763-1806*, Bloomington, Indiana University Press, 1980, s.192

⁵³ A.y., Bundan başka, 1801 Lunéville Antlaşması'nın Fransızca orijinal metnine ulaşmak için bkz: L. Roberts, “The Negotiations Preceding the Peace of Lunéville”, *Transactions of the Royal Historical Society*, New Series, Vol. 15, (1901), s.126-130.

yetine menût [bağlı] idi.”⁵⁴ Fakat her ne kadar Napolyon gerçekte asla böyle bir cümle söylememiş olsa da, mevzuûbahis hatıratı çeviren Abdürrezzâk Bâhir büyük ihtimalle yukarıdaki alıntıda zikredilen “siyasette kazananların hükmünün geçmesi prensibini” ve “Avrupa’nın yarısından fazlasını zapt etme” tasavvurlarını, Napolyon’un “Marengo zaferinden sonra Habsburglar’ı Lunéville gibi ağır bir barış antlaşmasına zorlamasına” benzeyen diğer tüm askeri ve siyasi aksiyonlarıyla ilişkilendirerek, okuyucusunu sahte olduğunu bilmediği bu propaganda eserinin zararlarından koruma içgüdüsüyle Fransa imparatorunun saldırgan ve yayılmacı hâricî siyasetine şu tavsiye notuyla dikkat çekiyordu: “Niyet ve ifadesinde işbu risâleyi tetebbu‘ [incelemek] edecek kimesne nazar ü dikkatle karâin [ipucu] etmek ricâ olunur.”⁵⁵ Napolyon’un en amansız muhaliflerinden biri olan mütercimin, okuyucusunu onun bir general ve devlet adamı olarak kariyerinin en temel düstûrları sayılabilecek olan bu “yayılmacı emellerine” ve “kazananın hükmü olur prensibine” karşı uyarmakta ne kadar haklı olduğu, Napolyon’un Marengo ve Lunéville’den hemen sonra girişeceği bir dizi askerî ve siyasi teşebbüsleri tarafından da doğrulanacaktı.

Marengo ve Lunéville’nin Napolyon’a kazandırdığı muazzam prestij ve kudret, II. Koalisyon’da Fransa’nın düşmanları olan neredeyse bütün devletleri barış masasına oturtup istediğini almasına imkan tanıyacaktı: Daha 1800’de yeniden düzenlediği “aile sözleşmesi” ile İspanya’yı Paris’e bağımlı kılan ve yine aynı yıl yapılan Mortefontaine Antlaşması’yla Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki “belirsiz savaşa” bir son veren Napolyon, 1801’de Napoli, Portekiz, Bavyera ve Rusya; 1802’de ise Britanya, Württemberg ve Osmanlılarla⁵⁶ hepsi de Fransa’nın daha kazançlı olduğu birtakım antlaşmalar imzalayarak gücünü tüm Avrupa’ya kabul ettirmişti. Bonapart’ın 1802’de Paris sefiri Seyyid Ali Efendi’nin Osmanlı ile Fransa arasındaki Mısır meselesinin çözümü için yürütülecek olan müzakerelere katılmasına karşı çıkması nedeniyle Bâbîâlî tarafından murahhas sıfatıyla Paris’e gönderilen Âmedi Gâlib Efendi (d.1763/ö.1829) bile, biraz da o günlerde ayyuka çıkan Fransızların Ancona’yı işgal ederek Balkanlara saldıracağı söylentilerinin yarattığı tedirginlikle, İstanbul’a yolladığı şifreli mektuplarında Napolyon’un Avrupa’daki tartışılmaz üstünlüğünü şöyle anlatıyordu: “...herifin

⁵⁴ *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, Kahire: Bulak Matbaası, 1844, s.23.

⁵⁵ A.y.

⁵⁶ Thierry Lentz, *Napoléon*, Ankara, Dost Yayınevi, 2005, s.54.

[Bonapart] derece-i nahveti [kibir/gurur] ve elhaletü'l hâzihi Avrupa'daki rütbe-i nüfûz ve istiklâli tarif kabul etmez; her devlete kelâmı müessir [etkili] ve her tarafta dilhâhını [arzu] icrâyâ muktedir olup...”⁵⁷

Fakat Âmedi Gâlib Efendi'nin Avrupa'daki muvaffakiyetlerine istinâden işaret ettiği bu “kibr u gurûr” ve “sonsuz güç”, özgüveni iyice arşa çıkan Birinci Konsül'ün saldırgan dış politikasını çok daha hırslı bir şekilde sergilemesine yol açacaktı. Bunun ilk ve en dramatik örneklerinde biri de, Napolyon'un 1794'den bu yana süregelen Saint Domingue (Haiti) köle ayaklanmasını silah zoruyla bastırarak emperyal tasavvurlarını Amerika kıtasında bir sömürge imparatorluğu kurmak sûretiyle tatmin etme kararıydı. Avrupa'nın şeker ihtiyacının %40 ve kahve tedarikinin ise %60'ını karşıladıktan başka Fransa'nın denizasıırı ticaretinin de %40'ını oluşturması bakımından devlet hazinesine yıllık 180 milyon franklık bir gelir sağlayan Saint Domingue⁵⁸, böylesine muazzam bir servet kapısından mahrum kalmak istemeyen Napolyon'un köleliğin fiilen kalkmaması yüzünden zaten isyan halinde olan plantasyon kölelerini daha da tahrik edercesine köle sistemini yeniden oturtmak için hem siyasi muhâlif hem de kız kardeşinin kocası olan General Leclerc kumandasındaki 28.000 askeri Atlantik'in batı yarım küresindeki bu adaya göndermesi nedeniyle kısa sürede kan gölüne dönecekti.⁵⁹ Birinci Konsül, 1789 Devrimi'nin kölelik düzeninin feshine ilişkin olan kararının Haiti'de de uygulanmasını isteyen plantasyon kölelerinin ayaklanmasını bastırmak için General Leclerc'e üç aşamalı bir emir planı vermişti: Birincisi, Haiti'nin stratejik noktaları ele geçirilene kadar kölelerin tüm talepleri kabul edilerek kandırılmaları sağlanacak; ikincisi, bu sağlanınca adadaki tüm potansiyel muhalifler tutuklanacak ve sürülecek; sonuncusu ise, muhalif kimse kalmadıktan sonra kölelik sistemi derhal yeniden uygulamaya konulacaktı.⁶⁰ Bu talimatlar, Seyyid Ali Efendi'in azlinden sonra 1802-1806 yılları arasında Osmanlı'nın Paris sefiri olan Halet Efendi'nin (d.1760/ö.1822) mâiyetinden

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âmedi Gâlib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar” **Belleten**, Cilt: 1, Sayı: 2, Nisan 1937, s.377.

⁵⁸ Andrew Roberts, *Napoleon*, New York, Penguin Group, 2014, s.604-605 (Sayfa sayıları epub formatına göre verilmiştir. Alıntının yapıldığı sayfalar, kitaptaki “Plots (Komplolar)” bölümünün sonlarındadır). Ayrıca son derece yüzeysel olarak değindiğimiz Haiti ayaklanması hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Philippe Girard, “Liberte, Egalite, Esclavage: French Revolutionary Ideals and the Failure of the Leclerc Expedition to Saint Domingue”, **French Colonial History**, Volume: 6, 2005, s.55-77.

⁵⁹ Roberts, *A.g.e.*, s.605 (epub).

⁶⁰ *A.e.*, s.605-606.

Dîvân-ı Hümâyûn küttabı Nazmi Efendi'nin (d. ?/ö. ?) Bâbîâlî'ye sunduğu raporlarında Bonapart'ın fitratına dâir yaptığı, “[Bonapart'ın] zevki dünyadan bir şey ile mütelezziz [hoşlanan] olmayup hemen ancak zikir ve fikri rûz u leyl [gece gündüz] asker ve düşmana ne gûne hile ile galebe olunabilir deyu cenk hilelerinden gayrı bir şey fikri olmadığı...”⁶¹ değerlendirmesini haklı çıkarır nitelikteydi.

Ama Bonapart'ın bu “hileli planı” başarılı olmayacaktı. Tropikal iklime alışkın olmayan Fransız neferleri salgın hastalıklardan telef olduğu gibi, General Leclerc bile 1803'de sarı hummadan ölmüştü; buna karizmatik ve acımasız lider Toussaint Ouverture'nin, emrindeki yaklaşık 20.000 kişilik bir köle ordusuyla Fransızlara karşı gerilla harbi yürüterek yıpratıcı bir mücadeleye girişmesi de eklenince Fransa'nın Haiti'deki durumu iyiden iyiye çıkmaza girdi.⁶² Sonunda Leclerc'in yerine atanan Fransız general Rochambeau'nın emrinde kalan son 8.000 askerle Mayıs 1803'de adayı terk etmesinin ardından yine aynı senenin kasım ayındaki Vertières zaferi sayesinde 1 Ocak 1804'de Haiti'de tarihin ilk bağımsız köle devleti kurularak Napolyon'un Amerika kıtasındaki emperyal hayallerine son verildi.⁶³ Ne var ki, bu çok pahalıya mâl olmuş bir başarıydı: Napolyon'a karşı yürütülen bu özgürlük mücadelesinde isyancıların esir aldıkları düşman askerlerini işkenceyle öldürmelerine Fransızların misilleme yapmaları yüzünden Saint Domingue halkından birçok kişi vahşiyane muâmelerle katledildi; pek çok savaş suçu işlendi; ada yerleşimlerinin büyük kısmı yakılıp yıkıldı; ve bu kirli harp sonunda Fransızlardan 30.000, Saint Domingue halkından ise 350.000 insan hayatını kaybetti.⁶⁴

Mütercim Âsım eğer bu olaydan haberdâr olsaydı, tipik bir Osmanlı vakanüvisi olarak, Napolyon'un 1804 yılında kendisini imparator ilan ettikten sonra Avrupa'daki saldırgan tutumunu abartılı bir üslûpla eleştirdiği “Bonaparta, Avrupa ve Asya'yı aşup bütün ‘âlemin huzûrunu meslûb [yok etme] eyledi”⁶⁵ yorumunu muhtemelen Haiti'de yaşanan bu insanlık dramı için kaleme alırdı. Napolyon'un Saint Domingue'de giriştiği bu kanlı maceraya ilişkin subjektif değerlendirmeler barındıran tek Osmanlıca kaynak olan *Kitâb-ı Târîh Bonapart* ise, güya Napolyon'un bu okyanus ötesi seferi kendisinin

⁶¹ Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1940, s.39.

⁶² Roberts, *Napoleon*, s.606 (epub).

⁶³ *A.e.*, s.609-610 (epub).

⁶⁴ *A.y.*

⁶⁵ Mütercim Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, C.I, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.161.

bizzat idâre etmemesinin nedenlerini açıkladığı sayfaya mütercim Abdürrezzâk Bâhir Efendi'nin (d. ?/ö. 1860), Birinci Konsül'ün iktidârını koruma çabasına dikkat çekerek Haiti seferinin asıl sebebini Bonapart'ın “Lecler gibi bazı muazzez ve muteber [saygın] rakiplerini ve onlara meyl ve rağbet eden bölükât-ı askeriyyeyi def' ve teb'id [kovma] etme”⁶⁶ maksadına indirgediği bir iki olumsuz yargısından başka bir bilgi içermiyordu.

Bonapart'ın saldırgan dış siyasetinin çok daha fazla sayıda Osmanlı müellifinin öznel ifadelerine konu olması, bunu çok daha açık ve şiddetli bir şekilde sergileyeceği Avrupa sahnesi sayesinde gerçekleşecekti. 1801 Lunéville, zaten Fransa'nın İtalya ve Belçika'daki hükmünü onaylamıştı; ama Bonapart bu kazanımla da yetinmeyerek kıta üzerindeki diğer devletleri tahrik edecek şekilde 1802 Amiens Barışı'na aykırı olan bir dizi yayılmacı aksiyona girişmişti: Hollanda'yı Amiens'te Britanya'ya söz verdiği gibi asla boşaltmamıştı; Habsburgları kızdıracak bir kararla, Piyemonte ve Elba'yı Fransa topraklarına ilhâk ettiği gibi Parma Dükalığı'nı da Ekim 1802'de işgal etmişti; İsviçre kantonlarındaki iç karışıklıklardan faydalanarak bu ülkedeki askerî konumunu güçlendirecek bir savunma ittifakı sağlamasının ardından Helvetic hükûmetine zorla federal bir anayasal sistem dayatmıştı; son olarak ise, yine 1802'de Cisalpine'yi İtalya Cumhuriyetine dönüştürerek kendini bu yeni devletin ilk cumhurbaşkanı olarak ilan etmişti.⁶⁷ Avrupa'daki güçler dengesini alt üst eden tüm bu siyasi ve askeri hamleler, Bonapart'ı protesto etmek için Malta'dan çekilmeyen Britanya'nın Mayıs 1803'te Fransa'ya savaş açmasıyla sonuçlanacaktı. Buna cevâben Bonapart ise Fransa'daki tüm Britanya vatandaşlarının tutuklanmasını emrettikten sonra İngiltere'yi istilâ etmek için Manş kıyısına 200.000 asker yığacaktı.

Napolyon'un “harbi bir mecbûriyetten ziyade bir vazife hatta bir eğlence olarak kabul ettiğini”⁶⁸ yazan İbrahim Alâeddin Gövsa'nın, “Napolyon devrinde yapılan sulh o kadar az ömürlü olurdu ki senesi geçmeden yeni bir harbin ilanı duyuluyordu”⁶⁹ diye bir cümle kurmasının sebebi belki de 1802'de yapılan Amiens Barışı'nın yalnızca bir yıl sürmüş olmasıydı. Napolyon'un hayat hikayesini baştan başa bir başarı öyküsü şeklinde kaleme alan Ebüzziya Tevfik bile Birinci Konsül'ün Avrupa'daki saldırganlığına

⁶⁶ *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.24.

⁶⁷ Felix Markham, *Napoleon*, New York, A Mentor Book, 1963, s.104.

⁶⁸ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, s.12.

⁶⁹ *A.e.*, s.12-13.

kayıtsız kalamayarak Bonapart'ın "hâricî politikasının Avrupa'yı taht-ı tahakkümüne [zorbalıkla hükmetmek] almak esâsına müstenid [dayanma]"⁷⁰ olduğunu kaydetmişti. Bu husûs, şüphesiz Avrupa ile dünyayı yönetmek arasında bir fark göremeyen ve dört ay boyunca Mısır meselesinin halli için Amiens'teki Fransa-Osmanlı müzakerelerini yürüten Âmedi Gâlib Efendi'nin de gözünden kaçmamıştı: "Zat-ı şevketsimatı, Hazreti cihandariye [dünya hükümdarlığına] sıtk u safvet iddiasında olan Bonapart..."⁷¹ 1806 yılına değin Osmanlıların Paris sefiri olarak kalacak olan ve nedeni hâlâ tartışmalı bir tutumla⁷² Bâbıâli'ye gönderdiği raporlarında ne Fransa ne de Napolyon'a dâir en küçük bir sempati ya da methiye alâmetine rastlanmayan Halet Efendi de, sonradan Ahmed Cevdet tarafından da sıklıkla referans verilecek olan "talih ve baht" temalarına atıfta bulunarak Ebûzziya Tefvîk ve Âmedi Gâlib Efendi'nin Napolyon'a ilişkin yargılarının çok daha ağırlığını şu cümleyle dile getirecekti: "Bonaparta bahtına iğbiraren cihangirlik sevdası ile leyl ü nehar [gece gündüz] kelb-i akur [kudurmuş köpek] gibi etraf-ı memâlike [çevresindeki ülkelere] îsal-i envâ-i hasar [çeşitli zararlar vermek] ve cem-i düveli [tüm devletler] kendi mekhûreleri [yenilmiş] misillü târumar etmek fikrinde idüğü her ne kadar cümleye mâlûm olan keyfiyâtta ise de..."⁷³

Fakat Halet Efendi, Fransa'nın bu dönemdeki saldırgan tutumundan yalnızca Napolyon'un cihan hakimiyeti tasavvurunu değil, aynı zamanda (Seyyid Ali Efendi ve Cevdet Paşa'nın övgü dolu yorumlarının aksine) onun uluslararası diplomasi kurallarını hiçe saymakla itham ettiği nâzır ve bürokratlarını da sorumlu tutuyordu: "Gerek Bonaparta gerekse de istihdâm eylediği ministrolarında devlet lisânı ve reftarını [düzen] bilir bir adam olmadığından tavırları eşkiya sergerdeleri gibidir, riâyet-i hatır bir cevap bilmezler ve her şeyi zor ile görmeye çalışırlar."⁷⁴ Âmedi Gâlib Efendi'nin Fransa'nın hâricîye nâzır Talleyrand özelinde yaptığı bir yorumu da Halet Efendi'nin bu iddiâsını destekler nitelikteydi: "Taleyran gayet mütekebbir [kibirli] ve kalilü'l-keâm [sessiz]

⁷⁰ Ebûzziya Tefvîk, *Napolyon*, s.23.

⁷¹ Uzunçarşılı, A.g.m., *Belleten*, s.380.

⁷² Enver Ziya Karal, Halet Efendi'nin Fransa ve Bonapart özelinde Batı aleyhtarlığına soyunmasını üç temel nedene bağlamaktadır: Avrupa'nın üstünlüğünü gurûruna yedirememesi, Mevlevî tarikatına bağlı olması ve İstanbul'daki hâmilârinin Batı'dan nefret etmesi (Karal, *A.g.e.*, s.38-39). Buna mukabil, söz konusu husûsu irdeleyen İbrahim Şirin ise, imparatorlukta süren iktidar mücadelesine dikkat çekerek Halet Efendi'nin bu tavrını onun ikbâlperestliğine verir (İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2006, s.205-206).

⁷³ Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, s.62.

⁷⁴ *A.e.*, s.35.

olduğunun zıddı olarak gayet kezzap [yalancı] olup sözünden nükûlden [dönmek] dahî âr [utanma] etmiyor; Bonaparta bunun ağzına bakıyor.”⁷⁵ Amiens’deki müzâkerelerde Osmanlı Murahhasını birçok kez sahte vaadlerle kandırmasından dolayı Âmedi Gâlib Efendi’nin nefretini kazanan Talleyrand, üstelik ilerleyen süreçte kasıtlı olarak verdiği yanlış tavsiyelerle “kendisinin ağzının içine bakan” Birinci Konsül’ü de affedilmez bir hataya sürükleyecekti. Bu satırların kayda geçirilmesinden yıllar sonra *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ta, tam da Halet ve Âmedi Gâlib Efendilerin yukarıdaki ithâmlarına cevâben güyâ Napolyon’un ağzından şu itiraf gelecekti: “İhtiyacımdan ziyâde havâs [hisse/güç] ve mukarrebîne [yakınlar/devlet ricâli] nâil oldum ve bu vechle hükûmetimin ne sûrette ve ne vâdîde [yol/mecra] olduğuna asla dikkat etmedim.”⁷⁶ Risâlenin müterciminin bu sözün olduğu sayfaya düştüğü “zalim ve cebbar [zorba] olduğunu bundan asrah [açık] itiraf edemezdi”⁷⁷ notu ise, tarihi bir karakter olarak Napolyon’u nasıl algıladığının iki kelimeye indirgenmiş bir özeti gibiydi. *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ın mütercimi Abdürrezzâk Bâhir, Halet ve Âmedi Gâlib Efendiler’in bu paragrafta Bonapart’ın mizaç ve hükûmet ricâline ilişkin ileri sürdükleri ithâmların tamamı, Napolyon’un Mart 1804’de uluslararası diplomatik kâidelere aykırı olan skandal bir kararla mâsum Enghien Dükü Louis Antoine’yi kurşuna dizdirmesiyle doğrulanacaktı.

Bourbon Hanedanı’ndan birini başa geçirerek Fransa’da monarşi rejimini yeniden canlandırmak isteyen fanatik kralcı Cadoudal ve arkadaşlarının kendisini devirmek için tezgahladıkları bir komplo girişimini 1804 senesi kışında ortaya çıkaran Napolyon, bu suikast tertibini hem yurt dışındaki mülteci Fransız soylularına hem de Britanya’nın himayesi altındaki Bourbon prenslerine bir gözdağı vermek için kullanacaktı. Bundan başka, Cadoudal komplosunu Fransa’da tesis etmek istediği imparatorluk idaresini ve Bonapart Hanedanı yaratma tasavvurunu hayata geçirmek için bir bahane olarak gören Birinci Konsül, XVI. Louis’in idamındaki rolünden dolayı “kral katili” diye yaftalanan Polis nâzırı Fouché ve görev yaptığı her rejime ihanet etmesiyle meşhûr olan Hâriciye nâzırı Talleyrand’ın tavsiyeleriyle mevzûbahis komplo teşebbüsüne karıştığına ilişkin aleyhinde hiçbir kanıt bulunmayan Enghien Dükü’nün öldürülmesini emretti. 15 Mart 1804’de Napolyon’un talimatıyla Fransız jandarması tarafından uluslararası diplomasi

⁷⁵ Uzunçarşılı, A.g.m., *Belleten*, s.379.

⁷⁶ *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.16.

⁷⁷ A.y.

kurallarına tamamen aykırı bir şekilde tarafsız statüdeki Baden Prensliği'nin Etenheim şehrindeki malikânesinden kaçırılan Bourbon prensi Louis Antoine, önce Strasbourg'a ve daha sonra da Paris'e getirildi; hakkında hiçbir delil ya da görgü şahidi olmaksızın yargılandığı ve kendisini savunmak için bir avukat bile verilmediği askerî mahkemede birçok mesnetsiz ithâmlarla suçlanarak verecekleri karar zaten önceden belli olan mahkeme heyetince idâm cezasına çarptırıldı; ve son olarak bu mahkeme hükmü Napolyon devrindeki kriminal vakalarda sergilediği gaddarca tutumundan dolayı kötü bir şöhrete sahip olan René Savary'in başında olduğu bir idam mangası tarafından 21 Mart gecesi infaz edildi.⁷⁸

Diran Kelekyan'ın *İctimâî ve Siyâsî Avrupa* ve Ali Reşad'ın *Asr-ı Hâzır Târîhi* adlı kitaplarının tamamen tercüme olan sayfalarıyla birlikte *Kitâb-ı Târîhi Bonapart*'ın mütercimi Abdürrezzâk Bâhir'in de her zamanki edasıyla “bu mazlûm ve aciz dükkayı” kurşuna dizdirdiği için Napolyon'u ayıpladığı satırlarını bir kenara bırakırsak⁷⁹, Enghien Dükü'nün idâmı olayını tarihinde teferruatıyla ele alan yegâne Osmanlı müellifi Ahmed Cevdet Paşa olacaktı. Bourbon prensinin masumiyetini vurgulamak için onun bir kadının “şikâr-ı dâm-ı aşk ve muhabbeti [aşk tuzağındaki av]”⁸⁰ olduğundan “dil-i efgendesinin [bîçâre gönül] ateş-i aşkıyla perdâh [parlamak]”⁸¹ hale gelmesi nedeniyle Fransa tacını giymek gibi bir niyetinin olmadığını kaydeden Cevdet, “mîlel-i kavâidîne hilâf [uluslararası hukûka aykırı] ve bayağı bir haydutluk”⁸² şeklinde nitelendirdiği bu cinayeti Bonapart'ın “gâyet tîz-i meşreb [çok tez canlı] bir zât”⁸³ olmasına bağladıktan sonra Enghien Dükü'nün idâmıyla sergilediği gaddarlığın kendisinin “sâhife-i a'mâlini [amel sayfaları/başarılı işler] siyahlandıran en büyük lekelerden birini”⁸⁴ teşkil ettiğini belirtmişti.

⁷⁸ Gregory Fremont-Barnes (Ed.), *The Encyclopedia of the French Revolutionary and Napoleonic Wars*, Vol. 3, Oxford: ABC-CLIO, 2006, s.324; Markham, *Napoleon*, s.111; McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.293-296.

⁷⁹ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, s.442-43; Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Târîhi*, Dersâdet: Kanaât Matbaası, 1330, s.138-39; *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.26.

⁸⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.3.

⁸¹ A.y.

⁸² A.y.

⁸³ A.y.

⁸⁴ A.e., s.4. Ahmed Cevdet Paşa'nın, tıpkı Napolyon'a ilişkin yaptığı çoğu değerlendirmede olduğu gibi, Enghien Dükü'nün idâmı meselesinde de meşhûr Fransız tarihçi Adolphe Thiers'in yirmi ciltten oluşan *Histoire du Consulat et de l'Empire* isimli başyapıtından “ilham aldığına” şüphe yoktur. Fakat Osmanlı müverrihi, târihçesini vücûda getirirken istifâde ettiği tüm kaynakları Osmanlı tarihçiliğinde kendisine has olan tarihsel bilinç ve entelektüel yetkinlikle eleştirel bir süzgeçten geçirerek onayladığı ve mutabık

Napolyon'un Enghien Dükü'nün idâmıyla işlediği bu affedilmez cinayet, tüm Avrupa monarşileri ve aristokrat sınıfı tarafından dehşetle karşılanacaktı: Bonapart'ın ateşli bir hayranı olan meşhûr Avusturyalı bestekâr Beethoven, (cumhuriyet rejiminin kısa bir süre sonra feshedilmesine duyduğu öfkenin de etkisiyle) Birinci Konsül'e ithâf ettiği ünlü *Eroica Senfonisi*'nden onun adını silecekti; Romanof, Habsburg ve Hohenzollern Hanedanları, katledilen Enghien Dükü için üç günlük bir yas ilan edeceklerdi; ve bunun da ötesinde, Bourbon prensinin uluslararası hukuk kurallarına tümenden aykırı bir şekilde yabancı bir devletin topraklarından alıkonularak infaz edilmesi, Bonapart'ın saldırgan siyasetine delil sayıldığından, 1805'de Fransa'ya karşı Rusya, Avusturya ve Britanya'nın ittifak yaptığı III. Koalisyon Harbi'nin patlamasını da tetikleyecekti. III. Koalisyon ise 1805-1815 yılları arasında on yıl boyunca Avrupa'yı kasıp kavuracak ve bir milyona yakın asker kaybeden Fransa'nın ağır yenilgisinden başka imparatorun da Saint Helena'ya sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanacak olan Napolyon Savaşları'nın ilk adımı olacaktı.⁸⁵ Aslında bir önceki bölümde ele aldığımız Ahmed Cevdet, Reşad Hikmet ve Abdurrahman Şeref'in dışında gelecekte de göreceğimiz daha nice Osmanlı müellifinin Napolyon'u kibr u gurûra kapılarak saldırgan bir dış siyaset yürüttüğü için hem son derece başarılı bir general ve devlet adamı olarak kendisini hem de Fransa'yı felakete sürükleyen anlamsız savaflara girişmekle suçlamasının altında yatan en temel gerekçe de Napolyon Savaşları'nın getirdiği bu yıkım olacaktı.

kaldığı görüşleri eserine dâhil edip reddettiklerini iseelediği için, biz de *Târîh-i Cevdet*'te kaydedilen her değerlendirmeyi başka bir kaynaktan alıntılanmış olsa bile Ahmed Cevdet Paşa'nın da aynı görüşte olduğu varsayımına dayanarak tezimizde kullanmayı uygun bulduk.

⁸⁵ Fransa'nın zayıfatı için bkz: David Avrom Bell, *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Modern Warfare as We Know it*, New York, Houghton Mifflin Company, 2007, s.7.

3.4. Konsül Bonapart'tan İmparator Napolyon'a: Fransız Devrimi'nin Yarattığı Adam

Fransız Devrim Savaşları'nın önemli köşe taşlarından olan 1793 Toulon, 1796-97 İtalya ve 1798 Mısır seferleri sayesinde halk nezdinde kazandığı muazzam şöhretin onu Kasım 1799'da 18 Brumaire ile Fransa başkonsüllüğüne taşınmasından sonra VIII. Yıl Anayasası ve 1800 plesibitesiyle devlet gücünü eline alan Bonapart, uzun süreden beri mutlak iktidar olma hayaline karşı beslediği doyumsuz ihtiraslarını tatmin etmek için kollarını sıvayacaktı. Öncelikle sıkı sıkıya ellerinde tuttuğu merkezi otoriteyi daha da güçlü kılmak amacıyla devlet mekanizmasını işler kılan birçok etkili reforma imza atan Birinci Konsül, savaş ve belirsizlikten bıkip usanan Fransız milletin de gönlünü fethetmek amacıyla Marengo'daki zaferini Lunéville ve Amiens Barışlarıyla taçlandırdıktan başka Papa VII. Pius'la Concordat sözleşmesini yaparak muhafazakar bir tutum benimsemesiyle büyük kısmı Katolik mezhebine mensup olan halkı memnun etmeyi başarmıştı. Bonapart, tüm bu gayretlerinin karşılığını kendisini sınırsız yetkilerle ömür boyu konsül yapan X. Yıl Anayasası'nın büyük bir destekle kabul edildiği 1802 halk oylamasında alacaktı. Bonapart'ın bundan sonraki hedefi ise Fransa'nın kaçınılmaz bir şekilde bir cumhuriyet generalinin askerî diktatörlüğüne sürüklendiğini farkedene kralcı ve Jakoben muhalefet odakları olacaktı. Aralık 1800'deki başarısız *Machine infernale* suikast girişimi, zaten Bonapart'ın Jakoben kulübünü kapatıp tüm liderlerini yurtdışına sürgün etmesiyle sol muhalefeti ezmişti; 1803-4'deki Cadoudal komplosu ise, bu olaya karışan Pichegru'nun şüpheli bir şekilde intihar etmesi, Cadoudal'ın kurşuna dizilmesi ve Moreau'nun da sürgüne gönderilmesi bakımından hem Fransa hem de Britanya'da yuvalanan monarşistleri susturmaya yetmişti; Son olarak, Mart 1804'deki Düke d'Eng-hien hadisesi, Bonapart'ın ırsî vesayete dayalı bir imparatorluk rejimi idealinin hayata geçirilmesi için gerekli olan bahaneyi sağlaması açısından cumhuriyet idâresinin sonu olacaktı. Mayıs 1804'de Senato, Birinci Konsül'ün devlete hizmetlerini güvence altına almak için kânûnî bir düzenlemeyle Bonapart'a miras yoluyla aile bireylerine aktarılabilen "Fransızların imparatoru" ünvanı verilmesini teklif etti; Bu öneri Kasım 1804'te düzenlenen bir halk oylamasıyla ezici çoğunlukla kabul edildi; Bonapart'ın kardeşleri arasından Joseph ve Louis (1851'de Fransa hükümdarı olacak III. Napolyon'un babası) veliaht prens ilan edildi; Aralık 1804'de ise, Notre Dame kilisesinde yapılan taç giyme

merasiminde Napolyon, Şarlman'ın bir taklidi olan imparatorluk tacını Papa VII. Pius'un elinden alarak kendi başına geçirdiğinde, 18 Brumaire ile zaten fiilen sona ermiş olan Fransız Devrimi'nin hâtırası artık resmen tarihe karışmış oluyordu. Böylece aslında her ne kadar asla *Ancien Régime*'yi yıkmak amacıyla patlamamış olsa da yine de Bourbon Monarşisi'nin devrilmesiyle sonuçlanmış olan 1789 Devrimi, tarihin garip cívelerinden biri olarak bu kez de geçirdiği Terör, Direktuvarlık ve Konsüllük rejimlerinden sonra esasen yarattığı yeni cumhuriyeti savunmak için çıkan ihtilal savaşlarında parlamış bir general olan Bonapart'ı imparatorluk pâyesiyle tarih sahnesine çıkarmıştı.

Avrupa merkezli tarih yazımında Napolyon'a atfen sıklıkla yapılan “devrimin yarattığı adam” yakıştırması, gerek on dokuzuncu asrın imparatorluk vak'anüvisleri ve gerekse de yirminci yüzyılın başlarındaki Osmanlı müelliflerinin kaynaklarında zaman zaman tekrarlanagelmıştır. Bunlardan birincisi, Devlet-i Aliyye'ye yaptığı fenalıklardan dolayı o devrin sayısız Osmanlı elitinin Fransa imparatoruna duyduğu nefretin bir tezahürü olarak Napolyon'u “Fransızların gizli (yayılmacı) emellerini şahsında bütünləştiren ve uygulayan büyük bir fitneci”⁸⁶ şeklinde tanımlayan Ahmed Vâsıf Efendi (d.1734/ö.1806) idi. Fransa'da imparatorluk rejiminin kurulma nedenini, devlet idaresi sistemi üstünde bir mutabakat sağlanamaması yüzünden Françe halkının “zapt-ı devlet [devlet yönetimi] ve himâye-i ra'yyet [halkın güvenliği]” için Bonapart'ı imparatorluk mesnedine yükseltmesine bağlayan vak'anüvis, sonuç olarak Fransız Devrimi'ni ima ederek “Françe'de hudûs [meydana gelme] eden fiten ü şûrişin [fitneler ve kargaşalar] bidâyet ü nihâyetinin Bonaparta'nın zuhûruna sebep olduğunu”⁸⁷ kaydetmek suretiyle Napolyon'un “devrimin yarattığı bir adam” olduğunu açıkça dile getiriyordu.

Fakat Vâsıf Tarihi'nde alenen benimsenen bu yaklaşım, mevzuûbahis Osmanlı kroniğinden tarihçesinin başlangıç bölümlerinde çokça alıntılar yapan Mütercim Âsım Efendi tarafından bu kadar açık ve kesin bir üslûpla ifade edilmeyecekti. 1789 Devrimi sonucunda krallık düzeninin ilgâ ve cumhuriyet rejiminin tesisini “cem'iyet-i milletle şîrâze-i saltanatların târumâr olması”⁸⁸ şeklinde yorumlayarak, bu gelişmenin Osmanlı imparatorluğu için yaratacağı ölümcül tehlikenin farkında olan klasik bir muhafazakâ-

⁸⁶ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'ikü'l-Ahbâr*, yay.haz.: Hüseyin Sarıkaya, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2017, s.CCXCIV.

⁸⁷ A.e., s.872.

⁸⁸ Mütercim Asım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C.I., yay. haz.: Ziya Yılmaz, s.161.

rın mevcut siyasi statükonun devamından yana olan dünya görüşünü sergileyen Âsım, devamında ise 1804’de imparator olan Napolyon’un Avrupa’da çıkaracağı Koalisyon Savaşları’na işaretle şu satırları kaleme alıyordu: “Bilâhare müte’ayyinân-ı cumhûr-i mel’anet-mahsûrdan sâbık topçu başları olan halef-i İblîs Bonaparta nâm la’în-i pür-telbîs, sâzkârî-i tâlî‘ u ikbâlle teferrûd ü istiklâl ve Cumhûriyyet’i Kraliyyet’e tahvîl, ba‘dehû İmperatorluğ’a tebdîl edüp [...] ol hevâ ile Avrupa’yı Asya’yı aşup ve bütün ‘âlemin huzûrunu meslûb eyledi.”⁸⁹ Öncelikle, Âsım Efendi’nin Osmanlı tarihyazımı geleneğinde imparatorluğun hasımlarını nitelemek için kullanılan “halef-i İblis ve la’în pür-telbîs [lanetli ve yalancı]” sıfatlarını burada Napolyon’a yöneltmesi, Bonapart’ı bir düşman olarak gördüğünün kanıtıydı. İkincisi, müellif (sonradan Ahmed Cevdet’in de sıklıkla yapacağı gibi) Bonapart’ın yükselişini onun “sâzkârî-i tâlî‘ u ikbâlîne [talih ve şansının açıklığına]” bağlıyordu. Ama bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz detay, Âsım Efendi’nin bu yükseliş hikâyesini kademe kademe anlatarak Bonapart’ın Fransız Devrimi’nden türediğini dolaylı yoldan belirtmiş olmasıydı: Cumhuriyetin ileri gelen eşrâfından “sâbık topçu başı Bonaparta” ifadesi, Napolyon’un iktidar olmadan evvelki cumhuriyet döneminde topçu subaylığı ve generalliği yaptığı geçmişine bir atıftı; bunu, müellifin Bonapart’ın şans ve talihinin yardımıyla yükselerek Cumhuriyet’i Kraliyet’e çevirmesinden hareketle Konsüllük rejimine gönderme yaptığı ifadesi takip etmişti; son olarak ise Âsım, Napolyon’un Kraliyet’i İmparatorluk’a dönüştürdüğü kaydederek onun artık tek başına bir târîhî portre hale gelmesinin ve tüm dünyanın siyasi dengesini bozmasının oluşturduğu hoşnutsuzluğa değinmişti. Dolayısıyla topluca ele alındığında yukarıdaki alıntı, Mütercim Âsım Efendi’nin Napolyon’un devrimin yarattığı bir adam olduğuna ilişkin kanâatinin dolaylı yoldan yapılmış ifadesinden başka bir şey değidi.

Ama yirminci yüzyılın arifesindeki Osmanlı müelliflerinin hiçbirisi, Napolyon Bonapart’ın kariyer merdiveninin başlangıç basamağına atfedilen bu standart tarih anlatısını tekrarlarken Âsım Efendi gibi dolaylı ve çetrefilli bir yola başvurmayacaklardı. Örneğin, Osmanlıların son vak’anüvisi Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî* adlı kitabında bir asker ve devlet adamı olarak Napolyon’u ele aldığı bölümün daha ilk cümlesinde “Fransa inkilâb-ı kebîri on seneden ziyâde Avrupa’nın âsâyîş-i siyâsîyesini külliyyen muhtel [bozma] eyledikten sonra Napolyon Bonapart nâmındaki dâhî-yi harbi

⁸⁹ A.y.

tevellüd [doğurmak] [...] ve kavminin sâika-yi imtinanıyla makam-ı imparatoriye suud [yükselmeye] eyledikte...”⁹⁰ değerlendirmesiyle konuya girerek söz konusu tarihi hükmü paylaştığını göstermişti. Benzer şekilde, Mehmed Sabit’in de aynı tarihi yargının etkisi altında kaldığı, Donanma Mecmûası’nda neşrettirdiği yazısının “*Fransa İnkilâbı’ndan Napolyon Nasıl Doğdu?*”⁹¹ başlığından belliydi. Bunlardan başka, önemli bir kısmını Avrupalı müverrihlerden (özellikle de Albert Sorel) derleyerek vücûda getirdiği *Tarih-i Siyâsî* isimli ders notlarında, sanki tezimizin bir önceki bölümüne gönderme yaparçasına “insanların ve milletlerin hukûkunu çiğneyip târumâr eden” bir kişi diye nitelediği Napolyon’u “Fransız İhtilâli’nin veled-i nâ-meşrûsu”⁹² olarak gören Yusuf Akçura’nın (d.1876/ö.1935) bu basmakalıp yorumu da meâlen bu fasıldaki Osmanlı müelliflerinin karaladıklarından pek farklı değildi. Öte taraftan, Harb Mecmûası’nda imzasız olarak yayımlanan *Prusya’nın İ’tilâ’sı* başlıklı bir metinde ise Napolyon, “Fransız İnkilâbı’nı müsellağ [silahlı] ve muşahhas [somut] bir sûrette şahsında toplayan bir serdar”⁹³ sıfatı ile yüceltilerek mevzuûbahis tarihi kanâat bir adım daha ileriye götürülmüş, ve Fransa imparatorunun devrimin bir ürünü değil, bizzat kendisi olduğu vurgulanmıştı.

Ahmed Cevdet Paşa ise, şimdiye kadar ele aldığımız tüm Osmanlı müelliflerinin aksine, kendisini hayretler içinde bırakan bu akıl dışı olayın nasıl mümkün olabildiğini sorguluyor ama cevabı bir türlü bulamıyordu. Tarihçiye göre, “hürriyet ve cumhûriyet da’vâsıyla kıyâm [ayaklanma] ederek [...] Bourbon Hânedânı’nı imhâ ve kraliyet usûlünü ilgâ için bu kadar kanlar döken” Fransız milletin “âhâd-ı nâsdan [sıradan halk] biri (olan Bonapart’ı) taht-ı imparatorîye ik’âd [oturtma] ile” kendi irâde ve seçimlerini tamamen onun ellerine bırakmaları “âlemin en garîb vakâyî-i târîhiyesinden”⁹⁴ biriydi. Buna ilâveten Cevdet, 1789’u yapan devrim kadrosuyla Bonapart’ı imparator mevkine atayan Senato üyelerinin aynı kişiler olmasının mantıklı hiçbir açıklamasını bulamadığından, “cumhûriyet uğrunda nice kanlar döken ve bunca canlar yakan” bu ricâl-i devletin yeniden Bonapart’ın hizmetine girmesini “...inanılmaz ve Fransa’dan başka bir

⁹⁰ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmani*, C.II, s.381.

⁹¹ Mehmet Sabit, “Fransa İnkilâbı’ndan Napolyon Nasıl Doğdu?”, *Donanma Mecmuası*, Cilt: ?, Sayı: 39, r. Mayıs 1329/m. Mayıs 1913.

⁹² Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi: 1926-1927-1928 Ders Notları*, İstanbul, Ötüken, 2017, s.131.

⁹³ “Prusya’nın İ’tilâ’sı”, *Harb Mecmûası*, Cilt: ?, Sayı: 17, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, r.Şaban 1334/m.1916, s.264.

⁹⁴ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.6.

yerde vukûu [gerçekleşmesi] tasavvur olunmaz (bir) vakâyî-i acîbe [acayip olay]”⁹⁵ şeklinde niteleyerek söz konusu muammâyâ duyduğu şaşkınlığını bir kez daha yineliyordu.

Oysa Napolyon’un en ateşli meftunlarından biri olan Ebûziya Tevfik’e göre bu olayda şaşılacak yegâne şey, “93 inkilâb-ı kebîrinin⁹⁶ fâili olan Fransızların hâricen bir takım akvâmı taht-ı tebliğlerine almak için”⁹⁷ Napolyon’un imparatorluğuna tahammül etmeleri idi. Yani müellifin nazarında, Ahmed Cevdet’in yanıtlayamadığı muammânın cevabı, tıpkı Ahmed Vâsıf’ın da dikkat çektiği gibi, Fransızların Avrupa’da genişleme arzularıydı. Bu ise, Napolyon’un “riyâsetine [reislik] çıktığı bir milletin mizâclarında olan meyelân-ı mu‘allâyı [büyüklük eğilimi] lâıyıyla takdir etmiş olduğuna delâlet”⁹⁸ ettiğinden Fransa imparatorunun siyasi ve idari zekasının bir neticesiydi. Söz konusu methiyye, Ahmed Rasim’in (d.1864/ö.1932) *Osmanlı Târîhi*’nde de kendini belli belirsiz hissettiriyordu: “Kral ünvânı eski usûlü muhtır [hatıra getiren] olduğu için hoşuna gitmiyordu; imparatorluk ise ahvâl-i hâzireye [şimdiki hal] mutâbık [münasib] olmakla beraber Fransızların da nahvetini [kibir/gurur] okşayabilirdi.”⁹⁹ Ahmed Rasim’in bu konuda eserini kaleme alırken neredeyse her sayfasında alıntılıdığı Napolyon muhâlifî Ahmed Cevdet’ten ziyâde Bonapart hayranı Ebûziya Tevfik ile benzer bir doğrultuda saf tutması bizce son derece ilginç ve mânîdar bir tutumdur; ve bu da Ahmed Cevdet’in aksine müellifin Napolyon’a sempatiyle baktığı daha ılıman tavrının bir yansımasıydı.

Son olarak, bu bölümü bitirmeden önce Ebûziya Tevfik ve Ahmed Rasim gibi biz de Ahmed Cevdet’in anlamlandıramadığı şu imparatorluk meselesi üzerine bir iki kelâm etmeyi gerekli görüyoruz. Birincisi, Senato üyelerinin Napolyon’u imparatorluk tahtına aday göstermelerinin en önemli sebeplerinden birisi, 1789 Devrimi’nin de esas gâyetlerinden biri olan monarşik güç ile temsîlî yönetim ilkesini Bonapart sayesinde bağdaştırarak Fransa için en ideal yönetim şekli olduğuna inandıkları meşrutî monarşi sisteminin kurulmasına uygun bir zemin hazırlamaktı.¹⁰⁰ Bundan başka, Napolyon’un

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ Müellif, “93 İhtilâlî” tâbiriyle Fransa kralı XVI. Louis’in 21 Ocak 1793’deki idamını kastetmiştir.

⁹⁷ Ebûziya Tevfik, *Napolyon*, s.23-24.

⁹⁸ A.e., s.24.

⁹⁹ Ahmed Rasim, *Osmanlı Târîhi*, C.III, İstanbul: Şems Matbaası, r.1327-29/m.1911-13, s.1404.

¹⁰⁰ Philip Dwyer, *Citizen Emperor: Napoleon in Power*, New Haven&London, Yale University Press, 2013, s.125-127.

imparatorluk rejiminin, “sosyal uzlaşma” dedikleri devlet kurumlarının bağımsızlığı, vergi konusunda söz hakkı, mülkiyet güvencesi, kişi özgürlükleri, basın serbestiyeti ve anayasanın ihlâl edilemezliği prensiplerini de değiştirmeden uygulayacağına inanıyorlardı.¹⁰¹ Sonuncusu da, Napolyon’un 1804’teki imparatorluk referandumunun Fransız milleti tarafından ezici çoğunlukla kabul edilmesinin nedeni ise, yeni rejimin devrimin en temel problemleri olan siyasi belirsizlik, sosyal düzensizlik, terör, mâlî istikrarsızlık ve savaş atmosferlerine meydan vermeyeceğini ummalarıydı. Oysa Napolyon’un imparatorluk dönemi, bu beklentileri paylaşan iyimser Fransızlar için tam bir hayal kırıklığı olacaktı.

¹⁰¹ A.e., s.127.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUK DEVRİ (1804-1812)

4.1. Napolyon'un Osmanlı Politikası:

Güvenilmez Bir İmparator

Napolyon'un 1804'de Enghi n Dükü'n  idam ettirdikten birkaç ay sonra Fransa'da imparatorluk rejimini hayata geçirmesi, zaten Avrupa'nın başlıca büyük devletlerinin tepkisini çekmişti. Buna bir de Fransa imparatorunun kendisini Mayıs 1805'de Milano'da İtalya Kralı yapması da eklenince, Britanya'nın Avrupa'nın g  ler dengesini altüst eden Fransa'yı dizginlemek için y r tt   ittifak arayışlarının karşılık bulması kaçınılmaz hale geldi. Lun ville'deki ağır kayıplarının intikamını almak isteyen Avusturya imparatoru II. Joseph ve Enghi n Dükü'n n katlini şahsi bir hakaret olarak algılayan Rus  arı I. Aleksandır, Napolyon'un Man  kıyılarındaki 200.000 kişilik *Grande Arm  *'sinin istilâ tehdidi altındaki Britanya'nın yardım çağrısına daha fazla kayıtsız kalamayarak III. Koalisyon'a katılmakta artık tereddüt etmeyeceklerdi. Bunlara, Bonapart'ın Kıta Avrupası'ndaki haris emellerinden en az Londra, Viyana ve St. Petersburg kadar endişe duyan İsveç ve Napoli de destek verince, ortaya Fransa'yı yeniden 1792  ncesi *Ancien R gim * dönemindeki sınırlarına hapsetmeyi amaçlayan güçlü bir ittifak bloğu çıkmış oluyordu.¹

Buna rağmen ironik bir şekilde, be  üyesinden dördü karasal güç olan III. Koalisyon'un Fransızlar karşısında elde ettiği yegâne başarı, 1 Ağustos 1798'de Fransız filosunu Aboukir'da imhâ eden İngiliz amirali Horatio Nelson'un bu kez de 21 Ekim 1805'de tam 40 parçalık bir Fransız-İspanyol birleşik armadasını yok ettiği me h r Trafalgar Deniz Savaşı'ydı. Kraliyet donanmasının c zz  kayıplarına karşılık müttefik filosunun 22 savaş gemisi ve 6.000'den fazla  l  ve yaralıyla birlikte 8.000 de esir verdi i² Trafalgar, Britanya'yı on dokuzuncu asır boyunca dünya okyanuslarının tartışılmaz hâkimi yapması bakımından III. Koalisyon Harbi'nin en önemli askeri

¹ III. Koalisyon ittifakının vücûda geldiği diplomatik sürecin ayrıntılı sa haları için bkz: Frederick C. Schneid, *Napoleon's Conquest of Europe: The War of the Third Coalition*, Westport, Prager Publishers, 2005, s.53-77.

² Roy Adkins, *Trafalgar: The Biography of a Battle*, London, Little Brown, 2004, s.190.

sonuçlarından biri olacaktı.³ Böylece, Ali Rıza Seyfi'nin (d.1880/ö.1958) tabiriyle bundan yedi yıl önce Akdeniz'de “şeytanların en büyüğü olan”⁴ Napolyon'u elinden kaçıran Nelson, hayatına mâl olan bu zaferle Fransa imparatorunun Britanya'yı istilâ etme hayallerini suya düşürerek intikamını almıştı.

Fakat Napoli, İsveç, Avusturya ve Rusya'nın Kıta Avrupası'nda yaşayacağı ağır yenilgileri Britanya'nın Trafalgar'daki bu parlak başarısı bile değiştiremeyecekti: Fransa'nın en iyi mareşallerinden Massena'nın Napoli ordusunu Campotenese'de ezmesinin ardından Napolyon, Sicilya'ya kaçan Bourbon Hanedanı'ndan Kral I. Ferdinand'ın yerine kendi kardeşi Joseph Bonapart'ı Napoli tahtına oturtturarak İtalya'nın tamamını egemenliği altına aldı⁵; İsveç kralı IV. Gustav Adolf'un İngiliz birliklerinin yardımıyla Pomeranya ve Hannover üslerinden Fransa'nın Ren ve Hollanda sınırlarına taarruz etme tasavvuru akim kaldı⁶; I. Aleksandır'ın kumandanlarından Kutusov'un emrindeki Rus ordularının yardıma gelmesini beklemeden Fransa'ya saldıran Avusturyalı General Mack, Napolyon'un Manş kanalından Bavyera'ya yürüttüğü *Grande Armée*'sinin kolorduları tarafından 8 Ekim'de Wertingen ve Günzburg'da, 11 Ekim'de Haslach-Jungingen'de ve 13 Ekim'de de Elchingen'de mağlub edildikten sonra elinde kalan son 27.000 nefer, 60 top ve 40 sancakla 20 Ekim 1805'de Ulm'de teslim oldu⁷; Napolyon'un askerî dehâsının en parlak örneklerinden biri olan bu olağanüstü başarı, Fransız kıtalarının 12 Kasım'da Habsburgların kalbi olan Viyana'ya girmesiyle daha da perçinlendi; Ama III. Koalisyon'u çökmüşe götüren asıl felâket, 2 Aralık 1805'de tarihe “Üç İmparator Savaşı” nâmıyla geçecek olan Austerlitz Savaşı'ydı. Rus Çarı I. Aleksandır'ın kumandasındaki Rus-Avusturya kuvvetlerinin 36.000 ölü, yaralı ve esir, 180 top ve 50

³ Aboukir ve Trafalgar zaferlerinin önemine ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz: Roy Adkins and Lesley Adkins, *The War for All the Oceans*, New York, Penguin Books, 2006.

⁴ Ali Rıza Seyfi, “Nil Muharebe-i Bahriyyesi” *Donanma Mecmûası*, Sene: 3, Sayı: 34/35, r.10 Kânûnievvel 1328/m.23 Aralık 1912, s.468. Bundan başka, Nelson'un Trafalgar zaferine ilişkin rastgeldiğimiz iki mecmua yazısı örneği daha vardır: Ali Haydar Emir, “Terâcim-i Ahvâl/Victori'nin Hikayelerinden Tercüme (Nelson, Napolyon ve Trafalgar)”, *Şehbal*, Cilt: 4, Sene: 3, Sayı: 72, s.272-273; Ahmed Rasim, “Trafalgar”, *Cerîde-i Bahriye*, Cild: ?, Sayı: 407, r.12 Şubat 1324/m.25 Şubat 1909 (Sayfa görüntüsü yok).

⁵ İtalya'daki çarpışmalara dair kapsamlı bir çalışma için bkz: R. M. Johnston, *The Napoleonic Empire in Southern Italy and the Rise of Secret Societies*, London&New York, The Macmillan Company, 1904, (özellikle üçüncü bölüme dikkat edilmesini tavsiye ediyoruz).

⁶ Christer Jorgensen, *The Anglo-Swedish Alliance Against Napoleonic France*, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s.41-42.

⁷ David Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, New York, Scribner, 1966, s.402.

sancak kaybettiği⁸ bu ünlü muharebe, Napolyon'un kariyerinin en göz kamaştırıcı zaferi olduğu gibi aynı zamanda III. Koalisyon'un yaşadığı dramın da son perdesiydi.

Harp tarihindeki muazzam prestijinden dolayı son dönem Osmanlı literatüründe *1805 Seferi*⁹ ve *Osterliç Seferi'nin Planı*¹⁰ gibi bazı tercüme numûnelerine de rastlanılabilen bu çarpıcı muzafferiyete ilişkin, Ahmed Cevdet Paşa'nın (d.1822/ö.1895) tarihindeki kısa ve öz savaş anlatısını saymazsak¹¹, en övgü dolu yorumları aslında Napolyon'dan hiç de hoşlanmayan Yusuf Akçura (d.1876/ö.1935) yapacaktı. *Târih-i Siyâsî* adlı kitabında Austerlitz'i Napolyon'un “en büyük ve en mükemmel muharebesi” şeklinde niteleyen müellif, ilâveten bu savaşın “san’at-ı harbin bir şâheseri”¹² olduğunu da belirterek Fransa imparatorunun dehâsına karşı hissettiği hayranlığı açığa vurmaktan çekinmemişti. Öte yandan, o devrin Osmanlı devlet ricâlinden biri olan Mehmed Emin Vahîd Efendi (d.?./ö.1828) ise, *Fransa Sefâretnâmesi*'nde Austerlitz'in vafından ziyâde sonucuna odaklanarak Napolyon'un bu zaferle “Nemçelü'yü ateşlerde yakıp ocağını yıktığını ve Rusyalu'nun da kolunu kanadını kırdığını”¹³ kaydetmekle yetinmişti.

Mehmed Emin Vahîd Efendi'nin yaptığı değerlendirme gerçekten de son derece yerindeydi. Zirâ, Austerlitz hezimetıyla çok ağır kayıplara uğrayan Rus Çarı, Avusturya'yı yalnız bırakarak ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden de, Mütercim Âsım'ın (d.1755/ö.1819) ifadesiyle “namus elbisesini ve arını [utanma duygusu] bir kenara atan”¹⁴ Habsburg imparatoru II. Françis, 26 Aralık 1805'de Campo Formio ve Lunéville Barışları'nı bile gölgede bırakacak ölçüde ağır şartlar içeren Pressburg Antlaşması'nı imzalamaya mecbur olmuştu: Venedik, yeni kurulan

⁸ Chandler, müttefik ordunun asker kaybını 27.000 olarak verir: *A.e.*, s.432; Buna mukabil, bu sayı Andrew Roberts'ın *Napoleon: A Life* (New York, Penguin, 2014, s.390) biyografisinde 36.000'dir.

⁹ Romanyî, *Napolyon'un Esfârından 1805 Seferi*, Müt.: Yusuf Kenan, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, r.1325/m.1909.

¹⁰ Kont Düsekor, “Osterliç Seferi'nin Planı”, *Mecmûa-i Ebûzziya*, Sene: 17, Sayı: 57, r.30 Kânûnisânî 1313/m.30 Kasım 1897, s.16-19.

¹¹ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, C.VIII, Dersaadet: Matbaa-yı Osmânîyye, r.1309/m.1893, s.40-41. İtiraf etmemiz gerekirse bu dipnottan itibaren söz konusu eserden alıntıladığımız cümlelerin Osmanlıca orijinal ifadelerini Kamuran Şimşek'in *Târih-i Cevdet'e Göre Mısır Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2012) adlı çalışmasının yardımıyla bulduk.

¹² Yusuf Akçura, *Târih-i Siyâsî*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s.107.

¹³ Vâhid Efendi, *Sefâretnâme-i Fransa*, İstanbul: Matbaa-i İlmiye-i Osmânîyye, r.1283/m.1867, s.27.

¹⁴ Mütercim Asım Efendi, *Âsım Tarihi*, C.I, yay.haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s.164, vr. 129a; Abubekir Duran, *Mütercim Asım Efendi Hayatı (1755-1819) ve Târih-i Âsım'da Fransa Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2016, s.86.

İtalya Krallığı'na verilecekti; Avusturya'nın Almanya'daki bir kısım arazileri, krallık statüsüne yükseltilecek Bavyera, Baden ve Württemberg'e terk edilecekti; Fransa'ya 40 milyon frank savaş tazminatı ödenecekti; ve son olarak da, bin yıllık Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu feshedilerek yerini Napolyon'un müttefiği olan Alman prensliklerinden oluşan Ren Konfederasyonu'na bırakacaktı.¹⁵ Sonuç olarak, Fransa'nın Avrupa'daki hegemonyası artık her zamankinden daha belirgindi.

Tüm bu kazanımları mümkün kılan Austerlitz, aynı zamanda Rusya ve Britanya'nın siyasi baskıları nedeniyle Napolyon'un imparatorluk ünvanını kabul etmekten çekinen Osmanlı sultanı III. Selim'in de Fransa imparatoruna karşı olan yaklaşımını tamamen değiştirecekti. 1798'de Mısır'a saldırdığında Osmanlı sultanının hatt-ı hümayûnlarında "Bonapart kâfiri"¹⁶ olarak anılan Napolyon, Devlet-i Aliyye'nin can düşmanları olan Nemçe ve Moskof'un "iki imparatorunu birden bozduğu" Austerlitz zaferinden sonsuz bir mutluluk duyan III. Selim tarafından bundan böyle "haşmetlü ulu dostum"¹⁷ gibi yüceltici sıfatlarla tavsif edilecekti. Osmanlı padişahını bu derece radikal bir politik dönüşe çark ettiren en temel motivasyon, Rusya'nın Babiâli üzerindeki korkunç baskı ve tahakkümünden kurtulma isteği idi: Mısır'ı Fransızlardan kurtarmak amacıyla St. Petersburg'la 1799'da Aynalıkavak'ta imzalanan bir sözleşme, Rus donanmasına Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı ve İyonya adalarında deniz üssü kurma yetkisi tanıyarak Osmanlıların toprak güvenliği için tehlikeli bir durum yaratmıştı; 1801'de Gürcistan'ın ilhâkıyla zaten Doğu Anadolu'yu tehdit eder hale gelen Rusya, üstüne 1804'de başlayan Sırp isyanını kışkırtarak Balkanlar'a da gözünü dikmişti; 1802'de Rus elçisi İtalinski'nin dayattığı bir mukâvele, Eflak ve Boğdan voyvodalarının atanma ve azledilmesi konularında Rusya'yı söz sahibi yapması bakımından Devlet-i Aliyye'nin egemenlik haklarıyla bağdaşmayan bir imtiyazdı; Tüm bunlara, Moskof'un Boğazlar'dan serbest geçişini, İyonya'yı ilhâkını ve Balkanlar'daki nüfûzunu pekiştiren 23 Eylül 1803 tarihli

¹⁵ Frank McLynn, *Napoleon: A Biography*, New York, Arcade Publishing, 1997, s.345-6.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.67.

¹⁷ *A.e.*, s.92.

Osmanlı-Rus ittifak antlaşması da eklenince, Babiâli Rusya'ya eskisinden çok daha fazla bağımlı hale gelmişti.¹⁸

Bu şartlar altında, Britanya'nın arka çıktığı Rusya karşısında tamamen aciz durumda olan Osmanlılar'ı kurtarmak için her yola başvuran III. Selim'in, Fransa imparatorunun cazip tekliflerine sıcak bakmaması mümkün değildi. Napolyon, İstanbul maslahatgüzarı Ruffin aracılığıyla gönderdiği bir mektupta imparatorluk titrinin Babiâli tarafından kabul edilip Rusya ile olan ittifakın da bozulması mukâbilinde Osmanlılara Kırım'ı, Eflak-Boğdan'ı ve eski büyük sınırlarını vâdetmiş ve bunlar elde edilmeden Çar I. Aleksandır ile asla tek taraflı bir barış yapmayacağına dair de söz vermişti.¹⁹ III. Selim'in İngiliz ve Rus elçilerinin tüm itiraz ve tehditlerine rağmen Şubat 1806'da en yakın adamlarından Abdürrahim Muhib Efendi'yi Paris sefâretine atayarak “muhlis [samimi] dostu”²⁰ Napolyon'un imparatorluğunu tanımmasının ardında yatan siyasi gerekçe, işte bu reddedilemez taahhütlerdi. Böylece, Ahmed Vâsıf Efendi'nin (d. ?/ö. 1806) tasviriyle “imparatorluk sevdâsıyla ser-mest-i [sarhoş] câm-ı gurûr olan”²¹ Napolyon, imparatorluk ünvânını hâlâ Avrupa'nın büyük devletlerinden biri sayılan Osmanlılara da kabul ettirerek nihâyet merâmına ulaşmıştı.

Gelgelelim III. Selim'i İngiliz ve Rus kışkacından kurtulma umuduyla adım adım Fransa'ya yaklaştıran bu emperyal onama, Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra Osmanlılara yaşatacağı bir diğer “bâdireler silsilesinin” de başlangıç noktası olacaktı. Aslında Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris'te marûz kalacağı uygunsuz muâmele, Osmanlıların ileride başına geleceklerin habercisi gibiydi. Napolyon'un Fransızların imparatoru olmak dışında bir de İtalya Kralı ünvanını taşıdığını hesaba katmayan Babiâli, Paris'e gönderdiği tebrik fermanında bu titrden bahsetmediği için neredeyse bir diplomatik kriz çıkmıştı. Fransa hariciye nazırı Taleyrand'ın İtalya Kralı ünvanının da tanınması için yaptığı şiddetli baskılardan bunalan Osmanlı sefiri, söz konusu meselenin halline yetkisinin olmadığını belirterek Fransız makâmlarını bekletmiş ve İstanbul'dan onay istemişti. Bu arada Napolyon ise, Devlet-i Aliyye'yi bir emrivâki

¹⁸ Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s.449-456.

¹⁹ A.e., s.457; Mütercim Asım Efendi, A.g.e., s.412.

²⁰ Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayûnları*, s.93.

²¹ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâi'ku'l-Ahbâr*, yay.haz.: Hüseyin Sarıkaya, İstanbul, Çamlıca Basımevi, 2017, s.905.

ile oldu bittiye getirmek amacıyla padişahın tebrik fermanına İtalya Kralı titrini de ekleyerek Fransa'nın resmî yayın organı olan *Moniteur*'de neşrettirdikten sonra, bir de Paris sefirinin zekâsıyla alay edercesine güyâ bu pâyeyi de kabul ettiği için ona hitâben bir teşekkür beyannâmesi yayımlatmıştı.²² Abdürrahim Muhib Efendi, uluslararası diplomatik kâidelere tamamen aykırı olan bu düzenbazlıktan yakındığı raporunu Babîâlî'ye bildirince, Osmanlıların kaderini Fransa ittifakına bağlamış görünen III. Selim, “böyle zamanda Paris’e gidecek adam olmayan bu acayip ve pek eşek herife”²³ öfke kusarak bir zamanlar Seyyid Ali Efendi için sarfettiği hakâretâmiz ifadeleri şimdi de yeni Paris sefiri için tekrarlamıştı.

Napolyon'un, Osmanlı sefirinin ahmak yerine konulmasına yetmezmiş gibi üstüne bir de gıyâben padişahı fırça yemesine neden olan bu diplomatik hilesi, o yılların vak'anüvisi Mütercim Âsım Efendi'nin kroniğinde nefretle anılacaktı. Fransızları *Âsım Tarihi*'nde “bed-peymânlıkla mecbûl [yeminini bozan] ve televvün-i tabî'at [dönek karakterli]”²⁴ bir millet olarak tanımlayan mütercim, Napolyon'un da bu “güvenilmezlik ve hilekârlık” imajından payını alması için Muhib Efendi'ye yapılan muâmeleyi “politika-i Frengâne”²⁵ şeklinde nitelemişti. Bundan başka, Paris sefirinin hileyle küçük düşürülmesine ateş püsküren Âsım, “mel'ûn-i bî-dîn ve kâfiristan ıtlâkına şâyân bir kâfir” diye aşağıladığı Fransa imparatoruna “fend ü tedlîs [hile ve yalan] konusunda İblis'in bile şagird [talebe] olamayacağını”²⁶ söyleyerek Osmanlı tarihçiliğinin “hasmı şeytanlaştırma metoduna” yeni bir boyut kazandırmıştı.

Napolyon'u *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*'ta topa tutan Abdürrezzâk Bâhir Efendi (d.?.ö.1860) de, dost bir ülkenin diplomatına yaptığı bu yakışıksız muâmelesinden dolayı *Âsım Târîhi*'nin el yazması nüshasının derkenârlarında Fransa imparatorunun yakasına bir kez daha yapışacaktı. Mütercim Âsım'ın yukarıda naklettığımız yorumlarının yanına şahsî görüşlerini ilâve eden Abdürrezzâk Bâhir, Napolyon'un “kibr ü gurûruna” atıfta bulunarak “âleme ilân ve iftihâr olunmak için”²⁷ böyle bir

²² Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Yaşar Zorlu, “Napolyon Fransası'nın Osmanlı Diplomatik Belgelerini Çarpıtması ve Basım Yoluyla Kamuoyu Oluşturması” *Medya ve Siyaset*, Ed. Faruk Temel ve Ahmed Tarık Türkmenoğlu, İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2019, s.148-160.

²³ Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayûnları*, s.92

²⁴ Mütercim Âsım Efendi, *A.g.e.*, s.161.

²⁵ *A.e.*, s.371.

²⁶ *A.y.*

²⁷ *A.e.*, CXI.

hileye başvurduğunu yazmıştı. Bununla da yetinmeyen Osmanlı müellifi, esâsen Fransa imparatorunun Osmanlılara yaptığı tek kötülüğün Paris sefirini düzenbazlıkla oyuna getirmek olmadığını kaydettikten sonra, sanki bu mesele hakkında çok şey bildiğini anlatmak istercesine şöyle devam etmişti: “Avrupa tarihlerine mürâcaat olunsa (Napolyon’un) ne makûle bir mürtekib [kötülük yapan] ve erzel [açık/rezil] biri olduğu tebeyyün [ortaya çıkma] eder.”²⁸

Hakîken de, Mayıs 1806’da Fransız kıtalarının Balkanlar’da yaptıkları bir uluslararası sınır ihlâli, Abdürrezzâk Bâhir’in Napolyon’u yerden yere vurduğu bu suçlamaların doğruluğunu ispatlayacaktı. Austerlitz’den sonra Habsburglara dayatılan 1805 Pressburg Barışı, Dalmaçya kıyılarını da Avusturya’nın elinden alarak İtalya Krallığı’na vermişti. Ama Fransa imparatoru, Rusya ve Britanya’nın Akdeniz’deki üstünlüğünü baltalamak için Korfu’da kurmayı planladığı büyük deniz üssünün Dalmaçya ile olan kara bağlantısını sağlamak amacıyla bu iki bölgenin tam ortasında kalan Osmanlı vassalı Dubrovnik’in (Ragusa) de işgal edilmesini emretti. Üstelik, Napolyon’un bu kararının ardında yatan ve hiç de mâsum olmayan başka hesaplar da vardı: Fransa’nın Adriyatik’teki konumunun sağlamlaşmasıyla, bağımsızlık hevesiyle Osmanlılara başkaldıran Yunan ve Sırp uluslarının koruyuculuğunu üstlenebilecekti; Londra ve St. Petersburg’un Devlet-i Aliyye üzerindeki siyâsî nüfûzlarını azaltarak Paris’in 1798 Mısır seferiyle kaybettiği ağırlığını Babîâli nezdinde yeniden tesis edebilecekti; ve en önemlisi de, Osmanlıların uzun zamandır beklenen çöküşünün gerçekleşmesi halinde Fransa’nın bundan aslan payını almasını sağlayabilecekti.²⁹

Napolyon’un işgal kararını tarihinde subjektif yorumlarla irdeleyen tek Osmanlı müverrihi olan Ahmed Cevdet, Dubrovnik’in tüm zenginliğini kaybederek tarih sahnesinden silinmesine neden olan bu Fransız istilâsını, Devlet-i Aliyye’nin yüceliğini kanıtlamak için bir propaganda malzemesine dönüştürme fırsatını elbette kaçırmamıştı: Osmanlıların himâyesi altında asırlardan bu yana ne karadan ne de denizden düşman saldırısına uğrayan Dubrovnik, bu sayede huzur ve refah içinde yaşayan ve iki bin gemilik muazzam bir ticaret filosuna sahip olan zengin bir şehirdi; ama Devlet-i Aliyye’nin koruyuculuğundan çıkınca önce Fransızların daha sonra da

²⁸ A.y.

²⁹ Shaw, A.g.e., s.459.

Avusturyalıların yönetimi altına giren bu Dalmaçya kenti, tüm mal varlığını yitirerek on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında limanında ancak iki yüz kadar ticaret gemisi barındırabilir duruma düşmüştü.³⁰ Osmanlıların hükmettikleri coğrafyalardaki istikrâr ve servetin yegâne temînâtı olduğu alt mesajı bundan daha iyi bir tarih anlatısıyla verilemezdi.

Bir sonraki paragrafındaysa Ragusa'yı böylesine feci bir akibete sürükleyen Napolyon'u da hedef tahtasına oturtan Ahmed Cevdet, Fransa imparatorunun uluslararası hukûka tümenden aykırı olan bu zorbalığını sert bir dille ayıplıyordu: Osmanlılar'ın himâyesi altında olan bu Dalmaçya şehrinin “bi-gayr-ı hak [haksızca]” ele geçirilmesi Napolyon'un “pek çirkin işlerinden” biriydi; Yüzyıllar boyunca Devlet-i Aliyye'nin kanatları altında rahat bir şekilde yaşamış olan bu Hristiyan cumhuriyetinin ansızın zaptedilmesinin “hakkâniyet ve insâniyete mugâyir [aykırı] bir keyfiyet” olduğu apaçık meydandaydı; Ancak Fransa imparatorunun “çeşm-i [göz] insaf ve basîretini perde-i kibr ü ta'âzum [büyüklik] kaplamış olduğundan”³¹ böyle şeylere hiç önem vermemişti.

Bu arada, Dubrovnik vak'asıyla Osmanlıların toprak bütünlüğünü açıkça ihlâl eden Napolyon, Temmuz 1806'da III. Selim'i Britanya ve Rusya ittifakından koparıp Fransa'ya meylettirme sürecini hızlandırmak amacıyla yakın adamlarından General Sebastiani'yi olağanüstü yetkilerle İstanbul'a elçi tayin etmişti. Fransa imparatoru, sefirine verdiği sekiz maddelik bir tâlîmatnâmede mutlak sûretle Babiâli'nin güvenini kazanmasını, Osmanlıların Britanya ve Rusya ile olan ittifakını bozmasını, Boğazlar'ı Rus donanmasına kapattırmasını, Eflak-Boğdan'daki Rus yanlısı voyvodaları değiştirtmesini ve Rusya'ya karşı kullanmak için Devlet-i Aliyye'nin hayatta kalmasına uğraşmasını tembihlemişti.³² Anlaşılan o ki Napolyon, Fransa'nın çıkarları gereği o gün için yıkılmasını istemediği Osmanlıları Avrupa'da savaş halinde bulunduğu Britanya ve Rusya'ya karşı askeri ve siyasi bir koz olarak kullanmak niyetindeydi.

³⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.57.

³¹ A.y.

³² Edouard Driault, *Napolyon'un Şark Siyaseti: Selîm-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, (ter.: Köprülüzâde Mehmed Fuad, Çev.: Selma Günaydın), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, s.42-43.

Ağustos 1806'da İstanbul'a ulaştığında III. Selim tarafından fevkalâde iyi karşılanan Sebastiani, Napolyon'un yazılı emirlerini uygulamaya koyma konusunda hiç vakit kaybetmedi: Osmanlı devlet ricâlini Britanya ve Rusya aleyhine kışkırttı; Boğazlar'ın Rus gemilerine kapatılması için Babıâli'ye baskı yaptı; III. Selim'i Rus taraftarı olan Eflak ve Boğdan voyvodaları Prens Morousi ve İpsilanti'yi makamlarından azletmeye ikna ederek Osmanlıların Rusya'dan sert bir protesto notası almasına sebep oldu; Bunlarla da yetinmeyen Fransa sefiri, Devlet-i Aliyye'yi Moskof ile savaşın eşiğine getirmek için Dalmaçya kıyılarında konuşlanan Fransız kıtalarının Arnavutluk ve Sırbistan'dan geçerek Tuna boylarına yerleşmesini öngören tahrikkâr bir plan ileri sürdü; Babıali'yi bu tasavvurunu onaylamaya mecbur bırakmak için Napolyon'un emriyle Osmanlıların Balkan âyanlarını ve yeniçerileri kışkırtmaktan bile geri durmadı.³³ Bu açıdan bakıldığında, Mütercim Âsım Efendi'nin Devlet-i Aliyye'yi çok zor durumlara sokacak faâliyetler yürüttüğü için kroniğinde Sebastiani'den “şeytanet-perdaz, kâfir-i siyehkar, mel'ûn ve şeytan”³⁴ gibi hakâretâmiz sıfatlarla bahsetmesi hiç de boşuna değildi. Fakat yine de, Babıâli'yi St. Petersburg ve Londra ile savaşa götüren süreç, Sebastiani'nin diplomatik çabalarından ziyâde Napolyon'un Prusya seferinde sergileyeceği muhteşem performansın bir eseri olacaktı.

Pressburg Barışı'ndaki muazzam kazanımları sayesinde Fransa'nın Avrupa'da iyice dominant bir konuma yükselmesi, Kutsal Roma-Germen imparatorluğunun tasfiyesinin ardından kurulan Ren Konfederasyonu nedeniyle Alman prenslikleri üzerindeki hakimiyetini önemli ölçüde kaybeden Prusya için âdeta bir yıkımdı. Buna ilâveten, Napolyon'un daha önce III. Koalisyon'a girmesini engellemek için Prusya'ya vâdettiği Hannover'i, 1806 ilkbaharındaki barış müzâkerelerinde bu sefer de gizlice Britanya'ya teklif ederek riyâkârca bir siyaset yürütmesi, Prusya kralı III. Frederick William'ı çileden çıkarmıştı. Sonunda, Napolyon'a karşı Britanya'nın öncülüğünde Rusya, İsveç, Portekiz ve Saksonya'nın katılımıyla kurulan IV. Koalisyon'un varlığından cesaret alan Prusya, 5 Ağustos'da Fransa'ya savaş ilan etti.³⁵

³³ Azmi Süslü, “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807, **Belleten**, Cilt: 47, Sayı: 185, Ocak 1983, s.271 ve 274.

³⁴ Mütercim Âsım Efendi, **A.g.e.**, C.I, s.364, 413, 470 ve C.II, s.1113.

³⁵ François Loraine Petre, **Napoleon's Conquest of Prussia, 1806**, (yayın yeri yok), Pickle Partners Publishing, 2011, s.21-42.

Ama 1806 sonbaharı Prusya için felâketle sonuçlanacaktı³⁶; Büyük Frederik'in Avusturya Verâset (1740-1748) ve Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) muzaffer olan kıtaları, Napolyon'un 180.000 kişilik *Grande Armée*'si tarafından 14 Ekim'de Jena-Auerstedt'de bozguna uğratıldı; Prusya başkumandan vekilleri olan Prens Louis Ferdinand ve Brunswick Dükü çatışmalarda öldürüldü; Kral III. Frederick William savaş meydanından kaçtı; Jena-Auerstedt'de ezilen Prusya tümenleri darmadağın bir şekilde ric'at ederlerken Fransız kolorduları tarafından Ertfurt, Halle, Prenzlau ve Pasewalk'ta birer birer kapana kısıtıldı; 27 Ekim'de Berlin düştü ve toplamda 25.000 ölü ve yaralı, 140.000 esir ve 2.000 top kaybeden Prusya bir ay içinde istilâ edildi.³⁷ Yine de bu korkunç bozguna rağmen, Kral III. Frederick William, en yakın müttefiği Çar I. Aleksandır'ın yardıma geleceğini umarak emrinde kalan son Prusya birlikleriyle Rus kuvvetlerinin onları beklediği Doğu Prusya'ya çekildi. IV. Koalisyon'a son darbeyi vurmak için Aralık 1806'da Varşova'ya giren Napolyon, Leh milliyetçilerini Prusya ve Rusya'ya karşı ayaklandırarak Polonya'yı savaşın yeni cephesi haline getirdi. Bu nedenle, Doğu Avrupa'daki jeopolitik konumundan dolayı Osmanlıların siyâsî tavrının ne olacağı sorusu Fransa imparatoru için artık çok daha önemliydi.

Babîâli'nin Rusya'ya savaş açması için elinden geleni yapan Napolyon, bu maksatla İstanbul sefiri Sebastiani aracılığıyla daha önceki reddedilmesi güç olan tekliflerini III. Selim'e bir kez daha ilettili: St. Petersburg'la diplomatik ilişkilerin kopartılıp Fransa'nın safında harbe girilmesi karşılığında Osmanlıların "hudûd-i kadîmesi [eski büyük sınırları]" yeniden sağlanacaktı; Eflak-Boğdan'daki mutlak egemenlikleri iâde edilecekti; 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla elden çıkmasından bu yana Babîâli'nin geri kazanma arzusuyla yanıp tutuştuğu Kırım, tekrar İstanbul'dan yönetilecekti; Devlet-i Aliyye'nin "temâmiyet-i arâzisi [toprak bütünlüğü]"³⁸ garanti altına alınacaktı; ve son olarak Fransa imparatoru, Osmanlıları

³⁶ Napolyon'un Prusya'yı bozguna uğrattığı 1806 harbine dâir Osmanlı literatüründe hatrı sayılır miktarda tercüme eser bulunmaktadır. Ama tez konumuzla doğrudan bir ilgisi olmadığı için bunların bir kısmını dipnotlarda zikretmeyi uygun bulduk: Ahmed Fevzi, "Prusya Tarihi'nden Bir Sâhife-i Gayret", *Asker Mecmûası*, Cild: 1, Sayı: 3, 30 Kanûnisânî 1323, s.140-141; Osman Nuri, Tilsit Muâhdesi ve Prusya İnkilâbı", *Asker Mecmûası*, Cild: 1, Sayı: 5, 30 Kânûnisânî 1323, s.128-133; "Prusya'nın İ'tilâsı", *Harb Mecmûası*, Sayı: 17, Şaban 1334, s.263-264; Ahmed Refik, **1806 Felâketinden Sonra Prusya Nasıl Yükseldi?**, İstanbul: Muhtar Halid Kitabhânesi, 1331.

³⁷ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.502.

³⁸ Fatih Yeşil, *Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.225.

Ruslar karşısında yalnız bırakmayıp Babîâli'nin rızâsını almadan Çar I. Aleksandır ile asla tek taraflı bir barış yapmayacaktı.³⁹ Gene de işini şansa bırakmak istemeyen Napolyon, Aralık 1806 dolaylarında Osmanlı kamuoyundaki Rus nefretini kaşımak için Müezzîn Osman'a yazdırıp İstanbul'da dağıttırdığı bir propaganda broşürü⁴⁰ aracılığıyla “alenen Müslümanları can düşmanları olan Moskof'a karşı gazâyâ çağdırmaktan”⁴¹ bile geri durmamıştı.

Napolyon'un tüm bu vaatlerinin cazibesine kapılarak Osmanlıların istikbâlini Fransa'nın muzafferiyâtına bağlayan III. Selim, Rus elçisi İtalinski'nin ağır tehditlerine rağmen Eflak ve Boğdan voyvodalarını görevden azletti; Boğazlar'ı Rus bandıralı gemilere kapattı ve İngiliz elçisinin ittifak teklifini de reddetti.⁴² Osmanlı sultanının bu tavrını bir savaş ilanı olarak değerlendiren Çar I. Aleksandır ise, Babîâli'ye verdiği ültimatoma cevabını bile beklemeden Aralık 1806'da Besarabya'daki ordularına Boğdan'a girmeleri emrini verdi. Tam da iki imparatorluk arasındaki diplomatik gerginliğin zirveye tırmandığı bu sıralarda, Napolyon'un Jena-Auerstedt'deki ezici zaferini ve Prusya'nın felâketini bildirdiği mektupları İstanbul'a ulaştı. Fransa imparatoru, ilk mektubunda hâlâ savaş ve barış arasında gidip gelen III. Selim'i cesaretini toplamaya davet ediyordu: “Kendinize güveniniz, kader imparatorluğunuzun devamını vâdediyor; onu kurtarmakla ben görevlendirildim, zaferimi hizmetinize sunuyorum...”⁴³ Bir sonraki nâme ise, açıkça padişahı savaşa tahrik etmek için kaleme alınmıştı: “Rusya'yla ittifak yapan Prusya ortadan kalktı; [...] artık Rusya'dan çekinecek bir şeyin kalmadı; her ne kadar şimdiye kadar tedbirli davrandınsa da Rusya'ya karşı yapacağın daha büyük lütuf seni güçsüz gösterecek ve imparatorluğunu kaybettirecektir.”⁴⁴ Sonunda Fransa imparatorunun vaat ve kışkırtmalarının etkisine kapılan III. Selim, Rus ordularının Dinyester'i geçerek Hotin ve Bender'i ele geçirmelerinin ardından 23 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilân ederek Osmanlıları fiilen Fransa'nın müttefîği haline getirdi. Böylece, Çar I. Aleksandır'a karşı Doğu Avrupa'da ikinci bir cephe açarak Rus kuvvetlerinin en azından bir

³⁹ Napolyon'un III. Selim'e vaatleri için bkz: Mütercim Asım, *A.g.e.*, s.412; Shaw, *A.g.e.*, s.457; Yeşil, *A.g.e.*, s.83.

⁴⁰ Zorlu, *A.g.m.*, s.161-162.

⁴¹ Müezzîn Osman imzalı broşürün tam metni için bkz: Mütercim Asım Efendi, *A.g.e.*, s.619-124.

⁴² Shaw, *A.g.e.*, s.481.

⁴³ Süslü, *A.g.m.*, s.271.

⁴⁴ *A.e.*, s.272.

kısımının Vistül'den Tuna'ya kaydırılmasını sağlamaktan başka bir gâyesi olmayan Napolyon⁴⁵, bir kez daha istediğini almıştı.

Napolyon'un tahrik ve yönlendirmesiyle Devlet-i Aliyye'nin Rusya ile savaşa girmesine neden olan diplomatik sürece değinen ilk Osmanlı müverrihi, Fransa imparatorunun siyâseten güvenilmez ve yalancı mizacını çok önceden fark etmiş görünen Mütercim Âsım Efendi'ydi. Bu yüzdendir ki Osmanlı vak'anüvisi, daha en başında Napolyon'un Sebastiani aracılığıyla III. Selim'e ilettiği Eflak-Boğdan voyvodalarının görevden alınması tavsiyesinin kabul edilmesini politik açıdan "nâ-mâ'kûl [uygunsuz]"⁴⁶ bulmuştu. Tarihçiye göre, Napolyon'un Sebastiani marifetiyle III. Selim'i bu tarz yanlış kararlar almaya sürüklemesinin nedeni, *Âsım Târîhi*'nde "politika-i Firengâne"⁴⁷ kelimesiyle somutlaştırılan arabozuculuk ve hilekârlığa dayalı siyaset anlayışıydı. Zirâ, Eflak ve Boğdan voyvodalarının azledilmesinden sonra Babiâli'ye gelen Rus elçisi İtalinski, küstahça bir üslûpla Osmanlı devlet ricâline hesap sormaya kalktıktan sonra şu ağır tehditleri savurma cür'etini gösterebilmişti: İpsilanti ve Marouzi vazifelerine iâde edilmedikleri takdirde Rusya eğer isterse on beş gün içinde Osmanlıları Konya ve Şam diyârlarına bile hasret bırakabilirdi; Memâlik-i mahrûsede Rus Çarı'nın fermanları icrâ edilebilirdi; Zaten Devlet-i Aliyye'nin bu zamana kadar yaşamasına izin verilmesi de St. Petersburg'un ticârî ihtiyaçlarının sayesindeydi; Fakat bu duruma bir son vermek Çar için "su içmekten" bile daha kolaydı.⁴⁸ Moskof elçisinin yenir yutulur gibi olmayan bu galiz hakâretlerinden "hâlâ ciğerinin sızladığını"⁴⁹ söyleyen Mütercim Âsım'ın söz konusu müessif hâdiseden duyduğu üzüntü ve keder, cidden de neredeyse kroniğinin ilgili sayfasından dışarı fişkırarak kadar şiddetliydi. Ama buna rağmen tarihçi, yine de imparatorluk ricâlinin nezâket sınırlarını delip geçen bu sözleri işitmesinden İtalinski'yi değil, Fransalı'yu ve dolayısıyla da Napolyon'u mesul tutmuştu.⁵⁰ Hiç şüphesiz bunun nedeni, Mütercim Âsım'ın Fransa imparatorunun Eflak-Boğdan meselesinde Babiâli ile Rusya'nın birbirine girmesindeki yıkıcı rolünü biliyor olmasıydı.

⁴⁵ Yeşil, *A.g.e.*, s.42.

⁴⁶ Mütercim Âsım Efendi, *A.g.e.*, s.449.

⁴⁷ *A.y.*

⁴⁸ *A.e.*, s.450.

⁴⁹ *A.y.*

⁵⁰ *A.e.*, s.451.

Benzer şekilde, III. Selim'in "akıllı ve sâlih" bürokratlarından biri olan Merzifonlu Ebûbekir Efendi (d.?./ö.1825)⁵¹ de, *Vak'a-i Cedîd* adlı tarihçesinde Mısır'ı istilâsında zaten Osmanlılara büyük kötülükler yapmış olan "hilekâr-ı hunhar-ı bîşûmar" Napolyon'un "kavl-i kâzibesine [yalan sözler] yine itimâd edilerek"⁵² Moskof'la harbe girilmesinden son derece rahatsızdı: Dünyada Fransa ve Osmanlı dışında bir ülke kalmayınca değin savaşıma hülyasına kapılan Bonapart, Babiâli'yi de daha önce kaybettiği toprakları geri alma vâdiyle kandırmıştı; Oysa Fransa imparatorunun gerçekte Devlet-i Aliyye'den "mühimmât ve zehâir [erzak] husûslarında iânetten [yardım] gayrı bir mutâlebesi [istek]"⁵³ yoktu; Daha da kötüsü, Napolyon kendi menfaatleri için Osmanlıları "şeytan ol vesvas [vesvese şeytanı] misillü [gibi] dâm-ı tezvîrle [yalan tuzağı]" oyuna getirdikten sonra, "Devlet-i Aliyye'nin uruklarına [millet] hulûl [nüfûz etme]"⁵⁴ ile Balkan uluslarını dahi avucunun içine almaya çalışmıştı. Son olarak ise, Merzifonlu Ebûbekir Efendi, Moskof kıtalarının Babiâli nazarında çok güçlü bir etkisi olan Sebastiyani'yi İstanbul'dan kovdurmak amacıyla Bender ve Hotin'e saldırdığını kaydederek 1806-12 Osmanlı-Rus Harbi'nin patlamasının faturasını tıpkı Mütercim Âsım gibi Fransa ve Napolyon'a çıkarmıştı.⁵⁵

III. Selim'in Rusya'ya savaş ilân etmesinden kısa bir süre sonra Napolyon'la müzâkereler yapması için murahhas olarak tayin edeceği Mehmed Emin Vahîd Efendi'nin (d.?./ö.1828), *Fransa Sefaretnâmesi*'ndeki yaklaşımı da esâsen Mütercim Âsım ve Merzifonlu Ebûbekir'le aynı doğrultuydu: Fransa imparatorunun Saltanat-ı Seniyye'yi h.1182/m.1768 Harbi'nde kaybettiği Kırım vâdiyle kandırarak Rusya'ya savaş ilân ettirmesi, tek taraflı çıkarları için uyguladığı "hiyel-i harbiyenin [savaş hileleri]"⁵⁶ bir neticesiydi; Napolyon'un büyük vaatlerle Osmanlılara yakınlık göstermesi de, benimsediği politika-i fen kâidesince muhtaç olduğu devlet ve milletlere kendi işini gördürünceye kadar hakkâniyet ve dostluk izhâr etme prensibinin

⁵¹ Müellifin hayatı için bkz: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.II, yay.haz.: Nuri Akbayar, çev.: Seyyit Ali Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.427.

⁵² Ebûbekir Efendi, *Vak'a-i Cedîd*, İstanbul: Kader Matbaası, r.1332/m.1916, s.12.

⁵³ *A.e.*, s.13.

⁵⁴ *A.y.*

⁵⁵ *A.y.*

⁵⁶ Vahîd Efendi, *Sefaretnâme-i Fransa*, İstanbul: Matbaa-i İlmiye-i Osmânîye, h.1283/m.1866, s.26-27.

mutlak gereğinden başka bir şey değildi⁵⁷; Bunlarla da yetinmeyen Osmanlı delegesi, Fransa imparatoruna ilişkin yaptığı bu menfî çıkarımlarının doğruluğunu kanıtlamak için, Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'da her milletin en belirgin hasletlerini sayarken Fransızların da “bî-vefâlık ve hilekârlığı”⁵⁸ zikretmesini öne sürmüştü.

1806-1812 Harbi'nin diplomatik boyutu ise yukarıda incelediğimiz üç Osmanlı müellifinin Napolyon'u “güvenilmez, hilekâr ve yalancı” gibi hakâretâmiz sıfatlarla damgalamalarının arkasında yatan haklı gerekçeyi en acı bir şekilde ortaya koyacaktı. Babiâli'nin Fransa'nın safında savaşa girmesiyle birlikte Devlet-i Aliyye'nin önce Hotin ve Bender kalelerini sonra da Eflak ve Boğdan'ı kaybetmesinin ardından bir de Britanya donanmasının Şubat 1807'de Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul önlerine demir atması, Napolyon'un savaştan önceki vaatlerini tutmasını bekleyen III. Selim'i harekete geçirmişti. Ama Osmanlı sultanı, Kırım ve Eflak-Boğdan'ın Ruslar'dan kurtarılması için Fransa'nın askerî yardımını talep eden mektubunu Napolyon'un Varşova karargâhına götüren Vahîd Efendi'nin orada maruz bırakılacağı kötü muâmeleyle hayal kırıklığına uğrayacaktı.⁵⁹ Zirâ, Polonya'da bizzat Napolyon ile görüşmeyi uman Osmanlı murahhası, sudan bahânelerle tam üç ay boyunca imparatorun huzûruna çıkarılmamıştı; Üstelik, Fransa hâriciye nâzırı Talleyrand, devletin daha önce söz verdiği konulardaki yükümlülüklerini yerine getirmediikten başka, diplomatik usûllere aykırı bir şekilde Babiâli'nin Britanya'ya savaş açmasını ve Balkanlar ile Boğazlar'a Fransız birliklerinin yerleştirilmesini de kabul etmesini talep etmişti⁶⁰; İki heyet arasındaki gergin atmosfer, ancak Vahîd Efendi'nin 1 Haziran 1807'de Fransız birliklerinin Prusya'ya ait olan Danzig kalesini zaptetmelerinin şerefine Napolyon'u tebrik ve onore etmek için kaleme aldığı bir tarih kıt'asıyla yumuşatılabilmişti:

Ben andayım hezar ü heft ü heşt sâd sâl-i isa'da
Daniska'yı Büyük Napolyon ahz etti âdâdan
Ona tarih olur ber-ceste bu mısra-ı garramız
Daniska şehrini aldı Fransızlar Prusya'dan (1807)

⁵⁷ A.e., s.46-47.

⁵⁸ A.e., s.26-27.

⁵⁹ Shaw, A.g.e., s.496.

⁶⁰ Yavuz Ercan, “Seyyid Mehmed Emin Vahîd Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 2, 1991, s.108.

Günümüz Türkçesi'yle:

Miladi 1807 yılında ben oradaydım.
Danzig'i Büyük Napolyon düşmandan aldı.
Ona tarih olsun bu güzel, anlamlı mısramız,
Danzig şehrini aldı Fransızlar Prusya'dan.⁶¹

Ama Osmanlı murahhasının belki de Fransa imparatorunun gurûrunu okşayarak aynı gün yapılacak olan mülâkatta Babîâli'nin taleplerinin kabul edilmesini kolaylaştırmak amacıyla yazdığı bu epik temalı şiiri bile, Devlet-i Aliyye'nin bu görüşmelerde Napolyon tarafından yüzüstü ortada bırakılmasını engelleyemeyecekti. Fransa'nın tahrikleriyle Moskof'a savaş açması yüzünden Rus ve İngiliz kısıkaı arasında kalan III. Selim'in imparatorluğunu kurtarmak için yaptığı bu yardım çağrısı, Rusya'nın gelecekte Britanya'ya karşı Osmanlılardan daha iyi bir müttefik olacağını hesaplayan Napolyon tarafından kaçamak ve müphem cevaplarla geçiştirilerek hasır altı edildi. Sonunda, Fransa imparatoruyla yaptığı müzâkerelerden Babîâli yararına hiçbir olumlu sonuç çıkmayacağını anlayan Vahîd Efendi de, eli boş bir şekilde İstanbul'dan yeni talimât-nâmeler beklemek üzere Viyana'ya döndü.

Böylece, Fransa sefiri Sebastiani'nin İstanbul'da en iyi şekilde ağırlanmasına karşın Osmanlı murahhasının Lehistan'da “süründürülerek zilletten zillate [hor görülme] dûçâr edildiği”⁶² bu diplomatik girişim, “Fransalu'dan derde devâ temennâsının [istek] zehr-i kâtilden [öldürücü zehir] istişfâ [çâre/şifâ]”⁶³ beklemekten farksız olduğunu kaydederek Fransa imparatorunun güvenilmezliğine dikkat çeken Mütercim Âsım'ı bir kez daha haklı çıkarmıştı. Fakat Napolyon'un kendisini Osmanlı tarih yazıcılığındaki vefâsızlık flamasının sancaktarlığına yükseltecek olan asıl ihâneti, Vâhid Efendi'nin isteklerini görmezden gelerek III. Selim'i yarı yolda bıraktığı Danzig müzâkereleri değil, ondan beş hafta sonra Osmanlılara verdiği sözleri hiçe sayarak Rus Çarı I. Aleksandır'la imzalayacağı Tilsit Barışı olacaktı.

⁶¹ **A.e.**, s.114. Şiirin tercümesi Yavuz Ercan'a aittir.

⁶² Mütercim Asım Efendi, **A.g.e.**, s.413.

⁶³ **A.e.**, s.412.

4.2. 1807 Tilsit Barışı:

Napolyon'un Unutulmaz Vefâsızlığı

Napolyon'un Danzig müzâkerelerinde Osmanlılara karşı değişen yaklaşımı, 14 Haziran 1807'de Rus ordularını Friedland'da büyük bir yenilgiye uğratmasıyla somut bir nitelik kazanacaktı. Kıta Avrupası'ndaki ittifak dengesini derinden sarsan bu zafer, Çar I. Aleksandır'ı kendisini yeterince desteklemediğine inandığı Britanya'dan koparırken, Napolyon'u da Rusya'yı dize getirmek için artık ihtiyacının kalmadığını düşündüğü Osmanlılardan uzaklaştırdı. Bu arada III. Selim'in Mayıs 1807'deki Kabakçı Mustafa İsyanı'yla katledilmesi sonucunda Babiâli'nin siyâsî bir belirsizliğe gömülmesi, Fransa imparatoruna Osmanlı sultanına verdiği teminâtları göz ardı ederek Rus Çarı ile tek taraflı bir barış yapma konusunda güçlü bir bahâne sundu.⁶⁴ Üstelik, "İngilizlerden Bonapart kadar nefret eden"⁶⁵ Çar I. Aleksandır ile "Osmanlıların bundan sonra hayatta kalamayacağı"⁶⁶ kehânetini ileri süren Napolyon'un görünürde anlaşılamayacakları fazla bir mesele de yoktu. 7 Temmuz 1807'de imzalanan Tilsit Barışı, Fransa'yı Avrupa'nın efendisi kılarken Rusya'yı da Britanya'ya karşı yapılan Kıta Ablukası'na katılıp limanlarını İngiliz ticaret gemilerine kapatması karşılığında Finlandiya'nın ilhâkı husûsunda serbest bırakıyordu.

Tilsit'in Babiâli'yi ilgilendiren maddeleri ise şunlardı: II. Koalisyon Harbi'nde Fransızlardan alındıktan sonra 1800'den bu yana Rusya'nın garantörlüğünde Osmanlı egemenliği altında olan İyonya Cumhuriyeti, yeniden Fransa'ya bırakılacaktı; İlâveten, Napolyon'un Mayıs 1806'da işgal ettirdiği Osmanlı vassallı Dubrovnik ve Kotor şehirlerini kapsayan Dalmaçya kıyı şeridi de bundan böyle Paris'ten yönetilecekti; Son olarak ise Fransa imparatoru, Moskof'a savaş açması için kışkırttığı Osmanlılar ile Eflak-Boğdan'dan çekilmeye ikna ettiği Rusya'nın barışmasında arabuluculuk rolü oynayacak, ama Babiâli, Çar I. Aleksandır'la üç ay içinde anlaşmazsa Devlet-i Aliyye'nin İstanbul ve Rumeli dışındaki tüm Balkan topraklarının işgal edilmesi konusunda St. Petersburg'la birlikte hareket edecekti.⁶⁷

⁶⁴ Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, s.535.

⁶⁵ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.377.

⁶⁶ Yeşil, *Trajik Zafer*, s.106; John Holland Rose, *The Life of Napoleon I*, c.II, London, 1902, s.119-120.

⁶⁷ Georges Lefebvre, *Napoleon: From 18 Brumaire to Tilsit, 1799-1807*, London and New York, Routledge, 2011, s.232; Shaw, *A.g.e.*, s.535-536.

Tilsit Barışı'na ilişkin endişe verici olan ilk dedikodular, İngiliz donanmasının Mısır'ı tehdit ettiği ve Rus filosunun da Çanakkale Boğazı önlerinde beklediği Temmuz 1807'de İstanbul'a ulaştığında, Devlet-i Aliyye'nin istikbâlini Fransa imparatorunun muzafferiyetine bağlamış olan devlet ricâli ve pâyitaht halkı büyük bir öfkeye kapıldı: Napolyon'un ihânetine duyduğu hiddetten dolayı Osmanlı sadrâzamı, antlaşmanın haberini getiren Fransız kuryesini hapse attırdı; Fransa'nın "bu yeni ihânetini" duyan halk ise, galeyâna gelerek sokaklarda rastgeldikleri Fransız yurttaşlarına saldırdı⁶⁸; Hatta Mütercim Âsım'ın tüm bu süreçteki manipülatif telkinlerinden dolayı "Sebastiyani denilen o şeytan"⁶⁹ diye andığı Fransa sefiri bile, Babîâli yetkilileriyle görüşme yapmak için Bebek Kasrı'na gittiği sırada Müslüman âhâli tarafından hakârete uğrayarak İstanbul kamuoyunun gazabından nasibini aldı.⁷⁰

Pek tabîî, Napolyon'un Devlet-i Aliyye'yi hiçe sayarak Rus Çarı'yla Tilsit'te yaptığı barış yüzünden imparatorluğun yönetici ve reâyâ sınıfının hissettiği "sırtından bıçaklanmışlık duygusunun" Osmanlı tarih yazıcılığına da sirâyet etmesi kaçınılmazdı. Bu yüzden de, ister o devrin müverrihleri isterse de son dönem tarihçileri olsun, Tilsit Barışı'na referansta bulunan neredeyse tüm Osmanlı müellifleri ama muğlak bir tarih anlatısıyla ama âlenen suçlayıcı bir edâyla Fransa imparatorunun vefâsızlık ya da ihânetine bir şekilde vurgu yapacaklardı. Örneğin, Osmanlı tarihinin 1808-1813 yıllarını kayda geçiren Ahmed Rifat Efendi (d.1876), Napolyon'a nâdiren değindiği *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adlî* isimli husûsi tarihçesinde Tilsit mûâhedesinden söz ederken Fransa imparatorunun ihânetine üstü kapalı bir göndermede bulunmuştu: "Napolyon, Tilsit Musâlahâsı'nda Memâlik-i Osmâniye hakkında derkâr olan hûbb ü teveccühünü kemâl-i derecede taklîl ve tenkîs [azaltma] etmekle [...] müttehâzı [benimsediği] tarîk-i politikasını bil-küllîye tegayyüre [değiştirme] müsâra'at [aceleyle başlama] ve Rusya'ya yaranmak üzere menâfi'-i saltanat-ı seniyyeyi fedâ ve hebâya 'azm ve niyet edüb..."⁷¹

Fransızlarla yaptığı Danzig müzâkerelerinden hayâl kırıklığıyla ayrılan Mehmed Emin Vahîd Efendi de, Devlet-i Aliyye'nin menfaatlerini sağlamadan

⁶⁸ Shaw, *A.g.e.*, s.538; Yeşil, *A.g.e.*, s.101.

⁶⁹ Mütercim Asım Efendi, *A.g.e.*, s.1113.

⁷⁰ Yeşil, *Trajik Zafer*, s.101.

⁷¹ Ahmed Rifat Efendi, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adlî*, haz.: İlmihan Sağlamdemir, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994, s.59.

“kılıcını kınına koymayacağını” söyleyen Napolyon’un bir anda “savuşarak” Ruslarla Tilsit’te barış yapmasından hareketle Fransa imparatorunun ihânetine dikkat çekmişti.⁷² *Fransa Sefaretnâmesi*’nde daha önce zaten Napolyon’un Babiâli’ye yanaşmasının bir aldatmaca olduğunu kaydetmiş olan Vahîd Efendi, Fransa imparatorunun Osmanlılara “arz-ı safvet [samimi dostluk]”⁷³ eylemesinden sonra Tilsit’te Dubrovnik ve Cezâir-i Seb’a’yı [Yedi Adalar] Fransa’ya ilhâk etmesini “ancak düşmanlıkla bağdaştırılabilecek”⁷⁴ bir hareket olarak yorumlamıştı.

İronik bir şekilde, Sebastiyani’nin politik manipölasyonlarının tesirine kapılan Babiâli’nin resmî görüşünü kaydettiği için esâsen Tilsit’e hiç de muhâlif bir noktada durmayan Mehmed Atâullah Efendi (d.1770/ö.1816) bile, *Şânîzâde Târîhi*’nde Fransa imparatorunun vefâsızlığına soyut, yüzeysel ve dolaylı bir referansla değinmişti. Ahmed Rıfat ve Vahîd Efendiler’in aksine, Napolyon’un Tilsit’ten sonraki tavır değişikliğiyle Osmanlılara düşmanca bir siyâset benimsemesini Fransa imparatorunun şahsına endekslemeyen müellif, tüm bunlardan Fransalu’nun “ahd-şiken [sözünü çiğneyen] ve mütelevvin [dönek] ve vefâdârsız”⁷⁵ olan mizâcını sorumlu tutmuştu. Bu yüzden de Mehmed Atâullah Efendi, Fransalu’nun Tilsit’te Moskof’la müttefik olduktan sonra Devlet-i Aliyye’ye “soğuk sesini”⁷⁶ duyurarak düşmanca davranmasından yakındığı satırlarının esas müsebbibinin Napolyon’un ihâneti olduğu gerçeğini gözünden kaçırmıştı.

Osmanlı vak’anüvisinin Fransalu’nun “soğuk sesinden” kastettiği şey, muhtemelen Paris sefiri Muhib Efendi’nin tahta yeni çıkan Sultan IV. Mustafa’nın itimadnâmesini sunduğu resmî görüşmede Napolyon’dan işittiği haysiyet kırıcı ve tehdit dolu serzenişlerdi: Fransa imparatoru, Yanya ve İşkodra mutasarrıflarının İlyonya adaları ve Dubrovnik’in Tilsit’te Fransızların eline geçmesinden sonra benimsedikleri hâsımâne tutumlarını değiştirmedikleri takdirde Balkanları da işgal edeceğini söylemişti; Yedi Adalar ve Dalmaçya kıyılarının başkasının olmasına asla

⁷² Vahîd Efendi, *Sefaretnâme-i Fransa*, s.56.

⁷³ A.y.

⁷⁴ Ercan, “Mehmed Emin Vahîd Efendi’nin Fransa Sefaretnâmesi”, s.118. Orijinal metinde “mîyâr-ı râst-ı ayâr-ı akıl” şeklinde yazılan ifadeyi günümüz Türkçesi’ne çevirmekte zorlandığımızdan Yavuz Ercan’ın tercümesini alıntıladık.

⁷⁵ Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânîzâde Tarihi*, yay.haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s.95.

⁷⁶ A.y.

müsaâde etmeyeceğini belirtmişti; Ayrıca, yeni padişahın cülûs haberinin kendisine geç bildirilmesine ve İstanbul sefiri Sebastiani'nin marûz bırakıldığı kötü muâmeleye de oldukça sinirlenmişti.⁷⁷ Ama Muhib Efendi'nin nazarında bunların hiçbirisi, Napolyon'un Tilsit'te Osmanlılara sahip çıktığını öne sürdükten sonra kibirli ve utanmazca bir havayla sarfettiği “Devlet-i Aliyye'yi ben ayakta tutuyorum; yoksa çoktan yıkılırdı”⁷⁸ sözü kadar yaralayıcı değildi.

Fransa imparatorunun “kibr ü gurûrunu” açığa vuran bu beyânına en fazla gücenen Osmanlı müverrihi, hiç şüphesiz Devlet-i Aliyye'nin “şân ve nâmûsunu ihlâl” ettikten başka Balkan reâyâsını kışkırttıkları için Fransızlara daha önce de öfke kusmuş olan Mütercim Âsım Efendi'ydi.⁷⁹ Vak'anüvis, Napolyon'un diplomatik nezâket kurallarıyla hiçbir şekilde bağdaşmayan bu küçümseyici yaklaşımına olan derin üzüntüsünü, *Âsım Tarihi*'nin Rus elçisi İtalinski'nin Eflak ve Boğdan voyvodalarının azledilmesi üzerine Babiâli'ye tehditler yağdırdığı o elim vak'anın nakledildiği bölümünde dile getirmişti. Mütercim Âsım, tıpkı Moskof elçisinin hakâret dolu sözleri gibi, Fransa imparatorunun ağzından çıkan mezkûr “kelâm-ı nâ-fercâmın [uğursuz laf]” da hâlâ “ciğerini [ciğer-sûz] sızlattığını”⁸⁰ kaydederek, Napolyon'un aynı zamanda Devlet-i Aliyye'nin Tilsit'ten sonraki acziyetinin ifadesi olan bu küstahlığından duyduğu ızdırâbı büyük bir elemle anmıştı. Ama yalnızca acısını belirtmekle de yetinmeyen müellif, İtalinski ve Napolyon'dan intikam alma hırsıyla, Devlet-i Aliyye'nin Rusya ve Fransa'yı “zûr-ı şemşîr [kılıç zoru] ile dest-zede-i kahr u tedmîr [ortadan kaldırma] etmesi”⁸¹ için Allah'tan yardım bile niyâz eylemişti. Bu satırların Moskof ve Françelü arasındaki barışın Osmanlı pâyitahtına mâlûm olduğu tarihten sonra kaleme alındığı hesaba katılırsa, Mütercim Âsım'ın öç alma arzusuyla Allah'a yakarışında Tilsit'e olan gazabının da önemli bir payı olsa gerektir.

Paris sefiri Muhib Efendi'ye revâ görülen bu fenâ muâmele, tarih anlatısını Napolyon'u eksene alarak kurgulayan Ahmed Cevdet tarafından ise şimdiye kadarki parlak zaferlerinden dolayı kendini “bütün beşerin fevkinde tutan” Fransa

⁷⁷ Ahmed Cevdet Paşa., *Târîh-i Cevdet*, C. IV, yay.haz.: Şevki Nezihi Aykut, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.2142.

⁷⁸ Bekir Günay, *Seyyid Abdurrahman Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnâmesi*, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, s.366 (vr.51a).

⁷⁹ Mütercim Asım Efendi, *A.g.e.*, s.413.

⁸⁰ *A.e.*, s.450.

⁸¹ *A.y.*

imparatorunun, Tilsit'ten sonra “kibr ü azamete” kapılarak tüm devletlere “kuş bakışı yukarıdan bakmaya” başlamasıyla açıklanmıştı.⁸² Tarihçiye göre, Fransa imparatorunun Osmanlıları “iğfâl ederek” Rusya ve Britanya'yla savaşa sokmak için verdiği vaatlerden “utanıp” da hiç olmazsa “insâniyet nâmına” Paris sefirine “tatlı bir dil ile teselli vermesi” lazım gelirdi; ama Napolyon, bunun yerine büyüklükle bağdaşmayan bir tavırla “zebûnküşlük [fırsat düşkünü]” yolunu tutarak Muhib Efendi'yi “zehr-i tehdid” ile azarlayıp kedere gark ettirmişti.⁸³

Elbette mevzuûbahis olayı sadece Napolyon'un ikbâlinin zirvesine tırmanmış olmasının sağladığı özgüvenine indirgemeyen müellif, lafı eninde sonunda Fransa imparatorunun vefâsızlığına getirmeyi de ihmâl etmemişti. Ahmed Cevdet, Osmanlıların Kânûnî Sultan Süleyman zamanında Fransızları Şarlken'den iki kez kurtardığını hatırlattıktan sonra, Napolyon'un Tilsit'te Devlet-i Aliyye'ye “insaf ve insâniyet dışı”⁸⁴ bir muâmelede bulunarak iki devlet arasındaki tarihten gelen kadîm dostluğa nankörce ihânet ettiği alt mesajını titizlikle vermişti. İlâveten Osmanlı müverrihi, Fransa imparatorunun bu tutumunu da onun yayılmacı ihtiraslarının doyumsuzluğuna bağlamıştı: “Napolyon'un Mısır'ı istilâ ettikten sonra Dubrovnik'i de yutması kâfi iken, hazmı kolaylaştırmak istercesine Yedi Adalar'ı yemekle yetinmeyerek Kotor'a da göz dikmesine ne demeli?” diye sorduğu soruyu, “Doğrusu buna söylenecek söz bulunamaz” cevabıyla karşılamıştı.⁸⁵ Şüphesiz, Ahmed Cevdet'in ileri sürdüğü suâl, Fransa imparatorunun toprak açlığına gönderme yapıyordu; ama buna verdiği yanıtta ancak, sonuncusu Tilsit'te olmak üzere, bu açlığın defalarca kez Osmanlılara ihânet ya da vefâsızlık yapılarak giderilmiş olmasının müellif nezdinde yarattığı hayret ve şaşkınlık duygusunun gizli ve sitemkâr bir ifadesi olabilirdi.

Diğer taraftan, bundan sonra ele alacağımız Osmanlı müellifleri, Tilsit Barışı'na olan yaklaşımlarını Ahmed Cevdet gibi teferruatlı ve çetrefilli bir üslûpla değil, bilakis kısa, öz ve açık bir anlatımla not edeceklerdi. Örneğin, Abdurrahman Şeref Bey (d.1853/ö.1925), *Târîh-i Devlet-i Osmânî*'sinde Paris sefirinin mâruz

⁸² Ahmed Cevdet, *Cevdet Tarihi*, C.VIII, s.232.

⁸³ *A.e.*, 238.

⁸⁴ *A.y.*

⁸⁵ *A.y.* Bu alıntıda *Târîh-i Cevdet*'te yazılan orijinal ifadeyi kullanmayıp Şevki Nezihi Aykut'un günümüz Türkçesi'ne daha uygun olan tercümesinden istifade ettik. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. IV, yay.haz.: Dündar Günday, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 2014, s.2143.

bırakıldığı hakâret ve Devlet-i Aliyye'ye yapılan vefâsızlık temaları üzerinden okuduğu Tilsit Barışı'na yalnızca iki cümleyle atıfta bulunmuştu. Birincisi, Muhib Efendi'nin Napolyon tarafından hor görüldüğü diplomatik skandala ilişkin olarak yazdığı, “Napolyon'un Osmanlıları Rusya ve İngiltere ile bozuşturduktan sonra Tilsit'i müteâkib gösterdiği muâmele-i barîd [soğuk] çok güce gitmişti”⁸⁶ ifadesiydi. İkincisi ise, Osmanlıların Rusya ile 1812 Bükreş Antlaşması'nı yapma kararında Fransa imparatorunun “Tilsit'ten sonra bize ettiği vefâsızlığın”⁸⁷ etkili olduğu saptamasıydı.

Mustafa Nuri Paşa (d.1824/ö.1890) da, *Netâyicü'l-Vukûât* isimli kitabında Napolyon'un III. Selim'i “türlü türlü mevâid-i dîlîrîb [yalan vaatler] ile iğfâl ederek Rusyalu'ya ilân-ı harb derecesine kadar götürdüğünü”⁸⁸ kaydettikten sonra Tilsit'teki ihânetini tek cümlede geçiştirmişti: “Fransa imparatoru, saltanat-ı seniyyeyi Rusya ve İngiltere gibi iki devlet-i azimeyle bozuşturduktan sonra (Tilsit'te) ortada bırakıvermiş ve bu kere dahî vâki olan bî-vefâlığı Devlet-i Aliyye'ye dâğ ber bâlâ-yı dâğ [kat kat üzüntü, yara üstüne yara] olmuş iken...”⁸⁹

Fakat Yusuf Akçura'nın, mütemâdiyen Osmanlıları paylaşma planları yapmasından hareketle Napolyon'u şiddetle eleştirdiği *Târîh-i Siyâsî* adlı çalışmasında Tilsit'e ayırdığı bölüm biraz daha uzundu. Her şeyden önce, Fransa imparatorunun Doğu siyâsetini incelediği sayfalarda müellif, Napolyon'un en büyük gâyesinin Devlet-i Aliyye'ye dost ve müttefikmiş gibi görünerek ondan mühim bir parça koparmak olduğunu belirtmişti.⁹⁰ Bu amaçla Fransa imparatorunun yazdığı “tatlı nâmelerle” III. Selim'i “âdeta uyuttuğunu ve menfaatine âmâde bir hale getirdiğini”⁹¹ kaydeden Yusuf Akçura, Napolyon'un böylelikle Babiâli ile Rusya'yı birbirine düşürdüğünü kaydetmişti. Ama yine de Osmanlı müellifi, Napolyon'un Türkleri Ruslara karşı kışkırtıp savaşa soktuğu sırada Devlet-i Aliyye'yi Çar I. Aleksandır'la birlikte paylaşmayı düşünmesini, “şâyân-ı hayret ve dikkat”⁹² bir durum olarak niteleyerek Fransa imparatorunun vefâsızlığına olan şaşkınlığını gizleyememişti.

⁸⁶ Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II, İstanbul: Karabet Matbaası, r.1312/m.1896, s.309.

⁸⁷ *A.e.*, s.308.

⁸⁸ Mustafa Nuri, *Netâyicü'l-Vukûât*, C.IV, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, r.1325/m.1909, s.62.

⁸⁹ *A.e.*, s.63.

⁹⁰ Yusuf Akçura, *Târîh-i Siyâsî*, s.116.

⁹¹ *A.y.*

⁹² *A.e.*, s.119.

Yusuf Akçura'nın, "hâinâne bir sulh"⁹³ şeklinde tanımladığı Tilsit Barışı'na istinâden Napolyon'un dostu olan III. Selim'e "hayâsızca ihânet ettiğini"⁹⁴ yazmasının ardında yatan neden muhtemelen buydu.

Yine de Fransa imparatoruna muhâlif olan tüm bu müelliflere rağmen, Osmanlı tarih yazıcılığının Tilsit'i Napolyon'un sadece vefâsızlık ve/ya ihânetiyle özdeşleştiren perspektifinin bir parçası olan müverrihler zümresinin saflarında bazı gedikler de açılmamış değildi. Eğer dikkat edilirse, yukarıda ele aldığımız Osmanlı tarihçilerinin neredeyse tamamı ya resmî vak'anüvis (Âsım ve Şânîzâde), ya gayr-ı resmî devlet tarihçisi (Ahmed Cevdet ve Abdurrahman Şeref), ya imparatorluğun bürokrat sınıfından yetişen devlet adamı (Mehmed Emin Vahîd ve Mustafa Nuri), ya da ideolojik bağlamda devlet mefhûmuna yakın duran (Yusuf Akçura) yazarlardı. Bu yüzden de, Fransa ile Osmanlılar arasındaki askerî ve siyâsî münâsebetleri imparatorluğun selâmetini önceleyen ve devlet merkezci bir tarih bilinciyle değerlendirdiklerinden Tilsit Barışı konusunda Napolyon'a negatif bir rol biçmişlerdi. Üstelik, Napolyon hayrânlığını telkin eden Fransa orijinli tarih kitaplarının bile şu ana değin naklettiğimiz Osmanlı müelliflerinin algılarına yerleşen olumsuz Bonapart imajına nüfûz etmesi pek mümkün olmamıştı.

Oysa şimdi inceleyeceğimiz iki tarihçinin Tilsit'e yaklaşımları, hem farklı bir sosyal kimliğe sahip olmaları hem de Fransız menşei kaynaklardan etkilenmeleri nedeniyle yukarıdakilerden çok daha ılıman bir havada olacaktı. Bunlardan ilki, *Osmanlı Târîhi*'ni yazarken Devlet-i Aliyye ile ilgili kısımlarda neredeyse tümünden *Cevdet Târîhi*'ni esas aldığı halde Napolyon'a ilişkin yorumlarında Ahmed Cevdet'ten önemli ölçüde ayrılan Ahmed Rasim (d.1864/ö.1932) idi. Tilsit Barışı'nı naklettiği sayfalarda da Ahmed Cevdet'in Fransa imparatoruna dâir olan suçlayıcı yorumlarını alıntılarmaktan imtinâ eden müellif, onun yerine Fransız müverrih Edouard Driault'un *Napoleon'un Şark Siyâseti* (1904) isimli çalışmasında Bonapart'ı akladığı satırları ölçü almıştı. Gerçi Ahmed Rasim, Napolyon'un "televvünât [döneklik] ve teallülât [yalan bahâneler] ile iki taraflı bir politika uygulayarak Rusya'ya yaranmak için Osmanlıları ezdirdiğini"⁹⁵ kabul ediyordu; ama yine de Edouard Driault'tan aldığı "ilhamla",

⁹³ A.e., s.120.

⁹⁴ A.e., s.110.

⁹⁵ Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.IV, İstanbul: Şems Matbaası, r.1329/m.1912, s.1546 ve 1576.

Tilsit'te İstanbul'u Çar I. Aleksandır'a vermeyi reddettiği için Fransa imparatoruna karşı minnetkâr bir ruh halindeydi: Napolyon, îcad ettiği “zamân-ı vukûf”⁹⁶ ile, Rusların Şark Meselesi'nin çözümünde mesafe katetmesini engellemiştir; Bizans ve Rum imparatorluğu tasavvurlarını büsbütün mahvetmiştir; ve Panslavizm akımının Balkan uluslarını sarıp yutmasının önünü kesmiştir.⁹⁷ İlâveten, Osmanlılar, Napolyon'un arabulucuk yaparak Çar I. Aleksandır'ı Eflak ve Boğdan'ı boşaltmaya ikna etmesi sayesinde Rus istilâsından kurtulmuşlardı.⁹⁸ Bu açıdan bakıldığında, Fransa imparatorunun Tilsit Barışı'ndaki tutumu, Osmanlılar için o kadar da fenâ bir muâmele sayılmazdı.

Edouard Driault'un Tilsit'e bakışı, Diran Kelekyan'ın (d.1862/ö.1915) *İçtimâî ve Siyâsî Avrupa* adlı eserinde de belirgin bir etki bırakacaktı. Osmanlı müellifi, Fransız müverrihin kanaâtine uyarak⁹⁹ Napolyon'un “Memâlik-i Osmânîye'nin Fransa ve Rusya arasında mukâsemesine [bölüşülme] esâsen hilafgîr [karşı] olduğunu”¹⁰⁰ yazmakta bir sakınca görmemiştir. Aslında, Diran Kelekyan da tıpkı Ahmed Rasim gibi Fransa imparatorunun Tilsit'te Devlet-i Osmânîye'ye “vefâsızlık” ettiğini kabul ediyordu; fakat yine de müellif, Napolyon'un “Osmanlılara vefâsızlık ettiği bir zamanda bile menâfî-i Osmânîye'yi Ruslara [tamamen] fedâ etmediği” görüşünde ısrarcıydı. Zaten Diran Kelekyan'ı Tilsit meselesinde diğer tüm Osmanlı müelliflerinden ayıran en özgün reaksiyonu da Babiâli'nin bu şartlar altında dahi Fransa ile sağlam bir ittifak kuramamasına olan samimi hayıflanmasıydı: Osmanlı müellifinin hesabına göre, Mısır seferinden sonra III. Selim bir yandan ıslâhat hareketlerini sürdürse bir yandan da bu reformların müsbet neticelerinden “Napolyon'un Avrupa'da harikalar yarattığı böyle bir zamanda” faydalanmış olsaydı, bugün Avrupa bütün bütün başka bir halde bulunurdu; ama Osmanlılar Tilsit müzâkerelerinden önce sabit bir siyâset izleyemediklerinden çok önemli bir fırsatı kaçırmışlardı; Oysa Fransa ile ortak bir politika benimsenseydi, Devlet-i Aliyye bundan kim bilir ne derecelerde istifâde edecekti!¹⁰¹ Anlaşılan o ki, Diran Kelekyan,

⁹⁶ Muhtemelen “Daha zamanı var veya henüz uygun şartlar oluşmadı” anlamlarına gelen söz öbeği.

⁹⁷ Ahmed Rasim, *A.g.e.*, s.1687-8; Driault, *Napolyon'un Şark Siyâseti*, s.378.

⁹⁸ Ahmed Rasim, *A.g.e.*, s.1576.

⁹⁹ Diran Kelekyan'ın Edouard Driault'tan edindiği fikirler Ahmed Rasim'in yaptığı gibi mot a mot değil, meâlen nakledilmiştir. Bkz: Driault, *Napolyon'un Şark Siyâseti*, s.184, 185, 370.

¹⁰⁰ Diran Kelekyan, *İçtimâî ve Siyâsî Avrupa*, İstanbul: Sabah Matbaası, r.1330/m.1913, s.465.

¹⁰¹ *A.e.*, s.623.

her ne kadar Osmanlıları sırtından bıçaklamış olsa da, buna rağmen Babıâli'nin atacağı dirâyetli adımlarla Napolyon'u Devlet-i Aliyye için uygun bir siyâsî partner haline getirebileceğine içtenlikle inanmıştı.

Her şeye rağmen, Edouard Driault'un Fransa imparatorunun Osmanlı siyaseti ve Tilsit Barışı'na ilişkin Ahmed Rasim ve Diran Kelekyan tarafından da onay gören düşüncelerine yüksek sesle itiraz eden bir Osmanlı müellifi de yok sayılmazdı. 1798 Mısır seferinin gerekçeleri konusunda Bonapart'a yönelttiği şiddetli eleştirilerle hatırladığımız Reşad Hikmet Bey (d.?./ö.?), *Bonapart'ın Mısır Seferi'nin Esbâb-ı Hakîkiyyesi* isimindeki mecmûa yazısında Ahmed Rasim ve Diran Kelekyan'ı hiç anmadan Edouard Driault'un iddialarını sert bir üslûpla reddetmişti. Fransa imparatorunu “hiçbir şeyde samimiyeti olmayan bir komedyacı”¹⁰² diye aşağılayan Osmanlı müellifi, Fransız müverrihinden alıntıladığı bir pasaj vasıtasıyla Napolyon'un Tilsit ve Doğu siyasetine olan tenkîdlerini şöyle sıralamıştı: Fransa imparatorunun, Devlet-i Aliyye'nin taksîmi meselesinde ciddi olmadığı fikri kabul olunamazdı; Zirâ Napolyon, daha 1797 senesinden beri Şark'ı düşünmekte ve amel-i hârisânesini orada teskîn etmek istemekteydi¹⁰³; Dahası, Rus Çarı'nın isteklerini reddetmesinin nedeni de, “iki cambazın bir ipte oynayamaması ve iki imparatorun birbirini aldatmaya çalışmasından” başka bir şey değildi.¹⁰⁴ Reşad Hikmet'in dolaylı anlatımla söylemek istediği şuydu: Eğer Fransa imparatoru ve Rus Çarı Tilsit'te anlaşabilmiş olsalardı, Osmanlı topraklarının bölünmesi projesi pekâla uygulamaya konabilirdi. Bu bakımdan Osmanlı müellifi, her ne kadar yazısının içeriği doğrudan Tilsit Barışı'na odaklanmadığı için Napolyon'u alenen “vefâsızlık ya da ihânet” ile ithâm etmemiş olsa da, söz konusu meselede kendisini Ahmed Rasim ve Diran Kelekyan'dan ziyade Yusuf Akçura'nın yanında konumlandırması zaten Fransa imparatorunu vefâsızlıkla suçlamakla aynı şeydi.

Aslında Reşad Hikmet'in mecmûa yazısı, on dokuzuncu asırdan yirminci yüzyıla uzanan kronolojik periyotta Tilsit Barışı nedeniyle Napolyon'un üstüne yapışan “vefâsız ve hâin” etiketinin Osmanlı tarih yazıcılığında ne kadar kökleşmiş bir

¹⁰² Reşad Hikmet, “Bonapart'ın Mısır Seferi'nin Esbâb-ı Hakîkiyyesi”, **Darülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmûası**, Sene:1, Sayı:4, r.30 Ağustos 1332/m.13 Eylül 1916, s.343.

¹⁰³ **A.e.**, s.342.

¹⁰⁴ **A.e.**, s.344.

fenomen olduğunun güçlü kanıtlarından biriydi. Şüphesiz, Fransa imparatorunun bu imajı yalnızca Tilsit sürecinde yaptıklarının değıl, aynı zamanda ta Mısır seferinden bu yana Babiâli'nin hatırını kıran birçok müessif davranışının sonucunda Osmanlı toplumsal hafızasında biriken ve ehl-i kalem sahiplerinin külliyatı sayesinde nesilden nesle aktarılan güvensizlik ve nefret duygularının da doğal bir yansımasıydı. Bu bölümde ele aldığımız Osmanlı müelliflerinin tamamının Napolyon'un Devlet-i Aliyye'yi sırtından bıçaklamasına bir şekilde değinmiş olmalarının en önde gelen açıklaması zannımızca buydu.

4.3. 1808-1814 İspanya Savaşı:

Cihangirlik Hırsının Getirdiği Yıkım

Fransa'yı Avrupa'nın efendisi haline getiren Tilsit Barışı, kıta üzerindeki tüm siyâsi ihtiraslarını gerçekleştirmiş olması bakımından aynı zamanda Napolyon'un kişisel prestij ve gücünün ulaştığı doruk noktasının da bir simgesiydi: Tilsit'te parçalanan Prusya'nın Doğu Avrupa'daki toprakları üzerinde kurulan Varşova Büyük Dükalığı, Fransa imparatoruna en sadık Alman prenslerinden biri olan I. Frederick Augustus'un idaresine bırakılmıştı; Berlin'in Elbe nehrinin batı yakasında kalan arazilerindeyse Westfalya Krallığı ihdâs edilerek başına Napolyon'un en küçük kardeşi Jérôme Bonapart geçirilmişti; Bu iki emperyal atama, Fransa imparatorunun 1805'de üvey oğlu Eugène Beauharnais'i İtalya, 1806'da ortanca kardeşi Louis'i Hollanda ve son olarak da, yine 1806'da ağabeyi Joseph'i Napoli tahtlarına oturtmasıyla Avrupa'yı fiilen avucunun içine aldığı Bonapart hânedanlığı sisteminin son halkalarıydı.¹⁰⁵ Ama gerçekte akrabalık bağlarına dayandığından Avrupa milletlerinin hür iradelerini hiçe sayan bu hegemonyal düzen, uzun vâdede asla sürdürülebilir bir yönetim biçimi değildi ve Napolyon'un sonunu hazırlayan felâketler silsilesinin de başlangıcını tetikleyecekti.

Bu sürecin ilk adımı, Fransa imparatorunun, Britanya'nın kadîm müttefiki olmasından ötürü Kıta Ablukası'na katılmayı reddeden Portekiz'i istilâ etme kararı oldu. Fransız kıtalarına İber Yarımadası'ndan serbest geçiş hakkı tanınması için gizlice yapılan Fontenbleau Antlaşması'nda İspanya başbakanı Godoy'a da Portekiz ganimetinden pay sözü veren Napolyon, generallerinden Junot'u 24.000 kişilik bir kuvvetle Lizbon üzerine gönderdi. İspanyol güçlerinin de yardımıyla Ekim 1807'de başlayan askerî harekât, kasım ayında başkentle birlikte tüm Portekiz'in işgal edilmesiyle sonuçlandı. Kraliçe I. Maria'nın hânedan üyelerini de yanına alarak Brezilya'ya kaçması ise ülkenin Fransa boyundurluğuna girmesinin resmî mührü oldu.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Napolyon'un aile üyeleri vesilesiyle Avrupa'da hegemonya kurma tasavvuruna ilişkin çok daha detaylı bilgi için bkz: Desmond Seward, *Napoleon's Family: The Notorious Bonapartes and Their Ascent to the Thrones of Europe*, London, Thistle Publishing, 2015.

¹⁰⁶ Charles Esdaile, *The Peninsular War*, Penguin UK, 2003, s.40-134 (epub formatı).

Osmanlı tarih yazıcılığında Portekiz'in istilâsına öznel yorumlarla değinen tek müellif, işgal haberini büyük olasılıkla Paris sefiri Abdürrahim Muhib Efendi'nin Babıâli'ye yolladığı diplomatik raporlardan öğrenen Mütercim Âsım Efendi'ydi. Ancak Muhib Efendi'nin *Büyük Sefaretnâmesi*'nde Napolyon muhâlifliğine delil sayılabilecek neredeyse hiçbir alenî ifadeye rastlanmadığı göz önüne alınırsa, şimdi nakledeceğimiz değerlendirmelerin Osmanlı vak'anüvisine ait olduğu kanâatimizce hemen hemen kesin gibidir. Klasik bir Osmanlı aydınının düzen ve istikrarı savunan dünya görüşünden dolayı belki de Fransız İhtilâli'yle özdeşleştirdiği Napolyon'un siyasi ihtiraslarına ve saldırganlığına gönderme yapan Mütercim Âsım, Portekiz'in işgalini de şu satırlarla açıklamıştı: “Bonaparta, Fransa ve İtalya'ya kanâ'at eylemeyüp cihângîrlik sevdâsında olduğundan başka, dâr-ı hükûmetinde temdîd-i ikâmet ü ârâmiş, mûris-i heyecân-ı fitne vü şûriş olmak mülâhazasına mebnî, dâ'imâ askeri berü öte idâre vü isâre eylemek politikasına evfâk olmağın, bu def'a Portekiz cânibini veche-i 'azm-i istilâ eylemekle...”¹⁰⁷

Osmanlı vak'anüvisinin alaycı bir tavırla, Fransa imparatorunun “fitne ve kargaşa çıkarmadan huzur ve rahat bulamaması nedeniyle agresif bir askerî politika benimsediği” yolundaki bu çıkarımı, her ne kadar Portekiz meselesi özelinde tam olarak doğru olmasa da İspanya felâketinin başlangıç safhası için kusursuz derecede isabetli bir saptamaydı. Zîra, gerek Bourbonların Avrupa'daki son kalesini devirmek, gerek Kıta Ablukası'nı sağlamlaştırmak ve gerekse de Amerika'daki sömürgelerinden faydalanmak amacıyla İspanya'ya da el atmayı kafasına koymuş olan Napolyon, bu emelini mümkün kılmak için gerçekten de ilk iş olarak ülkenin hânedan mensupları arasına fitne tohumları saçma yolunu seçmişti: Önce Kral IV. Charles ile veliaht prens Ferdinand'ın arasını bozarak tahtın meşrû vârisinin hapse atılmasına neden olan Fransa imparatoru, daha sonra da Ferdinand'ı İspanya'nın başbakanı olan Godoy'u devirmesi için kışkırtmıştı; Bununla da yetinmeyen Napolyon, Şubat 1808'de eniştesi Murat'ın kumandasına verdiği 180.000 kişilik orduyla İspanya'nın kuzey vilâyetlerini işgal ettirmişti.¹⁰⁸ Bu süreç sonunda, Madrid ahâlîsinin çıkardığı bir isyanla rüşvetçilik ve beceriksizliği yüzünden İspanyollar'ın nefret ettiği Godoy alaşağı edildi; Kral IV.

¹⁰⁷ Mütercim Asım Efendi, *Âsım Tarihi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.1106.

¹⁰⁸ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.391.

Charles tahttan ferâgata zorlandı; ve halkın sevgilisi olan veliaht prens, IV. Ferdinand sıfatıyla krallık tacını giydi.¹⁰⁹ Ama tarihe Aranjuez vak'ası olarak geçen bu ayaklanma, Napolyon'a İspanya'yı ele geçirmek için ihtiyaç duyduğu sözde bahâneyi sağlamaktan başka bir işe yaramayacaktı.

IV. Charles ve IV. Ferdinand arasında arabuluculuk yapacağı gerekçesiyle hânedan üyelerini Bayonne'da planladığı görüşmeye katılmaya "ikna etmek" için Mart 1808'de Murat'ın emrindeki Fransız birliklerini Madrid'e sevkeden Fransa imparatoru, bu kararıyla iktidarının altına dinamit döşeyecek olan kanlı İspanya savaşının ilk adımını da resmen atmıştı. Nisan 1808'deki Bayonne toplantısında yapılan bir oldu bitti ile İspanya tacı Bourbon hanedanının elinden alınarak Bonapart ailesine verildi: Napolyon tarafından idam edilmekle tehdit edilen meşrû kral IV. Ferdinand, baskılara dayanamayarak tahttan babası lehine çekildi; IV. Charles ise oğlundan aldığı hükmetme yetkisini derhal Fransa imparatoruna terk etti; Napolyon da bu krâliyet pâyesini Napoli Kralı olan ağabeyi Joseph'e tevcih ederek İspanya'nın gayrı resmî hâkimi konumuna geldi.¹¹⁰ Bonapartların İspanya tahtındaki meşrûiyeti, Bayonne'a çağrılan Fransız yanlısı İspanyol asilzâdeleri tarafından hemen onaylandı. Fakat yine de, Napolyon'un İspanya'daki egemenliğini sağlama almak maksadıyla Charles ve Ferdinand'ı Bayonne'da tutuklatarak Fransa'daki Compiègne ve Valençay'da ev hapsine mahkûm etmesini bu aristokrat icâzeti bile engelleyemeyecekti.

Bayonne'da İspanya Monarşisi'ne yapılan bu rezil komploya üstü kapalı bir şekilde değinen ilk Osmanlı müverrihi, Napolyon'un "ne gûne [çeşit] gaddar ve ne rütbe mütelevvin [dönek] ve hud'a-kâr [hilekâr]" olduğunu iyi bildiği gibi, aynı zamanda onun "âmme-i [tüm] Avrupa'yı (ve) belki Amerika'yı zîr-i dest-i temellük [sahip olma] ü istibdâd etme murâdını"¹¹¹ da gözünden kaçırmayan Mütercim Âsım Efendi'ydi. Osmanlı vak'anüvisi bu siyasi farkındalıkla, IV. Ferdinand ve IV. Charles'ın Bayonne'da maruz bırakıldıkları feci muâmelenin Fransa imparatorunun hânedanlık sistemi tasavvurunun bir neticesi olduğunu sezdiğini şu cümleyle belli etmişti: "Bonapart'ın asıl niyet-i hafiyesi, Napoli Kralı olan birâderini İspanya'ya,

¹⁰⁹ A.e., s.393.

¹¹⁰ A.e., s.395.

¹¹¹ Mütercim Asım Efendi, *Âsım Tarihi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.1463.

Felemenk Kralı olan diğer birâderini Napoli'ye ve İspanya'da olan eniştesi Murat'ı da Felemenk'e kral nasbederek Okyanus'a [Atlantik] kadar memleket-i vâhîde hükmüne idhâl eyledikten sonra şark ve cenûb câniblerini dahi zabt u teshîr eylemekle..."¹¹² İlâveten tarihçi, Bonapart'ın akrabalarını Avrupa'nın muhtelif ülkelerine hükümdar olarak atamakla açığa vurduğu politik ihtiraslarına olan şiddetli öfkelerini de belirtmeden geçememişti: "(Napolyon'un) ...Kayserliğ'i İskenderliğ'e tebdîl birle cihân-dâr ve cihângîr olmak hayâlinde olduğu levâmî'-i harekât şenâyi'inden [alçakça işler] nümâyândır [âşikâr], heyhât, heyhât!"¹¹³ Ancak Mütercim Âsım, en iyi numarasını en sona saklamıştı. Osmanlı tarihinin yalnızca 1804-1809 yılları arasındaki bölümünü kaydetmesi nedeniyle Napolyon'un 1815'de St. Helena'ya sürgün edilmesiyle sonuçlanacak olan ibretlik âkıbetini önceden bilmesine imkan bulunmayan Osmanlı müverrihi, Fransa imparatorunun talihinin er ya da geç döneceğini de takdire şâyân bir öngörüyle tahmin etmeyi başarmıştı: "Bu felek-i devvâr [dönek] ol mertebede vefâdâr değildir ki, bir ferdin çerâğ-ı ümîdini subha îsâl [ulaştırma] ve cerîde-i emelini itmâm [tamamlama] ü ikmâl eyleye."¹¹⁴ Bununla da yetinmeyen tarihçi, aynı kehâneti bir de Hâfız Divânı'ndan aldığı şiirsel ilhamla dile getirmişti:

Tû cehd küñî velî kazâ mî-guyed
Bîrûn zî-kifâyet-i tû kâr-ı diğere

Günümüz Türkçesi'yle:

Sen gayret ediyorsun,
Fakat kazâ ve kader.

"Bu senin başaramayacağın bir iştir"
anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵

Anladığımız kadarıyla, Osmanlı vak'anüvisinin bu "talih ve baht" vurgusu, *Âsım Tarihi*'ni birincil kaynak olarak kullanan Ahmed Cevdet'e de aynen miras kalacaktı. *Târîh-i Cevdet*'te Napolyon'un muazzam kariyerinin onun üstün

¹¹² A.e., s.1132.

¹¹³ A.y.

¹¹⁴ A.y.

¹¹⁵ A.e., s.1133. Alıntıladığımız şiirde bize ait olan hiçbir ekleme yoktur. Tercüme metnini aynı sayfanın ilk dipnotundan aldık.

kumandanlık ve devlet adamlığı meziyetleri kadar “şans ve talihiyle” de açıklanmış olmasının nedeni zannımızca *Âsım Tarihi*’nden edinilen bu kaderci anlayıştı. Ahmed Cevdet, Mütercim Âsım’ın Fransa imparatorunun başarılarını “kuvvet-i tâli‘ [talih] ve istidrâcına [iyi baht]”¹¹⁶ atfetmesini nasıl benimsemişse, aynı şekilde başarısızlıklarını “talihin yüz çevirmesine” bağlamasını da öyle içselleştirmişti. Tarihçinin, İspanya meselesini ele aldığı sayfalarda Mütercim Âsım’ın satırlarını meâlen tekrarlaması bunun bir kanıtıydı: İber Yarımadası’nın tamamen zaptedilmesi girişimi, Napolyon’un “bütün Avrupa’yı kendisine çocuk oyuncağı gibi bir nevi eğlence etmesine müsâid olan ikbâlîne pek güvenmesinin”¹¹⁷ kurdurduğu sayısız hayâlden yalnızca biriydi; Ama felek, bu kadar harîsâne emelin gerçekleşmesine asla müsâade etmez, baht ve talih de bir insanın o derecelere kadar refâkatçısı olmazdı¹¹⁸; Nitekim, iradesinin önünde hiçbir şeyin duramayacağına inandığından şansını çok fazla zorlayan¹¹⁹ Napolyon, Bayonne’da IV. Ferdinand ve IV. Charles’ın hükümdarlık haklarını hileyle gaspederek “başına en büyük belâ olan”¹²⁰ İspanya harbini çıkarmıştı.

İşin ilginç tarafı, Napolyon’un kendisi de St. Helena hatıratında Bayonne görüşmelerinin “çok kötü tarzda işlenmiş bir ahlaksızlık ve utanmazca yapılmış bir adaletsizlik”¹²¹ olduğunu itiraf etmekte bir sakınca görmemişti. Öte yandan, Fransa imparatorunun bu samimi ikrârı, aslında kendisinin tartışmalı icrâatlarını aklamak amacıyla uydurulmuş sahte bir ajanda olan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ta hiçbir zaman alışıldık bir tavır olmamıştı. Bu yüzden de, mevzuûbahis hatıratta güyâ Napolyon’un nefis-i müdâfaa için saydığı gerekçeler, Abdürrezzâk Bâhir tarafından mütemâdiyen alay ve ayıplamayla karışık bir edâyla reddedilmişti. Meselâ, Osmanlı mütercimi, Fransa imparatorunun Bayonne’da Joseph’in İspanya Kralı ilân edilmesinin ülkenin halk ve asilzâdelerince de onaylandığını kaydettiği satırlarının derkenâr kısmında, Napolyon’un adını temize çıkarmak için en azından İspanyol soylularını suçlamamış olmasıyla dalga geçerek, “Galiba ahâli ve sekineyi mes’ûl etmek hacet-i zahmetine girmeye değmezdi”¹²² diye yazmıştı. Abdürrezzâk Bâhir’in, Napolyon’un 1804’de

¹¹⁶ Mütercim Asım Efendi, *Âsım Tarihi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.1492.

¹¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.251.

¹¹⁸ *A.e.*, s.232.

¹¹⁹ *A.y.*

¹²⁰ *A.e.*, s.262.

¹²¹ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.396.

¹²² *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, Kâhire: Bulak Matbaası, 1844, s.52.

kardeşleri olan Joseph, Louis ve Jerome’u imparatorluk vârisi yapması üzerinden hânedanlık sistemini eleştirdiği müstehzî ifadelerindeki yaklaşımı da bundan farklı değildi: “[Napolyon] cümle Bonapartları kral ilan etmeliydi; eğer cümle hükümdârân hânedanlarının hısım ve akrabalarını kral eyleme dâiyesinde olmuş olsalar dünya ölürdü.”¹²³ Mütercim bu siyasi işnelemelerinin sebebi, şüphesiz Fransa imparatorunun “milletleri hakim ve galibin malı nazarıyla müşâhede [görme] ettiğinin”¹²⁴ bilincinde olmasıydı. Bu yüzden de, Napolyon’un zihnindeki ulus konseptini nefretle anan Abdürrezzâk Bâhir, muhtemelen farkında olmadan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ın liberal bir imparator miti yaratma gayesini baltalamak istercesine “bir milleti krala hediye eden adam acaba serbestiyetin dost-ı sahihi olabilir mi?”¹²⁵ sorusunu ortaya atmıştı. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı müterciminin Bayonne’da İspanya monarşisine karşı çevirdiği komploya istinâden Napolyon’u “vâcib-i istihkâkât-ı [haklar] insâniye ve milelden [milletler] asla haberi yoktu”¹²⁶ yergisiyle kınaması özünde oldukça tutarlı bir duruştu.

Her şeye rağmen, Mütercim Âsım, Ahmed Cevdet ve Abdürrezzâk Bâhir efendiler gibi imparatorluk bürokrasisinden yetişme müelliflerin menfî görüşlerine karşın, Bayonne görüşmeleri yirminci yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Osman Senayi Bey’in (d.1872/ ö.1944) *Tarih-i Harb* isimli yapıtındaysa paradoksal olmakla birlikte hissedilir ölçüde müsbet bir perspektifle ele alınacaktı.¹²⁷ Örneğin tarihçi, daha konunun başında Bayonne’da yaşanacakların habercisi niteliğindeki girizgâhını, Napolyon’un “başladığı bir işte muvaffak olmak için saniyede bin türlü desise [hile] icad edecek derecede mâhir bir politikaşinâs”¹²⁸ olduğu yönündeki methiyyesiyle yapmıştı. Devamında ise, Fransa imparatorunun İspanya tacını IV. Ferdinand ve IV. Charles’ın elinden almasını “esâsen pek iyi ve güzel düşünülmüş bir hile”¹²⁹ şeklinde tanımlamıştı. Daha da garibi, Osman Senayi, Fransız yanlısı İspanyol asilzâdelerin de

¹²³ A.e., s.36.

¹²⁴ A.e., s.42.

¹²⁵ A.y.

¹²⁶ A.e., s.53.

¹²⁷ İspanya Harbi’ni tüm safhalarıyla (C.III, 7. Fasıl, s.159-187) inceleyen yegâne tarihçi olan Osman Senayi, her ne kadar direkt referans vermemiş olsa da kitabını büyük olasılıkla bir veya birkaç Avrupa orijinli kaynaktan derleyerek vücûda getirmiş olmalıdır. Ama biz yine de müellife ait olduğunu veya en azından kendisinin de benimsediğini düşündüğümüz bazı ifadeleri burada işleyeceğiz.

¹²⁸ Osman Senayi, *Târîh-i Harb*, İstanbul: Yuvanaki Penayotidis Matbaası, r.1314/m.1898, s.160.

¹²⁹ A.e., s.163.

Bayonne’a davet edilmesini, sanki olayın kendisi yeterince büyük bir adaletsizlik değilmiş gibi, Napolyon’un “işin içine bir haksızlık falan girmemesi için”¹³⁰ başvurduğu bir çare olarak yorumlamıştı.

Gelgelelim, Osman Senayi’nin şimdiye kadar Fransa imparatorunun lehine seyreden değerlendirmeleri, bundan sonra çelişkili bir anlatımla bir anda onun aleyhine dönmüştü. Osmanlı müellifi, Bonapart’ın “öteden beri Portekiz ve İspanya memâliğine göz diktiğini” kaydetmiş; bu doğrultuda “el hükmü’l-galebe [gâlibin hükmü olur]” prensibince Ferdinand ve Charles’ı devirerek Joseph’i İspanya Kralı yaptığını belirtmiş; ve son olarak da, “Bayonne haksızlığından” infiâle kapılan İspanyollar’ın Madrid’te konuşlanan Fransız kıtalarına saldırdığını ifade etmişti.¹³¹ Ama yine de her halükârda, Mütercim Âsım, Ahmed Cevdet ve Abdürrezzâk Bâhir’in sert hükümlerinin fâili olan Napolyon’un Bayonne komplosu, “cihân askerinin sâhibkıranı”¹³² olarak gördüğü Fransa imparatoruna karşı kayda değer düzeyde hayranlık besleyen bir son dönem tarihçisinin kitabında nisbeten daha bağışlayıcı bir havayla anlatılmıştı.

Bu arada, Napolyon’a tahtını kaybettirecek olan İspanya Harbi’nin ilk adımı niteliğindeki Bayonne görüşmeleri, tüm yarımada’yı bir barut fıçısına dönüştürmeye yetmişti. Meşrû kral IV. Ferdinand ve babası IV. Charles’in yönetimden el çektiler ve yerine bir Fransız olan Joseph Bonapart’ın atanması, bu kararı ulusal gurur ve iradelerine bir hakaret sayan İspanyol milletini ayağa kaldırmıştı. Mayıs 1808’de patlak veren Des de Mayo isyanında Madrid ahâlisi, Murat’ın muhafızlarına saldırarak yakaladıkları Fransız askerlerini kırıp geçirmişlerdi. İşgal kuvvetlerinin acımasız karşı hamlesiyle bastırılan bu başkaldırı, İspanya’nın direniş mücadelesinin işaret fişeği olması bakımından yarımada savaşının kırılma noktalarından biri haline gelecekti.¹³³ Des de Mayo’nun uyandırdığı ilhamla neredeyse tüm İspanyol şehirlerine muazzam bir isyan dalgası yayılmıştı: Mayıs ayının 20’sinde Badajoz, 23’ünde Valensiya,

¹³⁰ A.y.

¹³¹ A.e., s.164.

¹³² A.e., s.153.

¹³³ Madrid ayaklanması ve yarattığı isyan atmosferi için bkz: Esdaile, *The Peninsular War*, s.134-199 (epub formatı).

24'ünde Asturias, 25'inde Zaragoza, 27'sinde Sevilya, 30'unda Galiçya ve 7 Haziran'da da Katalonya Fransızlara karşı isyan bayrağını çekmişti.¹³⁴

Daha da kötüsü, İber yarımadasını saran bu bağımsızlık ateşi, aynı zamanda 1808-14 yılları arasında İspanya'da savaşı Fransız kıtalarının korkulu rüyası olacak olan gerilla harbinin de fitilini yakmıştı. İşgal süresince Fransız ordularının ikmal kollarını vuran, yakaladıkları düşman askerlerine korkunç işkenceler yapan ve cephe gerisi faaliyetleriyle de işgalcilerin moralini bozan İspanyol gerillaları¹³⁵, Napolyon'un *Grande Armée*'sine toplamda 76.000 zayıat¹³⁶ verdirerek Fransa'nın yenilgisinde önemli bir rol oynayacaklardı. Ama yine de bu zafer, Fransızların gerilla çetelerinin eylemlerine misilleme olarak İspanya'nın birçok belde ve şehrini yakıp yıkması sonucunda sayısız sivilin hayatını kaybettiği pahalı ve kanlı bir başarıydı.¹³⁷

Bu konuya yer veren ilk Osmanlıca kaynak olan *Mütercim Âsım Târîhi*'nde, İspanyollar'ın Fransız işgâline direnişine kısaca iki yerde değinilmişti. Birincisi, Des de Mayo ayaklanmasından bahsedilirken “Françe kâfirinin” Madrid halkının üzerine “top ve tûfengle” saldırarak “semt-i idbârî [tâlihsiz şehri] kahr u tebâr [helâk]” etmek suretiyle “kıtâl-i ‘azîme [büyük bir katliam]” yaptıklarının belirtildiği satırlardı.¹³⁸ Osmanlı vak'anüvisinin altını çizdiği ikinci havâdis ise, Des de Mayo ayaklanmasından sonra “Navar, Katalon ve Endülüs” vilâyetlerinin de Fransızlara karşı “harb u hısâm [mücâdele]” ettikten başka İspanya memleketindeki din adamlarının bile istiklâl için silaha sarıldığının nakledilmesi idi.¹³⁹ İspanya'nın başkaldırısı husûsundaki sözlerini bu kadarla da sınırlamayan Mütercim Âsım, edindiği bilgilere dayanarak tüm bu yaşananlardan Napolyon'un kardeşini İspanya'ya kral nasbetmek için Bayonne'da yaptığı “semîr-i zamîr-i pür-mekr [hile] u mekîdeti [aldatma]” sorumlu tutmuştu.¹⁴⁰

Bununla beraber, Napolyon'un Bayonne komplosu yüzünden patlayan bu İspanyol ayaklanması, *Âsım Tarihi*'ni referans alan Ahmed Cevdet tarafındansa çok

¹³⁴ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.397.

¹³⁵ İspanyol gerillalarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz: Ronald Fraser, *Napoleon's Cursed War: Spanish Popular Resistance in the Peninsular War, 1808-1814*, London&New York, Verso, 2008, s.390-432.

¹³⁶ McLynn, *A.g.e.*, s.454.;

¹³⁷ İspanyol sivil kaybının toplam sayısı için bkz: Fraser, *A.g.e.*, s.476.

¹³⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.1132.

¹³⁹ *A.e.*, s.1148.

¹⁴⁰ *A.y.*

daha teferruâtlı ve sistematik bir metin kurgusuyla okuyucuya aktarılmıştı. Her şeyden önce, Fransa imparatorunu “bi-gayr-ı hâk [haksızca] ve bilâ-sebep [sebepsizce] bir milletin istiklâl ve hürriyetine dokunmakla” suçlayan tarihçi, Napolyon’un hatasını anlamasına rağmen “geri dönmeyi ar ederek şan ve nâmus meselesi”¹⁴¹ yapması üzerinden yine onun “kibr u gururuna” işaret etmişti. Dahası, Osmanlı müverrihi, Fransızların İspanyol direnişine şiddetli bir reaksiyonla sayısız katliam ve tahribat yaratmalarını da Napolyon’un bu tavrına bağlamıştı: Bonapart’ın ele geçirilen asilerin kurşuna dizilmesi emri yüzünden Fransızlar, “Cengizlik yolunda vahşiyâne hunrîzlik [kan dökücülük] usûlüne”¹⁴² başvurmuşlardı; Hürriyet ve medeniyet davasında olan Fransızların vahşiyâne davranışlarından dolayı nice hâneler harâb olmuş, nice mamûr beldeler ateşe verilmiş, velhâsıl İspanya baştan başa kana boyanmıştı; Ahmed Cevdet’in tasvîrine göre, işgalcilerin yaptıkları “dehşetengiz mukâteleler [kıyım] ve vahşiyâne muâmeleler” öyle bir raddeye ulaşmıştı ki “birkaç ciltlik kitaba” sığmazdı; Fransızların yalnızca Kurtuba’da yaptıklarının kısaca beyân olunmasına bile yürekler dayanmazdı: Napolyon’un kitaları, “dâire-i itâat, insâf ve insâniyetten” çıkarak “vahşiyâne ve gaddarâne” bir sûretle sayısız canlara kıyıp da “ahâlinin ırz ve nâmusunu şikest” ettikten sonra şehri gâret [yağma] ve tahrib etmişlerdi.¹⁴³

Kanâatimizce Ahmed Cevdet’i bu satırları karamalaya sevkeden birinci neden Françe’nin mezâliminin şiddetini vurgulamaksa, ikincisi de, tıpkı Yafa katliamını naklettiği sayfalarındaki gibi, Fransız Devrimi’ne duyduğu güçlü nefreti haklı bir gerekçeye dayandırma motivasyonuydu. Fransızların ayaklanmaya karşı gösterdikleri acımasız reaksiyonun Sevilya veya Zaragoza gibi İspanyol kentlerinden ziyade akıllıca bir metin kurgusuyla kadim bir İslam şehri olan Kurtuba üzerinden somutlaştırılması tesadüf değildi. Müverrih, bu tercihiyle muhtemelen Osmanlı okuyucusunun empati duygularını uyandırarak anti devrim propagandasının tarih algılarına daha sağlam kazınmasını hedeflemişti.

Ahmed Cevdet’in ideolojik kaygılarla ele aldığı İspanya ayaklanması, diğer taraftan Aklın Hakimiyeti Mecmuası’nda E.S. imzasıyla yayımlanan *Napolyon’un İspanya’yı İstilâsı* başlıklı kısa bir yazıda yalnızca okuyucuyu aydınlatma amacıyla

¹⁴¹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.263.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ A.e., s.264.

nakledilmişti. Müterciminin hiçbir öznel değerlendirmeye yer vermediği bu dergi metni, Fransa imparatorunun ağabeyi “sarhoş Joseph’in” tahta oturduktan sonra işgal yönetiminin ülkede isyan çıkmasına neden olacak iki uygulamasını vurgulamakla yetinmişti: Birincisi, Katalonya’nın zaptedilmesinin akabinde atanan Fransız genel kumandanın, her askere bir “İspanyol kızı” verilmesini emretmesiydi; İkincisi de, İspanyol milletinın aklıktan kırılmasını umursamayarak Fransız birliklerin beslenmesi için halkın elindeki tüm domuzların kesilmesi kararıydı.¹⁴⁴ Yarımada ahâlisinin gazaba gelerek Napolyon’un kıtalarına karşı silaha davranmalarının sebebi, işgalcilerin işte bu gibi onur kırıcı ve zalimce muâmeleleriydi.¹⁴⁵

İspanya’nın işgale olan tepkisini Napolyon’un karakterine endeksleyen Osman Senayi ise, imparatorun halkın iradesini küçümsemesinden yola çıkarak üstü kapalı bir anlatımla Bonapart’ın “kibr ü gurûruna” atıfta bulunmuştu. *Târîh-i Harb* isimli kitapta bu görüşe iki noktada dikkat çekilmişti: Napolyon, İspanya halkına ilan edeceği beyannâmeyi kaleme alırken “ahâlinin göstereceği mukâvemeti asla kemâl-i ehemmiyete bile” almamıştı¹⁴⁶; Bundan başka, Fransa imparatoru, İspanyolların işgale karşı koyacağını “hatırına bile getirmedeğinden” Madrid isyanına “hayretler içinde” kalmıştı.¹⁴⁷ Des de Mayo hâdisesinden dolayı “hiddetinden çatlayan” Bonapart’ın, “şu ehemmiyet vermediği İspanya seferini” artık bizzat idâre etme kararı almasının¹⁴⁸ ardında yatan en önemli faktör de, ciddiye almadığı yarımada savaşının kendisini nasıl bir felâkete sürükleyeceğini ilk kez bu Madrid isyanından sonra anlamış olmasıydı.

Napolyon’u “hiddetinden çatlatan” Des de Mayo ayaklanması, Fransız ordularının başına büyük bir dert açacak olan iki fâciayı beraberinde getirmişti: Madrid isyanının yarattığı milliyetçilik rüzgarının motivasyonu ile oluşturulan İspanyol direniş ordusu, 19 Temmuz 1808’de Pierre Dupont’un kumandasındaki 25.000 kişilik bir Fransız kolordusunu Bailen’de tüm ağırlıklarıyla birlikte teslim olmaya zorlayarak Fransa’ya Kıta Avrupası’ndaki ilk büyük yenilgisini tattırmıştı¹⁴⁹; Daha da kötüsü, Londra’nın İspanya’nın mukâvemetini desteklemek için Wellington’un emrinde

¹⁴⁴ E.S., “Napolyon’un İspanya’yı İstîlâsı”, *Aklın Hakimiyeti*, Cilt: 1, Sayı: 1, t.y., s.18-19.

¹⁴⁵ A.y.

¹⁴⁶ Osman Senayi, *Târîh-i Harb*, s.164.

¹⁴⁷ A.e., s.168.

¹⁴⁸ A.e., s.166.

¹⁴⁹ David Gates, *The Spanish Ulcer: A History of the Peninsular War*, New York, W.W. Norton, 1986, s.481.

Portekiz'e gönderdiği bir Britanya gücü de, Junot'u 17 Ağustos'ta Vimeiro'da mağlûb ederek Fransızları yarımadayı boşaltmaya mecbur bırakmıştı.¹⁵⁰ *Grande Armée*'nin Bailen ve Vimeiro'daki bu başarısızlıkları, İspanyol milletine büyük bir moral sağladığı gibi, aynı zamanda Fransa'nın boyundurluğu altındaki tüm Avrupa uluslarının da istiklâl heveslerini körüklemişti. Napolyon'u İspanya seferini bizzat yürütmeye ikna eden endişe verici gelişmeler işte bunlardı.

Ekim 1808'deki Ertfurt Kongresi'nde Rusya'nın olası bir Avrupa harbinde tarafsız kalmasını güvence altına alan Fransa imparatoru, yüzünü İspanya'ya döndü. Kasım ayında yaklaşık 200.000 neferden mürekkeb muazzam bir orduyla Pireneler'i aşan Napolyon, İspanyol güçlerini sırasıyla Burgos, Tuleda, Espinoza ve Somosierra'da ezdikten sonra 1 Aralık'ta Madrid'e girdi.¹⁵¹ Halkın nefretini yatıştırmak için bir özgürlük ve reform beyannâmesi ilan ettikten sonra, İspanyolların gözünde hiçbir ırsî meşrûiyeti olmayan Joseph Bonaparte'ı tekrardan kraliyet tahtına oturttu. Ama yine de, İber yarımadasındaki Britanya askerî varlığını ve İspanyol gerillalarını yok etmeden ülkeyi tam manasıyla Fransa'nın hakimiyetine sokmuş sayılmazdı. Bu yüzden Napolyon, Madrid'i zapt u rabt altına alır almaz, İspanyol milislerinin desteğiyle Fransız ordularının anavatanla olan ikmal ve haberleşme bağlantılarını tehdit eden Britanya yurtdışı sefer kuvvetini Atlantik'e dökmek amacıyla Corunna'ya hareket etti.¹⁵² Ancak tam da bu sıralarda, umutsuz durumdaki İngiliz birliklerini imha edilmekten kurtaran bir mucize gerçekleşti. Paris'ten gelen bir ulak, Bailen teslimiyetinden cesaret bulan Habsburgların, Fransa'nın Almanya'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Bavyera'ya saldırmasının an meselesi olduğu haberini getirdi. Durumun ciddiyetini anlayan Napolyon, iki ateş arasında kalmamak için Corunna seferini generallerine havâle ederek Ocak 1809'da derhâl Fransa'ya döndü.

Ne var ki, Fransa imparatorunun ne Britanya güçlerini ne de İspanyol gerillalarını bertaraf etmeden bir daha geri dönmek üzere yarımadadan avdet etme kararı, kendisine çok pahalıya mâl olacaktı. Kral Joseph'in başkumandanlığı altında

¹⁵⁰ Gregory Fremont-Barnes, *The Napoleonic Wars: The Peninsular War, 1807-1814*, Oxford, Osprey Publishing, 2002, s.33-34.

¹⁵¹ Napolyon'un İspanya seferinin detaylı analizi için bkz: Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.625-643.

¹⁵² Corunna seferi için bkz: *A.e.*, s.643-658.

Soult, Marmond, Massena ve Jourdan gibi mareşallerin idaresine bırakılan Fransız birlikleri, kumandanları arasındaki hizipçilik ve anlaşmazlıklar yüzünden İspanya’da tam bir batağa saplanacaklardı: Corunna’da kapana kısılan Britanya kıtaları, İngiliz donanması tarafından kurtarılarak aynı yıl içinde tekrar Fransızların karşısına çıkacaklardı; Emir-komuta zincirindeki kopukluk nedeniyle koordineli bir harp stratejisinden mahrum olan Fransız kolorduları, İber yarımadasına birbiriyle bağlantısız bir şekilde yayıldıklarından çoğu durumda hem İspanyol gerillalarının sabotaj ve baskınlarına hem de Wellington’un emrindeki Britanya güçlerinin hücumlarına karşı savunmasız bir pozisyonda kalacaklardı; İspanya gibi doğal kaynakları sınırlı bir memlekette savaşmak zorunda kalan Fransız kuvvetleri, IV. Henry’nin¹⁵³ “İspanya küçük orduların yenilgiye uğratıldığı ve büyük ordularına açlıktan öldüğü bir ülkedir”¹⁵⁴ tezini haklı çıkarırcasına, yaşadıkları ciddi lojistik, techizat ve iâşe sıkıntıları nedeniyle demoralize olacak, yıpranacak ve en sonunda da bozguna uğratılacaklardı; Kral Joseph Bonapart’ın beceriksizce yönetiminin de katkılarıyla, Britanya generali Wellington, Fransız mareşallerinden Jourdan’ı Haziran 1809’da Talavera’da, Massena’yı Eylül 1810’da Buçaco’da, Marmond’u Temmuz 1812’de Salamanca’da ve bizzat Kral Joseph’i ise Haziran 1813’de Vitoria’da ağır bir şekilde mağlûb ederek Napolyon’un “hanedan sisteminin parçası olan bir İspanya” hayâlini söndürecekti.¹⁵⁵ Bu kadarla da kalmayan Wellington, 1813 sonbaharında Soult’u da geri püskürterek Pireneler’i aşacak ve Fransa’nın güney eyâletlerini işgal ederek Napolyon’un Mart 1814’de Fontainebleau’daki tahttan devrilme sürecinin mimarlarından biri olacaktı. Fransa imparatorunun St. Helena’da sürgündeyken “Joseph’i fedâ etmediği için”¹⁵⁶ hayıflandıktan sonra, pek de alışıldık olmayan bir açık yüreklilikle “İspanya, benim çöküşüm oldu”¹⁵⁷ şeklinde bir itirafta bulunmasının

¹⁵³ 1589-1610 yılları arasında Fransa kralı olan IV. Henry, bu kehanetini büyük olasılıkla 1590’larda İspanya’ya karşı yürüttüğü din savaşlarından edindiği tecrübeler üzerine dile getirmişti.

¹⁵⁴ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.453.

¹⁵⁵ Tüm bu sürecin kısa bir özeti için bkz: Fremont-Barnes, *A.g.e.*, s.42-67.

¹⁵⁶ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.462.

¹⁵⁷ Epic History TV, “Napoleon’s Vietnam: Spain 1809-11”, **Youtube**, (24 Temmuz 2022), Atıf yapılan bölüm: 00:05-00:10., Link: https://www.youtube.com/watch?v=8ow6pq1Pp_M Napolyon’un İspanya Harbi’ni en iyi anlatan görsel kaynaklardan biri olan bu videoyu çalışmamızda kullanmayı uygun gördük. Bundan başka, referans verdiğimiz kayıt, esâsen aynı kanalın Fransızların İber yarımadasını işgalini ele alan 4 bölümlük serisinin ikinci yayımıdır. Diğerleri için bkz: “Napoleon’s Great Blunder: Spain 1808”, “Wellington strikes: Salamanca 1812” ve “Wellington’s Triumph: Vitoria 1813”.

nedeni şüphesiz buydu. Kısacası, Napolyon doğrudan kendisi idâre etse muhtemelen kazanacağı bir harbi, ağabeyi ve kumandanlarının eline bırakması yüzünden uzun vâdede hem 240.000 gibi telâfi edilmesi imkansız olan bir asker zayiatına rağmen¹⁵⁸ İspanya'yı kaybetmiş hem de başındaki imparatorluk tâcından olmuştu.

Son cümlemizdeki yargımız, bazı Osmanlı müellifleri tarafından da aynen benimsenecekti. Meselâ, “bir milletin birleşmesinden ne kadar büyük bir kuvvet doğduğunu”¹⁵⁹ kanıtladığı için İspanyol direnişine hatırı sayılır bir sempatiyle yaklaşan Ahmed Cevdet bile, Fransa imparatorunun yarımada savaşını bizzat yönetmesi durumunda bağımsızlık yanlılarının ayakta kalamayacağını îmâ etmekten geri durmamıştı: “Hürriyet ve istiklâlini muhâfaza için ayaklanmış olan halkın ağzına gem vurmak her ne kadar müşkülse [zor] de, Fransa'nın en güzîde ve mücerreb [tecrübeli] askerleri şecî [cesur] ve mahir bir kumandanın elinde olsa büyük işlere muktedir olacağı derkârdır.”¹⁶⁰ Pek tabîî, tarihçinin burada sözünü ettiği “cesur ve becerikli general” Napolyon'dan başkası değildi. Diğer yandan, mânâ itibariyle benzer bir görüşü tekrarlayacak olan Osman Senayi'nin ifadesiyse Ahmed Cevdet'e nazaran çok daha açık ve kesindi: “Napolyon, şu İspanya seferini kendisi idare etmeliydi; ne çare ki, müşarünileyhin kafası bütün Avrupa'ya hakim olmak fikriyle dolmuş bulunduğu için İspanya'daki ordusu işte böyle hiçbir şeye muvaffak olamadan mahv ve perişan olmuştu.”¹⁶¹

Farkedileceği üzere, Ahmed Cevdet ve Osman Senayi'nin bu söylemleri, yalnızca Napolyon'un İspanya meselesini çözüme kavuşturmadan Paris'e avdet etmesiyle işlediği strateji hatasının standart bir anlatımı değildi; aynı zamanda Fransa imparatorunun bu gibi kusurlarına rağmen müelliflerin tarih algılarında sahip olduğu sarsılmaz prestijin de bir tezâhürüydü. *Tarih-i Cevdet*'te “Napolyon ile düvel-i müttefike orduları beyninde cereyan eden muharebeler...”¹⁶² kelâmı vesilesiyle başka hiç kimseye lütfedilmeyen bir methiyeye mazhar olan Fransa imparatoru, böylece tek başına Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın başını çektiği Avrupa devlerine eş

¹⁵⁸ Fransa'nın İspanya'daki toplam zayıatı için bkz: McLynn, *A.g.e.*, s.454.

¹⁵⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.265.

¹⁶⁰ *A.e.*, C.IX, s.94.

¹⁶¹ Osman Senayi, *Târîh-i Harb*, s.186.

¹⁶² Ahmed Cevdet, *A.g.e.*, C.X., s.126.

değer kılınmıştı.¹⁶³ Aynı şekilde, *Târîh-i Harb* isimli kaynakta ise, “düşmanın zayıflıklarından faydalanarak mâhir bir damacı gibi kemâl-i sükûnetle tüm hasımlarını mağlûb ve perişân eden”¹⁶⁴ parlak bir general olarak tanımlanmıştı. Hâl böyleyken, Osmanlı müelliflerini Bonapart’ın yarımada savaşını kendisinin yönetmesi gerektiğini yazmaya güdüleyen temel düşünce, Napolyon’un gerek Britanya güçlerinin gerekse de İspanyol milislerinin de hakkından gelebileceğine dâir olan mutlak inançlarıydı. Zira, Fransa imparatoru, Ahmed Cevdet ve Osman Senayi’nin gözünde bir iktidar gaspçısı ya da zalim bir işgalci olabilirdi; ama her şeye rağmen hâlâ tarihin gördüğü en büyük harp dehâlarından biriydi. Napolyon’un cihangirlik hırsıyla giriştiği Bayonne komplosu nedeniyle felâketle biten İspanya savaşının zuhûru da zaten bu durumun getirdiği aşırı özgüven ve kibr u gurûr duygularının bir neticesi değil miydi?

¹⁶³ Cristoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Târîh-i Cevdet’in Siyasi Anlamı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.134. Cevdet Paşa’nın alıntıladığımız cümlesi ilk kez bu eserde dikkatimizi çekmiştir. Metinde kullandığımız ifadeyi de Neumann’dan esinlenerek kaleme aldık.

¹⁶⁴ Osman Senayi, *Târîh-i Harb*, s.157.

4.4. Wagram, Schönbrunn ve Marie Louise:

Napolyon'un Prestij ve Tahakkümünün Zirvesi

Habsburgların Marengo, Ulm ve Austerlitz'deki ağır yenilgileri sonucunda imzalamak zorunda kaldıkları Lunéville ve Pressburg Barışları, Avusturya'nın İtalya, Belçika, Almanya ve Dalmaçya'daki hükmüne son vermesi bakımından imparatorluk için âdeta bir yıkım olmuştu. Üstelik, Napolyon'un Habsburglara mahsûs bir ünvan olan imparatorluk titrini benimsedikten başka Avusturya'yı da Britanya'ya karşı kurduğu Kıta Ablukası'na zorla dâhil etmesi, I. Françis¹⁶⁵ için gurur kırıcı gelişmelerdi. Fransa'dan intikam almak amacıyla hazırlıklara başlayan Viyana Sarayı, bu kez geçmişteki hatalarından ders çıkararak çok daha sistematik bir plan yürüttü: Tilsit'te Napolyon'un müttefiği olduktan sonra Ertfurt Kongresi'nde olası bir Fransa-Avusturya harbinde Paris'e destek sözü veren Rus Çarı I. Aleksandır'ın "iş i yokuşa sürmesi" garanti altına alındı¹⁶⁶; İmparatorun erkek kardeşi Ardişük Charles, *Grande Armée*'nin organizasyon şemasını baz alarak Avusturya kuvvetlerini kapsamlı bir askerî reforma tâbi tutmak sûretiyle güçlü bir ordu yarattı¹⁶⁷; Britanya ise, hem Habsburg kıtalarını ekonomik yönden finanse etme hem de İspanya ve Hollanda'da yeni cepheleler açarak Fransa'yı iki ateş arasında bırakma konusunda kesin güvence verdi.¹⁶⁸ Son olarak, Portekiz, İspanya ve Sicilya'nın da V. Koalisyon'a katılmasıyla Habsburgların başarı ihtimali iyiden iyiye yükseldi.

Avusturyalıların beklediği fırsat, Napolyon'un 1808'de İspanya meselesini çıkarmasıyla gerçekleşti: Fransa imparatoru, yarımada savaşımak üzere Orta Avrupa'dan 100.000'den fazla askerini geri çekerek *Grande Armée*'nin Almanya'daki kolordularını zayıf ve savunmasız durumda bıraktı; Bailen ve Vimeiro'daki Fransız yenilgileri, Viyana'ya umut ışığı oldu; Dahası, muhtemel bir Habsburg zaferi, İspanyol direnişinden ilhâm alan Alman milletini Napolyon'un aleyhine çevirebileceği gibi

¹⁶⁵ Şimdiye kadar hep II. Françis olarak andığımız Avusturya imparatoru, Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu'nun 1805 Presburg Antlaşması'yla dağılmasından sonra I. Françis ünvanını almıştır.

¹⁶⁶ John H. Gill, *1809: Thunder on the Danube; Volume I: Abensberg*, London, Frontline Books, 2008, s.87-94 (epub formatı).

¹⁶⁷ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.410-411.

¹⁶⁸ Alexander Mikaberidze, *The Napoleonic Wars: A Global History*, Oxford University Press, 2020, s.309.

Prusya'yı da V. Koalisyon'a girmeye ikna edebilirdi;¹⁶⁹ Böyle bir şansı kaçırmak istemeyen Avusturya başkumandanı Ardişük Charles, 9 Nisan 1809'da emrindeki 120.000 kişilik orduyla Fransa'nın en önemli uydularından Bavyera'ya saldırarak savaşın ilk adımını attı.

V. Koalisyon Harbi'nin açılış safhası Fransa için hiç de iyi başlamadı. *Grande Armée*'nin en iyi ve tecrübeli kollarının İspanya'ya transfer edilmesi nedeniyle Fransızların Bavyera'daki birliklerinin önemli bir kısmı Belçikalı, İtalyan, Flemenk ve Almanlar gibi sadâkati kuşkulu uluslardan oluştuğu gibi geride kalan Fransız asıllılar da genç ve acemi neferlerden ibaretti. Daha da kötüsü, sayıca yetersiz, tecrübesiz ve firâra meyilli olan bu kuvvetler, Fransa imparatorunun genelkurmay başkanı olduğu halde o güne kadar hiç doğrudan bir savaş yönetmemiş olan Berthier'in idâresi altına verilmişlerdi. Bu yüzden de, Habsburg ordularının şiddetli taarruzu, Bavyera'da konuşlanmış olan Fransız kolordularının bir hafta içinde imhâ edilmenin eşiğine gelmesiyle sonuçlandı.¹⁷⁰ Ardişük Charles'in kaçınılmaz görünen kesin zaferi, aynı zamanda Venedik, Tirol, Westfalya ve Dalmaçya'da çıkacak olan milliyetçi ayaklanmaların Avrupa'nın diğer bölgelerine de sirâyet etmesini sağlayarak Fransa için "yeni İspanyalar" yaratacaktı.¹⁷¹

Ama Paris'teki hazırlıklarını tamamladıktan sonra 17 Nisan günü Bavyera'ya ulaşarak *Grand Armée*'nin komutasını bizzat eline alan Napolyon, Ebûziya Tefvik'in (d.1849/ö.1913), "her biri müteharrik bir gûh-ı ateş-efşân hükmünde olan ordularını düşmanını mahv ve perişân edecek bir sür'at ve cesâretle idâre ederdi"¹⁷² şeklindeki o abartılı methiyyesini haklı çıkaracak nitelikteki bir yıldırım seferiyle durumu kurtaracaktı: Fransa imparatoru, Avusturya kuvvetlerini 19 Nisan'da Thann'da, 20 Nisan'da Abensberg'de ve 21 Nisan'da da Landshut'ta yenerek Habsburgların Bavyera'yı istilâ girişimini boşa çıkardı; 22 Nisan'da Eckmühl'de kazandığı stratejik zaferle savaşın inisiyatifini tamamen Fransızların eline geçirdi; ve son olarak da, hayatında yaralandığı yegâne muhârebe olan 23 Nisan tarihli Ratisbon galibiyetiyle de, toplamda 40.000 zayıat veren Ardişük Charles'ı Bohemya'ya ric'ate mecbur

¹⁶⁹ Gill, *A.g.e.*, s.79-80 (epub formatı).

¹⁷⁰ Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.677-679.

¹⁷¹ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.416.

¹⁷² Ebûziya Tefvik, *Napolyon*, Kostantîniyye: Matbaa-i Ebüzziyâ, r.1299/m.1882, s.24.

bırakırken *Grande Armée*'ye de bir kere daha Viyana'nın kapılarını araladı.¹⁷³ Böylece, Napolyon'un Habsburgları dört günde dize getiren askerî dehâsı, V. Koalisyon Harbi'nin ilk raundunun Fransa lehine sonuçlanmasını sağlamaktan başka, Ahmed Cevdet ve Osman Senayi'nin İspanya harbine ilişkin yaptıkları final yorumlarının ne kadar isabetli olduğunu da gözler önüne sermişti.

Fransa imparatorunun Bavyera'da kazandığı bu etkileyici zaferler silsilesine değinen ilk Osmanlı müverrihi olan Mütercim Âsım Efendi, muhtemelen Paris sefiri Abdürrahim Muhib'in raporları vesilesiyle bilgi sahibi olduğu bu süreci çok kısa bir değerlendirmeye geçiştirmişti: Napolyon, Paris'ten yola çıkarak korkunç bir hızla Bavyera sınırındaki Strasburg'a gelmesiyle âdeta “velvele-i rîz-i dehşet” yaratmıştı; “Frânçe kâfiri” Almanya'da cereyân eden çarpışmalarda Nemçe asâkirinin “gözünü korkutmuştu”; Fakat buna rağmen, baht ve talihi “henüz” zirvede bulunan Bonapart'ın harpte gâlib geleceği söylentileri yayılsa da “bakalım” felek hangi tarafa gülecekti?¹⁷⁴ Osmanlı vak'anüvisinin buradaki “baht ve talih” vurgusu önemliydi. Zirâ, kaderin bir insanın tüm emellerini gerçekleştirmesine yetecek kadar vefâlı olmadığını dile getiren tarihçi, bundan hareketle Bonapart'ın da şansının bir gün muhakkak döneceği inancındaydı. Gerçekten de, Fransız birliklerinin Mayıs 1809'da Aspern-Essling'de mağlûb edilmesiyle Napolyon'un “necm-i tâlî'i [şans yıldızı]”¹⁷⁵ bir ara söner gibi olsa da Temmuz 1809'daki Wagram zaferiyle yeniden parlamaya devam edecek ve Fransa imparatorunun felâketini görmek Mütercim Âsım'a vak'anüvisliği döneminde asla nasib olmayacaktı.

13 Mayıs'ta Viyana'ya giren Napolyon'u, Avusturya imparatoru I. Françis'i barış masasına oturtmaktan alıkoyan tek engel Ardişük Charles'ın Tuna'nın karşı yakasında mevzilenmiş olan ordularıydı. Ama Bavyera'da kendisini muzaffer kılan yıldırım harekâtını burada da tekrarlayarak Habsburgları bir an önce teslimiyete zorlamak isteyen Napolyon, 22 Mayıs'ta Aspern-Essling'de kötü bir sürprizle karşılaştı: Avusturyalıların hâlâ kalabalık ve güçlü olan birlikleri, bahar yağmurları yüzünden taşan Tuna'yı düşman sabotajlarına rağmen geçmeyi başaran Fransız

¹⁷³ Napolyon'un Bavyera seferinin detaylı analizi için bkz: Gill, *A.g.e.*, s.689-865 (epub formatı) ve Chandler, *A.g.e.*, s.680-694.

¹⁷⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.1492.

¹⁷⁵ Yusuf Akçura, *Târîh-i Siyâsî*, s.125.

kıtalarını bir karşı taarruzla mezkûr kasabalardan geri püskürtmüşlerdi. Bu başarısızlığın Napolyon’a faturası ise yirmi bin asker, en iyi mareşallerinden Lannes’in ölümü ve yenilmezlik efsanesinin yıkılması olmuştu.¹⁷⁶

Yine de bu karamsar tabloya rağmen, zafere olan inancını yitirmeyen Fransa imparatoru Aspern-Essling’in rövanşını almak için var gücüyle çalıştı: Aylar süren uzun bir seferden dolayı iyice yıpranmış olan *Grande Armeé*’yi tekrardan örgütledi; Tuna nehrinden güvenli bir geçiş güzergâhı oluşturabilmek amacıyla geniş ve sağlam köprüler inşa ettirdi; İspanya’dan taze kuvvetler çağırdı; ve son olarak da, Prens Eugene, Macdonald, Vandamme, Davout, Barmotte ve Marmond gibi generallerinin kumandası altındaki kolorduların cepheye hareket etmesini emretti; Tüm bu hazırlıklar sayesinde 160.000 nefer ve 500 toptan mürekkep bir ordu yaratan Napolyon, 5 Temmuz’da yeniden Ardişük Charles’ın karşısına çıktı.¹⁷⁷ Toplamda 300.000 asker ve 900 topun katılımıyla Avrupa tarihinin o zamana kadarki en büyük muhârebesi olan Wagram, *Grande Armeé* kıtalarının dayanılmaz hücumları karşısında direnme azmini kaybeden Habsburg güçlerinin geri çekilmesi sayesinde 6 Temmuz’da Fransa’nın üstünlüğüyle sonuçlandı. 11 Temmuz’da Znaim’da kazanılan bir diğer Fransız galibiyetiye, Avusturya başkumandanı Ardişük Charles’a ateşkes talebinde bulunmaktan başka çare bırakmadı. Böylece, Napolyon’un son görkemli zaferi olan Wagram, V. Koalisyon Harbi’ni bitirdiği gibi Fransa’nın Avrupa’daki dominant konumunun da bir müddet daha uzamasını sağlamıştı.

Fransa imparatorunun Wagram’la taçlandığı bu yeni koalisyon zaferi, söz konusu başarıyı “mâhir bir kumandanın ne kadar zî-kıymet bir şey olduğuna ve bir ordunun umûm kumandanlığına ne mertebe ehemmiyet vermek lâzım geldiğine”¹⁷⁸ kanıt olarak gösteren Ahmed Cevdet tarafından da takdîrî bir edâyla alkışlanmıştı. Osmanlı tarihçisi, askerlik san’atına ilişkin olan bu hükmünü Fransız kıtalarının Avusturya ve İspanya cephelerindeki dalgalı performanslarının bir karşılaştırması üzerinden örneklendirmişti: “Napolyon, 250.000 kadar henüz sancak altına alınmış taze neferâtla Avusturya gibi azametli bir devleti üç ay zarfında amâna getirmiş ve

¹⁷⁶ Aspern-Essling’in tüm safhaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.694-707.

¹⁷⁷ *A.e.*, s.707-709.

¹⁷⁸ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.IX, s.94.

Almanya’da galeyâna gelmiş olan efkâr-ı umûmiyeyi yatıştırabilmişti; ama buna mukâbil, İtalya, Mısır ve Almanya’da nice muzafferiyetlere mazhar ile şöhrat bulan ve o asırda dünyanın en birinci askeri addolunan 300.000 kadar yetişkin Fransız askeri, Portakal ve İspanya’nın nefîr-i âm [halk] sürûleri ile kırk elli bin kadar İngiliz askerinin haklarından gelememişlerdi.”¹⁷⁹ Kısacası, *Grande Armée*’nin koalisyon savaşlarında elde ettiği parlak zaferlerini mümkün kılan en önemli faktör, Fransız kıtalarının cesâret ve mahâretinden ziyâde Napolyon’un askerî dehâsıydı. Üstelik, Ahmed Cevdet’in bu örtülü argümanı, Mısır seferini anlattığı sayfalardaki nâkıs Napolyon övgüsüyle de uyuşur gibiydi: Bonapart, her ne kadar şahsî menfâatlerini milletin uğrunda fedâ etmediği için II. Frederick gibi “büyük” ünvânıyla yâd edilen kişiler arasında sayılamazsa da, yine de tarihte görülen nâdir kumandanlardan biriydi.¹⁸⁰

Oysa sonuncusu Wagram’da olmak üzere, Fransa imparatorunun Eckmühl, Friedland, Jena, Austerlitz, Ulm ve Marengo’daki muazzam zaferlerinin ölümsüz hatîrâsı, Ahmed Cevdet’in bu yarım methiyesinin son dönem Osmanlı müelliflerinin tarih algılarında yeterli bulunmayıp çok daha yüceltici bir revizyona tâbi tutulmasını sağlayacaktı: Meselâ, Mahmud Nacim (d.?./ö.?), *Napolyon Bonapart* isimli risâlesinde Ahmed Cevdet’e gizli bir reddiyeyle, “hayat hikâyesi bir şiir-i kahramâne olan bu zî-dehşet” Fransa imparatorunun “Kayzer”den bile daha büyük bir cihângîr olduğunu ve tarihin bu dâhînin nâmına ‘büyük’ ünvânını bi-hakkın verdiğini”¹⁸¹ belirtmişti; Aynı şekilde, Şemsettin Sami de (d.1850/ö.1904) *Kâmûsü’l-Âlâm*’ında Napolyon’u “Büyük İskender ve Kayser gibi eâzım-ı [büyük adamlar] cihângîrânın cümlesinden daha büyük bir dehâ”¹⁸² şeklinde nitelendirmişti; Ebûzziya Tefvîk ise, *Napolyon* adlı kitapçığında, şimdiye kadar adı geçen tarihi karakterlerin en mükemmel özelliklerini harmanlayarak, Fransa imparatorunun “kim ne derse desin (Ahmed Cevdet) İskender’in şebâbet ve şecâ’atini [gençlik ve cesaret], Kayzer’in siyâset ve dirâyetini, Frederick’in de mârifet ve hikmetini cem’ etmiş bir timsâl-i fetânet [dehâ]”¹⁸³ olduğunu kaydetmişti.

¹⁷⁹ A.y.

¹⁸⁰ A.e., C.VII, s.59.

¹⁸¹ Mahmud Nacim, *Napolyon Bonapart*, İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, t.y., s.1.

¹⁸² Şemsettin Sami, *Kâmûsü’l-Âlâm*, C.VI, İstanbul: Mihran Matbaası, r.1316/m.1898, s.4538.

¹⁸³ Ebûzziya Tefvîk, *Napolyon*, s.36.

Napolyon'un kumandanlık vasfının uyandırdığı sonsuz hayranlık, Osmanlı tarih yazımının son bölümünde en az risâle müellifleri kadar mecmûa yazarlarınca da tutku derecesindeki bir coşkuyla açığa vurulacaktı. Fransa imparatorunun azılı muhâliflerinden biri olan Madam Rémusa'nın 1880'de yayımlanan hatıratında Napolyon'a yönelttiği ağır ithâmlara büyük olasılıkla bir Osmanlı aydınının kaleminden can siperâne cevap yetiştirilen *Napolyon Bonapart'ın Husûsiyet-i Ahvâli*¹⁸⁴ adındaki polemikçi mecmûa yazısı bu konuda oldukça anlamlı bir örnektir. Napolyon'un Osmanlı yazarının nezdinde sahip olduğu ışıltılı askerî prestiji, alenen Bonapart'ın dalkavukluğuna soyunan müellifimizin Fransız entelektüelin eleştirilerini etkileyici bir özgüvenle yanıtladığı iki farklı paragrafta kendini göstermişti. Birincisi, Fransa imparatorunun azametini tanımlamak için söylenen şu güzellemeydi: “Harita-ı âlemde birkaç asırda vücûda gelebilecek bir inkilâb-ı azimeyi beş on senenin içine sıkıştıran ve merkez-i arz açılmış da içinden fırlamış gibi seyyâr bir gûh-ı ateş-nisâr [ateş saçan] olan ordularıyla şimâli, cenûbu, şarkı, garbı remâd-ı [kûl] havf-ı vahşet içinde bırakan bir cemretü'l-harb [savaş dehâsı]...”¹⁸⁵ İkincisi ise, Napolyon'un “rütbe-i askeriyesini [hiç] kimsenin pâ-yı endâz-ı cesâret olamayacağı bir tepeye en erken irtifâ ile rekz-i ilm-i zafer eylemiş olmasına”¹⁸⁶ yapılan övgüydü. Napolyon meftûnluğunun Osmanlı tarih yazımındaki en ateşli numûnelerinden biri olan bu metnin genelindeki fanatizm hesaba katılırsa, Bonapart'ın “iç yüzüne vâkûf olan”¹⁸⁷ ve “derece-i iktidârını takdîr eden”¹⁸⁸ makale sahibinin, Ahmed Cevdet'in aksine, Fransa imparatoruna “büyük” sıfatını lûtfetmekte bir saniye bile tereddüt etmeyeceği su götürmez bir gerçektir.

¹⁸⁴ Fransız müellifinin “*Memoirs of Madame Rémusat 1802-1808*” isimli anı kitabındaki suçlamalarına cevâben vücûda getirilmiş olan bu dergi yazısının sahibinin kim olduğuna ilişkin hiçbir kayda raslamadık. Elbette imzasız olan her metnin olduğu gibi bunun da bir tercüme olması ihtimali vardır. Ancak ilgili yazıdaki yanıtların üslûb ve tarzı, *Ebüzziyâ Tevfik*'in stiliyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca, söz konusu metnin *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'da basılmış olması bu olasılığı güçlendirmektedir. Mevzuûbahis makaleyi bu nedenle tezimizde kullandık. İlâveten, belirtmek istediğimiz son bir mesele daha var. Madam Rémusa'nın sayısız ithâmlarına karşılık müellifin verdiği cevaplar cidden de Napolyon hayranlığının Osmanlı tarihçiliği özelinde gördüğümüz en coşkulu örneklerinden biriydi. Ama biz çalışmamızın kapsamı dışına çıkmamak için yalnızca askerî bağlamdaki ifâdeleri alıntılanmakla yetindik.

¹⁸⁵ “Napolyon Bonapart'ın Husûsiyet-i Ahvâli”, *Mecmûa-ı Ebüzziyâ*, No: 8, Sene: r.1298/ m.1882, s.248.

¹⁸⁶ A.e., s.252.

¹⁸⁷ A.e., s.251.

¹⁸⁸ A.e., s.252.

Dahası, Napolyon'un sarsılmaz imajına dâir benimsenen bu târihî kanıksama, sadece yukarıdaki Osmanlı müelliflerine mahsus bir durum da değildi. Meselâ, kimliği meçhûl bir Osmanlı mütercimi, "...cihân-ı askeriyye ve medeniyyeti ve binâen-aleyh mukadderât-ı beşeriyeyi inkilâbât-ı devre sevketmiş olmak haysiyetiyle umûm-ı milel ve akvamca marûf ve mümtaz [seçkin] bir dehâ-yı âlemgîr" methiyyesiyle andığı Napolyon'un St. Helena'da yazdığı bir hatıratının Osmanlıca tercümesi olan *Napolyon Bonapart'ın Menfâ-ı Yâdigârı* isimli kitabın mukaddime kısmında onu bu kez de şöyle tanımlamıştı: "Birinci Napolyon gibi fûnûn-ı askeriyye ve siyasiyede nazîrini [benzer] beşeriyetin nâdiren gördüğü bir timsâl-i dehâ..."¹⁸⁹

İlâveten, *Kayzer ve Napolyon* başlığını taşıyan imzasız bir yazıda da, koalisyon devletlerini Marengo, Ulm, Austerlitz, Jena ve Friedland'da bozguna uğratmasına istinâden Fransa imparatorunun üstün askerî dehâsı bir kez daha göklere çıkarılmıştı: "Napolyon Bonapart'ın bütün Avrupa vaziyet-i siyâsiyyesini herc ü merc [alt üst] ederek tarihe yeni bir karn [devir] açacak kadar batş [kuvvet] ve şiddet gösteren dehâ-yı cengâverânesi..."¹⁹⁰

Öte yandan, Yusuf Rasih'in (d.?./ö.?) *I. Napolyon'un Akvâl ve Emsâli* adıyla yayımlanan makâlesindeki yaklaşımı ise bunu dahi gölgede bırakacak nisbette "renkli" ve harâretliydi: "Napolyon'un dest-i pür zûrundaki [güç] kılınç ile muasırına [rakip] vurduğu darbelerin kavâid-i esâsiyesini, yine o kılıçla düşman kanı kullanarak silinmeyecek bir sûrette sâhife-i âleme hak ve nakş eylemiştir."¹⁹¹ Bu açıdan bakıldığında, Ahmed Cevdet'in noksan methiyyesine karşın, Osmanlı müellifinin nazarında savaş üstatları konusunda "pek çok yüksek bir mevki" kazanmış bu "harikâ-i harp hakkında ne söylense az ve gayr-ı kâfi"¹⁹² olmasının şaşılacak bir tarafı yoktu. Ama yine de bu gibi övgü dolu yorumlara rağmen Yusuf Rasih, Fransa imparatorunun Avrupa'daki muzafferiyetlerinden dolayı "kibr ü gurûra" kapıldığını belirtmeyi de ihmâl etmemişti: "Avusturyalıları 1805'de Austerlitz'de, Prusyalıları 1806'da Jena'da, Rusları 1807'de Friedland'da ve yine Avusturyalıları 1809'da Wagram'da perişân ve

¹⁸⁹ *Napolyon Bonapart'ın Menfâ-ı Yâdigârı*, İstanbul: Uhuvvet Matbaası, No: 20, r.1325/m.1909, s.2.

¹⁹⁰ "Kayzer ve Napolyon", *Donanma Mecmûası*, Sayı: 85, r.2 Mart 1331/m.15 Mart 1915, s.587.

¹⁹¹ Yusuf Rasih, "I. Napolyon'un Akvâl ve Emsâli", *Ordu ve Donanma Mecmûası*, Sayı: 5, r. Temmuz 1328/m. Temmuz 1912, s.363.

¹⁹² Yusuf Rasih, "İmparator I. Napolyon ve İmparatoriçe Mari Luiz", *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, Cilt: 31, Sayı: 130, m.30 Kasım 1913/r.28 Şubat 1329, s.51.

müzmahil etmiş olmağla Napolyon'un kibir ve hodpesentisi [kendini beğenmişlik] haddü'l-gâyesini [son sınırını] bulmuştu.”¹⁹³

Fransa imparatorunun Wagram zaferinden sonra Viyana'nın Avrupa'daki konumunu hiçe sayarak dayattığı 14 Ekim 1809 tarihli aşağılayıcı Schönbrunn Barışı, bunun ilk alâmetlerinden biriydi: I. Françis, Adriyatik kıyılarını Fransa'ya, Salzburg'u Bavyera'ya ve Galiçya'yı da Rusya ve Warşova Büyük Dukalığı'na vermeye mecbûr bırakıldı; İlâveten, Avusturya 85 milyon frank savaş tazminatı ödemeye, Kıta Ablukası'na yeniden katılmaya, ordusunu 150.000 askerle sınırlamaya ve Joseph Bonapart'ı İspanya kralı olarak tanımaya mahkûm edildi. Sonuç olarak, Habsburglardan en değerli eyâletlerini koparan bu muâhede, aynı zamanda imparatorluğa üç buçuk milyon da tebaa kaybettirmişti.¹⁹⁴ Napolyon'un Aspern-Assling'in intikâmını almak amacıyla Schönbrunn'da benimsediği bu acımasız ve kibirli tutum, Avusturyalıların ulusal haysiyetleri için o kadar kırıcıydı ki Frederick Stars isimdeki bir öğrenci Fransa imparatoruna suikast girişiminde bile bulunmuştu.

Habsburgların Schönbrunn'da mâruz bırakıldığı gaddarâne muâmele, Osmanlı matbuâtının önemli sîmâlarından biri olan ve Napolyon'a ciddi bir sempati besleyen Ali Kemal Bey'in (d.1867/ö.1922) *Paris'den Tahrirât-ı Mahsûsa* isimli yazısında şu canlı üslûpla irdelenmişti: “1809 Viyana muâhedeyle Napolyon, Avusturya'nın kolunu kanadını kırdı, mâzîsini hurdahâş [paramparça] etti, âtîsini [gelecek] tehlikeye koydu, bilcümle âmâlini yel gibi silip savurdu; hatta Taleyrand'ın nasîhatlerini dinlemeyerek bu vâdî-i tedmîrde [mahvetme] büsbütün ileri gitti.”¹⁹⁵

Aslında Osmanlı müellifinin bu acı dolu anlatımı, Avusturya hâriciye nazırı Meternick'in Fransa imparatorunun I. Françis'in kızı Marie Louise ile evlenmesini sağlamak için çevirdiği entrikaların nedenini de açıklar mâhiyettedir. Meternick, emperyal bir izdivaçla hem Avusturya'nın istikbâlini kurtarmak hem de Napolyon'un gücünü Viyana'nın menfâatleri yolunda kullanmak istemişti. Bu tasavvur, Josephine Beauharnais'in kısırlığı nedeniyle bir imparatorluk varisine sahip olmadığından ve Avrupa monarkları nezdinde meşrûiyet kazanmak için Rus Çarı'nın kız kardeşiyle

¹⁹³ A.e., s.50.

¹⁹⁴ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.423; Markham, *Napoleon*, s.183.

¹⁹⁵ Ali Kemal, “Paris'den Tahrirât-ı Mahsûsa”, *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, Cilt: 17, Sayı: 71, r.1 Şubat 1314/m.30 Kasım 1898, s.1179.

evlenme niyeti sürüncemede bırakıldığından zaten Habsburg prensesinde gözü olan Fransa imparatoru tarafından da hemen benimsendi. Nihâyet, Schönbrunn Barışı'ndan sonra yürütülen gayr-ı resmî haberleşmelerin akabinde evlilik planı iyice olgunlaştı: Napolyon, Kasım 1809'da Josephine'e ayrılma kararını bildirdi; Ocak 1810'da Marie Louiz'e yaptığı resmî evlilik teklifini Viyana sarayına ilettil; Bu girişim şubat ayında I. Françis tarafından da onaylandı; ve son olarak, aynı yılın ilkbaharında hem Viyana'da hem de Paris'de düzenlenen izdivac merâsimleriyle Bonapart ve Habsburg hânedanları resmen akraba oldu.¹⁹⁶

Napolyon ve Marie Louise'in izdivâcını subjektif değerlendirmelerle ele alan Osmanlıca kaynak sayısı son derece kısıtlıdır: *Târîh-i Cevdet*, Avrupa eserlerinden edildiği bilgilerden hareketle hâdisenin siyâsî boyutuna odaklanmaktan öteye geçmez¹⁹⁷; *İmparator I. Napolyon ve Mari Luiz* isimli mecmûa yazısı ise, Fransa imparatorunun bir savaş dehâsı olmasının yanında aynı zamanda bir "aşk adamı" da olduğunu göstermek için kaleme alınmıştır¹⁹⁸; *Paris'den Tahrirât-ı Mahsûsa* adındaki derleme makale de, yalnızca söz konusu izdivâcın politik bir gereklilik olduğunu vurgulamakla yetinir.¹⁹⁹ Oysa şimdi inceleyeceğimiz üç müellif, Napolyon ve Maria Louise'in evliliğini Bonapart ve Habsburg hanedanları arasındaki formal bir kan bağı münâsebetinden ziyâde, Fransa imparatorunun gücünün ve zorbalığının bir tezâhürü olarak nakledeceklerdi. Bunlardan ilki olan Câbî Ömer Efendi (d. ?/ö. 1814), Avrupalı kaynaklar vasıtasıyla mâlûmat sahibi olduğu siyâsî havâdisleri kaydederken üstünkörü bir ifâdeyle değindiği bu izdivâca dâir şunları yazmıştı: "Bonapart'ın bir generali Beç'i ahz u zabt edip, Nemçe mukâvemetten âciz, zarûrî itâ'at edüp, [...] Nemçe'nin dahi askeri alup, lâkin aralıkda, bir sadâkat ü muhabbet olunmak zu'muyla [inanç], Kral'ın kızını Bonaparto tezvîc edüp..."²⁰⁰ İkincisi ise, Napolyon'un yalanlarına kandığı gerekçesiyle Babiâli'yi sert bir dille eleştiren Mütercim Âsım'a cevâben, Bonapart'ın Avrupa'daki kudretinin altını çizerek III. Selim'in siyasetinin doğruluğunu savunan Abdürrezzâk Bâhir Efendi'ydi. Osmanlı müellifinin, Devlet-i Aliyye'nin 1806'da

¹⁹⁶ Napolyon-Marie Louise evliliğinin tüm safhaları için bkz: Imbert de Saint-Amand, *The Happy Days of the Empress Marie Louise*, Miami, HardPress Publishing, 2010, s.10-70.

¹⁹⁷ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.IX, s.152-153.

¹⁹⁸ Yusuf Rasih, *A.g.m.*, s.52.

¹⁹⁹ Ali Kemal, *A.g.m.*, s.1179-1180 (Dipnotlar dâhil).

²⁰⁰ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.1023.

Fransa'ya yanaşmaktan başka bir çaresi olmadığını izah ettiği anakronistik tarih anlatısında, Napolyon'un tahakküm ve kuvvetinin nişânelerinden biri olarak Habsburg prensesiyle evlenmesini de sayması dikkat çekiciydi: “Zîrâ Napolyon, sâlifü'l-beyân Avusturya ve İtalya ve Almanya ve İsveç hükûmetlerini çiğneyüp, Avusturya imparatorunun kerîmesini [kız evlat] dahi cebren [zorla] tezvîc [evlenme] ederek İmparator'u himâyesine almış olduğu [...] meydanda iken, vükelây-ı devlete aldatıldı nazarıyla bakılamaz.”²⁰¹ Sonuncusu da, muhtemelen Albert Sorel'den aldığı “ilhamla” farkında olmaksızın Abdürrezzâk Bâhir'in satırlarının neredeyse bir kopyasını tekrar eden Yusuf Akçura idi: “[Napolyon] Habsburgları Roma-Germen İmparatorluğu'ndan attıktan, müteaddid [birçok] defalar yenip kendilerine birçok zararlar îras ettikten sonra, nihâyet onların kızını da cebren [zorla] almıştır.”²⁰²

Ne var ki, Fransa imparatorunun kibir ve gurûrundan kaynaklanan tahakküm ve zorbalığı, Schönbrunn ve Marie Louise ile de sınırlı kalmayacaktı. Napolyon, Mayıs 1809'da Hristiyanlıktan aforoz edilmesine neden olacak bir kararla Papalık topraklarını ilhâk ettikten sonra VII. Pius'u da tutuklatarak Paris'de ev hapsine attırmıştı. Bu davranışına istinâden, Madam Rémusa'nın reddiyecisi olan Osmanlı müellifince, “koca bir Katolik milletin başı olduğu halde Papa gibi vekîl-i mesih geçinen ihtiyarlara bile tavr-ı inkiyâd [boyun eğme] göstermeyen bir azimet-şi'âr”²⁰³ iltifatıyla alkışlanan Napolyon, devamındaysa Mart 1811'de doğan erkek evlâdına²⁰⁴ “Roma Kralı” ünvânı vererek Kilise arazilerinin yönetimine namzet yapmıştı. Papa'yı alıkoymasına yetmezmiş gibi üstüne bir de Roma'yı oğluna bağışlamasıyla tüm Katolik Avrupa'yı dehşete düşüren Napolyon, siyâsî ihtiraslarının ve zalimce tahakkümünün

²⁰¹ Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Târîhi*, C.I, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.LXXX.

²⁰² Yusuf Akçura, *Târîh-i Siyâsî*, s.125.

²⁰³ “Napolyon Bonapart'ın Husûsiyet-i Ahvâli”, *Mecmûa-ı Ebûzziyâ*, s.249.

²⁰⁴ İlginçtir, Roma Kralı ünvânı verilen bu çocuk, Napolyon meftûnu olan Osmanlı müelliflerince Fransa imparatorunu yüceltmek için bir vâsıta olarak kullanılmıştır. Örneğin, Yusuf Rasih, “dünyaya sığmak bilmeyen koca imparatorun” yeni doğan oğluna Roma'yı verdiğini ve bu “kâhramanzâdenin” de II. Napolyon adını aldığını yazmıştı (Mari Luiz, s.52-53); Diran Kelekyan da, Bonapart'ın Waterloo'dan oğlunu Fransa tahtına oturtma tasavvurundan bahsederken, “Napolyon dünyaları titretmiş bir kahraman, mahdumu [erkek evlat] ise bir çocuktı” demişti (İctimâî ve Siyâsî Avrupa, s.603); Madame Remusa makâlesinin mütercimi ise, fanatizm derecesindeki Napolyon methiyesine açıkça bu çocuğu da alet etmişti: “Altı aylık oğlunu Roma'ya kral [...] ahvâli işte o satranca varıncaya kadar her bir oyunda mütad usûl-şikenliği sayesinde hâsıl olmuştur (s.250); Napolyon'un Oğlu ismindeki bir kitabın müterciminin mukaddime kısmındaki yaklaşımı ise, daha çok ajitasyon teması üzerine kuruluydu: “Roma Kralı, babasının “esfâr-ı dâhiyesini” göz yaşları içinde okuyan ve intikam alamamaktan mütevellid bir teessür-i elîm içinde bir genç yaşında o oğlun, o “kartal yavrusunun”...” (s.3).

bir hudûdu olmadığını da böylece kanıtlamıştı. Zaten Fransa imparatorunun başını yiyecek olan 1812 Rusya Seferi'nin yapılma nedeni de büyük ölçüde onun bu gibi anlamsız aşırılıkları ve doyumsuz hırsları olacaktı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇÖKÜŞ (1812-1815)

5.1. 1812 Bükreş Muâhdesi:

Tilsit'in İntikamı

1812 ilkbaharı Fransa, Rusya ve Osmanlılar için son derece önemli bir dönüm noktasıydı: Fransa, dolu dizgin bir şekilde Rusya'nın istilâsı için hazırlık yapıyordu; Rusya, Napolyon'un eli kulağında olan saldırısını püskürtmek için 1806'dan bu yana savaşta olduğu Babıâli ile bir barış yaparak tüm ordularını Polonya'da toplanmakta olan muazzam büyüklükteki *Grande Armée*'nin karşısına çıkarmayı amaçlıyordu; Osmanlılar ise, Fransa imparatorunun tahrikleriyle girdikleri halde ihanet, belirsizlik ve başarısızlıktan başka bir şey getirmeyen bu anlamsız harpten en kısa sürede yakayı sıyırmaya çalışıyorlardı. Bu üç bilinmeyenli denklemin çözümünün ilk adımı, Rus başkumandanı Kutusov'un 1811 sonbaharında Osmanlı veziriazâmı Laz Ahmed Paşa'yı kapana kısırdığı Rusçuk hezimetini oldu.¹ Osmanlı birliklerinin tamamen kuşatılıp veziriazâmın da esir edildiği bu felâket, aynı zamanda Sultan II. Mahmud'u da Doğu Karadeniz ve Boğdan'da hak iddiâ eden St. Petersburg ile sulh müzâkerelerini başlatmaya zorladı.

Muhtemel bir Osmanlı-Rusya barışının Çar I. Aleksandır'ın Fransa karşısında elini güçlendireceğini hesaplayan Napolyon, 1806'da III. Selim'e karşı kendisine şans getiren diplomatik kartları bu kez de II. Mahmud'a oynamayı düşündü: Fransa ve Devlet-i Aliyye arasındaki soğuk rüzgârların durulması için Babıâli'den Paris'e yeni bir sefir atamasını istedi; 1811'de Sebastiyani'den sonra İstanbul'a tayin ettiği ikinci temsilci olan Latour-Maubourg'a Osmanlılar ve Rusya'nın arasını açmasını emretti; St. Petersburg'un tehditlerini def etmek için Ruslara karşı müşterek bir saldırı ve savunma antlaşması önerdi; II. Mahmud'a yazdığı bir başka mektubundaysa, sultanın bizzat kumandasına aldığı 80.000 kişilik bir kuvvetle Moskofla savaşmak üzere Polonya'da kendisine katılması karşılığında, Osmanlılar'a Eflak-Boğdan prensliklerini, parçalanmasını asla tanımadıkları Lehistan'ın yeniden kurulmasını ve

¹ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri, 1700-1870*, III. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.281-290.

Kırım'ı vâdetti; Bunlarla da kalmayan Fransa imparatoru, Babıâli'nin gözünü boyamak için Habsburglarla 14 Mart 1812'de imzaladığı ittifak antlaşmasının Devlet-i Aliyye'nin toprak bütünlüğünü garanti eden bir maddesini de Osmanlı padişahına sundu.²

Tüm bu sayılan diplomatik girişim ve vaatlerinin neticesinde Napolyon, 1812 ilkbaharında tekrardan amacına ulaşmış gibiydi: II. Mahmud, Fransa imparatorunun telkinlerine meyletmiş gibi bir tavra bürünerek “Moskofla asla barış yapmayacağını”³ beyan etti; Babıâli'nin reîsülküttabı Gâlib Efendi de, olası bir savaşta tarafsız kalmakta ısrar etmekle beraber, gerektiği takdirde St. Petersburg ile ittifak yapmaktansa Paris'e yanaşmanın daha doğru olacağı tavsiyesinde bulundu.⁴ Bunun da ötesinde Osmanlılar, Fransa imparatorunun padişah ile çarın barış müzâkerelerini baltalama umutlarını iyice yeşertecek bir kararla Necip Efendi'yi büyükelçi sıfatıyla Paris'e gönderdi. Sonuç olarak 1812 ilkbaharı da, tıpkı III. Selim ve I. Aleksandır'ın birbirine kılıç çektikleri 1806 sonbaharı gibi Napolyon'a zafer vâdediyordu.

Oysa 1806-1812 Harbi'nin acı tecrübelerinden ders alan Babıâli, bu sefer Fransa imparatorunun oyununa gelmeyecekti: Napolyon'un İstanbul sefiri Latour-Maubourg aracılığıyla yaptığı resmî ittifak girişimleri, Babıâli nâzırları tarafından Vahîd Efendi'nin 1807'de Danzig'de yaşadığı muâmeleye benzer bir edâyla görmezden gelinecekti; Fransa imparatorunun Tilsit'teki ihânetini unutmayan imparatorluk ricâli, hem Devlet-i Aliyye'yi süregelen harpten en az zararla çıkarmak hem de Britanya'yı karşılarına almamak için Paris'in tekliflerine yüz vermeyeceklerdi; Bu nedenle de, Osmanlı ve Rusya heyetleri arasında hâli hazırda Bükreş'te devam eden barış görüşmeleri asla kesintiye uğramayacaktı.⁵

O halde Babıâli'nin bu ikircikli siyasi tutumunun ardında yatan sebep neydi? Anlaşılan o ki, Osmanlı devlet adamları Rusların Bükreş'te dayattıkları ağır şartları yumuşatmak için Napolyon'u Çar I. Aleksandır'a karşı diplomatik bir koz olarak kullanmak istemişlerdi. Bir başka deyişle, nasıl ki Fransa imparatoru 1806'da Devlet-

² F. İsmail, “The Making of the Treaty of Bucharest, 1811-12”, *Middle Eastern Studies* 15, No: 2, (1979), s.173-175.

³ *A.g.m.*, s.175.

⁴ *A.g.m.*, s.179.

⁵ *A.g.m.*, s.175.

i Aliyye'yi Rus kıtalarını Tuna'da sabitleme stratejisine alet ettiyse, aynı şekilde Osmanlılar da 1812'de Napolyon'u Moskof'la avantajlı bir barış yapmak için baskı unsuru olarak öne sürmek niyetindeydi. Nitekim zaman Babıâli'nin bu siyâsî politikasının ne kadar isabetli olduğunu meydana çıkaracaktı. Paris ve İstanbul arasında yapılacak bir ittifak antlaşmasının St. Petersburg'u iki cepheli bir savaşa zorlamasından çekinen Rus murahhası Kutusov, Boğdan ve Doğu Karadeniz'deki taleplerini azaltarak 28 Mayıs 1812'de Osmanlılar için nisbeten daha mâkul olan Bükreş Muâhedesi'ne râzı oldu: Rusya, Sırlara muhtâriyet ve Tuna'da ticâret serbestiyeti karşılığında Prenslikler ve Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçerek yalnızca Besarabya ile yetinmeyi kabul ediyordu.⁶ Böylece, II. Mahmud'u ne kendi safına çekmeyi başarabilen ne de I. Aleksandır ile sulh yapmaktan alıkoyabilen Napolyon, 1806'daki askerî pozisyonunun aksine Tuna boylarındaki Rus birliklerinin serbest kalması yüzünden tek elde toplanan Moskof ordularıyla artık yalnız savaşmak zorundaydı. Bu açıdan bakıldığında, 1807 Tilsit Barışı'nda Fransa tarafından sırtından bıçaklanan Osmanlılar, 1812 Bükreş Muâhedesi'yle intikamlarını alarak Napolyon'u Rusya seferinde felâketli kaderiyle baş başa bırakmışlardı.

Gelgelelim, II. Mahmud'un Fransa ittifakını reddederek St. Petersburg ile barış yapma kararı, o devrin vak'anüvisi olan Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin (d.1770/ö.1826) kroniğinde pek beğenilmemişti. Osmanlı müverrihi, Bükreş Muâhedesi'ndeki Rus kazanımlarından rahatsız olduğu için Devlet-i Aliyye'nin Napolyon'un yanında harbe girerek Moskof kıtalarına hücum ile daha kârlı bir antlaşma yapabileceğini düşünmüştü: “[Osmanlı birlikleri] Rusyalı'nun ol taraftaki (Boğdan sınırı) kuvvetine kesr ü ihtimâm ve ikdâm [hücûm etme] etse idi, Fransalı münhezim [bozguna uğrama] olsa bile güzelce musâlaha [barış] olması ihtimâli pek kuvvetliydi.”⁷ Şânîzâde, gerek Osmanlıların altı yıllık savaş yorgunluğunu gerekse de uluslararası siyâsî dengeleri tamamen göz ardı ettiği bu yorumuyla muhtemelen Napolyon ve I. Aleksandır arasındaki askerî mücâdelenin sonucu ne olursa olsun, Moskof ordularının tükenmişliğinin Rusları Babıâli'nin daha kazançlı çıkacağı bir barışı onaylamaya mecbur bırakacağını anlatmak istemişti.

⁶ 1812 Bükreş Muâhadesinin tüm maddeleri için bkz: F. İsmail, **A.g.m.**, s.179-184.

⁷ Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, **Şânîzâde Tarihi**, yay.haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s.532.

Fakat Osmanlı vak'anüvisinin bu yaklaşımı, olaya çok daha geniş bir siyâsî perspektiften bakan Ahmed Cevdet (d.1823/ö.1895) tarafından kabul görmeyecekti: Öncelikle, Devlet-i Aliyye'nin beynelmilel ittifakların her an değişebildiği böyle bir dönemde Napolyon gibi “televvün-i mücerreb [dönekliği tecrübe edilmiş]”⁸ birine uyup da Rusya'ya savaş açması mantıklı ve basiretli bir politik davranış değildi; İlâveten, Fransa'yla müttefik olmak, tüm dünyayı Bonapart'a karşı ayaklandırmaya çalışan Britanya'yı gücendirmek demektir; Sonuncusu da, Osmanlılar Bükreş'teki barış müzâkerelerini askıya aldıkları takdirde bunu bir provokasyon olarak algılama ihtimali olan Moskof, “kemâl-i şiddet ve sür'atle” İstanbul'a yürüdükten veya Françe harbinin sonunu bekledikten sonra Avrupa'nın desteğiyle Babiâli'ye çok daha ağır şartlar içeren bir antlaşma dayatabilirdi.⁹

Ne var ki, Osmanlı müellifinin Bükreş Muâhede'si özelinde asıl vurgulamak istediği nokta, Devlet-i Aliyye'nin “kendisinden ne kadar iyilik gördüyse o kadar kemlik [kötülük] etmiş olan”¹⁰ Napolyon'dan aldığı intikam temasıydı: Osmanlılar, Napolyon'un “vakârsızlığı [haysiyetsizlik]” yüzünden pek çok “hasarâta [yıkımlar]” uğradıkları için Fransa imparatorunun yaptıklarından o kadar “müte'essir [üzüntülü] ve müteneffirdiler [nefret duyan]” ki onunla bir ittifaka girmeyi asla istemezlerdi¹¹; Bu nedenle de, imparatorluk nâzırları ol vakte kadar Napolyon'un “yalanlarına” aldana aldana aldatmayı dahi öğrenerek [...] Fransız diplomatlarını “lisân-ı istihzâ [alay dili]” ile iyice avutup aldatmışlardı¹²; Dolayısıyla Babiâli, Fransa'ya rağmen St. Petersburg'la bir barış antlaşması imzalayarak “ikbâl ve iktidârına mağrûr olarak efkâr-ı umûmîyeyi [diğer devletler] saymayan”¹³ Napolyon'un Rusya ile olan savaşına “karşıdan seyirci”¹⁴ olarak bakmıştı. Bu satırlar topluca ele alındığında, Ahmed Cevdet'in altını çizmeyi arzuladığı esas meselenin, Devlet-i Aliyye'nin Napolyon ve İstanbul sefirini oyuna getirerek Tilsit'in intikamını aldığı mesajı olduğunu farketmek hiç de zor değildi. Üstelik tarihçinin bu değerlendirmesi, sonraki dönemden iki Osmanlı müellifinin eserine daha aynen yansıtılacaktı.

⁸ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.X, Dersââdet: Matbaa-i Osmânîyye, 1309, s.28.

⁹ *A.e.*, s.29.

¹⁰ *A.e.*, s.31.

¹¹ *A.e.*, s.25.

¹² *A.e.*, C.IX, s.269.

¹³ *A.e.*, C.X, s.25.

¹⁴ *A.e.*, s.26.

Bunlardan birincisi, Bükreş müzâkerelerine değindiği sayfaya, Napolyon'un 1807 Tilsit Barışı'ndaki ihanetini hatırlatarak girizgâh yapan Mustafa Nuri Paşa (d.1824/ö.1890) idi: "Garâibedendir ki Fransa imparatoru Saltanat-ı Seniyye'yi Rusya ve İngiltere gibi iki devlet-i azîmeyle bozuşturduktan sonra ortada bırakıvermiş ve bu kere dahi vâki olan bî-vefâlığı Devlet-i Aliyye'ye dâğ-ber-bâlâ-yı dağ [kat kat üzüntü] olmuşken..."¹⁵ Osmanlı müellifi, devamındaysa Babîâli'nin intikamını şu sözlerle açıklamıştı: "Rusya ile husûmet yaşayan Bonapart, Devlet-i Aliyye'yi yeniden iğfâle çalıştıysa da Osmanlılar üçüncü defa aldanmaktan (ilk ikisi 1798 Mısır ve 1807 Tilsit) ictinâb [kaçınma] ve öğrendiği lisân-ı diplomasi ile Napolyon'u geçiştirerek Fransa ve Rusya'nın savaşa tutuştukları bir zamanda Moskof'la barış antlaşması yapmışlardır."¹⁶ Bundan başka Mustafa Nuri, Osmanlı dostluğuna sırt çevirmesinin yarattığı fecî sonuçlardan dolayı Napolyon'un Fransız tarihçilerin eleştiri oklarının hedefi olmasını, söz konusu intikam temasına bir pekiştireç ögesi olarak eklemeyi de ihmâl etmemişti: "Hatta bazı Fransız tarihleri, Devlet-i Aliyye'yi nazar-ı ittifaktan bırakması nedeniyle Moskovların [...] Saltanat-ı Seniyye ile akd-i müsâlaha ederek Tuna sevâhilinde bulunan yüz elli bine kârîb askerini celb ve Fransa aleyhine amâle muktedir oldular deyü Bonapart'a ta'n-ı endâz [sitem] olmuşlardır."¹⁷

İmparatorluğun son vak'anüvisi olan Abdurrahman Şeref'in (d.1853/ö.1925) Bükreş Muâhede'si'ne bakışı da nitelik olarak Ahmed Cevdet ve Mustafa Nuri'den daha esaslı olmamakla birlikte üslûp bakımındansa çok daha açık ve kesindi: Napolyon, 1798 Mısır Seferi, 1806-1812 Harbi ve 1807 Tilsit Barışı'nda Osmanlıları defalarca kez yüzüstü bırakmıştı; Buna karşın, Devlet-i Aliyye de ne 1812 Rusya Seferi'nde ne de Müttefik devletlerin 1814 yılındaki hücumunda Fransa'ya kat'iiyen yardım etmemişti; Oysa Babîâli, Bükreş Muâhede'si'ni ertelemiş veya Fransa'yla bir ittifak yapmış olsa Napolyon'un epey nefes alacağı muhakkaksa da imparatorun vefâsızlığı bu gibi fedâkârlıklara imkan bırakmamıştı.¹⁸ Osmanlı tarih yazımında Napolyon'a 1807 Tilsit Barışı'ndaki ihanetinin bedelinin 1812 Bükreş Muâhede'si'yle ödetildiği son örnek buydu.

¹⁵ Mustafa Nuri, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, C.IV, İstanbul: Uhuvvet Matbaası, h.1325/m.1907, s.63.

¹⁶ A.y.

¹⁷ A.y.

¹⁸ Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II, İstanbul: Karabet Matbaası, r.1312/m.1896, s.389-390.

5.2. 1812 Rusya Seferi:

Kibir ve Gururun Çağırdığı Felâket

Napolyon'u 1812 Rusya Seferi'ne götüren sürecin başlıca nedenleri kısaca şu maddelere indirgenebilir: Fransa imparatoru, Ekim 1808'deki Erfurt Kongresi'nde Rusya'yı bir Akdeniz gücü yapacağı korkusuyla I. Aleksandır'ın İstanbul ve Boğazlar konusundaki isteklerini görmezden gelmişti; Rus Çarı'nın kız kardeşiyle evlenme talebinin sürüncemede bırakılmasına alınarak 1809 Schönbrunn Barışı'nın akabinde I. François'ın kızı Marie Louis ile izdivaç yapmıştı; 1810'da I. Aleksandır'ın eniştesinin veliaht prensi olduğu Oldenburg Dükaliği'nı işgal etmişti; Galiçya'yı Polonya Prensliği'ne vererek bağımsız bir Lehistan yaratma konusunda Rusya'nın kabullenemeyeceği bir adım atmıştı; Mareşallerinden Bannedotte'yi İsveç tahtına oturtarak Romanoflarda St. Petersburg'un kuzeyden tehdit altında olduğu paranoyası uyandırmıştı; Son olarak ise, Britanya'ya karşı yürütülen mâlî ambargonun Rus ekonomisini felce uğratmasına daha fazla dayanamayarak 1811'de Kıta Ablukası'ndan çekilen Çar I. Aleksandır'ın mâkul bir antlaşma zemini bulma teklifini reddetmişti.¹⁹ Paris ve St. Petersburg arasındaki diplomatik ilişkileri kopma noktasına getiren tüm bu gerekçeler, aynı zamanda Napolyon'un Doğu'da bir imparatorluk kurma hayalini de canlandırınca en yakın danışmanlarının şiddetli itirazlarına rağmen Rusya seferi kaçınılmaz hale gelmişti.²⁰

Ama Haziran 1812'de tarihin o güne kadar gördüğü en büyük ordu olan 680.000 neferden mürekkep *Grande Armée*'nin başında giriştiği Rusya Seferi, Fransa imparatorunun imza attığı sayısız planlama ve strateji hataları nedeniyle felâketle sonuçlanacaktı: Napolyon, İspanya savaşı hâlen devam ederken aldığı bu kararlar Fransa'yı iki cepheli bir harbe sokmaktan başka, Çar I. Aleksandır'ın Osmanlılar ve İsveç ile barış yaparak Rus ordularını tek bir düşmana karşı konuşlandırmasını da engelleyememişti; Fransız kıtalarının Polonya'da toplanma süresini yanlış hesapladığından sefere 23 Haziran gibi çok geç bir tarihte başlamıştı; Rusya'nın ne kadar geniş ve zorlu bir coğrafyada bulunduğunu göz önüne almadığından, *Grande Armée* birliklerinin lojistik yetersizlikler, açlık, aşırı sıcaklar, hastalıklar, yaygın firârî

¹⁹ Frank McLynn, *Napoleon: A Biography*, New York, Arcade Publishing, 1997, s.494.

²⁰ *A.e.*, s.498.

vak'aları ve Rusların yanmış toprak politikası yüzünden Temmuz-Ağustos döneminde korkunç kayıplar yaşamasına sebep olmuştu; Zannedilenin aksine ordusunun yarısından fazlasını Rusya'nın kışında değil yazında kaybetmesine rağmen generallerinin Smolensk'te konaklama ya da Litvanya'ya geri çekilme tavsiyelerine uymayarak Ağustos sonunda Moskova'ya yürüme emri vermişti; Koalisyon Harpleri'nin en kanlı muhârebesi olarak kötü bir şöhretle anılan 7 Eylül tarihli Borodino Savaşı'nın final safhasında, imparatorluk muhafız kıtasını ateş hattına sokmadığı için seferin başlangıcından bu yana mütemâdiyen ric'at eden Rus ordularını imhâ etme şansını yakaladığı yegâne fırsatı kaçırmıştı; 14 Eylül'de girdiği ateşler içindeki Moskova'da, I. Aleksandır'ın barış isteyeceğini umarak boş yere çok değerli zamanlar harcadıktan sonra tam da Rus kışının yaklaştığı 19 Ekim'de geri dönme kararı almıştı; Ağır kış şartlarına uygun giysilerden ve yeterli yiyecek stoğundan mahrum olan bitkin Fransız ordusunu, savaştan etkilenmeyen verimli bir rota yerine yine yaz seferinde harap olmuş güzergâhtan yürüterek askerinin dondurucu soğuklarda açlıktan kırılmasına yol açmıştı; Kasım ayında Rus Kazak süvarilerinin amansız takibi altında olan ve artık derme çatma bir insan kalabalığından başka bir şey olmayan *Grande Armée*'yi büyük kayıplarla Berezina Nehri'nden geçirdikten sonra 5 Aralık'ta emrinde kalan son 13.000 neferle zorlukla Polonya sınırındaki Smorgoni'ye ulaşabilmişti.²¹ Böylece, Fransa'nın 370.000 ölüye ilâveten 200.000 de esir ve firârî olmak üzere toplamda 570.000 gibi muazzam bir zâyiata uğradığı bu tarihin en büyük askerî felâketlerinden biri olan 1812 Rusya Seferi resmen son bulmuştu.²²

Hiç kuşkusuz, Osmanlı tarihyazımında Fransa imparatorunun bu dehşet verici başarısızlığını en geniş anlatımla nakleden müverrih, 1812 Rusya Seferi'nin askerî sürecine elli sayfalık²³ bir bölüm ayıran Ahmed Cevdet Paşa'ydı. Fakat Osmanlı müverrihi, söz konusu savaşın kronolojik seyrini direkt Avrupa kaynaklarından alıntıladığı için biz burada yalnızca kendisinin Napolyon'un karakterine ilişkin yaptığı özgün tahlilleri mercek altına alacağız. Her şeyden önce, Ahmed Cevdet, ilk olarak

²¹ Bu paragrafta mümkün olduğunca özet mahiyetinde olan bir bölüm yazmayı hedeflediğimiz için 1812 Rusya seferini kısa ve berrak anlatımla nakletme konusunda çok başarılı bir iş çıkaran Frank McLynn'in *Napoleon: A Biography* kitabındaki 22. ve 23. kısımları referans aldık.

²² Ordu mevcudu ve zâyiati için bkz: George F. Nafziger, *Napoleon's Invasion of Russia*, Novato, Presidio Press, 1988, s.333.

²³ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.X, s.32-82.

Fransa imparatorunun “başına gelen felâketlerin dîbâcesi [başlangıcı]”²⁴ şeklinde tanımladığı bu Rusya seferinin gerekçeleri üzerine kafa yormuştu: Acabâ Napolyon kazârâ bir hatada mı bulunmuştu? Yâhud Avrupa politikasındaki durumlar mı onu böyle çıkmaz bir yola sevketmişti? Yoksa kibr ü gurûru yüzünden mi böyle başa çıkamayacağı işlere bulaşmıştı?²⁵ Osmanlı müellifi, târîhçesinde bu sorulara alenen bir yanıt getirmek için herhangi bir çaba sarfetmemişti; ama *Târîh-i Cevdet*’in tamamı incelendiğinde, müellifin tüm bu suâllere cevâbı zaten apaçık meydandaydı: Kibr ü gurûr.²⁶

Üstelik, Ahmed Cevdet’in bu yaklaşımını kanıtlamak için Rusya seferinin anlatıldığı sayfaların satır aralarında da kayda değer miktarda delil vardı: Napolyon, “hırs ve tamahı [aç gözlülük]” yüzünden hükmü altındaki tüm Avrupa milletlerinin nefret ve bedduâsını kazandığı halde, “ikbâline aldanub” hiçbir şeyi umursamaz ve kimsenin nasihatini dinlemezdi²⁷; Fransa imparatoru, bir süreden beri “îmdâd-ı baht-ı bülend [talih açıklığı]” ile ulaştığı iktidardan “mağrûriyete” kapılmakla kendisini tüm insanlığın “fevkinde [üstünde]” tutarak başarılması imkansız olan işlere “kâdir” olduğuna inanmıştı²⁸; Ama kibir ve gurûr dâima insana bir “perde-i gaflet” olurdu²⁹; Sonunda Cenâb-ı Hâk, onun “kibr ü gurûrunu” cezalandırmak için basiretini bağladığından Napolyon, şiddetli Rus kışının tehlikelerini görememişti³⁰; Bu nedenle de, Fransa imparatorunun “kibr ü gurûrundan” doğan bu savaş, hem üç yüz binden fazla insanın ölümünü hem de Bonapart’ın “zevâl-i ikbâlini [talihin ters dönmesi]” beraberinde getirmişti.³¹

Aslına bakılırsa, Osmanlı müverrihinin olayların bu denli Napolyon’un “kibr ü gurûruna” endekslendiği bir tarih perspektifi benimsemesi, 1812 Rusya Seferi’nin askerî boyutunu analiz etmesini de büyük ölçüde gereksiz kılıyordu. Zirâ, Fransa imparatorunun felâketini İslâmî dünya görüşüyle Allah’ın bir cezası şeklinde niteleyen Ahmed Cevdet’e göre, Napolyon’un bir gün böyle feci bir alın yazısına kurban

²⁴ A.e., C.X, s.32.

²⁵ A.y.

²⁶ Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.135.

²⁷ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.X, s.44.

²⁸ A.e., s.50.

²⁹ A.y.

³⁰ A.e., s.51.

³¹ A.e., s.77.

gideceği mukadderdi. Tarihçi, daha Rusya seferinin başlangıcından önce şu karamsar yorumu kaleme almıştı: “...Halbuki (Napolyon’un) ikbâl ve istidrâcının [talih] bu merteye zirve noktasına yükselmesinde işin iç yüzü ve hakîkati aranırsa, bir sönüşün parlaklığının belirtisini görmek gerekirdi...”³² Osmanlı müellifi, yine harbin henüz ilk günlerinin anlatıldığı sayfalarda yazdığı bir başka pasajda da, “baht ve ikbâline hâlâ güvenen” Fransa imparatorunun “talihin insana müsâadesinin bir mertebeye kadar olabileceğini düşünmemesinden” yakınmıştı.³³ Şüphesiz Mütercim Âsım’ın Napolyon’a dâir karaladığı olumsuz kehânetin³⁴ bir yansıması olan bu ifadeler, Ahmed Cevdet’in hem Fransa imparatoruna hem de 1812 Rusya Seferi’ne ilişkin nihâi kanâatini açığa vurduğu aşağıdaki yorumlarının da fikrî altyapısını oluşturmuştu: “Napolyon eğer kendisinin temennî ettiği gibi Moskova’da iken fevt [ölüm] olsaydı, şöhret ve şânı kırılmadan terk-i bezmgâh-fenâ [fânî dünya] etmiş olurdu; Belki bu muhârebeyi açmadan fevt olaydı, bunca nüfusun kanına girmeden âhirete gitmiş olurdu; Ne çare ki, bir müddetten beri felekten gördüğü müsâadeye aldanıp kibr ü gurûra kapıldı; Ve nihâyet hırs-ı şân ile kendisini göz göre göre böyle bir azîm vartaya [büyük uçurum] düşürdü.”³⁵

Bundan başka, Ahmed Cevdet’in Fransa imparatorunun mahvını kaçınılmaz bir son olarak algılamasının altında yatan neden olan bu İslâmî kaderci zihniyet, bir diğer Osmanlı müellifinin tarihçesinde de Napolyon’u 1812 Rusya Seferi’ne götüren sürecin başlangıcını tetikleyen “ilâhî bir tecelli” olarak kendini göstermişti. Ahmed Rıfat Efendi, (d.?./ö.1876) *Mecmû‘a-i Vekâyi‘-i ‘Asr-ı Mahmûd Hân-ı ‘Adlî* isimli eserinde 1808 Erfurt Kongresi’nden bahsederken Fransa imparatoru ve Rus çarının Osmanlı topraklarını paylaşamamaları yüzünden aralarının açılmasını, “her şeyde bir murâd-ı hafiyesi olan Cenâb-ı Hakk’ın” İslam milletine bir hediyesi olarak nitelemişti: Erfurt’taki mülâkatlarda “fâtih-i cihân” olma hayâlindeki Napolyon, I. Aleksandır’ın

³² *A.e.*, s.51; Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.V, yay.haz.: Dündar Günday, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1994, s.2477.

³³ *A.e.*, s.57.

³⁴ Mevzubahis öngörü için bkz: Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Târîhi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s.1132.

³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.X, s.79. Osmanlı müellifi, esâsen bu değerlendirmesinin ilk cümlesini Stendhal’dan “esinlenerek” kaleme almıştı. Aradaki farksa, Fransız edebiyatçısı söz konusu yorumu Napolyon’u yüceltmek için yazmışken, Ahmed Cevdet aynı satırı bilâkis Fransa imparatorunu yermek için alıntılarmıştı. Bkz: Balzac & Stendhal, *Napoleon Efsanesi*, çev.: Fatih Yücel, İstanbul, Everest Yayınları, 2020, s.11.

Devlet-i Aliyye nezdindeki emellerini “pek içine aldıramadığından” kabul etmemiştir³⁶; Buna mukâbil Rusya da, Fransa imparatorunun “harben ve gâiben gasp ettiği” memleketlere ve Avrupa’daki nüfûzuna “hâsed ve iğbirâr [darılma]” ile bakarak Kıta Ablukası’ndan çekilmişti³⁷; Paris ve St. Petersburg’un arasındaki buzları eritmek amacıyla yürütülen müzâkerelerde ise, hem Napolyon hem de I. Aleksandır “nahvet [kibr ü gurûr] ve mağrûriyet-i müfrîteye [aşırı büyüklenme]” yüz tutarak barış teklifinde bulunmayı “kibirlerine yediremediklerinden” geriye savaştan başka yol kalmamıştı³⁸; Sonuç olarak, Rus Çarı’nın sulh önerisinde bulunan ilk kişi olmayı “kendi şânına yakıştıramaması” ve Fransa imparatorunun da “ilân-ı harb etmekten korkmadığını ispatlamak istemesi” nedeniyle yapılan bu mücadelede Fransa’nın 800.000 askeri abes yere telef olmuştu.³⁹

İşin garip tarafı, Ahmed Cevdet ve Ahmed Rıfat’ın, öyle ya da böyle 1812 Rusya Seferi’ni açıkça Napolyon’un “kibr ü gurûrunu” merkeze alarak naklettikleri bu tarih anlatısının haklılığı, esâsen Fransa imparatorunu aklamak için onun ağzından uydurulmuş olan *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*’ta bile istemsizce onaylanacaktı: Rusya, “hamâkati [ahmaklık]” nedeniyle Fransa’nın dominant bir konumda olduğu bu yeni Avrupa’da yer almamalıydı; Kıta sisteminin güvenliği için Avrupa’dan “kovularak” tekrardan yüz sene önce bulunduğu önemsiz ve zararsız bir mevkiye hapsedilmeliydi; Bu sûretle, cümle dünya Rus Kazakların şerrinden korunabilirdi.⁴⁰ Ama Napolyon’un kendine “Avrupa’nın muhafızlığı” vazifesi biçerek düşmanına küçümsemeyle baktığı bu mağrûr ve küstahça tutumu, Abdürrezzâk Bâhir Efendi’nin (d. ?/ö. 1860) her zamanki müstehzî eleştirilerinin hedefi olmaktan kurtulamayacaktı: Osmanlı müellifi, Rus Kazaklarının “şer ü mazarratının [zararlar]” düzenli Fransız bölükâtının “cevr ü zulmünden” çok olmadığını söyleyerek muhtemelen Napolyon’un kıtalarının İspanya gibi ülkelerdeki katliamlarına göndermede bulunmuştu; Fransa imparatorunun 1812 Seferi yüzünden Rusya’nın hem Avrupa’nın bir parçası haline geldiğini hem de “hıfz-ı [koruma] ırz ve nâmus” sayesinde şân ve şeref kazandığını yazmıştı; Napolyon’un

³⁶ Ahmed Rıfat Efendi, *Mecmû‘a-i Vekâyi‘-i ‘Asr-ı Mahmûd Hân-ı ‘Adlî*, haz.: İlmihan Sağlamdemir, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1994, s.66.

³⁷ *A.t.*, s.67.

³⁸ *A.t.*, s.68.

³⁹ *A.t.*, s.68-69.

⁴⁰ *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*, Kâhire: Bulak Matbaası, 1844, s.64.

mütekebbir tasavvurlarına bıyık altından gülerek, “baht ü tâlihinin müsâadesiyle” yükselen bir adamın, “milletleri yüz sene önceki durumlarına” döndürmesinin pek kolay görünmediğini belirtmişti⁴¹; Böylece, Napolyon’un azamet takıntısının sahte de olsa bir yansıması olan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’a verdiği bu son cevapla birlikte, Abdürrezzâk Bâhir Efendi de 1812 Rusya Seferi’ni Fransa imparatorunun “kibr ü gurûru” üzerinden okuyan Osmanlı müelliflerinin kervanındaki yerini almıştı.

Tüm bu incelenen üç müellif dışında, Osmanlı matbuâtında Napolyon’un 1812 Rusya Seferi’ne değinen kitap veya mecmuâ yazısının sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır: Ömer Efendi’nin *Câbî Târîhi*⁴², Diran Kelekyan’ın *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*⁴³, Ali Reşad’ın *Asr-ı Hâzır Tarihi*⁴⁴, Yusuf Akçura’nın *Târîh-i Siyâsî*⁴⁵ ve Servet-i Fünûn Mecmuâsı’nda yayımlanan *Büyük Hezimetler: Napolyon’un Moskova Ric’atı*⁴⁶ isimli yapıtları bunlar arasındadır. Fakat yine de bu sayılan eserlerdeki tarihi mâlûmatlar büyük ölçüde Avrupa menşei kaynaklardan direkt alıntı oldukları için bu bölümde söz konusu yayınların yalnızca künyelerini zikretmekle yetiniyoruz.

⁴¹ A.y.

⁴² Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, C.II, yay.haz.: Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.1023-1025.

⁴³ Diran Kelekyan, *İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, İstanbul: Sabah Matbaası, r.1330/m.1913, s.

⁴⁴ Ali Reşad, *Âsr-ı Hâzır Tarihi*, Dersâadet: Kanâat Matbaası, r.1330/m.1913, s.158-162.

⁴⁵ Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s.129-130.

⁴⁶ “Büyük Hezimetler: Napolyon’un Moskova Ric’atı”, *Servet-i Fünûn*, Cilt: 43, Sayı: 1118, r.25 Teşrinevvel 1328/m.7 Kasım 1912, s.603-606.

5.3. 1813 Leipzig, 1814 Elba ve 1815 Waterloo:

Sürgüne Giden Yol

Napolyon'un *Grande Armée*'sinin 1812 kışında Rusya'da neredeyse tamamen kırılması, Fransa'nın tahakkümünden kurtulmak isteyen tüm Avrupa milletlerini yüreklendirmişti: Ocak 1813'te Rusya ve Britanya tarafından kurulan VI. Koalisyon'a katılan ilk devlet olan Prusya, Mart ayında Fransa'ya savaş açtı; Viyana, Paris'le resmî müttefikliğini askıya alarak tarafsızlık siyasetine sarıldı; İsveç, İskandinavya'daki topraklarını genişletmek amacıyla yeni koalisyona girmek için fırsat kolluyordu; Ren Konfederasyonu'nun en önemli iki üyesi olan Bavyera ve Saksonya'nın Fransa'ya sadık kalacakları şüpheliydi; Hatta Napolyon'un eniştesi Napoli Kralı Murat bile, tahtını korumak niyetiyle Avusturya'ya yanaşmaya çalışıyordu. Doğu Avrupa'da konuşlanan Rus ve Prusya ordularının olası bir zaferi, Fransa'nın devrimden bu yana elde ettiği tüm kazanımlarının kaybedilmesine neden olabilirdi. Üstelik, Avrupa'daki mutlak güç ve hakimiyeti sallantıda olan Napolyon'un anavatandaki durumu da bundan daha parlak değildi: Rusya'da yaşanan büyük fiyasko, *Grande Armée*'yi tekrar kurmak için ilân edilen askerî seferberlik ve orduyu finanse etmek amacıyla dayatılan ağır vergiler Fransa imparatoruna olan halk desteğini sıfıra indirmişti.⁴⁷

Her şeye rağmen, Napolyon yine de bu karamsar tabloyu lehine çevirebilirdi: Fransa imparatoru, başarılı bir diplomatik girişim ve zamanlıca yapacağı mâkul toprak tavizleriyle 1792'den bu yana dâimi bir mücadele içinde bulunan Avrupa'nın savaş yorgunluğundan faydalanabilirdi; Habsburg, Hohenzolen ve Romanof hanedanlarının yaşadığı genel bir halk devrimi korkusunu körükleyebilirdi; Dahası, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Doğu Avrupa'nın paylaşımı özelindeki anlaşmazlık ve kıskançlıklarını kaşıyabilirdi.⁴⁸ Bunların dışında, Napolyon'un VI. Koalisyon'a karşı oynayabileceği başka kozlar da vardı: Büyük İmparatorluk ve Ren Konfederasyonu'nu tasfiye ederek Fransa'nın Ren nehrinin batısındaki doğal sınırlarına çekilmesini esas alan bir barış önerisi, hem tüm Fransız ulusunun kendisinin arkasında saf tutmasını sağlayacak hem de müttefikleri yeni bir harbe girişmek için ihtiyaç duydukları motivasyondan mahrum

⁴⁷ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.544-574 (24. Bölüm).

⁴⁸ Felix Markham, *Napoleon*, New York, A Mentor Book, 1963, s.201.

bırakacaktı.⁴⁹ Nitekim VI. Koalisyon Harbi'nin açılış seansı olan 1813 Almanya Seferi bunun bir kanıtıydı. Fransa imparatoru, Prusyalıları 2 Mayıs'ta Lützen'de ve Rusları da 21 Mayıs'ta Bautzen'de yenerek müttefiklerin hem özgüvenini kırmış hem de barış yapmaya meyilli bir havaya sokmuştu. Taraflar arasında iki aylık bir nefes alma süresi öngören 4 Haziran tarihli Plaswitz Ateşkesi de, Avrupa'da bir sulh atmosferi yaratmak için gerekli fırsatı sunmuştu. Habsburgların kıtadaki eski konumunu sağlamak isteyen Meternick, arabuluculuk yapmak için 26 Haziran'da Dresden'e gelerek Napolyon'a, Varşova Büyük Dükalığı'nın parçalanması, Ren Konfederasyonu'nun lağvedilmesi, Hollanda ve İtalya'ya bağımsızlık verilmesi, Avusturya'ya 1805 ve Prusya'ya da 1806 öncesindeki topraklarının iade edilmesi ve Almanya'daki nüfûzundan ferâgat etmesi mukâbilinde Fransa'nın "doğal sınırlarının" tanınmasını onaylayan bir barış teklifinde bulunmuştu.⁵⁰ Aynı günlerde Britanya, İsveç, Rusya, Prusya ve Fransa delegelerinin katıldığı Prag Kongresi'nde de bu maddeleri kıstas alan benzer şartlar ileri sürülmüştü.

Ne var ki, Fransa murahhasının tüm barış telkinlerine rağmen Avrupa'daki egemenliğinden vazgeçmeyi gururuna yediremeyen Fransa imparatoru, Dresden ve Prag'da mutâbık kalınan koşulları reddederek yalnızca Avrupa'daki hükmünün değil, diğer yandan Fransa'daki iktidarının da sonunu getirecek olan felâketlere davetiye çıkaracaktı: Napolyon, bu kararı nedeniyle Avrupa kamuoyunda savaşın müsebbibi olarak yaftalanacaktı; Ağustos 1813'de İsveç ve Avusturya da VI. Koalisyon'a dâhil olacaktı; Böylece, Fransa'nın sayıca yetersiz ve acemi neferlerden müteşekkil *Grande Armée*'siyle kıyaslandığında zaten belirgin bir sayısal avantaja sahip olan Müttefikler, Stockholm'ün 40.000 ve Viyana'nın da 127.000 kişilik bir kuvvetle harbe girmesinden sonra ezici bir üstünlüğe ulaşacaklardı⁵¹; Dolayısıyla da, Dresden ve Prag tekliflerini elinin tersiyle iterek Avrupa'nın tek mil düvel-i muazzamasını karşısına alan Fransa imparatorunun savaşı kazanma ihtimali artık neredeyse kalmamıştı.

Gelgelelim, Osmanlı tarih yazımında bu konuya subjektif değerlendirmelerle atıfta bulunan iki kaynaktan biri olan *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta Napolyon'un harbe devam kararının ardında yatan gerekçe olarak Habsburgların ihaneti ve riyakârlığı

⁴⁹ A.y.

⁵⁰ J.P. Riley, *Napoleon and the World War of 1813: Lessons in Coalition Warfighting*, London&New York, Routledge, 2000, s.115.

⁵¹ David Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, New York, Scribner, 1966, s.900.

gösterilmişti: Avusturya'nın Dresden mülakatındaki barış önerisi samimiyetten uzaktı ve Fransa imparatorunu tuzağa düşürerek onun yarattığı “özgürlükçü” Avrupa sistemini parçalamayı amaçlıyordu⁵²; Bununla da yetinmeyen Viyana, tarafsızlık statüsü benimsemiş olmasına rağmen Cermanya'yı Fransa'nın aleyhine “tahrik ve teşvikle” Napolyon'un tasavvurlarını “mütezazelzil [sarsmak]” ederek dünyanın “baht ü tâlihini muâllakta” bırakmıştı⁵³; Kısacası, Habsburgların “tegallübât [zorbalıklar] ve televvünâtının [iki yüzlülükler] mazarratı [zararları]” olmasa Fransa imparatorunun eserleri belki hâlâ payidâr olurdu.⁵⁴ Görünen o ki, söz konusu hâtıratı Napolyon'un ağzından uydurmuş olan İsviçreli Bonapartist entelektüel, Fransa imparatorunun Dresden teklifini reddetme hatasının tüm sorumluluğunu Metternick'in üstüne yıkmak istemişti.

Oysa Napolyon'u özgürlük düşmanı, zorba ve harp düşkünü bir tiran şeklinde algıladığı bâriz olan Abdürrezâk Bâhir Efendi, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'taki bu sözde nefis-i müdâfaayı çürütmek için yine elinden geleni yapacaktı: Öncelikle, Napolyon'un barış önerilerine omuz silmesine istinâden, “Asya ve Avrupa mahkûmiyete sabr ü tahammül edebilir mi?”⁵⁵ sorusunu ortaya atan Osmanlı müellifi, VI. Koalisyon Harbi'nin patlak vermesinden de direkt Fransa imparatorunu mes'ûl tutmuştu; Zirâ, yarattığı imparatorluk eseri askerî baskıdan gelen “(zoraki) muhabbet ve dehşetten” ibâret olan Napolyon, “krâliyet sandalında” kalabilmek için ihtiyaç duyduğu “dâire-i muhârebeye” sarılarak kendisini “harâb ve perîşân” edecek savaş yolunu seçmişti⁵⁶; Fransa imparatorunun bu diplomatik tavrıysa, “cümle dünyanın asâyiş, ikbâl, rahat ve iclâli” olan VI. Koalisyon'un genişlemesine neden olmuştu⁵⁷; Bu açıdan bakıldığında, Napolyon'un Dresden barışını reddetmesi, “Avrupa'yı giriftâr olduğu [düştüğü] mahkûmiyetten” kurtarmıştı.⁵⁸ Ama Osmanlı müellifinin Fransa imparatoruna ilişkin sert reddiyeleri bunlarla da sınırlı değildi: Abdürrezzâk Bâhir, Napolyon'un özgür bir Avrupa iddiâsıyla dalga geçerek, “milletlerin serbestiyeti için olan meyl ve

⁵² *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, Kâhire: Bulak Matbaası, 1844, s.65.

⁵³ *A.e.*, s.67.

⁵⁴ *A.e.*, s.68.

⁵⁵ *A.y.*

⁵⁶ *A.e.*, s.69.

⁵⁷ *A.e.*, s.65.

⁵⁸ *A.y.*

rağbetlerine teşekkür ve bereket versin” diye yazmıştı⁵⁹; Devamındaysa, Fransa imparatorunun savaşa olan tutkusunu yaratıcı bir mecaz san’atıyla “cümle beni ademi mutî’ ve münkâd [boyun eğen] ettikten sonra cibâl [dağlar], orman ve hayvanât-ı şenî’ [kötü] üzerine hücumu ağıleb-i [kuvvetli] ihtimaldir” cümlesiyle açıklayan müellif, muhtemelen süregelen harplerin doğurduğu sefâletten dolayı Napolyon’a istinâden “tokluktan açlık zuhûr etmiş adamlardandır” ifadesini karalamıştı;⁶⁰ Son olarak da, Fransa imparatorunun, *Grande Armeé* neferlerinin Almanya’daki “inhizam [bozgun] ve perişâniyet” sırasında “nâm ve şöhret” kazandığını öne sürdüğü argümanına itiraz eden Osmanlı mütercimi, sözlerini “Fransızlar işbu hâlet ve perişâniyette kesb-i nâm ve şöhret etmişseler Bonapart’a ‘izz ü esnâd [şeref payı] olunmaz” yargısıyla sonlandırmıştı.⁶¹ Kısacası, Osmanlı tarihyazımında Napolyon’un en şiddetli muhâliflerinden biri olarak karşımıza çıkan Abdürrezzâk Bâhir, tıpkı çevirdiği hatıratın mümkün olan her bir sayfasında olduğu gibi, burada da Fransa imparatorunu topa tutmasını sağlayacak hiçbir fırsatı kaçırmamıştı.

Öte taraftansa, Abdürrezzâk Bâhir, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ta Napolyon’dan ne kadar nefret ediyorsa, bunun tam aksine Ali Kemal Bey (d.1867/ö.1922) de *Paris’ten Tahrirât-ı Mahsûsa* isimli makalesinde Fransa imparatoruna karşı o denli coşkulu bir hayranlık besliyordu. Meselâ, Osmanlı müellifinin yazısında, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’ta asla görülmeyen bir yaklaşımla, Bonapart’a atfen “serdâr-ı harika, dehâ-yı harb veya koskocaman bir dehâ” gibi yüceltici sıfatlar havada uçuşuyordu.⁶² Bu bakımdan, Ali Kemal’in 1898’de yayımlanan *Paris’ten Tahrirât-ı Mahsûsa*’sı, Abdürrezzâk Bâhir’in 1844 baskılı *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*’taki fikriyatının tam anlamıyla ideolojik bir antiteziydi. Söz konusu perspektif ayrımı, Osmanlı tarihyazımındaki Napolyon algısının on dokuzuncu asır başları ve ortasından yirminci yüzyılın arifesine doğru geçirdiği radikal dönüşümün de bir aynası niteliğindeydi. Hiç şüphesiz, Ali Kemal Bey’i böylesine Napolyon sevdalısı yapan faktör, Bonapart meftûnu Fransız tarihçi Albert Vandal ile imparator karşıtı Kont Hausonuille’in Dresden barışına dâir yapıkları ilmî tartışmayı konu aldığı makalesinde oyunu açıkça

⁵⁹ A.y.

⁶⁰ A.y.

⁶¹ A.e., s.66.

⁶² Ali Kemal, “Paris’ten Tahrirât-ı Mahsûsa”, **Mecmuâ-i Ebûzziya**, Cilt: 17, Sayı: 71, r.1 Şubat 1314 /m.30 Kasım 1898, Sayfa sayısı sırasıyla 1170, 1177 ve 1191.

Albert Vandal'dan yana kullanmasıydı. Bu yüzdendir ki Osmanlı müellifi, 1812 Rusya Seferi'nden sonra “hayâle sığmaz bir dehâ-yı acîb-i [acâyip] harp”⁶³ ile kendini toplayan ve “umulmaz bir kudret ve bâ-husûs mahâret göstererek”⁶⁴ Mayıs 1813'de Rusları Bautzen'de ezen Napolyon'un, Metternick'in sulh teklifini geri çevirmekte haklı olduğunu⁶⁵ kaydetmek sûretiyle *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*'ın gerçek sahibiyle aynı istikâmete yönelmişti: Habsburg nâzırının barış teklifi ciddi ve samimi değildi⁶⁶; Metternick'in asıl niyeti, Napolyon'u yok etmek ve Fransa'yı da 1792 öncesi sınırlarına mahkûm kılmaktı⁶⁷; Zaten Fransa imparatoru Dresden önerisini kabul etmiş olsaydı bile, Müttefikler bu işe yine bir kulp takarak savaşa devam edeceklerdi.⁶⁸ Dolayısıyla Napolyon, Avusturya'nın “çevirdiği dolap”⁶⁹ yüzünden “ta Leipzig mağlûbiyetinden başlayarak Waterloo'ya kadar yuvarlanmıştı; dahası, cihânın en büyük dehâsıyla, fitratın en yüce havâsıyla [nitelik] ve zamanın her türlü müsâadesiyle olsun”⁷⁰ bu kaderin önüne geçmek imkansızdı.

Hakîkaten de, Fransa imparatorunun 1813 Almanya seferinden sonraki hayat hikâyesi Ali Kemal Bey'in bu son yorumunu tasdik edecekti. Napolyon, VI. Koalisyon ordularını Ağustos 1813'de ilginç bir tesadüfle Dresden'de tekrar yenmesine rağmen, *Grande Armée*'nin kolordularını yöneten mareşallerinin Ağustos-Eylül döneminde Kulm, Grossbeeren, Katzbach ve Dennewitz'de mağlup edilmeleri sebebiyle Fransa'nın ve kendisinin âkıbetini belirleyecek olan Leipzig muhârebesine çok dezavantajlı bir konumda girecekti. 16-19 Ekim 1813'de toplamda 600.000'e yakın askerin katılımıyla Avrupa tarihinin o güne kadarki en geniş ölçekli çarpışması olan ve kıtanın neredeyse her ulusunun müdâhil bulunması nedeniyle de Milletler Savaşı olarak bilinen Leipzig, VI. Koalisyon ordularının ezici sayısal üstünlüğü ve Saksonyalıların ihaneti yüzünden Fransa imparatorunun ağır yenilgisiyle sonuçlanacaktı.⁷¹ Dahası, Leipzig hezimetıyla hem Avrupa'daki mutlak hakimiyetini hem de kuvvetlerinin büyük kısmını tamamen kaybeden Napolyon, eğer 31 Ekim'de

⁶³ *A.g.m.*, s.1175.

⁶⁴ *A.g.m.*, s.1177.

⁶⁵ *A.g.m.*, s.1187.

⁶⁶ *A.g.m.*, s.1184.

⁶⁷ *A.g.m.*, s.1183.

⁶⁸ *A.g.m.*, s.1184.

⁶⁹ *A.g.m.*, s.1183.

⁷⁰ *A.g.m.*, s.1190.

⁷¹ Leipzig'e ilişkin kapsamlı bilgi için bkz: Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.912-936.

Bavyeralıların Hanau'daki pusu girişiminden kurtulamamış olsaydı, üstüne bir de esir düşecekti. Fakat yine de bu durum, Abdürrezzâk Bâhir'i, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta artık alışıl gelmiş bir tavır olan eleştirel bakış açısıyla, Saksonya ve Bavyeralıları söz konusu hıyânetlere Fransa imparatorunun "cebr ü dehşetinin mecbûr bıraktığını"⁷² yazmaktan alıkoymayacaktı.

Bununla birlikte, Napolyon için en kötüsü henüz gelmemişti: Leipzig zaferinin akabinde toplanan VI. Koalisyon ortaklarının 30 Kasım'da yayımladıkları Frankfurt barış teklifinin de imparator tarafından cevapsız bırakılması, Wellington'un İspanya sınırındaki Britanya güçlerinden cesaret alan 300.000 kişilik Prusya, Avusturya ve Rusya ordularına 1814 kışında Ren nehrini geçerek Fransa'yı üç koldan işgâl etmek için gerekli meşrû zemini hazırlamıştı; Belçika ve Hollanda, Paris'e başkaldırmanın eşiğindeydi; Habsburg saldırısı altındaki İtalya, kaybedilmek üzereydi; 1812 Rusya ve 1813 Almanya seferlerindeki felâketler nedeniyle Fransızların gözünden tamamen düşen Napolyon'un, 1808-1814 Yarımada Savaşı'nda olduğu gibi halk destekli bir gerilla mücadelesi yürütme planı karşılık bulmamıştı; Lyon, Marsilya, Bordeaux ve Toulouse düşmana karşı kaydadeğer bir direniş göstermeden teslim olmuşlardı; Ulusal muhafızların silah altına alınması ve yeni orduyu finanse etmek için ekstra vergi harcı ihdâsı teşebbüsleri, arzu edilen neticeleri sağlamamıştı; Eniştesi Napoli Kralı Murat, tahtını kurtarmak amacıyla Avusturyalılarla anlaşma imzalayarak imparatoru sırtından bıçaklamıştı; Ağabeyi Joseph Bonapart ve Talleyrand'ın siyasi entrikalarının temel maksadı da bundan daha farklı değildi; Krâliyet taraftarları ve Jakobenci hizipler ise yönetimi ele geçirmek niyetiyle bir komplo fırsatı arıyorlardı; Sonuç olarak, Leipzig mağlûbiyetinden sonra yediği ağır darbelerin etkisiyle onu ayakta tutan tüm sütunları çatırdamaya başlayan Napolyon iktidârı, ani bir çöküş tehlikesiyle karşı karşıyaydı.⁷³

Müttefik ordularının Ocak 1814'te Ren'i aşarak giriştikleri Fransa istilâsıysa, bu yıkım olasılığını dramatik bir gerçeğe çevirecekti: Napolyon, askerî dehâsının en parlak örneklerinden birini sergilediği meşhûr Altı Gün Seferi'nde muazzam bir sayı üstünlüğüne sahip olan VI. Koalisyon güçlerini bir dizi yenilgiye uğratmasına rağmen, başkenti korumakla görevlendirdiği ağabeyi Joseph'in korkaklığı ve mareşallerinden

⁷² *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.70.

⁷³ McLynn, *Napoleon: A Biography*, s.574-578.

Marmont'un da ihâneti nedeniyle Rus, Avusturya ve Prusya kıtalarının 31 Mart'ta Paris'e girmesini engelleyemedi.⁷⁴ Ertesi gün Fontainebleau Sarayı'na gelen Fransa imparatorunun şehri düşmandan kurtarma tasavvuru ise, milletin savaştan bıktığını ve *Grande Armée*'nin de aşırı yıprandığını öne süren mareşallerinin onu tahttan ferâgata zorlamaları nedeniyle gerçekleşmedi.⁷⁵ Bu arada Talleyrand da, Senato'yu Napolyon'u imparatorluktan azlederek yerine Bourbon Hanedanı'ndan XVIII. Louis'in meşrûî monarşini tanımaya iknâ etti. Dolayısıyla, artık sâbık imparator için 11 Nisan'da Fontainebleau'da tahttan ferâgat ederek 20 Nisan'da İtalya kıyılarındaki Elba adasına sürgüne gitmeye boyun eğmekten başka çare kalmamıştı.

Osmanlı tarihyazımında Napolyon'un Elba'ya sürgüne gönderilmesiyle son bulan bu sürece değinen pek az müelliften biri olan Abdürrezzâk Bâhir, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'taki sözde savunmalara cevap yetiştirmeye kaldığı yerden devam etmişti. Meselâ, Fransa imparatorunun müttefiklerin Frankfurt teklifini reddetmesine ilişkin yaptığı, "Avrupa'nın baht ve talihini elimde tuttuğumdan şânıma cihângirlikten başka bir mevki yakışmazdı" minvalindeki buram buram egoizm kokan îzâhatine Osmanlı müellifi, Napolyon'un hükmetme ihtirasına atfen şu yanıtı vermişti: "Mahâl-i sâire (Avrupa) yağma, gâret [yanma], tahrîb ve perişâniyete giriftâr olsa ne yazardı? Bonapart onda değildi."⁷⁶ Bundan başka, Abdürrezzâk Bâhir, Fransa imparatorunun savaş sırasında halkının yardımına çok geç varmasına hayıflandığı satırlarının yanına da küçümsemeyle iç içe geçen bir yergiyle şöyle yazmıştı: "Askeri perişân ve harâb, kaleleri dahi yebâb [vîran] eyledikten sonra milletin ırz ve nâmusuna hasr-ı ümîd ve kalb-i kuvvet edip muhâfaza ve siyânet vesâili lâ-mevcûd iken bir halkı sanki koruyabilirdi."⁷⁷ Benzer şekilde, Napolyon'un Fontainebleau Sarayı'nda istifâ ederek Elba'ya sürgüne gitmeyi kabul etmesinin zaten "ziyâdesiyle nâm ve nişân-ı terfiye 'izz ü ikbâle [şan ve şöhrat kazanmak]" ulaşmış olmasıyla açıklandığı ifadeleri de yine o bilindik alaycı ve iğneleyici tavrıyla yorumlayan Osmanlı müellifi, bir kez daha Fransa

⁷⁴ VI. Koalisyon'un Fransa'yı işgâlinin tüm safhalarını ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz: Michael V. Leggiere, *The Fall of Napoleon: The Allied Invasion of France, 1813-1814*, Volume 1, New York, Cambridge University Press, 2007.

⁷⁵ Fontainebleau Sarayı'ndaki bu "mareşaller darbesinin" beyaz perdedeki harika bir canlandırması için bkz: "Waterloo (1970)", **Youtube**, Erişim: 24 Ağustos 2022, Atf yapılan bölüm: 00:00-12:45, Link: https://www.youtube.com/watch?v=Obpx_L00gYo&t=4093s

⁷⁶ *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.72.

⁷⁷ A.y.

imparatorunun ülkesini uğrattığı zararlara dikkat çekmişti: “(Napolyon) Fransa’nın en mümtaz ordularını telef ve memleketi de iki kez düşmana teslim etmiş olmakla bir milletin başına açabileceği tüm belâları sardıracağı için cihângirlik mevkiye terfi edebilirdi.”⁷⁸

Fakat, Napolyon’dan hiç de hoşlanmamasına rağmen yine de onun hârikulâde kumandanlık vasıflarına duyduğu saygıyı asla gizlemeyen Ahmed Cevdet’in Fransa imparatoruna olan yaklaşımı, Abdürrezzâk Bâhir’in sâfi nefret dolu söylemleri kadar acımasız değildi. Örneğin, Osmanlı müverrihi, Napolyon’un Fontainebleau’dan Elba adasına doğru uzanan trajik yolculuğunu, “bunca vakitten beri kuvvet-i kahresiyle [ezici güç] cihânı lerzân [titretmek] eden bir cihângîr için pek acı bir keyfiyet”⁷⁹ şeklinde tanımlayarak imparatoru yüceltmmişti. Diğer taraftan, tarihçinin bu müsbet değerlendirmesi, yine de Napolyon’u kendisine çok pahalıya mâl olan kazanımlarını sıfırlamakla ve Fransa’yı da rejim sistemi bakımından geriye götürmekle suçlamasına engel olmamıştı: Fransızların nice senelerden beri birbirini kırıp bu kadar kanlar akıttığı bir sırada ortaya çıkan Napolyon, 1789 Devrimi’nin kurduğu cumhûriyeti imparatorluğa tahvîl [dönüştürme] etmişti; Devamındaysa, cihângîrlik yolunda bunca kanlar döktükten sonra mağlup olarak Elba adasına sürgün edilmişti; Böylece, Fransa tahtına XVIII. Louis’in oturmasıyla beraber ülke yeniden krâliyet usûlüne dönmüş ve dökülen kanlarla çekilen meşakkatlerin hepsi hebâ olup gitmişti.⁸⁰

Oysa Napolyon, Fransa’ya son bir kez daha rejim değişikliği yaşatmadan tarih sahnesinden silinmeyecekti. Ebûziya Tevfik’in (d.1849/ö.1913) *Napolyon* isimindeki risâlesinde karakteristik bir hayranlık duygusuyla imparatorun felâket zamanlarındaki metânetini ve psikolojik dayanıklılığını vurgulamak için karaladığı, “âleme bir inkilâb-ı fevkalâde vermek iktidârına mâlik olan bu fa‘âl-i siyâset, şu hâlden (Elba sürgünü) kat‘iyyen müte’essir [üzüntülü] olmamıştır”⁸¹ iddiâsına rağmen ada yaşamına yalnızca on ay dayanabilen Napolyon, Bourbon Monarşisi’nin gözden düşmesi ve Koalisyon ortaklarının onu daha uzak bir yere göndereceği haberlerinin yayılması üzerine Şubat 1815’de Elba’dan gizlice kaçarak 1 Mart’ta Juan Körfezi’nde Fransa’ya ayak bastı.

⁷⁸ A.e., s.73.

⁷⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.X, s.141.

⁸⁰ A.e., s.142.

⁸¹ Ebûziya Tevfik, *Napolyon*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebûziya, r.1299/m.1882, s.33.

XVIII. Louis'in kendisini tutuklamak için gönderdiği kuvvetlerin de onun saflarına katılmasıyla 20 Mart'ta hiçbir direnişle karşılaşmaksızın kralın terkettiği Paris'e giren Napolyon, Fransa tarihinde Yüz Gün Dönemi olarak bilinen ve daha liberal prensiplere dayanan ikinci imparatorluk rejimini kurdu. Gelgelelim, Fransa imparatorunun halkın gönlünü tekrardan kazanmak için bu kez özgürlükçü idealleri kucaklayan bir hükûmet sistemi benimsemesi, Napolyon'u "hîle ve hud'adan [aldatmaca] ibâret olan"⁸² bir zorba olarak gören Abdürrezzâk Bâhir tarafından pek samimi bulunmamıştı. Bunun da ötesinde, Osmanlı müellifi, Napolyon'a örtülü de olsa bir iltifatta bulunduğunu yegâne ifadesiyle, "arslana iktisâb-ı kuvvete [güç toplama] vakit vermek umûr-ı mülkiyeden madûd [sayılan] bir tavır ve hareket midir?"⁸³ sorusunu ortaya atarak Britanya, Prusya, Avusturya ve Rusya'dan oluşan düvel-i muazzamanın 1815 Viyana Kongresi'nde kanun kaçağı ilan ettikleri imparatoru devirmek maksadıyla Fransa'ya savaş açmasını da hararetle desteklemişti.

Viyana'da Fransa'yı yeniden istilâ etmek amacıyla her biri 150.000 kişilik bir ordu göndermeyi kararlaştıran VII. Koalisyon üyeleri, ilk olarak Britanya mareşali Wellington ile Prusya prensi Blücher'in kumandasındaki 110.000 İngiliz ve 117.000 Alman askerinden mürekkep müttefik güçlerine⁸⁴, hâlâ seferberlik halindeki Rusya ve Avusturya kıtalarını beklemek üzere Belçika'da toplanmalarını emretmişlerdi. Fakat VII. Koalisyon'un tüm bu güçlü ordularının organize bir işgâl harekâtı için birleşmesi durumunda tıpkı 1813'de Leipzig'de olduğu gibi zafer şansını tamamen kaybedeceğini hesaplayan Napolyon, toplamda 125.000 neferden ibâret olan *Grande Armée*'sinin sayısal dezavantajına rağmen Brüksel ve Namur'da kümelenmiş Britanya ve Prusya kuvvetlerini önce birbirinden ayırıp sonra da tek tek imhâ etmek amacıyla Belçika'ya saldırdı. 14 Haziran'da Moselle Nehri'ni geçen Fransız birlikleri, 15'inde Charleroi'de Wellington ile Blücher'in ordularını ikiye böldü ve 16'sında İngilizleri Quatre Bras'ta, Prusyalıları da Ligny'de geriye püskürttü. Bundan sonra ise, *Grande Armée*'nin üçte biri demek olan 30.000 askerini yenilmiş ve demoralize olmuş Prusyalıların hem ric'at hem de Britanya kıtalarına yardım etmelerini engelleme vazifesiyle generallerinden Grouchy'nin idâresine bırakan Fransa imparatoru, 18 Haziran'da Waterloo'da İngiliz

⁸² *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*, s.81.

⁸³ *A.e.*, s.80.

⁸⁴ İngiliz ve Prusya ordularının sayısı için bkz: Chandler, *The Campaigns of Napoleon*, s.1015.

ordularına hücum etti. Ancak Waterloo muharebe meydanının kilit noktaları olan La Haye Saint ve Mont St. Jean'ın Fransızların eline geçmesinden sonra Wellington'un mağlûbiyetine ramak kalmışken, Grouchy'nin ne geri çekilmesini ne de Britanyalılara yardıma gelmesini engelleyebildiği Blücher'in yetişip savaşa katılmasıyla Napolyon, askerî kariyerinin en ağır hezimetine uğradı.⁸⁵ Görebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı tarih yazarları arasında Fransa imparatorunun en coşkulu meftûnlarından biri olarak dikkat çeken Yusuf Rasih (d.?./ö.?), *Napolyon'un Akvâl ve Emsâli* başlıklı mecmua yazısında Waterloo bozgunundaki rolüne istinâden General Grouchy'e âdetâ ateş püskürüyordu: "...bu cenerale yazıklar olsun!"⁸⁶ Benzer şekilde, yine *Napolyon Bonapart* isimindeki risâlesinde imparatora karşı oldukça yüceltici bir tutum benimseyen Mahmut Nacim (d.?./ö.?) de, Fransız generale ağır bir ithâmda bulunarak Waterloo'daki başarısızlığını "yanlışlıkla yapılmış bir ihânet"⁸⁷ şeklinde tanımlamıştı. Bundan başka, şunu da belirtmemiz gerekir ki, *Kitâb-ı Târîh-i Bonapart*'ta Waterloo'ya ilişkin herhangi bir yorum kayda geçirilmemişti; ama yazılsaydı bile Osmanlı müellifinin Napolyon'u savunmak için Grouchy'e bu tarz hakâretâmiz ve suçlayıcı bir üslûpla yüklenmeyeceği kesindi. Aslında söz konusu yaklaşım farkı, Osmanlı tarihyazımındaki Napolyon imgesinin on dokuzuncu asırdan yirminci yüzyıl dolaylarına doğru geçirdiği evrimin de bir nevi aynası niteliğindeydi.

Waterloo'dan sonra 22 Haziran'da Paris'e gelen Fransa imparatoru, hükûmetin istifâ talebi nedeniyle aynı gün oğlu II. Napolyon lehine tahttan ferâgat etti. Ancak 8 Temmuz'da başkente giren Wellington ve Blücher'in XVIII. Louis'i yeniden saltanat makamına getirmeleri üzerine imparatorluk rejimi ilgâ edildiği gibi hayatı da tehlike altına giren Napolyon, Amerika kıtasına kaçma umutlarının suya düşmesinin ardından 15 Temmuz'da Rochefort limanında İngilizlere teslim oldu. Böylece kendisini sürgüne götüren yolun sonuna gelen sâbık imparator, bir daha kurtulmasının imkansız olduğu Atlantik'in güneyindeki St. Helena adasında esârete mahkûm edildi.⁸⁸

⁸⁵ Waterloo Savaşı'nın tüm safhaları için bkz: *A.e.*, s.1023-1096.

⁸⁶ Yusuf Rasih, "Napolyon'un Akvâl ve Emsâli", *Ordu ve Donanma Mecmuâsı*, Cilt: 1, Sayı: 7, r.30 Ağustos 1328/m.13 Eylül 1912, s.475

⁸⁷ Mahmut Nacim, *Napolyon Bonapart*, İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, t.y., s.11.

⁸⁸ Tez çalışmamızın kapsamı dışına çıkmamak için son derece yüzeysel olarak değindiğimiz bu döneme ilişkin esaslı bir kaynak için bkz: Alan Schom, *One Hundred Days: Napoleon's Road to Waterloo*, New York&Oxford, Oxford University Press, 1992.

5.4. St. Helena’da Ölüm:

Haris Bir Korsikalı’nın Âkıbeti

St. Helena sürgünü, muhtemelen Napolyon’un hayatının en çileli safhasıdır. Waterloo bozgunundan sonra teslim olduğu İngilizler, onu bir imparator olarak değil, yalnızca mağlup edilmiş bir general sıfatıyla kabul etmişlerdi. İkinci bir Elba vakasıyla karşılaşmak istemeyen Londra, sâbık imparatorun Atlantik’in ortasındaki bir kaya parçasından ibâret olan St. Helena’dan da firâr etmesini engellemek için oldukça sert önlemler almıştı: Bonapart’a yaptığı kaba ve zalimce muâmelelerinden ötürü sonradan Britanya’da bile kötü bir şöhretle anılacak olan İngiliz valisi Sir Hudson Lowe, sâbık imparatorun adada yaşadığı çiflik evi olan Longwood’un hâne ahâlisini azaltmıştı; yıllık para tahsisâtını kesintiye uğratmıştı; ne gerekçeyle olursa olsun dış dünya ile haberleşmesini yasaklamıştı; ziyaretçi kabulünü yalnızca kendi onayına bağlamıştı; ilâveten, aşağılamak için sadece “general” diye hitâp ettiği Napolyon’un St. Helena’da ata binmesini bile sınırladıktan başka, günde iki defa da resmî yoklama kontrolüne tâbî tutulmasını zorunlu kılmıştı.⁸⁹ Sonuç olarak, medenî âlemle irtibâtan ve sosyal bir çevreden tamamen koparılan Napolyon’un marûz bırakıldığı tedhiş ortamı o kadar bunaltıcıydı ki, sâbık imparatorun en yakın refâkatçılarından Las Cases 1816’da, Gorgoud 1817’de ve Montholon da 1819’da bu baskıya daha fazla katlanamayarak Avrupa’ya geri dönmüşlerdi.⁹⁰ Napolyon için en az bunlar kadar kötü olan bir başka olumsuzluk da, St. Helena’nın rutûbetli iklimi ve kasvetli atmosferiydi. Bu iki faktör yüzünden bedensel ve mental sağlığını günden güne kaybeden sâbık imparator, 1819’dan itibâren çökmeye başlamıştı. Fransa imparatoru olduğu dönemdeki icrâatlarını meşrû göstermek için kaleme aldığı hâtıratlarını bitiren Napolyon, sonunda

⁸⁹ Felix Markham, *Napoleon*, New York, A Mentor Book, 1963, s.247.

⁹⁰ *A.e.*, s.250.

da 5 Mayıs 1821’de mide kanserinden hayatını kaybetmişti.⁹¹ St. Helena’ya gömülen naaşıysa, Fransa’ya ancak 1840’da nakledilmişti.⁹²

Napolyon’un yaşamının St. Helena’da son bulması, Osmanlı tarihyazımında Fransa imparatorunun meftûnu olan bazılarınca “âlemin en büyük cihângîrinin acıklı ölümü” şeklinde tasvir edilirken, onun bu felâketli âkibetini dünyayı zaptetme ihtiraslarının aşırılık ve beyhûdeliğine yoran kimi muhâliflerince de “haris Korsikalı’nın ibretlik sonu” olarak yorumlanagelmıştır. Kanâatimizce ikinci yaklaşımın temelini atan en önemli kişi, Fransızların 1798 Mısır seferini naklettiği sayfalarında Bonapart’ın “nam ve şöhretini” arttırmak için şahsî çıkarlarını milletin menfâatlerinden üstün tuttuğu gerekçesiyle II. Frederik gibi “büyük” ünvanıyla yâd edilen sahibkıranlardan biri olamayacağına hükmeden Ahmed Cevdet Paşa’ydı. Zirâ, Osmanlı müverrihinin kanâatince, “ikbal düşkünü” olan Bonapart’ın kazandıkları kısa sürede yok olup gitmişken, Frederik gibi ulu kişilerin eserleriyse nice zamanlar dünya üzerinde yaşamıştı.⁹³

Târîh-i Cevdet’te her zaman Fransa imparatorunun kibr ü gurûruna atıf yapan müverrihin yukarıdaki yargısı, zannımızca A. Nihat’ın (d.?./ö.?) *Hakîkî Napolyonlar* başlıklı bir makalesinde Napolyon’un “ikbâlinin söndüğü” çöküş dönemini anlatırken sarfettiği “Âsâr-ı siyâsiyyesinden (geriye) ne kaldı? Cüzzî bir şey! Muvaffakiyyât-ı askerîyyesinden? Hiçbir şey!”⁹⁴ ifadesinin de fikrî altyapısını oluşturmuştu: Napolyon, “azîm ve cevval olan dehâsı” sayesinde “Sezar’ın ikbâline” ulaştığı halde fetih hırsını yenemediğinden “gurûr ve taazzuma [kibirlenme]” kapılarak “beşerîyyeti istihfâf [küçümseme]” etmişti⁹⁵; Fransa imparatorunun bu “cihângîrlilik hayâlâtı” ise, Avrupa

⁹¹ Fransa imparatorunun vefâtına yalnızca mâlûmât olarak yer veren Osmanlıca kaynaklar şunlardır: Mehmed Atâullah Efendi, *Şânîzâde Tarihi*, yay.haz.: Ziya Yılmaz, s.1288-1289; Ahmed Refik, “St. Helen’de Napolyon”, *Mecmuâ-i Ebûzziya*, Cilt: 19, Sayı: 86, r.30 Kanûnisânî 1316/m.30 Kasım 1900, s.64-68; “Napolyon’un Sükûtu”, *Mecmuâ-i Ebûzziya*, Sene: 14, Cilt: 31, Sayı: 150, s.170-171, r.27 Şubat 1329/m. 30 Kasım 1913 (Napolyon’un 1813’de icat edilen vapurlu geminin önemini kavrayamamasını tartışan iki arkadaş arasındaki konuşmadan ibarettir); Mehmet Rüştü’nün Almandan tercüme ettiği makele, “Napolyon’un Son Saatleri”, *Mecmuâ-i Ebûzziya*, Sene: 18, Cilt: 8, Sayı: 83, r. 30 Kanûnisânî 1315/m.30 Kasım 1899, s.296-300.

⁹² Napolyon’un cenâzesinin Fransa’ya taşınmasını haber yapan bir mecmuâ yazısı için bkz: “Büyük Napolyon’un Sent Elen Menfâsından Paris’e Nakli İçin Mezardan Çıkarılışı”, *Kırkanbar Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 30, t.y., s.954-955.

⁹³ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, s.59.

⁹⁴ A. Nihat, “Hakîkî Napolyolar”, *Müşâhede Mecmuâsı*, Cilt: 1, Sayı: 5, r.13 Şubat 1335/m.13 Şubat 1909, s.240.

⁹⁵ *A.e.*, s.239.

uluslarının “mevcûdiyet-i milliye ve idâme-i hürriyetlerini” kazanmak için silaha sarılmaları hasebiyle kendisinin “sebeb-i felâketi ve idbârı [talihsizlik]” olmuştu;⁹⁶ Sonuç olarak, 1815’de Waterloo’da “sönen bu münecim dehâ” sürgüne gönderilmiş ve böylece, “Korsika’dan Fransa saltanatına” yükselen ve “senelerce cihâna hükmeden o koca” Napolyon, nihâyet “esir bir general” olarak Saint Helena’da hayatını kaybetmişti.⁹⁷ A. Nihat’ın, *Târîh-i Cevdet*’teki Napolyon imajının bir özeti vasfında olan bu yazısını *Hakiki Napolyonlar* isminin altına bir de *Sahte Napolyon* alt başlığını ekleyerek neşrettiği hesaba katılırsa, Osmanlı müellifinin, Ahmed Cevdet’in Fransa imparatorunun “büyük” sıfatıyla anılamayacağı yönündeki inancını paylaştığı apaçık ortadaydı.

Nihat’ın en başta zikrettiğimiz söylemi, makalesinin tüm Napolyon anlatısıyla birlikte, *Meşhûr Kumandanlarda Düstûr-ı Zafer* adıyla imzasız bir şekilde yayımlanan metnin anonim mütercimi tarafından da aynen alıntılanmıştı: Fransa imparatorunun, “mükemmel dehâsıyla” ulaştığı “Sezar’ın ikbâlinden” dolayı kapıldığı “taazzümle” milletleri küçümsemesinin getirdiği “felâket ve idbârdan” sonra 1815’deki Waterloo bozgununun neticesinde sürüldüğü St. Helena’da, “Âsâr-ı siyâsiyyesinden geriye ne kalmıştı? Cüzzi bir şey! Muvaffakiyyât-ı askerîyyesinden? Hiçbir şey!”⁹⁸ Anlaşılan o ki, Ahmed Cevdet, dolaylı olarak da olsa bu satırların sahibi olan (belki de A. Nihat’ın ta kendisi) kişinin de tarih algılarına nüfûz etmeyi başarmıştı.

Dahası, şimdi ele alacağımız iki Osmanlı müellifinin de *Târîh-i Cevdet*’teki Napolyon imgesine fazla yabancı olmadıkları aşikârdı: Bunlardan birincisi olan Bedi’ Nuri (d.1872/ö.1913)⁹⁹ Bey, *Napolyon Nerede Vefât Etti?* ismiyle çıkardığı yazısında Fransa imparatorunun son sürgününü şu sözlerle betimlemişti: “Waterloo’da hezîmet-i katîyyeye mübeddel [dönüşen] şanlı zaferler sahibinin, dünyalara temellük etmek isteyen, bütün akvâmı [milletler] ribka-i [kement] esâretine almak için didinen haris Korsikalı’nın bahr-i muhît [Atlantik] ortasında St. Helena sengpâresindeki âkibet-i

⁹⁶ A.y.

⁹⁷ A.e., s.240.

⁹⁸ “Meşhûr Kumandanlarda Düstûr-ı Zafer”, *Müdâfâa-i Milliye Dergisi*, Cilt: ?, Sayı: 42, r.1 Teşrînisânî 1328/m.15 Kasım 1912, s.196.

⁹⁹ Bedi’ Nuri’nin hayatı hakkında bilgi için bkz: Süleyman Hayri Bolay (Editör ve Yazar), *Tanzimat’tan günümüze Türk Düşüncesi: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasî, İdarî ve Sosyal Düşünce Temsilcileri*, C.1, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, s.310-315.

hayâtiye-i esîrânesini...”¹⁰⁰ Son dönem Osmanlı tarihîyazıcılığında Napolyon’un en şiddetli muhâliflerinden biri olan İbrahim Alâeddin Gövsa’nın (d.1889/ö.1949), “cesur bir sergüzeştçi [maceracı]” olarak tanımladığı imparatora ilişkin şu değerlendirmesi de Bedi’ Nuri’ninkisini aratmayacak cinstendi: “Napolyon, eğer memleket ve milletin selâmetini düşünen bir re’is-i hükûmet olsaydı, Sent Elen adasının bir köşesinde esîr gibi değil, imparator sandalyesinde hâkim olarak ölürdü.”¹⁰¹

Tüm bunlara ilâveten, Yusuf Rasih’in *I. Napolyon’un Akvâl ve Emsâli* ile *I. Napolyon ve Mari Luiz* başlıklı yapıtlarındaki yaklaşımı da, ilk bakışta Ahmed Cevdet ile uyuşur bir havadaydı: Hiçbir şeyden çekinmek bilmeyen “bu haris Korsikalı”¹⁰², 1812 Rusya, 1813 Leipzig ve 1815 Waterloo felâketlerinin ardından “bir esîr-i harb” gibi yakalanarak St. Helena’ya sürgün edilmişti; Orada yaklaşık altı yıl kalan “zavallı Napolyon”, kâh “talihin vefâsızlığından” şikâyet, kâh icrâat-ı harbiyesinin azametini hikâye ede ede nihâyet “Sent Elen’in taşlarında âdî bir Korsikalı gibi”¹⁰³ ikmâl-i hayât-ı fânîye eylemişti; Dolayısıyla da, bugün o büyük adamın bir “eseri” kalmamıştı.¹⁰⁴ Gelgelelim, Yusuf Rasih’in bundan sonraki satırları, yukarıda incelediğimiz Osmanlı müelliflerinin tam aksi istikâmetindeydi: Hakîkaten “hârikulâde yaratılmış” bu zat, tarihin şimdiye kadar bildiği “zevât-ı âliyye ve nâdire [büyük adamlar]” arasında bir “mevki’-i mümtaz [seçkin bir yer]” işgal ediyordu; “Güneşten bile” daha çok parlayan Napolyon, cihânda “en sayılır olan muvaffakiyete” ermişti; Son olaraksa, günümüze kalmayan kalmayan “eseri” de, esâsen kazanılmasına “asırların bile yeterli olmayacağı kadar” büyük bir zaferdi.¹⁰⁵ Osmanlı müellifinin bu methiyyeleri, Ahmed Cevdet’in eleştirel tavrına taban tabana zıt bir tarih algısının abartılı bir yansımasıydı. Aslında bunun böyle olacağı, Yusuf Rasih’in Fransa imparatorunun St. Helena’daki vefâtını naklettiği satırlarındaki “ajitasyon ve dram” atmosferinden belliydi. Zirâ, bu anlatım üslûbu, Mehmed Galib’in tezimizin ilk alt başlığındaki cümlelerinden de hatırlanacağı üzere, Napolyon hayrânı olan Osmanlı müelliflerinin âdeta bir lingua francasıydı.

¹⁰⁰ Bedi’ Nuri, “Napolyon Nerede Vefât Etti?” **Resimli Kitap**, Cilt: 7, Sayı: 42, r.31 Mayıs 1328/m. 13 Haziran 1912, s.364.

¹⁰¹ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927, s.2 ve 16.

¹⁰² Yusuf Rasih, “İmparator I. Napolyon ve İmparatoriçe Mari Luiz”, **Mecmuâ-i Ebuziyya**, Cilt: 31, Sayı: 130, r.28 Şubat 1329/m. 30 Kasım 1913, s.51.

¹⁰³ Yusuf Rasih, “I. Napolyon’un Akvâm ve Emsâli”, **Ordu ve Donanma Mecmuâsı**, Cilt: ?, Sayı: 5, r.Temmuz 1328/m.Temmuz 1912, s.361.

¹⁰⁴ A.y.

¹⁰⁵ A.y.

Örneğin, Osmanlı tarihyazımının en önde gelen Napolyon meftûnlarından biri olması bakımından neredeyse İbrahim Alâeddin Gövsa'nın ideolojik bir antitezi şeklinde niteleyebileceğimiz Mahmut Nâcim de, *Napolyon Bonapart* risâlesinde Fransa imparatorunun St. Helena'daki ölümünü hissedilir bir acıma ve üzüntü duygusuyla kaleme almıştı: “Bir zamanlar bütün Avrupa'yı titretip alt üst etmiş olan bu zî-dehşet, Sent Elen adasının muhâfızı olan sert bir İngilizin dürüş-ü tahakküm [ağır baskı] ve muâmelâtını çekerek beş sene bu halde yaşadıktan sonra, 1821'de 52 yaşında olduğu halde terk-i dağdağa-yı hayat edip bu fânî dünyadan göçmüş ve...”¹⁰⁶

Ama bunların hiçbirisi, “Meternik gibi bir zâlimin ezici pençesi [...] (altında) babasının esfâr-ı dâhîyesini göz yaşlarıyla okuyan ve intikam alamamaktan mütevellid bir teessür-i elim [üzüntü] içinde bulunan o kartal yavrusu”¹⁰⁷ II. Napolyon'un hayatını tercüme eden mütercim Ragıp Rıfkı'nın (d. ?/ö. ?), *Napolyon'un Oğlu* isimli kitabın mukaddimesinde Fransa imparatorunun vefâtını betimlediği giriş kadar dokunaklı değildi: “Sent Elen'in çıplak kayalarında, bütün bir hayât-ı şâsaadârın [ihtişamlı yaşam] kanlı bir mücâderât için yaratılmış bir vücûdunun [...] soğuk, acı ve titretici bir nişâne-i senginin [mezar taşı] (olduğu yerde), kanlı kavgalardan dolayı ezilmiş, tâb ve tevânı kesilmiş [güçten düşmüş] ve fakat mevcûdiyet-i muazzamasını âleme o heybet-i muhteşemesiyle tanıtmış Napolyon'un, o dehâ-yı harbin hareketsiz cesedi dalgaların neşâid-i [şiir] hazîni (ve) kâinâtın terâne-i [nağme] mâtemiyle ebediyyen uyurken...”¹⁰⁸

Topluca ele alındığında, Napolyon'un St. Helena'daki sonunu ister “haris bir Korsikalı'nın ibretlik âkibeti” isterse de “tarihin en büyük cihângîrinin acıklı ölümü” şeklinde algılasınlar, yukarıda mercek altına aldığımız müelliflerin değerlendirmeleri esâsen son dönem Osmanlı tarihyazımının birtakım karakteristik özelliklerine ilişkin önemli ipuçları barındırıyordu. Birincisi, Osmanlı tarihçiliğinin en prestijli müverrihlerinden biri olarak Ahmed Cevdet'in yirminci yüzyıl dolaylarındaki müellif takımının nezdinde çok güçlü bir etkisi vardı: Bu çalışma kapsamında incelediğimiz tarihçilerin hatırı sayılır bir kısmı Napolyon'u överken de (Ebûziya Tevfik, Şemsettin Sami ve

¹⁰⁶ Mahmut Nâcim, *Napolyon Bonapart*, İstanbul: Kadınlar Matbaası, t.y., s.13.

¹⁰⁷ Karlos, *Napolyon'un Oğlu*, (müt.: Ragıp Rıfkı), Dersâdet: El Hilal Matbaası, r.1330/m.1914, s.3.

¹⁰⁸ A.y.

Mahmut Nacim)¹⁰⁹ yererken de (A. Nihat, Reşad Hikmet ve Abdurrahman Şeref)¹¹⁰ Ahmed Cevdet'in Fransa imparatoruna dâir karaladığı müsbet veya menfi görüşlerini kriter olarak kendilerini onun yanında ya da karşısında konumlandırmışlardı. İkincisi, tıpkı Napolyon'a oldukça muhâlif bir pencereden bakan daha nice son dönem Osmanlı müellifi gibi, A. Nihat da imparatorun kibr ü gurûrunu ağır bir dille eleştirdiği halde yine de onun dehâsının muazzamlığına bir şekilde atıfta bulunmadan geçememişti; Zaten Fransa imparatoruna en hasımâne tavırla yaklaşan Osmanlı tarihçileri bile onun kumandanlık meziyetlerini ve devlet adamlığı vasıflarını (muhtemelen başka türlü nüredeyse imkansız olduğı için) kayda değer derecede bir saygı ve takdir duygusuyla anmışlardı, şiddetli tenkitlerinin odak noktası bunlar değil, Napolyon'un karakteriydi. Üçüncüsü de, Fransa imparatoruna ateşli bir hayranlık besleyen Osmanlı müellifleri, yarı tanrısal bir statüde algıladıkları böyle bir adamı yüceltmek amacıyla Napolyon'un hayatının zor safhalarını genellikle dramatize ederek kağıda dökmüşlerdi: Bu ajitasyon eğilimi, Yusuf Rasih, Mahmut Nacim ve Ragıp Rıfkı'nın satırlarında olduğı gibi Mehmed Galib'in¹¹¹ cümlelerinde de farkediliyordu. Son olarak şunu da kaydetmeliyiz ki, çalışmamızın son bölümünde işlediğimiz ve birbirlerinden fazlasıyla zıt kutuplarda yer alan bu iki Osmanlı müellif grubunun Fransa imparatoruna dâir yorumları aslında çarpıcı bir ortak paydaya sahipti: Nasıl ki, tezimizin ilk alt başlığında araştırdığımız tarihçiler "hiçlikten gelip dünyayı yöneten bir adamın" efsanesini kurgulamışlarsa, tam aksi şekilde bu bölümde ele aldığımız müellifler de, Napolyon'a ister hayran isterse de düşman olsunlar, gerçekte "cihân hâkimiyetnden hiçliğin pençesine düşen bir adamın" hikâyesini nakletmişlerdi.

¹⁰⁹ Bu üç Osmanlı müellifinin Ahmed Cevdet'e reddiyesi için bkz: s.166.

¹¹⁰ Abdurrahman Şeref ve Reşad Hikmet'in Ahmed Cevdet'ten esinlenmelerinin bir örneği için bkz: s.104-105.

¹¹¹ Mehmed Galib'in Napolyon'un gençlik yıllarındaki sefâletini dram kokan bir üslûpla anlattığı bölüm için bkz: s.18.

SONUÇ

On dokuzuncu asrın arifesinde kazanmaya başladığı göz kamaştırıcı zaferleri sayesinde tarih sahnesine çıkan Napolyon Bonapart, o zamandan bu yana her devirde tüm dünyanın ama bilhassa da Avrupa kamuoyunun ilgisinin odak noktalarından biri olmuştur. Fransa imparatorunun, Avrupa'nın efendisi olmakla St. Helena'da sürgünde ölmeyi aynı anda içinde barındıran bu zıt kutuplu, çalkantılı, ihtilaflı ve ihtişamlı hayat hikayesi, bazılarınca ihtiraslı bir maceracının felâketle biten âkıbeti sıfatıyla damgalanarak bir ibret vesikası olarak görülmüş, kimilerince de muhteşem bir tarihi aktörün ilham verici serüveni şeklinde algılanarak hayranlıkla selamlanmıştır. Esâsen Napolyon'un kötü şöhretinin Avrupa'da zirveye oynadığı dönem, büyük ölçüde 1803-1815 Koalisyon Savaşları'nın getirdiği korkunç yıkımın acı tecrübelerinin hafızalarda hâlâ canlı olduğu on dokuzuncu asrın ilk çeyreğiydi. Ne var ki, Fransa imparatorunun 1821'deki ölümünden sonra Avrupa'da hızla yayılan St Helena Hâtıratları, 1830'larda Fransız Romantikleri tarafından kurgulanan kahraman miti, 1840'ta Paris'teki Les Invalides'e defnedilmeyle kazandığı îade-i itibar, 1851'deki III. Napolyon iktidarı ve 1880'lerde III. Cumhuriyet tarihçilerinin yarattıkları ulu imparator kültü bu olumsuz yaklaşımı kökünden değiştirecekti. Dolayısıyla da, o asrın ikinci yarısından itibaren Napolyon'u olağanüstü bir zekânın somut bir timsâli etiketiyle yüceltenler, terazinin kefesinde ağır basan taraf olacaklardı. Aslına bakılırsa, Fransa imparatorunun sahip olduğu imajın Avrupa'da uğradığı bu radikal dönüşüm, aynı zamanda Osmanlı tarih yazımındaki Napolyon imgesinin geçirdiği evrimin de kusursuz bir anatomisi ve asıl nedeniydi.

Zirâ, tıpkı Avrupa müverrihleri gibi Osmanlı ehl-i kalem sınıfının da Bonapart ile tanışması hiç de iyi başlamamıştı. O zamanlar Fransa'nın parlak bir generali olan Napolyon, 1797'de Campoformio Antlaşması'yla Yedi Adaları ilhâk ederek devrimin ideâllerinin Osmanlı tebasına sirâyet etmesine ön ayak olmuştu; 1798'de Mısır'ı işgâl ederek asırlardır süregelen dostluktan dolayı Françelü'nün ihânetini hiç beklemeyen imparatorluk ricâline kısa süreli bir travma yaşatmıştı; 1806'da hem Dubrovnik'i zapt ederek Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını tehdit eder konuma gelmiş hem de III. Selim'i aldatarak I. Aleksandır'la birbirine düşürmüştü; Son kertedeyse, 1807 Tilsit

Barışı'nda Osmanlıları sırtından bıçaklayarak Babıâli'yi 1812 Bükreş Muâhede'si'ne kadar devam edecek olan bir savaş belirsizliğine sürüklemişti.

Napolyon'un bu eylemlerinin Osmanlı tarihyazımındaki yankısı ise, Bonapart isminin o devirde kendisini konu alan neredeyse tüm kronik, husûsî tarihçe, gazânâme, vekâyinâme ve hatta şiirlerde bile mutlaka “mel'un, la'in [lanetli], bed-fiâl [kötülük yapan], hâin, mütelevvin [dönek], hilekâr, kibirli, yalancı, hırsız ve korsan” gibi hakâretâmiz sıfatlardan en az bir ya da birkaçıyla yan yana zikredilmesi olmuştur. 1790'ların sonundan 1820'lerin başına kadar olan Osmanlı literatürü bunun örnekleriyle doluydu. Bunun ardında yatan en önemli neden, o devrin ehl-i kalem sınıfının tarihi hâdiseleri devlet merkezci bir bakış açısıyla imparatorluğun selâmetini önceleyen bir perspektiften değerlendiriyor olmasıydı. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti'ne bu kadar kötülüğü dokunan bir tarihi karakterden o dönemde Osmanlıca yazılmış herhangi bir eserde sempati ve methiyyelerle bahsedilmesi istisnâî vak'alar dışında pek mümkün değildi. Kaldı ki zaten böyle bir davranışın, Bonapart güzellmelerini okuyan bir imparatorluk yöneticisinin gazâbını celbedeceği ve o övgülerin sahibi için hiç de hayırlı sonuçlar doğurmayacağı gün gibi ortadaydı. Fakat yine de durum, III. Selim ve II. Mahmud saltanatlarındaki Osmanlı müelliflerinin ilmî bir riyâkârlık yaptığı şeklinde yorumlanmamalıdır; çünkü Napolyon'un, söz konusu zaman aralığında Osmanlı tarihyazımının geleneksel hasmı şeytanlaştırma pratiğinin en yaratıcı numûnelerinden bazılarıyla nitelendirilmiş olması, gerçekten de Babıâli'ye yaptığı sayısız ihânetin müverrih zümresi nezdinde uyandırdığı intikam duygusunun samimi bir tezâhürüydü.

On dokuzuncu asrın başlarında yaşamış olan Osmanlı tarihçilerinin Bonapart'a olumsuz yaklaşımlarının bir diğer sebebi de, Napolyon'u Devlet-i Aliyye için ölümcül bir tehdit nazarıyla algıladıklarından nefretten başka bir şey beslemedikleri Fransız Devrimi'nin yarattığı bir adam olarak görme eğilimini paylaşmalarıydı. Bu nedenle de yeni rejimin saldırganlık ve kan dökücülüğüyle özdeşleştirilen Bonapart ilk Osmanlıca metinlerde çoğunlukla âlemin nizâm ve huzûrunu bozan kibr ü gurûra saplanmış bir portre olarak betimlenmişti. Napolyon'un Fransız Devrimi'yle ilişkilendirilmesi, aynı zamanda o devrin kaynaklarında Bonapart'ın yükseliş öyküsünün mütemâdiyen “baht ve talih” teması üzerinden okunmasını da açıklıyordu; zirâ ihtilâlin getirdiği savaş

ortamı ve toplumsal kargaşa olmasa bir topçu subayının imparatorluk makamına yükselebilmesi hiç de olası değildi.

On dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren vak'anüvis perspektifini esas alan devlet merkezci tarihçilik zihniyetinin ciddi şekilde erozyona uğramasına rağmen ilk zamanlardaki ehl-i kalem sahiplerinin Napolyon'a dâir negatif yargıları, onların eserlerinden birincil kaynak olarak istifade eden Ahmed Cevdet tarafından son devir tarihçilerine de aynen miras bırakılacaktı. Zaten Fransa imparatorunun yirminci yüzyıl dolaylarında yazılmış bir Osmanlıca metinde nasıl tasvir edileceğini tayin eden en belirleyici etmenlerden biri de, müellifinin eserini kaleme alırken *Târîh-i Cevdet*'ten ne denli faydalandığıydı. Bu bakımdan, kendinden sonraki tarihçi jenerasyonunu en fazla etkilemiş Osmanlı müverrihi unvânını taşıyan Ahmed Cevdet, son dönem müellif takımındaki nadir de olsa görülebilen Napolyon muhâlifliğinin de perde arkasındaki isimlerden biriydi. Bundan başka, bir son dönem Osmanlı tarihseverinin Bonapart'a yaklaşımının turnusol kâğıdı olan en dikkate değer işaretlerinden biri de bu zâtın hangi sosyal tabandan geldiği idi. Vakanüvis zümresi ve Ahmed Cevdet gibi imparatorluğun bürokrat sınıfından yetişme müverrihler devleti koruma içgüdüsüyle Napolyon'a karşı oldukça mesafeli ve hasmâne bir çizgide dururlarken nispeten sivil kimliğe mensup müellifler Fransa imparatorunu yüceltme konusunda çok daha hevesli ve eli açık bir tutum benimsemişlerdi.

Şüphesiz bu ikinci kategoriye dâhil olan müellif kesimini böylesine bir eğilime güdüleyen temel faktör, Fransa orijinli tarihçilik neşriyatında kopan coşkulu Napolyon meftûnluğ u furyasının karşı konulmaz çekimine kapılmış olmalarıydı. On dokuzuncu asrın son demlerinde Osmanlı matbuât hayatında yaşanan patlama, Fransızcaya vâkıf olan aydın zümresinin toplumu aydınlatmak gibi mukaddes bir ülküyle Napolyon'un da biyografisini ya da en azından yaşamının bir merhalesini okuyucuya takdim etmek üzere dört elle kaleme sarılmasını sağlamıştı. Gelgelelim, bu idealist ve acemi tarihçi topluluğunun mecmuâ veya risâle sayfalarına karaladıkları satırların muhtevâsı büyük oranda Fransa imparatoruna efsânevî bir konum atfeden Fransızca kaynaklardan apartma ya da esinlenme bilgiler olduklarından, içselleştirdikleri Napolyon imgesi de devlet merkezçiliğinin muhafazakâr tenkitçiliğinden çok insanüstü meziyetlere hâiz olan bir kahraman kültünün parlak bir yansıması olmuştu. Bu nedenledir ki, özellikle 1880'li yılların ardından yayımlanan Osmanlıca eserlerde Fransa imparatoru, bir gün

dünyayı yönetecek olan yoksul ama hârika bir çocuk, mükemmel bir kumandan, mâhir bir siyasetçi, dirâyetli bir devlet adamı ve kusursuz bir karakter şeklinde resmedilmişti. Bu adamsa, erken dönem Osmanlı müverrihlerinin tanıdıkları Napolyon portresine hiç benzemiyordu.

KAYNAKÇA

1. Osmanlıca Kaynaklar

A. Kitap ve Risâleler

- Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmânî*, C.II, İstanbul: Karabet Matbaası, r.1312/m.1896.
- [Abdürrezzâk Bâhir], *Kitâb-ı Târih-i Bonapart*, Kahire: Bulak Matbaası, r. 1260/m. 1844.
- Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, C.VI-X, Dersaâdet: Matbaa-i Osmânîye, r.1309/m.1892.
- Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. III, İstanbul: Şems Matbaası, r.1327/m.1911.
- Ahmed Refik (müt.), *Napolyon'un Âsâr-ı Müntehabesi*, İstanbul: Şirket-i Mürettebîye Matbaası, r.1318/m.1902.
- Ahmed Refik, *1806 Felâketinden Sonra Prusya Nasıl Yükseldi?*, İstanbul: Muhtar Halid Kitabhânesi, r.1331/m.1915.
- Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Târîhi*, İstanbul: Kanâat Matbaası, h. 1330/m. 1913.
- Diran Kelekyan, *Ondokuzuncu Asırda İctimâî ve Siyâsî Avrupa*, İstanbul: Sabah Matbaası, h.1330/m.1913.
- Duc de Rovigo, *Bonapart Tarihi*, çev: Mütercim Hasan Efendi, İskenderiye: Saray Matbaası, r.1249/m.1833.
- Ebûziyâ Tevfik, *Napolyon*, Kostantiniye: Matbaa-i Ebûziya, r. 1299/m. 1882.

- İbrahim Alâeddin Gövsa, *Napolyon*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927.
- Karlos, *Napolyon'un Çapkınlığı ve Sevdalıları*, müt.: Ragıp Rıfkı Bey, Dersaâdet: El Hilal Matbaası, r.1330 /m. 1914.
- Karlos, *Napolyon'un Oğlu*, müt: Ragıp Rıfkı Bey, Dersaâdet: El Hilâl Matbaası, r.1330/m.1914.
- Mahmut Nâcim, *Napolyon Bonapart*, İstanbul: Kadınlar Dünyası Matbaası, t.y.
- Mehmed Sait Paşa (müt.), *Napolyon Bonapart'ın Müzekkirelerinden Müstahrec Olan Zevâbit-i Harbiye*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Feyz-i İntisâb-ı Şâhâne Matbaası, r. 1254/m. 1838.
- Mehmed Zâtî [Arca], *Târih-i Napolyon Bonapart*, Kostantiniyye: Mühendisyan Yohannes Tabhânesi, 1856.
- Mizancı Murad, *Târîh-i Umûmî*, C.VI, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, r.1306/ m.1890.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, C.IV, İstanbul: Uhuvvet Matbaası, r.1325/ m.1909.
- Napolyon Bonapart, *Tezkîre-i Napolyon*, İstanbul: Dersaâdet Cerîde-hânesi, r. 1277/m. 1860.
- Osman Senaî, *Târîh-i Harb*, Cilt 3, 7. Fasıl: Napolyon Zamanı, Kostantiniyye: Yuvanaki Penayotidis Matbaası, r. 1314/m. 1898.
- Romanyi, *Napolyon'un Esfârından 1805 Seferi*, müt.: Yusuf Kenan, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, r.1325/m.1909.

- Sami Sabit Paşa, *Mısır'da Napolyon*, İstanbul: Arakas Matbaası, h.1327/m.1911.
- Şemsettin Sami, “Napolyon I” *Kâmûsü'l-A'lâm*, C.IV, İstanbul: Mihrân Matbaası, r. 1316/m. 1898.
- Vartan Paşa, *Târih-i Napolyon*, 2 Cilt, İstanbul: Dersâdet Cerîdehânesi, r.1278/m.1861.
- Yazar Yok, *Napolyon Bonapart'ın Menfâ-ı Yâdigârı*, İstanbul: Uhuvvet Matbaası, No: 20, r. 1325/ m. 1909.

B. Yayımlanmış Kronik, Sefaretnâme, Şiir, Mektup ve Husûsî Târîhçeler

- Ahmed Rıfat Efendi, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adlî*, Haz.: İlmihan Sağlamdemir, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâi'ku'l-Ahbâr*, yay. haz.: Hüseyin Sarıkaya, İstanbul, Çamlıca Basımevi, 2017.
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, C.I ve C.II., yay. haz.: Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Dârendeli İzzet Hasan, *Ziyânâme*, yay.haz.: M. İlkin Erkutun, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.
- Ebûbekir Efendi, *Vak'a-i Cedîd*, İstanbul: Kader Matbaası, r.1332 /m.1916.

- Günay, Bekir., *Seyyid Abdurrahman Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnâmesi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.
- Halil Nuri Bey, *Nuri Tarihi*, yay.haz.: Seydi Vakkas Toprak, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Kethüdâ Sâid, *Kethüdâ Said Tarihi ve Değerlendirmesi*, Haz.: Ahmet Özcan, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1999.
- Mehmed Emin Vâhid, *Sefâretnâme-i Fransa*, İstanbul: Matbaa-i İlmiye-i Osmânîyye, r.1283/m.1867.
- Mustafa Resmî, *Gazânâme-i Cezzâr Gâzî el Hacı Ahmed Paşa*, Haz.: Osman Koç, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C.II, yay.haz.: Ziya Yılmaz-er, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Nizam, Elif Ayan., “Sürûrî'nin Hezliyyât'ının Tenvîr Bölümünden Tarihi Yansımalar”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 5, Sayı 2, s. 67-86, Aralık 2012.
- Sarıkaya, Hüseyin., “Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyinâmeler ve Mehmed Emin Karahanzâde'nin Târîhçesi”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl: 9, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 71-126, Güz 2014.
- Seyyid Ali Efendi, *Sefâretnâme*, Haz.: Osman Nihat Bişgin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

Şânîzâde Mehmed Atâullah, **Şânîzâde Tarihi**, yay.haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı., “Âmedi Gâlib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’-ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar”, **Belleten**, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 357-410, Nisan 1937.

_____, “Bonapart’ın Akka Muhâsarasına Dâir Bir Vekâyinâme” **Tarih Semineri Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1938.

_____, “Bonapart’ın Cezzar Ahmed Paşa’ya Mektubu ve Akka Muhâsarasına Dair Bir Deyiş”, **Belleten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 111, s. 451-457, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964.

Yusuf Akçura, **Târîh-i Siyâsî**, yay.haz.: Erol Kılınç, 2. Basım, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.

C. Mecmûa Yazıları

Ahmed Fevzi, “Prusya Tarihi’nden Bir Sâhife-i Gayret”, **Asker Mecmûası**, Cild: 1, Sayı: 3, r. 30 Kanûnisânî 1323/m. 12 Şubat 1908.

Ahmed Rasim, “Trafalgar”, **Cerîde-i Bahriye**, Cild: ?, Sayı: 407, r.12 Şubat 1324/m.25 Şubat 1909.

Ahmed Refik, “St. Helen’de Napolyon”, **Mecmûa-i Ebûziyâ**, Cilt: 19, Sayı: 86, r. 30 Kanûnisânî 1316/m. 30 Kasım 1900.

- Ali Haydar Emir, “Terâcim-i Ahvâl: Victori’nin Hikayelerinden Tercüme (Nelson, Napolyon ve Trafalgar)”, **Şehbal**, Cilt: 4, Sene: 3, Sayı: 72, t.y.
- Ali Kemal, “Paris’den Tahrirât-ı Mahsûsa”, **Mecmûa-i Ebûziyâ**, Cilt: 17, Sayı: 71, r.1 Şubat 1314/m.30 Kasım 1898.
- Ali Rıza Seyfi, “Nil Muharebe-i Bahriyyesi”, **Donanma Mecmûası**, Sene: 3, Sayı: 34/35, r.10 Kânûnievvel 1328/m.23 Aralık 1912.
- Bedi’ Nuri, “Napolyon Nerede Vefât Etti?” **Resimli Kitap**, Cilt: 7, Sayı: 42, r.31 Mayıs 1328/m. 13 Haziran 1912.
- Cemâl Nuri, “Napolyon Bonapart’ın Sânihaları”, **İctihâd Mecmûası**, No: 49, r. 1 Temmuz 1328/m. 14 Temmuz 1912.
- E., S., “Napolyon’un İspanya’yı İstilâsı”, **Aklın Haki-miyeti**, Cilt: 1, Sayı: 1, t.y.
- Keçecizâde İzzet Fuat., “Laselle (Napolyon’un Süvari Generali)” **Resimli Kitap**, Cilt: I, Sayı: 6, h. 31 Şubat 1324/m. 13 Mart 1909.
- Kont Düsekor, “Osterliç Seferi’nin Planı”, **Mecmûa-i Ebûziya**, Sene: 17, Sayı: 57, r.30 Kânûnisânî 1313/m.30 Kasım 1897.
- Mehmed Galib, “Napolyon’un Husûsiyeti” **Mecmûa-i Ebûziyâ**, Cilt: 17, Sayı: 58, r. 13 Kânûnisânî 1313/m. 30 Kasım 1897.

- _____, “Napolyon’un Hususiyeti” **Mecmûa-i Ebûziyâ**, Cilt: 8, Sayı: 80, r. 30 Kânûnisânî 1315/m. 30 Kasım 1899.
- _____, “Napolyon’un Husûsiyeti” **Mecmûa-i Ebûziya**, Sene: 19, Sayı: 85, m. 30 Kasım 1900/r. 30 Kânunısânî 1316.
- Mehmed Sabit, “Fransa İnkilâbı’ndan Napolyon Nasıl Doğdu?”, **Donanma Mecmûası**, Cilt: ?, Sayı: 39, r. Mayıs 1329/m. Mayıs 1913.
- Nihat, “Hakîkî Napolyonlar”, **Müşâhede Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 5, r.13 Şubat 1335/m. m.13 Şubat 1909.
- Nizameddin, “Vashington ve Napoleon”, **İctihâd**, Sene: 20, No: 186, İstanbul: İctimâd Evi, 10 Ağustos 1925.
- Osman Nuri, “Tilsit Muâhedesi ve Prusya İnkilâbı”, **Asker Mecmûası**, Cild: 1, Sayı: 5, 30 Kânûnisânî 1323.
- Reşad Hikmet, “Bonapart’ın Mısır Seferi’nin Esbâb-ı Hakîkiyesi”, **Darülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmûası**, Sene:1, Sayı:4, r.30 Ağustos 1332/m.13 Eylül 1916.
- Yusuf Rasih, “I. Napolyon’un Akvâl ve Emsâli”, **Ordu ve Donanma Mecmûası**, İstanbul: İbrahim Hilmi Matbaası, Sayı: 5, r. Temmuz 1328/m. Temmuz 1912.

_____	“I. Napolyon’un Akvâl ve Emsâli”, Ordu ve Donanma Mecmûası , Cilt: 1, Sayı: 6, r. 31 Temmuz 1328/m. 13 Ağustos 1912.
_____	“İmparator I. Napolyon ve İmparatoriçe Mari Luiz”, Mecmûa-i Ebûziyâ , Cilt: 31, Sayı: 130, m.30 Kasım 1913/r.28 Şubat 1329.
Ayın Tarihi,	“İtalya’nın yeni diktatörü dünyanın yeni Napolyonudur.”, Cilt: 1, Sayı: 1, 31 Ağustos 1923.
Donanma Mecmuâsı,	“Kayzer ve Napolyon”, Sayı: 85, r.2 Mart 1331/ m.15 Mart 1915.
Harb Mecmuâsı,	“Prusya’nın İ’tilâ’sı”, Cilt: ?, Sayı: 17, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, r. Şaban 1334/ m. 1916.
Kırkanbar Dergisi,	“Büyük Napolyon’un Sent Elen Menfâsından Paris’e Nakli İçin Mezardan Çıkarılışı”, Cilt: 1, Sayı: 30, t.y.
Mecmuâ-i Ebûziyâ,	“Napolyon Bonapart Kelimesinin Mânâ-yı Lugâvîsi”, Cild: 1, Sayı: 12, r. 1 Şubat 1297/m. 30 Kasım 1881.
Mecmuâ-i Ebûziyâ,	“Napolyon Bonapart’ın, Kendi Tarihini Yazmak İçin Rica Eden Bir Cenerale Mektubudur.”, Cilt: 2, Sayı: 14, r. 1 Şubat 1297/m. 30 Kasım 1881.
Mecmuâ-i Ebûziyâ,	“Napolyon Bonapart’ın Husûsiyet-i Ahvâli” No: 8, Sene: r. 1298/m. 1882.
Mecmuâ-i Ebûziyâ,	“Büyük Napolyon ile Polis Nâzırı Ceneral Fuşe” No: 12, r. 1298/m. 1882.

- Mecmuâ-i Ebûziyâ,** “Napolyon’un Husûsiyeti”, Cilt: XVII, Sayı 58, r. 13 Kânûnusânî 1313/m. 30 Kasım 1897.
- Mecmuâ-i Ebûziyâ,** “Napolyon’un Son Saatleri”, Sene: 18, Cilt: 8, Sayı: 83, r. 30 Kanûnisânî 1315/m. 30 Kasım 1899.
- Mecmuâ-i Ebûziyâ,** “Napolyon’un Sükûtu”, Sene: 14, Cilt: 31, Sayı: 150, s.170-171, r. 27 Şubat 1329/m. 30 Kasım 1913.
- Müdâfa-i Milliye Dergisi,** “Meşhur Kumandanlarda Düstûr-ı Zafer”, Sayı: 37, r. 15 Ağustos 1328/m. 1 Eylül 1912.
- Müdâfa-i Milliye Dergisi,** “Meşhûr Kumandanlarda Düstûr-ı Zafer”, Cilt: ?, Sayı: 39, r. 15 Ağustos 1328/m. 1 Eylül 1912.
- Servet-i Fünûn,** “Büyük Hezimetler: Napolyon’un Moskova Ric’atı”, Cilt: 43, Sayı: 1118, r. 25 Teşrinevvel 1328/m. 7 Kasım 1912.

2. Tetkik Eserler

A. Yabancı Eserler

- Adkins, Roy., *Trafalgar: The Biography of a Battle*, London, Little Brown, 2004.
- _____, *The War for All the Oceans*, New York, Penguin Books, 2006.
- Bell, David Avrom., *The First Total War: Napoleon’s Europe and the Birth of Modern Warfare as We Know it*, New York, Houghton Mifflin Company, 2007.

- Blix, Göran., "Heroic Genesis in the Mémorial de Sainte-Hélène" **Yale French Studies**, No: 111, pp.107-128, Yale University Press, 2007.
- Brummett, Palmira., *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, New York, State University of New York, 2000.
- Burgwyn, James., *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940*, London, Praeger, 1997.
- Cagliardo, John., *Reich and Nation: The Holy Roman Empire as Idea and Reality, 1763-1806*, Bloomington, Indiana University Press, 1980.
- Chateaufieux, F.J.L., *Manuscrit venu de Sainte-Hélène*, ed.: Eugène Pick ve De L'isère, Paris, Grande Librairie Napoléonienne, t.y.
- Chandler, David G., *The Campaigns of Napoleon*, New York, Scribner, 1966.
- Cole, Juan., *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- Connelly, Owen., *The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815*, London and New York, Routledge, 2006.
- Day, Barbara Ann., "Political Dissent and Napoleonic Representation during the Restoration Monarchy" **Historical Reflections/Réflexions Historiques**, Vol: 19, No: 3, Fall 1993, pp.409-432, Berghahn Books.

- Doyle, William., *The Oxford History of the French Revolution*, Sec. Ed., New York, Oxford University Press, 2002.
- Dwyer, Philip., “From Corsican Nationalist to French Revolutionary: Problems of Identity in the Writings of the Young Napoleon, 1785-1793”, **French History**, Volume: 16, Issue: 2, pp.132-152, (June 2002).
- _____, *Napoleon: the Path to Power, 1769-1799*, New York, London, New Delhi, Sydney, Bloomsbury, 2009.
- _____, *Citizen Emperor: Napoleon in Power*, New Haven&London, Yale University Press, 2013.
- _____, *Napoleon: Passion, Death and Resurrection, 1815-1840*, New York, Bloomsbury, 2019.
- Epic History TV, “Napoleon’s Vietnam: Spain 1809-1811”, **Youtube**, (Erişim: 24 Temmuz 2022), Link: https://www.youtube.com/watch?v=8ow6pq1Pp_M
- Esdaile, Charles., *The Peninsular War*, London, Penguin UK, 2003.
- Fierro, Alfred., *La Vie des Parisiens sous Napoleon*, Soteca, Napoleon I Editions, 2003.
- Fraser, Ronald., *Napoleon’s Cursed War: Spanish Popular Resistance in the Peninsular War, 1808-1814*, London&New York, Verso, 2008.

- Fremont-Barnes, Gregory., *The Encyclopedia of the French Revolutionary and Napoleonic Wars*, Vol. 3, Oxford: ABC-CLIO, 2006.
- _____, *The Napoleonic Wars: The Peninsular War, 1807-1814*, Oxford, Osprey Publishing, 2002.
- Gates, David., *The Spanish Ulcer: A History of the Peninsular War*, New York, W.W. Norton, 1986.
- Geyl, Pieter., *Napoleon: For and Against*, London, A Peregrine Book, 1965.
- Gill, John H., *1809: Thunder on the Danube; Volume I: Abensberg*, London, Frontline Books, 2008.
- Grab, Alexander., *Napoleon and the Transformation of Europe*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.
- Gregory, Desmond., *Napoleon's Italy*, London, Associated University Presses, 2001.
- Haythorntwaite, Philip., *Napoleon's Commanders c.1792-1809*, Vol: 1, y.y., Osprey Publishing, 2001.
- Hazareesingh, Sudhir., "Napoleonic Memory in Nineteenth-Century France: The Making of a Liberal Legend" *MLN*, Vol: 120, No: 4, French Issue, pp. 747-773, (September 2005).
- Herold, J. Christopher., *The Mind of Napoleon: A Selection from His Written and Spoken Words*, New York, Columbia University Press, 1955.

- Ismail, F., "The Making of the Treaty of Bucharest, 1811-12", **Middle Eastern Studies** 15, No: 2, pp. 163-192, 1979.
- Johnston, R.M., *The Napoleonic Empire in Southern Italy and the Rise of Secret Societies*, London & New York, The Macmillan Company, 1904.
- Johnson, Paul., *Napoleon*, London, A Phoenix, 2003.
- Jorgensen, Christer., *The Anglo-Swedish Alliance Against Napoleonic France*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- Kallain, Aristotle., *Fascist Ideology Territory and Expansionism in Italy and Germany 1922-1945*, London, Routledge, 2000.
- Lefebvre, Georges., *Napoleon: From 18 Brumaire to Tilsit, 1799-1807*, London and New York, Routledge, 2011.
- Leggiere, Michael V., *The Fall of Napoleon: The Allied Invasion of France, 1813-1814*, Volume: 1, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Lévy, Arthur., *Napoléon intime*, Paris, Nourrit et Cie, 1893.
- _____, *The Private Life of Napoleon*, çev: Stephan Louis Simeon, New York, Charles Scribner's Sons, 1894.
- Markham, Felix., *Napoleon*, New York, A Mentor Book, 1963.
- McLynn, Frank., *Napoléon: A Biography*, New York, Arcade Publishing, 1997.

- Mikaberidze, Alexander., *The Napoleonic Wars: A Global History*, Oxford University Press, 2020.
- Moreh, Shmuel., *Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation, 1798: Napoleon in Egypt*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 1997.
- Mowat, R.B., *Diplomacy of Napoleon*, London, Edward Arnold & Co., 1924.
- Nafziger, George F., *Napoleon's Invasion of Russia*, Novato, Presidio Press, 1988.
- O'Flaherty, Kathleen., "The Genesis of the Napoleonic Legend", *Studies: An Irish Quaterly Review*, Vol: 58, No: 231, pp.256-266, (Autumn 1969).
- Petre, François Loraine., *Napoleon's Conquest of Prussia, 1806*, y.y., Pickle Partners Publishing, 2011.
- Riley, J.P., *Napoleon and the World War of 1813: Lessons in Coalition Warfighting*, London&New York, Routledge, 2000.
- Roberts, Andrew., *Napoleon*, New York, Penguin Group, 2014.
- Rose, John Holland., *The Life of Napoleon I*, C.II, London, 1902.
- Rothenberg, Günther E., *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, Bloomington, Indiana University Press, 1978.
- _____, *The Napoleonic Wars*, Editor. John Keegan, London, Cassel&Wellington House, 1999.
- Saint-Amand, Imbert de., *The Happy Days of the Empress Marie Louise*, Miami, HardPress Publishing, 2010.

- Schneid, Frederick C., *Napoleon's Conquest of Europe: The War of the Third Coalition*, Westport, Prager Publishers, 2005.
- Schom, Alan., *One Hundred Days: Napoleon's Road to Waterloo*, New York, Oxford University Press, 1992.
- Seward, Desmond., *Napoleon's Family: The Notorious Bonapartes and Their Ascent to the Thrones of Europe*, London, Thistle Publishing, 2015.
- Strathern, Paul., *Napoleon in Egypt*, New York, Bantam Books, 2007.
- Weider, Ben., "Napoleon: Man of Peace", (**The Napoleon Series**), Erişim Tarihi: 27 Nisan 2022, Link: <https://www.napoleonseries.org/ins/weider/>
- Woloch, Isser., *Napoleon and His Collaborators: The Making of A Dictatorship*, New York, W.W. Norton & Company, 2001.
- The Recorder**, "Another Balkan War Threatened", Port Pirie, SA: National Library of Australia, 8 September 1923.
- Youtube**, "Waterloo (1970)", Erişim: 24 Ağustos 2022, Atıf yapılan bölüm: 00:00-12:45, Link: https://www.youtube.com/watch?v=Obpx_L00gYo&t=4093s

B. Türkçe Eserler

- Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. II-V, yay.haz.: Dündar Günday, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1994.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. VI-X, yay.haz.: Mümin Çevik, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1972.
- Aksan, Virginia H., *Osmanlı Harpleri: Kuşatılmış Bir İmparatorluk, 1700-1870*, çev.: Gül Çağalı Güven, 3. Bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Arıkan, Mustafa., “Keçecizâde İzzet Fuat Paşa’nın Biyografisine Katkı: Beş Yıl Önce Doğmak, Üç Yıl Önce Ölmek”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 17, Sayı: 27, s.335-371, Güz 2019.
- Aysal, Necdet., “Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senâî Bey”, *Turkish Studies*, Volume 9/10, s.1199-1220, Ankara, Fall 2014.
- Balzac&Stendhal, *Napolyon Efsanesi*, çev.: Fatih Yücel, İstanbul, Everest Yayınları, 2020.
- Birinci, Ali., “Mehmed Galib Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVIII, 2003.
- Bolay, Süleyman H. (Ed.), *Tanzimat’tan Günümüze Türk Düşüncesi: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasî, İdarî ve Sosyal Düşünce Temsilcileri*, C.1, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Chateaubriand, A., *Napoleon Bonaparte*, çev: Yaşar Nabi, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1969.

- Çelik, Yüksel., “Siyaset-Nasihât Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır’ın İşgali Üzerine III. Selim’e Sunulan Tesliyetnâme”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 22, s. 85-126, İstanbul, Bahar 2010.
- Driault, Edouard., *Napolyon’un Şark Siyaseti: Selîm-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, Fransızca-dan mütercimi: Köprülüzâde Mehmed Fuad, Günümüz Türkçesine çeviren: Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Duran, Abubekir., *Mütercim Asım Efendi Hayatı (1755-1819) ve Târîh-i Âsım’da Fransa Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Ercan, Yavuz., “Seyyid Mehmed Emin Vahîd Efendi’nin Fransa Sefaretnâmesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 2, s.73-125, 1991.
- Erdem, Ekin., *Cevdet Paşa’ya Göre Avrupa Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2009.
- Erol, Halil İbrahim., *Mısır’da Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Güler, Mustafa., *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2013.
- Hobsbawm, Eric., *Devrim Çağı: 1789-1848*, çev: Jülide Ergüder& Alâeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1989.

- İftar, Ceyda., *Napoleon Bonaparte'ın Osmanlı Devleti ile İlgili Politikası ve Akka Kuşatması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ocak 2016.
- İnalcık, Halil., *Devlet-i Aliyye*, C.I, 59. Bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Kalın, İbrahim., “Napolyon ile Ceberti Arasında: Modern Döneme Girerken Oryantalizmin Yeni Yüzleri”, **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu**, (İstanbul, 9-10 Aralık 2006), ed. Lütfi Sunar, İstanbul: Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Karal, Enver Ziya., *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1797-1802*, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1938.
- Koloğlu, Orhan., “Fransız Devrimi’nin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, yay.haz.: İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Lentz, Thierry., *Napoléon*, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2005.
- Ludwig, Emil., *Napoleon*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2019.
- Maksudoğlu, Mehmet., “Cebertî, Abdurrahman b. Hasan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, 1993.
- Meydan Larousse**, “Abdürrezzâk Bâhir Efendi”, C.I., İstanbul, 1969.
- Mishra, Pankaj., *Asya’nın Batı’ya İsyanı*, çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2013.

- Neumann, Christoph K., *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000.
- Örenç, Ali Fuat., “Yedi Ada Cumhuriyeti”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXXIII, 2013.
- Rousseau, J.J., *Toplum Sözleşmesi*, çeviren: Vedat Günyol, İstanbul, Adam Yayınları, 1987.
- Shaw., Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev.: Hür Güldü, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008.
- Soboul, Albert., *1789 Fransız İnkilâbı Tarihi*, çev.: Şerif Hulûsi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1969.
- Soysal, İsmail., *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri 1789-1802*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Süreyya, Mehmet., *Sicill-i Osmânî*, C.I-II., yay. haz.: Nuri Akbayan, çev: Seyyit Ali Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Süslü, Azmi., “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807, **Belleten**, Cilt: 47, Sayı: 185, s.259-280, Ocak 1983.
- Şimşek, Ahmet., &Satan, Ali. (Haz.), *Millî Tarihin İnşası*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011.
- Şimşek, Kamuran., *Târih-i Cevdet'e Göre Mısır Meselesi* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2012.

- Şirin, İbrahim., *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2006.
- Tekindağ, Şehabettin., “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte’ın Akka Muhâsarası”, **Tarih Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 20, s.1-20, 1965.
- Unat, Faik Reşit., *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı., *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşması’ndan XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, C.IV, B.I, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.
- _____, *Halet Efendi’nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1940.
- _____, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Yeşil, Fatih., *Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz’deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Zorlu, Yaşar., “Napolyon Fransası’nın Osmanlı Diplomatik Belgelerini Çarpıtması ve Basım Yoluyla Kamuoyu Oluşturması”, **Medya ve Siyaset**, Ed. Faruk Temel ve Ahmed Tarık Türkmenoğlu, İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2019.

EKLER

EK 1: Napolyon'un Osmanlı Basınındaki Bir Karikatürü

Napolyon:

“Bizde de kumandayı deruhte [üstlenmek] etmek için elli yaşına kadar beklememiz lâzım geleydi, büyük kumandanların hiçbiri olmazdı. Benim bütün deliliklerim kırkıdan sonradır.”

Kaynak: Kalem Dergisi'nde yayımlanan bu karikatürüne eriştiğim site, internet ortamdan silindiği için burada maalesef yalnızca yukarıdaki görselin varlığını fark ettiğim ilk eseri zikredebiliyorum: Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, New York, State University of New York, 2000, s.371 (Dipnotlar).

EK 2: Cezzar'ın Akka'daki Zaferinin İngiliz Basınına Yansıması

Kaynak: <https://i.redd.it/8aeqk9goxcc51.jpg>

(Çevrimiçi: Ağustos, 2022)

EK 3: Napolyon Döneminde Fransa ve Avrupa, 1812.

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europe_1812_map_en.png

(Çevrimiçi: Ağustos, 2022)

EK 4: Napolyon'un Kibir ve Gurûrunun Sanatsal Tasvîri

Kaynak: <https://www.snopes.com/articles/393931/napoleon-hide-hand/>

(Çevrimiçi: Ağustos, 2022)

EK 5: Jacques-Louis David'in Napolyon Mitinin Amentülerinden Biri Olan Meşhûr Tablosu

Kaynak:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fd/David__Napoleon_crossing_the_Alps_-_Malmaison2.jpg

(Çevrimiçi: Ağustos, 2022)